

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 35



Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б з політичних наук (052 – Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 № 1471 (додаток 3)

Головний редактор:

Палінчак М.М., доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Редакційна колегія:

Вегеш І.М., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Гайданка Є.І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Івасечко О.Я., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»;

Музиченко Г.В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського;

Остапеч Ю.О., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології і державного управління, декан факультету суспільних наук, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Janas Karol, Associate Professor, Department of Political Science, Alexander Dubcek University in Trencin (Trencin, Slovakia);

Kucharcik Rudolf, Docent, Dean of the Faculty of International Relations, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Radoslav Štefančík, MPol., Ph.D., Assistant Professor, Department of Intercultural Communication, Faculty of Applied Languages, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Cirner Michal, PhD, Assistant Professor and Secretary of Institute of Political Sciences, Faculty of Arts, University of Presov (Presov, Slovakia);

Dudinska Irina, PhD., Associate Professor, Head of Institute of Political Science, Faculty of Arts, University of Presov (Presov, Slovakia).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 6 від 26.12.2023 р.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 21016-10816P,
видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Буркало В.В. РОСІЙСЬКА ІМПЕРСЬКА МАТРИЦЯ, ЇЇ САМОВІДТВОРЕННЯ І ПОДОЛАННЯ.....	7
Остапенко М.А., Бунгеа Л.С. ДОВІРА ДО ВЛАДИ ЯК РЕСУРС РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА.....	16
Petriaiev O.S. HASSAN AL-BANNA AS THE FATHER OF MODERN ISLAMIC FUNDAMENTALISM.....	22
Свідерська О.І. ЦІННІСНА СКЛАДОВА ПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ СОРОМОМ У ПРАВОВОМУ ПОПУЛІЗМІ.....	27
Филик О.З. СУТНІСТЬ, ЗМІСТ І РАМКИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ УПРАВЛІННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИМ РОЗМАЇТТЯМ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ВИМІР.....	33
Шлемкевич Т.В., Штельмашенко А.Д., Гоцуляк В.М. ПОЛІТИЧНІ МІФИ В СТРУКТУРАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ.....	42

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Бортніков В.І., Бортнікова А.В. ІНТЕГРАТИВНІ ФОРМИ КОМУНІКАЦІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА ІНСТИТУЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ РЕФОРМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	47
Вовк С.О., Бадер А.В. СТРАТЕГІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ РОСІЇ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ: ТИПОЛОГІЯ ФЕЙКІВ.....	53
Voichuk A.Yu. THE FEATURES OF THE PRESIDENT'S INSTITUTE IN FRANCE.....	60
Галіпчак В.Д. СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ЗАВДАННЯ.....	65
Клим Р.Д. Е-УРЯДУВАННЯ ЯК СКЛАДОВА ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИКО-УПРАВЛІНСЬКИХ ІНСТИТУТІВ БОЛГАРІЇ.....	70
Козюпа О.А. СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЦЕСІВ КОМУНІКАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ В УМОВАХ ВІДКРИТОСТІ.....	76
Коцур Л.М., Грига О.С. КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ПІСЛЯ 2014 РОКУ ТА НАПЕРЕДОДНІ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ.....	82
Малик І.Р. ПЕРЕМОГА В ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ: СКЛАДНИЙ КОНСТРУКТ – СКЛАДНІ РІШЕННЯ.....	89
Никорович Ю.-А.І. ПРАКТИКА ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ, СПРИЧИНЕНИХ ПАНДЕМІЄЮ COVID-19 ТА ПОВНОМАСШТАБНОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ: ОСОБЛИВОСТІ ТА РИЗИКИ.....	95
Остапець Ю.О., Червенияк К.Т. «ЗЕЛЕНЬ» ПАРТІЇ У СТРУКТУРІ ПОЛІТИЧНОГО ЛАНДШАФТУ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	100
Палінчак М.М., Стебляк Д.М. СВІТОВА ПРАКТИКА ПОБУДОВИ МОДЕЛЕЙ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН: АВСТРІЯ ТА НІМЕЧЧИНА.....	108
Попазогло А.С. РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: СПЕЦИФІКА ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ.....	113
Томашевська М.В. РОЗГОРТАННЯ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОГО РУХУ «ВИХІД» У МЕДІА-ДИСКУРСІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ (2015 – ЧЕРВЕНЬ 2016 РОКУ).....	117
Ушкало К.Ю. ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ: БЕЗПЕКОВИЙ АСПЕКТ В УКРАЇНІ.....	123

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Бондаренко В.Д. ВПЛИВ ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИХ УГОД ТА ГЛОБАЛЬНИХ ДИНАМІК НА АМЕРИКАНСЬКУ ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ В КОНТЕКСТІ ВІДНОСИН З ІРАНОМ.....	129
Івасечко О.Я., Зінченко М.В. СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФІЛОСОФІЇ ІНВАЙРОНМЕНТАЛІЗМУ.....	134
Qasimova Laman Abid. INSTITUTIONAL ASPECTS OF INTERNATIONAL SECURITY.....	141
Радиш О.І. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА СЛОВАЧЧИНИ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ.....	145
Сухорольська І.Ю., Сухорольський П.М. ПРОПАГАНДА І М'ЯКА СИЛА У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ПІВНІЧНОЇ КОРЕЇ.....	150
Яковлев М.В. ПСЕВДОМОРФОЗА ЯК КОНЦЕПЦІЯ НА ПОЯСНЕННЯ ІДЕОЛОГІЧНИХ ВИКЛИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ У ПОСТІНФОРМАЦІЙНУ ЕПОХУ.....	156

РОЗДІЛ 4

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Іванець Т. М. РОСІЙСЬКЕ ВІЙСЬКОВЕ ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ ЯК ФАКТОР ЕВОЛЮЦІЇ ЯПОНСЬКОЇ БЕЗПЕКОВОЇ СТРАТЕГІЇ В АЗІАТСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОМУ РЕГІОНІ.....	162
---	-----

РОЗДІЛ 5

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Фурсай О. В. «ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ» ЯК ВИКЛИК МІЖНАРОДНІЙ ІНФОРМАЦІЙНІЙ БЕЗПЕЦІ.....	167
---	-----

CONTENTS

SECTION 1

POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Burkalo V.V. THE RUSSIAN IMPERIAL MATRIX, ITS SELF-REPRODUCTION AND OVERCOMING.....	7
Ostapenko M.A., Bunhea L.S. TRUST IN GOVERNMENT AS A RESOURCE FOR SOCIETY DEVELOPMENT.....	16
Petriaiev O.S. HASSAN AL-BANNA AS THE FATHER OF MODERN ISLAMIC FUNDAMENTALISM.....	22
Sviderska O.I. A VALUABLE COMPONENT OF POLITICAL MANIPULATION OF SHAME IN RIGHT-WING POPULISM.....	27
Fylyk O.Z. THE ESSENCE, CONTENT AND FRAMEWORK OF MULTICULTURALISM IN THE THEORY AND PRACTICE OF MANAGING SOCIO-CULTURAL DIVERSITY: A CONCEPTUAL DIMENSION.....	33
Shlemkevych T.V., Shtelmashenko A.D., Hotsuliak V.M. POLITICAL MYTHS IN THE STRUCTURING OF POLITICAL SPACE.....	42

SECTION 2

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Bortnikov V.I., Bortnikova A.V. INTEGRATIVE FORMS OF COMMUNICATION OF PUBLIC AUTHORITIES AND THE CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN THE CONTEXT OF LOCAL SELF-GOVERNMENT REFORM IN UKRAINE.....	47
Vovk S.O., Bader A.V. RUSSIAN DISINFORMATION STRATEGIES IN THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: TYPOLOGY OF FAKES.....	53
Voichuk A.Yu. THE FEATURES OF THE PRESIDENT'S INSTITUTE IN FRANCE.....	60
Halipchak V.D. CURRENT CHALLENGES AND STRATEGIES OF ENSURING INFORMATION SECURITY IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF RUSSIAN AGGRESSION: PROSPECTS AND TASKS.....	65
Klym R.D. E-GOVERNMENT AS A COMPONENT OF THE TRANSFORMATION OF POLITICAL AND ADMINISTRATIVE INSTITUTIONS IN BULGARIA.....	70
Koziupa O.A. STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF THE COMMUNICATION PROCESSES OF THE POLITICAL AUTHORITY AND THE PUBLIC IN THE CONTEXT OF OPENNESS.....	76
Kotsur L.M., Hryha O.S. COMPARATIVE ANALYSIS OF STATE INFORMATION POLICY OF UKRAINE AFTER 2014 AND BEFORE THE FULL-SCALE RUSSIAN INVASION.....	82
Malyk I.R. VICTORY IN HYBRID WARFARE: A COMPLEX CONSTRUCT – COMPLEX SOLUTIONS.....	89
Nykorovych Yu.-A.I. THE PRACTICE OF NATIONAL POLITICAL EXPERTISE IN THE CONTEXT OF GLOBAL CHALLENGES CAUSED BY THE COVID-19 PANDEMIC AND THE FULL-SCALE AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION: FEATURES AND RISKS.....	95
Ostapets Yu.O., Chervenik K.T. “GREEN” PARTIES IN THE POLITICAL LANDSCAPE STRUCTURE OF THE EUROPEAN UNION COUNTRIES.....	100
Palinchak M.M., Steblak D.M. WORLD PRACTICE OF BUILDING MODELS OF STATE-CHURCH RELATIONS: AUSTRIA AND GERMANY.....	108
Popazohlo A.S. REGIONAL POLICY OF THE UKRAINIAN STATE: SPECIFICITY AND CURRENT CHALLENGES.....	113
Tomashevskaya M.V. DEVELOPMENT OF THE “EXIT” SOCIAL AND POLITICAL MOVEMENT IN THE MEDIA DISCOURSE OF GREAT BRITAIN (2015 – JUNE 2016).....	117
Ushkalo K.Yu. INFORMATION SPACE UNDER MARTIAL LAW: SECURITY ASPECT IN UKRAINE.....	123

**SECTION 3
POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS
AND GLOBAL DEVELOPMENT**

Bondarenko V.D. THE INFLUENCE OF INTERNATIONAL AGREEMENTS AND GLOBAL DYNAMICS ON AMERICAN FOREIGN POLICY IN THE CONTEXT OF RELATIONS WITH IRAN.....129

Ivasechko O.Ya., Zinchenko M.V. ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF THE PHILOSOPHY OF ENVIRONMENTALISM.....134

Qasimova Laman Abid. INSTITUTIONAL ASPECTS OF INTERNATIONAL SECURITY.....141

Radysh O.I. FOREIGN POLICY OF SLOVAKIA IN THE CONDITIONS OF THE FINANCIAL CRISIS.....145

Sukhorolska I.Yu., Sukhorolskyi P.M. PROPAGANDA AND SOFT POWER IN NORTH KOREA'S FOREIGN POLICY150

Yakovliev M.V. PSEUDOMORPHOSIS AS A CONCEPT FOR EXPLAINING IDEOLOGICAL CHALLENGES FOR NATIONAL AND INTERNATIONAL POLITICS IN POSTINFORMATION AGE.....156

**SECTION 4
TOPICAL ISSUES OF POLITICAL SCIENCE**

Ivanets T. M. THE RUSSIAN MILITARY INVASION OF UKRAINE AS A FACTOR IN THE EVOLUTION OF JAPANESE SECURITY STRATEGY IN THE ASIA-PACIFIC REGION.....162

**SECTION 5
THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE**

Fursai O. V. ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A CHALLENGE FOR GLOBAL SECURITY SYSTEM.....167

РОЗДІЛ 1 ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 323.22/.28+327.2:316.347.17.035.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.35.1>

РОСІЙСЬКА ІМПЕРСЬКА МАТРИЦЯ, ЇЇ САМОВІДТВОРЕННЯ І ПОДОЛАННЯ

THE RUSSIAN IMPERIAL MATRIX, ITS SELF-REPRODUCTION AND OVERCOMING

Буркало В.В.,

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету*

В статті проаналізована російська імперська матриця як онтологічна основа імперськості росіян. Показано, що вона є продуктом імперського еґо, яке не самоусвідомлюється імперцями, але є причиною відтворення матриці на індивідуальному (авторитарний лідер), груповому (еґоцентричні еліти) та колективному (масова імперська свідомість) рівнях. Розкрито атрибути матриці (образ «величі» задає російську імперську ідентичність, проявляється в самопрезентації, впливає на концептуальність матриці, повне ототожнення з нею, її радісне/травматичне емоційне переживання за експансії/розпаду імперії; потік імперського еросу крізь спотворений зміст імперського психічного деструктивно кваліфікує психічну енергію колективного еґо імперців), блокування нею самокритичної рефлексії, опір (розвінчання ілюзій імперців, усвідомленню ними їх етичного когнітивного дисонансу), засадничий негативний вплив на колективну психіку, історичний розвиток росіян, росії як імперії (її централізований, унітарно-імперський, антидемократичний авторитарно-тоталітарний характер з ґеноцидним відношенням до внутрішніх/зовнішніх «ворогів»), на відносини з сусідами, міжнародну безпеку.

Наголошено на екстеріоризації імперської матриці в 3-х імперіях росіян (царській, радянській, путінській), її варіативності (імперського образу, ідентичності, концептів, форм імперських переживань, поведінкових патернів), інваріантах. Стверджується, що збереження матриці – основа самовідтворення імперії, імперської психотравми, ресентименту, російського іредентизму, неоколоніальних воєн, технологічно оновлених, з більшими жертвами через цикл. Подолання матриці – необхідна умова зникнення російської імперії як політико-психологічного і етичного анахронізму. Катарсичний, радикальний варіанти її подолання уможливають звільнення від матриці, за консервативного залишається ймовірність імперського рецидиву, за реакційного – матриця зберігається з майже гарантованою ймовірністю війни чи поглинання сусідів в майбутньому як саморозгортання матриці в психічному імперців.

Ключові слова: імперія, росія, імперське еґо, російська імперська матриця, імперський інваріант, образ «величі».

The article analyzes the russian imperial matrix as the ontological basis of russian imperialism. It is shown that it is a product of the imperial ego, which is not self-aware of the imperials, but is the cause of the reproduction of the matrix at the individual (authoritarian leader), group (egocentric elites) and collective (mass imperial consciousness) levels. The attributes of the matrix are revealed (the image of "greatness" defines the russian imperial identity, manifests itself in self-representation, affects the conceptuality of the matrix, complete identification with it, its joyful/traumatic emotional experience during the expansion/disintegration of the empire; the flow of imperial eros through the distorted content of the imperial psyche destructively qualifies the psychic energy of the collective ego of the imperials), its blocking of self-critical reflection, resistance (to the debunking of the illusions of the imperials, their awareness of their ethical cognitive dissonance), fundamental negative influence on the collective psyche, the historical development of russians, russia as an empire (its centralized, unitary-imperial, anti-democratic authoritarian-totalitarian character with a genocidal attitude towards internal/external "enemies"), on relations with neighbors, international security.

Emphasis is placed on the exteriorization of the imperial matrix in the 3 empires of russians (tsarist, Soviet, putin's empire), its variability (imperial image, identity, concepts, forms of imperial experiences, behavioral patterns), invariants. It is argued that the preservation of the matrix is the basis of the self-reproduction of empire, imperial psycho-trauma, resentment, russian irredentism, neo-colonial wars, which are technologically updated, with greater casualties per cycle. Overcoming the matrix is a necessary condition for the disappearance of the russian empire as a political, psychological and ethical anachronism. Cathartic, radical options for overcoming it enable liberation from the matrix, under the conservative option, there remains the possibility of an imperial relapse, under the reactionary option, the matrix is preserved with an almost guaranteed probability of war or absorption of neighbors in the future as a self-unfolding of the matrix in the psyche of the imperials.

Key words: empire, russia, imperial ego, russian imperial matrix, imperial invariant, image of "greatness".

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Тривала агресія росії проти України в ХХІ ст. за інформаційної прозорості, після засвоєного досвіду двох світових війн про неприйнятність війни як форми взаємовідносин, неспроможність світських, релігійних міжнародних інститутів, організацій спільно приборкати агресора, їх квола реакція на очевидний абсурд щоденного терору з боку постійного члена Ради Безпеки ООН з правом вето – все це потребує осмислення прихованого в психічному росіян, що живить їх нелюдяність, періодично екстеріоризується, є загрозою Україні, планетарному миру при омані самоусвідомлення ними себе як високодуховного соціуму, а, отже, безкарного і «справедливо» діючого.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В українському політологічному дискурсі проблема російської імперської свідомості не була донедавна активно досліджувана. Поняття «імперія», «імперська свідомість», «імперці», «імперськість», їх природа, специфіка функціонування, політичний вимір імперськості були обмежено представлені в дослідженнях. Широко вживане поняття «імперіалізм» за СРСР було позначкою найбільшого зла і загрози для комуністичної авторитарної системи. Воно маркувало імперську природу як щось чужорідне радянській/російській ментальності, те, що належить «ім», чужинцям, чи скоромовкою приписувалось царату, еліті капіталу, від чого вільні «ми» – «гуманісти», «інтернаціоналісти», «трудящі», з чим боремось. На рівні понять у масову свідомість індоктринувалась ідея неімперськості росіян, їх нібито «інтернаціоналізм», який розвінчує антигуманну природу імперськості. Відтак, ті, хто проти імперіалізму, де-факто не можуть бути імперцями. Така дуальна логіка закріплювалась риторикою інтернаціонального виховання, а по суті – імперської природи російського націоналізму. Через такі нехитрі підміни-кліше свідомість інших національностей втрачала внутрішню опірність зовнішньому насиллю, свою індивідуальність, стаючи інструментом імперських ігр, агресії.

Імперія не подавалась як форма державно-територіального устрою, окрім унітарної, федерації, конфедерації. Частково тому, що імперія маскується під федерацію, як СРСР, росія. Лексеми «союз», «російська федерація» – це ідеолого-маніпулятивні симулякри, що вуалюють імперську суть росії, росіян. Вуаль ілюзій дозволяла в незалежній Україні глорифікувати імперців пам'ятниками Катерині II в Севастополі, Одесі, а їх капіталу впливати на всі сфери українського соціуму, блокувала наукове проникнення крізь завісу цих ілюзій, заважаючи науковій постановці

низки проблем, євроінтеграції, психологічній, військовій готовності влади, соціуму до можливої агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжні науковці М. Гаген, Д. Гірш, Дж. Госкінг, М. Дойл, А. Каппелар [13], Д. Лівен, Т. Мартін, Ф. Райт, Ф. Тенбрук, Ч. Тіллі, А. Мотиль [11; 12], Е. Бояновська, Є. Томпсон, Р. Шпорлюк) в поліфонії дослідницьких підходів, стратегій, дискусійності окремих висновків досліджували природу імперій в розмаїтті її виявів. В 1916 р. імперськість росії як в'язниці народів та ймовірної «ліберально капіталістичної» «Великої Росії», яка «не віщує ніякого визволення, а лише нове закріпощене» в «ліберально конституційній формі» [1, с. 5-6] і потребу в її подоланні (імперія – «delenda est!») [1, с. 10]) добре розумів О. Бочковський. А І. Пулюй в 1915 р. вважав, що без України «було б знищено зазіхання Росії на всесвітнє панування» [14, с. 15]. Натомість в Україні сугестивний вплив імперії блокував: чітке усвідомлення науковцями СРСР як імперії, коли «наукова історіографія ... все ще здебільшого базується на традиційному ... погляді, що а рїогі виключає імперську суть СРСР» [6, с. 201]; в літературі компаративістику, зокрема вияв альтернативності антиімперського та імперського дискурсу у Т. Шевченка та А. Пушкіна. Р. Харчук наголосила, що «В. Панченко у статті 2017 р. «Шевченко vs Пушкін. Поезія на позвах з ідеологією імперськості» зауважив: ця тема в Україні перебуває поза сферою наукового дослідження» [15].

Для Л. Нагорної (2010) «імперський чи не імперський статус Росії та СРСР» – «складне питання» [13, с. 104], адже «щодо СРСР як імперії діапазон думок надзвичайно пістрявий», «з масштабним переглядом ... імперського концепту ... й його придатності до аналізу радянського досвіду національної політики». Авторка переконувала, що «спільнота незаангажованих істориків починає інстинктивно відчувати, що жупел «радянського колоніалізму» значною мірою був і є ідеологічним витвором» [13, с. 105]. Погляди російських науковців-лібералів, з їх жалем за незаконірний розпад СРСР, аргументами про нібито позитивну дискримінацію неросійських народів, від якої потерпали росіяни як жертви імперій, і що росіяни готові були «іти на жертви заради інтересів інших національностей», хоча їм як спадкоємцям імперії треба осмислити репресивність імперій, а сусідам імперців належить усвідомити і позитиви імперії, окрім травм, трагедій – такі імперські сентенції Л. Нагорна кваліфікувала як «зважені підходи» [13, с. 106], протиставляючи їх російським відвертим шовіністам. Наголосивши на прозорливості висновків О. Мотиля про «повзучу реімперіалізацію» Росії [13, с. 101], авторка загрозу вбачала в застарілому антиколоні-

альному дискурсі в Україні, замість бажаного, на її думку, постколоніального, закликаючи «змінити тональність наукових і політичних «деколонізаційних» дискурсів», відійти від зацикленості «на певній системі «своїх» цінностей і нерозуміння складних взаємозалежностей держав, народів, індивідів у світі, що глобалізується» [13, с. 112]. Компаративістський ж аналіз системи цінностей українців і росіян, їх політичних утворень дозволив М. Михальченкові (2011) константувати: імперська ідея, що набрала манакального характеру, та ідея історичного реваншу є об'єднуючими ідеями для росіян; «великодержавний шовінізм – своєрідна релігія, яку зміцнюють освітньо, законодавчо, пропагандистськи, економічним тиском, тощо» [10, с. 7]; значна частина росіян прагне імперського статусу і підтримуватиме будь-яке розширення імперії, першочерговими цілями якої є Україна і Білорусь [10, с. 13]; українці мають антиімперські настрої та цінності [10, с. 14]. Тож голоси науковців про імперські загрози Україні лунали, «навіть писали аналітичні довідки для українських органів державної влади та місцевого самоврядування» [16]. Напад росії в 2014, 2022 р. посилив увагу до імперської суті росіян. Філософи (Є. Бистрицький, С. Грабовський, О. Гринів, С. Дацюк, В. Кебуладзе, І. Лосєв [9]), політологи (М. Михальченко, В. Бушанський, Н. Наталіна), психологи (В. Васютинський, Р. Кечур), історики (Л. Гриневич, Є. Бєвзюк, М. Дорошко), літературознавці (В. Агеєва [4], В. Панчук, Р. Харчук, М. Шкандрій), політична журналістика, експерти почали більш фокусовано аналізувати імперську проблематику, імперську природу росії, СРСР [6; 12], свідомості росіян, ідеологію [3], матричні зразки «класиків» їх літератури [15]. Зрештою, прийнято Закон «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» з правовою артикуляцією понять «пропаганда російської імперської політики», «російська імперська політика», «русіфікація», «символіка російської імперської політики», «поневолені народи Російської Федерації», «українофобія» [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявні наголоси на матрицю [4; 5; 15; 20], потребує прояснень усвідомлення її глибинної структури, що віками відтворює російські імперські інфекційні штами. **Мета** статті – розкрити матричну природу російської імперськості як атрибутивну властивість багатовікового російського експансіонізму, варіативність російської імперської матриці, її інваріантність, можливість подолання. Відповідно завданнями є: охарактеризувати провідні сфери російської імперськості в їх аспектуальності; розкрити сутність російської імперської матриці, її складники, варіативні прояви; проаналізувати

наслідки впливу імперської матриці на політико-психологічне буття росіян, їх відношення до сусідів; виявити інваріантну природу, загрози, ймовірність подолання матриці за різних варіантів імперського розвитку сучасної росії.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Імперія щодо державно-територіального устрою включає, як відомо, метрополію – центр прийняття стратегічних рішень, та колонії, міра суб'єктності яких визначається мірою сили примушування центру, можливостями еліт, самосвідомих членів меншин колоній чинити внутрішній і зовнішній опір свавілля еліти метрополії.

Структурно імперія має свої політико-управлінські, економічні, соціальні, культурологічні виміри в їх філософсько-світоглядній, психолінгвістичній, етичній, естетичній, релігійній, технологічній, тощо аспектуальності. Добровільність, демократія і імперія – несумісні. Насильство як атрибут імперії потребує акторів – імперців, носіїв імперської свідомості, тих, хто: а) є її активними ідейними натхненниками (теоретики, військово-політичні стратеги, аналітики), обґрунтовує нагальність, безальтернативність імперського модус вівенді – способу існування; б) здійснює насильство (диктатор, еліта, армія, силовики), є провідниками (функціонери), з їх *modus operandi* – способом дій (типовим набором звичок, манери робити, способу функціонування), що відображає психологічний профіль імперських практик; в) приймає таке насильство як норму, підтримує «своїх» (маса), є пасивними співучасниками імперських практик. Імперство – стан масової імперської свідомості, «імперськість» (англ. *empireness*) – характер, якість цієї свідомості як претензії імперців на імперський контроль, гегемоністське підкорення інших, панування [18, с. 20], «демонстрація влади над долею» [17, с. 60].

Сила – засіб примушування іншого і вимагає агресивної волі. Така воля концентрується в лідера та невеликої правлячої еліти. Отже, в політичному відношенні імперія – це авторитарна влада на чолі з авторитарним лідером та правлячою елітою, які користуються вигодами існування імперії [12]. Влада вибудовується за жорстким ієрархічним принципом, з ідеологічним (монархізм, комуністична доктрина чи «руській мір») виправданням. Жорсткий централізм влади (через монарха, КПРС чи через концентрацію вертикалі влади в президента) – неодмінна риса російської імперської свідомості та практик. Економічно імперія – це перманентна експансія, захоплення людських, природних, інтелектуальних, культурних, фінансових, технологічних [10, с. 13] ресурсів колоній для власного, зазвичай екстенсивного розвитку, прив'язка до метрополії [12] і диспропорції щодо колоній як риса розвитку. Соціально – це перерозподіл ресурсів для соціальних груп, які є соціаль-

ною опорою імперії (дворянство за царату, партноменклатура, робітничий клас в СРСР, олігархія в Росії) та забезпечують її владну стабільність (чиновництво, спецслужби, армія, поліція). Імперія забезпечує переваги домінуючому російському етносу (житлові, кар'єрні, освітні), мешканцям центру (Москва, Петербург, міському русифікованому населенню за СРСР). Столиці і міста, переважно європейської частини мають преференції щодо регіонів. Дотації Чечні – це імперський раціоналізм «меншої ціни» за психологічну покору імперії, спроба відкупу за геноцид чеченців, стерті міста у 2-х війнах (1994–1996, 1999–2009 р.).

Імперія як штучний ідейно-культурний конструктор політичної архаїки – це насильницьке систематичне зросійщення («інтернаціоналізація»), витіснення національних мов (чим вищий рівень освіти, тим вища частка російської, її тотальність в армії, центральних ЗМІ), переманювання талантів в центр, з кращими умовами для розкриття таланту (науковця, театрал, співака), створення імперських осередків з перевагами (матеріально-технічними, кадровими, фінансовими, тощо) всередині колоній, переслідування культурних національних діячів, жорстке обмеження на комунікацію з іншими народами, культурами поза імперією, її контролем; індульгенція на незнання національних мов, культури для кадрів із імперії і ригідність в міжнаціональних відносинах, отримання кваліфікаційних переваг над іноземцями; зросійщення міст, забезпечення їм преференцій в освітній мобільності, знанні іноземної, штучне створення диспропорцій в освітніх рівнях сільських та міських шкіл, що закріплювалось на підсвідомих рівнях як комплекси неповноцінності і вторинності всіх культур по відношенню імперської; методичне насаджування в ландшафті культури імперських маркерів – топонімів, міфологем, символів, героїки, наративів; зумисна ландшафтна реконструкція національної культури під військові, економічні (будівництво ЧАЕС неподалік Києва), ідеолого-естетичні, великодержавницькі стратегії, пріоритети, смаки з культурною таксацією – оцінюванням (стимулюванням, заборонаю, покаранням, знищенням) продуктів творчості, самих творців, їх ранжування, дизайн в імперській штучній композиції у відповідності з імперськими стандартами, оспівуванням імперії, її примарних звершень, гіперболізація цивілізаційних надбань, а, насправді, убезпечення себе від її розпаду, припасування національних культур до потреб імперського експансіоністського проекту. Простір, час пронизані символами імперії. Сакралізується будь-хто (німкеня Катерини II, грузин Джугашвілі, А. Пушкін [2], ін.), будь-що, що зміцнює імперію: а) війна («священна війна»); б) міста («святий» Санкт-Петербург на окупованій Петром I землі як форпост експансії); «Севастополь – місто «рус-

кой слави» попри історію, депортації кримських татар, поразку в кримській війні 1853–1856 р., німецьку окупацію; в) імперський примус (священний обов'язок – «защитать родину») – йти вбивати в чужі краї.

У інституційно-функціональному відношенні для періодичної зовнішньої експансії і внутрішньої політичної стабільності імперії потрібні інституції – армія, поліцейський апарат, бюрократія, спецслужби, дипломатія. Імперська природа держави суттєво впливає на структуру, бюджет, розміри, роль, вагу армії, спецслужб в політичній системі, їх функціональні завдання. Еліта імперії (вчені, митці, попи) в грубій, «м'якій» формі покликана забезпечити політико-адміністративну, економіко-правову, психолого-етичну експансію, насильство.

Психологічно імперія базується на низьких емоціях, почуттях (від страху, ненависті, комплексів зверхності/меншовартості, лицемірства, до психологічної винагороди іноземцям за внутрішню трансформацію психіки в ідентифікації себе з імперцями, погорди). Все це формує імперську «тінь» (К. Юнг) в індивідуальному, елітарно-груповому і колективному психічному імперців, стає їх «другою натурою» – неусвідомлюваним психічним змістом, який витісняє людяне («першу натуру»). В процесі імперських «успіхів» нарощувана «тінь» стає психічним підґрунтям моральних імперативів імперців, які виправдовують фізичне знищення всіх, хто не приймає імперське насильство. В імперському моральному імперське насильство (нав'язування своєї «любви», «визволення») є «благом», «богоугодна справа». Неприйняття «любви» карається. Кількість знищених імперіями нараховує десятки мільйонів. В спотвореному ілюзіями, фобіями сприйнятті все це ретельно приховується (геноцид черкесів, чеченців, казахів, кримських татар, голодомори), зтирається з історичної пам'яті, фальсифікується (загарбані Казань, Астрахань – «приєднали»), експансія в Балтії – «прорубали вікно в Європу», військовий союз стає «возз'єднанням України і Росії», вторгнення в Угорщину, Чехословаччину, Афганістан – «інтернаціональна допомога», напад Муравйова на Київ – «братська допомога російського пролетаріату»), а увага зміщується на «цивілізаційні блага» імперії. Деструктивне психічне імперців інверсійно виправдовує («можна знищити») етично заборонене («Не вбий!»), блокує емпатію, толерантність, чесноти, любов до ближнього, деформує етос в аморальний [21].

Інститут релігії, церковна ідеологія в Росії є співучасником імперських злочинів. Православний «талібан» проявляється сьогодні не тільки в індоктринації вірян імперськими наративами, молитвами, співом на захист імперії, освяченні зброї, розповсюдженні літератури, а і у виправ-

данні тероризму держави росіян «волею бога» (це архангел Михайло запускає ракети по Україні, а не его-воля імперців), покладаючи відповідальність на провіденційні сили, владу, знімаючи з себе, переконуючи себе в аксіологічній правоті [9], богоугодності власних вчинків. Тож імперія неможлива без авторитаризму, що унеможливило демократію, підпорядковує етичні вартості, настанови надсуб'єктивним інтересам функціонування імперії. Авторитаричний лідер, правляча еліта імперії стають інструментами логіки імперської експансії. Вони психологічно не вільні відмовитись від експансії, бо це відмова від імперськості. Відмова, зазвичай, відбувається: 1) або під тиском зовнішніх обставин нежиттєздатності імперії та її природного розпаду; 2) в процесі травматичного досвіду, духовної (психологічної, морально-етичної, ідейно-світоглядної) революції в індивідуальній, масовій психіці, з усвідомленням, що досягнення імперських цілей веде до жорстокості, величезних жертв з обох воюючих сторін і суперечить свідомій декларованій настанові на Благо, добро, благородство, цінність життя, рівність людей перед Богом чи щодо природних прав на життя, свободу, щастя. Це ціннісний вибір в ситуації морального конфлікту всередині власної свідомості і вимагає певної громадянської, психічної, морально-етичної та духовно-світоглядної зрілості. Початок війни проти України – це і етичний виклик для росіян на стадії переходу до інформаційної доби, з яким вони вчергове не впорались. Британці за подібного виклику на індустріальній стадії відмовились від вибору агресії, надали Індії право на незалежність. Їм, за тактики ненасильства ахімси М. Ганді, індусів стало очевидно, що не можна бути демократією всередині і диктатурою зовні.

На доіндустріальній стадії росіяни були сліпим знаряддям правлячої еліти імперії, безвідмовно втягувались у війни, зокрема I-у світову. Лібералізація, початкова індустріалізація, рух націй, пропаганда контреліт, зречення царя сприяли зрушенню в свідомості. Констеляція психологічних, соціально-економічних, політичних, ідейно-світоглядних зрушень в свідомості призвела до кумулятивного ефекту відмови воювати за інтереси правлячих еліт, до розпаду імперії в 1917–1918 р., незалежності колоній.

Імперська матриця відтворила СРСР-імперію під новою ідейною оболонкою, яка приглушила імперський характер оновлення. Вуаль ілюзій комуністичної ідеології призвела до: 1) зміни ідейно-світоглядного модусу функціонування імперської свідомості росіян, не зачепивши глибин їх імперської психіки; 2) часткової аберації свідомості нещодавно звільнених націй, ілюзорних сподівань на сприятливі умови в межах комуністичного проекту, дозволивши імперії силоміць

відвоювати втрачене, окрім Польщі, Фінляндії, країн Балтії. Останні – загарбані пізніше; були окраїною імперії; з тривалим досвідом самостійності, національно самосвідомі, з громадянським суспільством, консолідованістю еліт, соціуму в неприйнятті російської матриці; з самоцінністю власної індивідуальності; межували з лібералізованими державами Заходу; перебували в складі імперії менший час і з більшою мовно-культурною дистанцією щодо російської, порівняно з українцями, білорусами; легше відокремились в своїй самосвідомості від матриці за кризи СРСР-імперії.

Матриця – це те, що є в основі свідомості. Вона задає образ світу, самосприйняття власної ідентичності, набір ментальних конструктив-концептів, емоційно-почуттєві стани й реакції на світ та власне самопочуття в ньому. Її імперське конструювання будується на основі імперського егоцентризму, що задається індивідуальним его авторитарного лідера та групового его його найближчого оточення. Відтак створюється групове несвідоме, яке підпорядковує собі колективне несвідоме. Психічна енергія несвідомого, проходячи крізь матричну структуру психічного, спотворюється наявними в несвідомому его-образами, ідентичностями, ідеями, Я-концепцією, енергіями емоцій, почуттів і виходить на поверхню свідомості з сукупністю ілюзій щодо реальності світу, його функціонування, належного відношення до нього і бажаної носієм свідомості реакції на сьогоdnішній стан цього світу. Отже, матриця свідомості – це створений носієм свідомості власний інформаційно-енергетичний каркас, через який протікає лібідо і зафарбовується змістом психічного (образів, ідей, емоцій, почуттів, волі), виходить на зовні як певна налаштованість (настанови, переконання, цінності, архетипи) прояву себе.

Створений на основі імперської его-матриці імперський образ світу раціоналізується у свідомих концептуальних конструктах, індоктринується в масову свідомість, тиражується засобами культури. В енергополях свідомості мас імперський симулякр починає жити своїм індивідуальним життям в його масовидних явищах психіки. Залежно від стадії розвитку імперії матриця може бути у латентному стані. Тоді екстеріоризовані її прояви експліцитно малопомітні. У відносинах між людьми, групами встановлюється певна рівновага. Коли імперія вичерпує екстенсивний ресурс розвитку і їй потрібні нові завоювання, імперська матриця активізується. Образ ворога і причини внутрішніх проблем імперці шукають поза своєю свідомістю. Їх его здійснює проєкції назовні, перенаправляючи колективне лібідо на об'єкт «загрози». Виникає психічне збурення і психічна мобілізація імперців, яка обумовлює і обґрунтовує потребу в політичній, військовій мобілізації. Збурення може набувати форм психічної епіде-

мії з готовністю виконувати верховну волю диктатора. Воля диктатора підпорядкована його еґо. Еґо стає внутрішнім диктатором психічного автократа, відсікаючи контрарґументи совісті.

Міра засміченості імперськими симулякрами інформаційно-енергетичних полів має робити їх залежними від пропагандистських атак імперської еліти. Чим менше індивідуалізовані суб'єкти і не спроможні до індивідуальної рефлексії щодо нав'язуваного інформаційного контенту, чим більше вони емоційно залучені в імперські переживання, почуття, психотравми, тим легше стають жертвами імперської політики еліти. Віддаючи свою волю владним імперцям, суб'єкти втрачають свою суб'єктність, стають знаряддям агресивних намірів диктатора. Більшість росіян є на догромадянському рівні, не усвідомлюють своїх конституційних прав, не готові їх відстоювати, як українці на Майданах. Це наслідок імперської свідомості. Їх імперськість унеможлиблює їх громадянськість. Стан громадянської інфантильності з «чолобитними» царю-президенту – закономірність існування імперії. Вона потребує авторитаризму, а він – безумовного послуху, підчинення. Паросткам демократії не прижитися. Ментальність росіян розвивалась в імперській оболонці, не виплекала в собі, не екстеріоризувала і не мала й декади розвитку демократії.

Матриця має властивість самовідновлюватися в психічному імперців, якщо вона не подолана демократичними зрушеннями в самоусвідомленні. Німцям це вдалося після поразки у II-й світовій. Шведи, позбувшись своєї імперської природи і ностальгії по імперії, вже понад 200 р. не воюють, мають найвищі рівні людського, економічного розвитку. Дві нагоди з розпадом своїх імперій росіяни не використали для зміни себе, своїх уявлень про функціонування соціуму, цикли планетарної демократизації. Імперські ілюзії, самообман лідерів, еліти, критичної маси імперців відтворювали матричне.

В путінській росії імперська матриця зазнала мутацій і паразитує на «цивілізаційній унікальності росії», духовних вченнях, в яких нібито знов тільки росія виступає як єдиний істинний носій Духу. В своїй варіативності матриця охоплює всі групи росіян, більшість з яких є активними імперцями: від олігархічно-бізнесових груп, політичних ортодоксів до верхівки конфесій і вірників, з їх економічними, психологічними зисками від експансії кремля. У всіх її варіаціях присутній імперський інваріант. Навіть опозиція Путіну (окремі професори, прихильники А. Навального, М. Ходарковського) розпад імперії приймає ледь не як катастрофу, до чого апелював Путін в пік заколоту Є. Пригожина. Визнаючи право України на територіальну цілісність, вони знов бачать росію як державу в сьогоdnішніх її кордонах. Хіба

що теоретично готові відпустити окремі суб'єкти, як от Чечню, Татарстан. Скандали з «опозиційними» ЗМІ, які покинули росію («наші мальчікі» мерзнуть в окопах), напади росіян на українців за кордоном, масова підтримка росіянами затяжної війни засвідчують глибоку вкоріненість імперської матриці в свідомості пропутінських, антипутінських імперців, а її переважно поверхнєве, поодиноке обговорення не зачіпає онтологічної суті російського імперства, або категорично спростовується чи апологетично захищається. За Г. Акерман, саме імперська матриця є еталоном ідентичності російського загалу, об'єднуючою ідеалізацією для всіх епох політичного життя росії з прищеплюваними ідеями переваги російської імперії, мови, цивілізації і «принципом анексії російськомовного населення, де б воно не знаходилося» [20].

Які наслідки впливу імперської матриці на росіян? Вона не дозволяє росіянам без упереджень та імперських ілюзій глянути на себе, визнати свою імперську природу, її причину – імперське індивідуальне (авторитарно лідерське), групове (елітарне) та колективне еґо, яке задає імперську російську матрицю та вплив на колективну психіку. Матриця блокує: а) розкриття і усвідомлення механізму циклічного відтворення російської історії: імперія – диктатура – імперське самоствердження, розростання – війни (як засіб пограбування, мобілізації) – тимчасовий ріст – стагнація – криза імперії – війна (як спосіб виходу із кризи) – загибель імперії і її розпад на частини зі здобуттям незалежності колишніми колоніями – ось ланцюжок функціонування імперії, можливого урізаного самовідтворення при збереженні матриці і її носіїв; б) усвідомлення, чому у росіян при владі опиняються авторитарні лідери, деякі з котрих з ознаками яскраво виражених акцентуацій (Петр I, Катерина II, ін.), психосоціопатії (І. Грозний, Сталін, Путін); в) утвердження ліберально-демократичних паростків (шовінізм П. Столипіна як перепона реформуванню, імперські фобії реформаторських інтенцій М. Горбачова, Б. Єльцина, антипутінської опозиції), як тільки вони ставлять під сумнів імперську природу організації держави і вимагають дати свободу поневоленим народам імперії; г) самоусвідомлення активності внутрішнього опору індивідуального еґо лідерів, групового еґо еліти, еґо мас імперців, що активує «тінь» в колективному несвідомому, апелює до «перемоги» минулого, «величчя», унікальності імперії, спричиняючи спротив зникненню імперії, виходу із матриці; г) сприйняття своїх сусідів як рівноправних партнерів, прагнучи підпорядкувати собі. Звідси періодична напруга у відносинах, заморожені конфлікти, втручання у внутрішні справи сусідів, претензії на сферу впливу, війни, геноциди, державний терор. Зво-

ротне: недовіра, закономірне прагнення «подали від Москви», до НАТО, ЄС.

Ядром імперської матриці є образ «величі», що: задає структуру всієї матриці, обумовлює її імперський зміст, характер, атрибутивні властивості, особливості російської імперської свідомості, мислення, почуттів, дій; символізований в гімнах («велика Русь»), звертаннях («ваша величність»), самоідентифікації («великороси»), подіях («велика вітчизняна», «велика ... революція»), будівлях (великий театр), особах (царів, вождів, діячів – «Петро Великий», «великий вождь», «менеджер», «поет»), досягненнях («велика перемога»), меті розвитку – великодержавності (століпінське: «Ім потрібні великі потрясіння, нам ... велика росія»); стає інструментом імперської соціалізації, конструктором нейролінгвістичного програмування психіки росіян, віддзеркалюючись в пікових «успіхах» («прорубали вікно в Європу», «Крим наш!»), з подальшим фіаско (розпад імперії), психотравмою («поставили на коліна»), реваншизмом (вставання з колін). Така велич – механізм компенсації безпомічності підданого перед тираном, його апаратом насилля й корупції. Матриця дозволяє легко порушувати договори без найменшого почуття каяття, а патріарху кірліу імператив «Не вбий!» переплавляти у «Вбий («защитай»), підеш в рай!» в ілюзорному почутті переваги православ'я, і попри християнське «Люби ближнього!» знімає табу на вбивство (етичний когнітивний дисонанс), адже навіть атеїсти дозріли до заборони смертної кари демократією.

Концептами матриці є месіанські міфологеми «Москва – третій Рим», «СРСР – авангард будівництва комунізму», «російська православна цивілізація» як форпост духовності. Імперська матриця – реакційна щодо демократії у всіх її формах: а) в царській, коли царат був оплотом монархічної реакції в Європі; б) радянській: «диктатура пролетаріату» – основа сталінського тоталітаризму «світової системи соціалізму» з трансформацією в авторитаризм маніпулятивного «демократичного народовладдя» при «провідній ролі КПРС» і Москви; в) за путінізму: «суверенна демократія» як інструмент імперського персоналістського авторитаризму і елітарного скочування в рашистський тоталітаризм. Панславізм, пролетарський інтернаціоналізм, «багатополярність світу» – ідеологічні маски матриці. Її его-ідентичностями є «великорос», «совок-інтернаціоналіст», «руській Z-патріот».

Отже, «велич» – складова матриці, «тіні», пружина рашизму, яка екстеріоризується, періодично активізується, самовиправдовується імперським его й виливається в криваві війни. Тінь себе проявляє, щоб бути поміченою, усвідомленою і подоланою «внутрішньою людиною» – цілісністю Вищого Я [21] та демократією, скорочуючи лаг

варіацій імперії (царська ~ 370 р, радянська ~ 70 р., путінська ~ 30 р.). Інваріантом матриці є її: 1) агресивність у формі війн, психологічно прихована від власного самоусвідомлення месіанством (визволення слов'ян, православних (болгар, греків, грузин, вірмен) з турецької неволі, Європи від Наполеона, трудящих з рабства капіталу; світу від фашизму; російськомовних від «нацистів»); 2) самовиправдання власних злочинів проти людяності особливою досконалістю «руського міра» – чистоти, істинності, правдивості (православ'я, комунізму, «руського міра» як найбільш чи єдино духовного); 3) епічність імперського мислення, заданого матрицею, що, мовляв, даний конфлікт неминучий, вирішується доля світобудови, бути чи не бути (якщо не ми, то ... правитимуть католики, капіталісти, ТНК, НАТО, ЛГТБ; захоплять наші ресурси; «геополітична катастрофа», «у нас не було іншого виходу»); 4) «сакральність» «міра», як богообраність Росії, росіян, православ'я, всесвітньо-історичної місії Росії/СРСР щодо людства, не дозволяючи сумніватися в своїй непогрішності; 5) нездатність визнати своїх помилок (визнання під тиском фактів пакту Рібентропа-Молотова – маленький епізод оприлюднення історичної правди про себе в системній брехні самовиправдання власних злочинів); 6) утопізм, як ідеалізована сублімація імперської мети до егоцентрованого вивищування себе над іншими (третій Рим, Кітеж Град, комунізм, «духовна православна цивілізація») – наслідок спотворення еросу (енергій любові) Духу, що прагне до Служіння Єдиному Життю; 7) універсальність, трансцендентність російської матриці як планетарного домінування росіян, їх експансіонізму: а) третя й остання світова імперія після римської і візантійської; б) остаточна перемога світової соціалістичної системи з СРСР/росією в авангарді; в) багатополярний світ з росією як військово-політичним центром зі своєю сферою «законних» інтересів, яка розповсюджується на весь пострадянський та постсоціалістичний простір («у росії немає меж»); 8) наявність ворогів: зовнішніх (імперія османська, британська, Наполеон, капіталізм/імперіалізм/фашизм, США/Захід/НАТО) і внутрішніх (декабристи, народовольці, соціал-революціонери, буржуазія, контрреволюціонери, вороги народу, дисиденти, іноагенти); 9) опора на силу (армія, флот, космічні, кібервійська), підкуп («шредеризація» західних еліт), економічну окупацію, а не рівноправне співробітництво; 10) гуртування довкола персони автократа (царя, генсека, президента); 11) погрози як засіб залякування («штик-ніж» [2, с.29], «можемо повторити», ядерні погрози); 12) непереможність росії, яка вела тільки захисні війни, не напала першою, її жертовність, миролюбність; 13) імперський консенсус основних груп і контроліт щодо

«великої росії». За жорстокої боротьби імперських проєктів («білі»/«червоні»), імперія – незмінна мета. Праця К. Маркса про зовнішню політику царів не потрапила в 55-и томне зібрання, бо її напрямки, характер, методи повністю співпадали з «миролюбною» політикою СРСР; 14) лицемірство, віроломство (чисельні порушення договорів, зокрема з Україною).

Вихід із матриці – в самоусвідомленні своєї імперської «тіні», его з його ілюзіями, структури матриці і бажання її позбутися, що означає вихід із імперського образу «величчя» та обумовленої ним великодержавної ідентичності. Спроби «лібералів-кадетів», «гуманістів-більшовиків», «демократів-антикомуністів» утримати імперію в її імперських кордонах (в проєктах «білогвардійців», СРСР, СНД, «російська федерація» без надання права народам колоній вирішувати власну долю) не зупинили розпад імперії і через цикл вели до ресентименту, російського іредентизму, колоніальних воєн на новій технологічній основі з більшими жертвами. Досвід трьох імперій унаочнив: в імперській іпостасі росіяни є загрозою для себе, сусідів, світу.

Які можливі варіанти подолання матриці? Ідеальний (катарсис) – самокритичне сприйняття себе росіянами, добровільний усвідомлений вихід із матриці, визнання права поневолених на самовизначення, федералізація (стандарти ФРН, США), конфедерація чи самостійність регіонів-держав, як між чехами і словаками, референдуми, денуклеаризація, демократизація. Малоімовірність реалізації – відсутність самокритичності у більшості імперців, потужний механізм захисту імперського его, небажання нести відповідальність за злочини імперії.

Оновлюючий (визвольний): здобуття колоніями незалежності від метрополії, утворення кількох російських держав, самостійне розпорядження ресурсами, власне бачення шляхів розвитку. Позитиви сценарію: швидке подолання імперської ідентичності через зникнення образу та ідентичності великодержавності та великоросії, зняття табу на неможливість декількох російських держав, подібно до англомовних (США, Канада, Австралії, Нової Зеландії), франкомовних (Франції, Бельгії), німецькомовних (ФРН, Австрії, Швейцарії), китайськомовних (Тайвань, КНР, Сінгапур), чисельних іспано- та арабомовних держав, звільнення від імперської Москви, набуття навичок демократичної самоорганізації, налагодження рівноправних відносин з сусідами, світом, незалежно від розмірів, чисельності, рівня розвитку партнерів, використання ресурсів на розвиток, а не на війну, десталінізація, депутатизація, деімперіалізація, демілітаризація елітарної, масової свідомості, її демократизація. Такий варіант потребує поразки режиму у війні з Україною,

активності відцентрових сил колоній, регіонів, підтримки демократичних сил росії демократіями. Недолік: викликає вкрай гостре емоційне неприйняття імперцями-радикалами з ймовірністю їх збурення, як у 1917–1921 р.

Реформістський: часткова зміна режиму, часткове звільнення від імперії окремих колоніальних народів, матриця ослаблена, але зберігається, внутрішня тривала конфліктність між елітарними імперськими групами при аморфності громадянського суспільства, повільне зростання, авторитаризм зі слабкими навичками демократичної участі, федералізму і ймовірності наступного імперського рецидиву з появою радикальних авторитарних «реформаторів» з реваншистськими настановами і риторикою.

Найгірший (реакційний): «перемир'я» із збереженням окупації українських територій як збирання сил імперії для наступного «переможного» реваншу. Матриця зберігає свій потенціал, мутуючи під нові запити і приводи, авторитаризм – природний стан неусвідомленого функціонування матриці в надрах неопрацьованого несвідомого, наступна війна – питання часу.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Російська імперська матриця – продукт імперського его, основа імперськості. Матриця екстеріоризувалась в 3-х імперіях росіян – царській, радянській, путінській росії. Варіативність проявлялась в модифікаціях їх імперського образу величчя, ідентичності, концептів, форм імперських переживань, дій як прояву імперської «тіні». Інваріантом цих модифікацій є централізм, авторитаризм, експансія, агресивність у формі війн, самовиправдання власних злочинів проти людяності духовністю «русского міра», епічність мислення, сакральність, утопізм, як ідеалізована сублімація імперської мети, універсальність, як потяг до світової гегемонії, гуртування довкола персони автократа, погрози, сугестивне самонавіювання щодо непереможності росії, її самозахисту, жертвовності, миролюбності, імперський консенсус контреліт щодо збереження імперії, лицемірство, віроломство.

Збереження матриці – основа самовідтворення імперії. Катарсис через самоусвідомлення колективного его, «тіні», ілюзій, структури матриці, відмови від образу «величчя», великодержавної ідентичності – найоптимальніший, але малореалістичний через їх вікове імперство. Оновлення під тиском обставин (поразки у війні, звільнення колоній від московії) з утворенням низки російських держав потребує констеляції ендо- і екзогамних чинників. Реформістський сценарій не усуває ризику імперського рецидиву з появою радикальних авторитарних «реформаторів» з реваншистськими настановами і риторикою. Замороження окупації зберігає потенціал матриці, її агресив-

ний авторитаризм і черговий сплеск спотворених паду матриці імперій росіян – перспектива наукової матрицею енергій лібідо у війні. Алгоритм роз- вих досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бочковський О. Поневолені народи царської імперії, їх національне відроджене та автономічні прямування. 1916. 223 с.
2. Буркало В. Імперська матриця свідомості пушкінського вірша «Наклепникам Росії» і її паралелі та декодування в Україні. *Психологічні виміри культури, економіки, управління*: Науковий журнал / [відп. ред. к. пс. н. О. Лозинський]. Україна, Львів. Випуск 24, 2022. С.19-33.
3. Бушанський В. Структура російської імперської ідеології. *Політикус*. 2015. Вип. 1. С. 63-67.
4. Грабовський С. Російська матриця й алгоритми деколонізації (Рецензія на книгу: Агеєва Віра. За лаштунками імперії. Есеї про українсько-російські культурні відносини: 2-е вид. випр. Київ: Віхола, 2023. 360 с.). *Українознавчий альманах*. 2023. Випуск 32. С. 59-65.
5. Грабовський С. Російська матриця: ліберальний націоналізм? *Тиждень*. 11.01. 2012. URL: <https://tyzhden.ua/rosijska-matrytsia-liberalnyj-natsionalizm/>
6. Гриневич Л. Чи був Радянський Союз імперією, а Радянська Україна – колонією: контури сучасних наукових підходів. *Сторінки історії : збірник наукових праць*. 2019. Вип. 49. С. 190-204.
7. Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>
8. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад/Перепад. з німецької Х. Назаркевич, наук. ред. М. Крикун. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. 360 с.
9. Лосєв І. Імперсько-християнський «Руський мір». *Радіо Свобода*. 13.11. 2010. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2219045.html>
10. Михальченко М. Україна – не Росія: ціннісний аспект відмінностей і загального. *Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2011. Вип. 4. (54). С. 6-19.
11. Мотиль О. Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження = Imperial Ends: The Decay, Collapse, and Revival of Empires: [монографія] / Пер. з англ. П. Грицака. К.: Критика, 2009. 198 с [1].
12. Мотиль О. СРСР як Російська імперія. Чим була радянська Україна? *Тиждень*. 13 Грудня 2012. URL: <https://tyzhden.ua/srsg-iak-rosijska-imperiia-chym-bula-radianska-ukraina/>
13. Нагорна Л. Реінкарнація імперії у наукових дискурсах: криза територіальних типологізацій чи геополітичний синдром? *Регіональна історія України. Збірник наукових статей*. Гол. ред. В. Смолій; відп. ред. Я. Верменич. Вип.4. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. С. 97-112.
14. Пулюй І. Україна і її міжнародне політичне значення. 23 с. URL: <https://tntu.edu.ua/storage/news/92.pdf>
15. Харчук Р. Пушкін як російська матриця. 27.09.2022. URL: <https://nspu.com.ua/novini/roksana-harchuk-pushkin-yak-rosijska-matrytsya/>
16. Шершні над пріпвою. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9479>
17. Юнг К. Психологія несвідомого. К.: Вид. «Центр учбової літ-ри», 2022. 404 с.
18. Beissinger M.R. Rethinking Empire in the Wake of Soviet Collapse. *Ethnic Politics After Communism* / ed. by Z. Barany, R.G. Moser. Ithaca; L., 2005. P. 14-45.
19. Russia and Ukraine: The end of Empires and inhumanity. URL: <http://ascendedmasterlight.com/mothermary-on-russiasinvasion-of-ukraine/>
20. 25e édition des Ateliers Républicains. 2.03.2023. URL: <https://elnetwork.fr/ateliersrepublicains/25e-edition-des-ateliers-republicains/>
21. What is the Christ Self ? URL: <https://ascendedmasteranswers.com/what-is-the-christ-self/>

ДОВІРА ДО ВЛАДИ ЯК РЕСУРС РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА**TRUST IN GOVERNMENT AS A RESOURCE FOR SOCIETY DEVELOPMENT****Остапенко М.А.,***докторка політичних наук,**професорка кафедри політичних наук**Українського державного університету імені Михайла Драгоманова***Бунгеа Л.С.,***аспірантка кафедри політичних наук**Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*

Стаття присвячена аналізу довіри як складного і багатовимірного феномену, який обумовлюється низкою чинників і має динамічний характер. Акцентовано увагу на теоретичних підходах осмислення феномену довіри. Зокрема автори статті звертаються до положень інституційного (який поєднує ідеї інституціоналізму і неінституціоналізму) і політико-культурного підходів, а також теорії соціального (і політичного) капіталу. Використання окресленої методологічної основи дозволило розглянути довіру як соціальний і політичний феномен, що забезпечує розвиток демократичного суспільства. Наголошено, що довіра є одним із чинників ефективної діяльності інститутів державної влади, політичних партій та організацій, інших державних та політичних акторів, а також взаємодії держави і громадянського суспільства. Зроблено спробу осмислення довіри як одного з ресурсів стабільності політичної системи і суспільного розвитку.

Довіра є основою соціального і політичного капіталу, які позначають якість соціальних і політичних зв'язків. Визначено, що політична довіра є продовженням і певним втіленням соціальної довіри і навпаки. Ресурсний потенціал довіри розглянуто через призму комунікативного і ціннісного вимірів, зокрема через такі характеристики як прозорість та відкритість влади; залучення громадян до політичного життя і прийняття політичних рішень; діалог між владою та суспільством. Наголошується, що відкритість у комунікації влади і суспільства зміцнює соціальну і політичну довіру. Закритість у комунікації влади та суспільства є сприятливою умовою для втрати політичними інститутами підтримки суспільства та довіри до них.

Окремо зроблено огляд особливостей довіри українців до влади в умовах російської військової агресії. Вказано на консолідувальний потенціал і можливості довіри як своєрідної «опори» для суспільства в умовах війни.

Ключові слова: довіра, політична довіра, соціальна довіра, громадянське суспільство, комунікація, діалог, війна, демократія.

The article is devoted to the analysis of trust as a complex and multidimensional phenomenon, which is determined by a number of factors and has a dynamic nature. Emphasis is placed on theoretical approaches to understanding the phenomenon of trust. In particular, the authors of the article refer to the provisions of the institutional (which combines the ideas of institutionalism and neoinstitutionalism) and political and cultural approaches, as well as the theory of social (and political) capital. The use of the outlined methodological basis made it possible to consider trust as a social and political phenomenon that ensures the development of a democratic society. It was emphasized that trust is one of the factors of effective activity of state power institutions, political parties and organizations, state and political figures, as well as the interaction of the state and civil society. An attempt has also been made to analyze trust as one of the resources for the stability of the political system and social development.

Trust is the basis of social and political capital, which indicate the quality of social and political connections. It was determined that political trust is a continuation and a certain embodiment of social trust and vice versa. The resource potential of trust is considered through the prism of communicative and value dimensions, in particular through such characteristics as transparency and openness of government; involving citizens in political life and making political decisions; dialogue between the government and society. It is emphasized that openness in communication between the authorities and society strengthens social and political trust. Closed communication between the government and society is a favorable condition for political institutions to lose public support and trust in them.

A separate review of the peculiarities of Ukrainians' trust in the authorities in the conditions of Russian military aggression was made. Its consolidating potential and capabilities as a kind of "support" for society in war conditions are pointed out.

Key words: trust, political trust, social trust, civil society, communication, dialogue, war, democracy.

Постановка проблеми. Одним із важливих чинників, що забезпечують розвиток демократичного суспільства, є довіра. Це може бути довіра до органів влади, довіра до співгромадян, довіра до засобів масової комунікації тощо. Довіра є однією з умов ефективної діяльності інститутів державної влади, політичних партій та організацій, державних та політичних діячів, а також взаємодії

держави і громадянського суспільства. Довіра є основою соціального і політичного капіталу, які позначають якість соціальних і політичних зв'язків.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Феномен довіри досліджується в межах таких наук як філософія, соціологія, психологія, політологія та інших. Проблема довіри в політиці

в цілому, зокрема довіри до окремих суб'єктів влади, є об'єктом уваги багатьох фахівців. У науковому полі актуалізація цього питання призвела до формування низки теорій та підходів вивчення цього складного феномену. Дискусії з цієї теми розгорнулися наприкінці ХХ століття в працях Ш.Айзенштадта, Б.Барбера, С.Ліпсета, Н.Лумана, Б.Міцтел, Л.Роніджера, А.Селігмана, У.Шнейдера, П.Штомпки та інших. Щодо українських вчених, то різні аспекти політичної довіри аналізують Г.Атаманчук, О.Бабкіна, Є.Головаха, В.Ігнатов, А.Ковальова, О.Крутий, Н.Макєєва, В.Мальцев, І.Мартинюк, С.Наумов, В.Нечипоренко, Н.Паніна, Ю.Пахомов, А.Ручка, Г.Сатаров, А.Хохлова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній науці є спроби концептуального осмислення феномену довіри. Дослідники вивчають зміст поняття довіри через контекст функціонування політичних інститутів, особливостей політичних процесів. Також приділяється увага проблемі впливу політичних суб'єктів на довіру до влади з боку суспільства. Слід виокремити звернення науковців до висвітлення особливостей довіри в умовах авторитарного і демократичного політичних режимів. Ці та інші дослідження базуються на трактуванні довіри, зміст якої поєднує раціональний й ірраціональний компоненти. Так, на думку В.Кондрашової-Діденко та Л.Діденка, довіра – це «віра, виправданий/невиправданий ризик, культуросоціальний ресурс» [1, с. 5]. О.Кожем'якіна аналізує співвідношення раціонального та ірраціонального компоненту в її структурі, підкреслює аксіологічне значення довіри для соціальної взаємодії [2]. А.Міщенко наголошує на тому, що довіра відтворює раціональні та ірраціональні переконання людини; основою довіри є досвід, знання (раціональний компонент), що доповнюється ірраціональним компонентом (вірою) [3].

Проблема політичної довіри є предметом дослідження багатьох наукових праць. Разом з тим, є питання, що потребують подальших уточнень і наукового осмислення. Зокрема науковий інтерес викликає ідея, висловлена Н.Луманом та П.Штомпкою щодо зв'язку довіри і недовіри, його прояву у невизначених ситуаціях, за умов небезпеки та ризику [4, с. 52]. Отже, метою нашої наукової розвідки є спроба осмислення довіри як одного з ресурсів стабільності політичної системи і суспільного розвитку, її консолідуючого потенціалу і можливостей в якості своєрідної «опори» для суспільства в умовах війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Осмислення проблеми довіри до влади варто розпочати з окреслення основних суттєвих ознак поняття довіри. У науковому середовищі

використовують поняття соціальної і політичної довіри.

Досліджуючи сутність поняття політичної довіри, А.Карнаух та Л.Зайченко виокремлюють такі його складники:

- це певний ресурс розвитку й передумова досягнення політичної консолідації та соціальної злагоди;
- основа для формування стабільності політичної влади у довгостроковій перспективі;
- складова механізму легітимації влади через формування політичного курсу органів влади, їх соціальної підтримки, стратегії економічного розвитку тощо;
- чинник демократичного розвитку суспільства [5, с. 64].

Водночас згадані науковиці акцентують увагу на важливості осмислення психологічного і політико-культурного виміру політичної довіри. Зокрема вони відмічають, що політична довіра пов'язана із впевненістю політичного вибору людини, готовності з боку громадян підтримати політичних суб'єктів, політичні сили та їхні програмні положення. Довіра, серед іншого, обумовлена особливостями політичної свідомості та культури громадян, ставленням до конкретних суб'єктів політичного життя [5, с. 64].

В осмисленні феномену довіри і політичної довіри зокрема, сформувалися декілька наукових підходів, серед яких інституційний (поєднує положення інституціоналізму і неоінституціоналізму), політико-культурний і теорія соціального (і політичного) капіталу [5, с. 64]. В межах цих підходів акцентується увага на поєднанні детермінант (культурологічні; інституційні; соціальна взаємодія) і вимірів цього феномену (мікрорівень (особистість) і макрорівень (група, суспільство)).

Щодо інституційного підходу, то його представниками вважають Дж.Коулмана, Д.Старка, К.Шепсла, та інших. Науковці вважають, що рівень довіри до політичних інститутів залежить безпосередньо від їхньої успішної роботи та задоволення потреб суспільства. Тобто певні особи та політичні інститути мають виконувати покладені на них обов'язки, адже суспільство їм надає кредит довіри, наділяючи їх владою. На мікрорівні увага акцентується на конкретній особистості, що наділена владою та якій громадяни делегували своє право на представлення власних інтересів. На макрорівні основою довіри є оцінка громадянами рівня загальної ефективності управління державою, що відтворює систему політичних інститутів, лідерів і «правил гри».

Прихильниками культурологічного підходу є Г.Алмонд, Р.Інглехарт, М.Леві, Р.Патнем та інші. В основі цього підходу довіра до політичної сфери і політичних інститутів на мікрорівні зумовлюється сформованою системою норм та цінностей

окремої особистості. Макрорівень відтворює особливості сприйняття політичного життя певною спільнотою, великою групою людей, народу, що зумовлені серед іншого культурним досвідом. У цьому контексті Р. Патнем зазначає, що довіра є суспільно-політичною цінністю та ресурсом стабілізації розвитку соціальної системи, є елементом соціального капіталу, що має самостійне моральне значення; це не просто набір функціонуючих інститутів, це «клей», що утримує їх разом [6, с. 167].

Довіра, як явище культурологічного виміру, є одним із базових елементів демократії і пов'язане із цінностями відповідальності та авторитету суб'єкта політики, відтворює рівень політичної свідомості та культури як цього суб'єкта, так і суспільства загалом.

У. Мішлер та Р. Роуз запропонували бачення феномену довіри, яке об'єднує культурологічний та інституційний підходи. На їх думку, довіра залежить від міжособистісної довіри, дій влади, її комунікації з суспільством та набутого людиною досвіду [7, с. 37]. Вчені вважають, що рівень довіри до політичних інститутів корелюється за рахунок досвіду, що людина набуває все життя. Саме це об'єднує культурологічний та інституційний підхід, адже для першого характерним є ранній життєвий досвід, а для другого – пізня соціальна адаптація та досвід усвідомлення оцінки ефективності роботи політичних інститутів. Таке бачення згадані науковці визначають як «модель довічного навчання» [8, с. 74].

Р. Патнем, Р. Леонарді та Р. Нанетті у праці «Творення демократії: традиції громадянської активності в сучасній Італії» зазначають, що довіра виявляється тільки в процесі колективної діяльності, під час формування соціального капіталу та є тією якістю особистості, що визначає її добробут. На їхню думку, в суспільстві відбувається економічна стагнація, якщо люди не схильні до кооперації з іншими, а довіряють тільки своїм родичам [9, с. 136].

Д. Коулман вважає, що для побудови соціального капіталу необхідний суспільний договір між громадянами і державою, наявність певних соціальних норм, а також високого рівня довіри в суспільстві. Капітал спочатку є нейтральним. Чи принесе він користь чи шкоду організації, залежить від методів його використання [10, с. 129].

Серед інших дослідників, теорії яких поєднує використання концепції соціального капіталу, є праці П. Бурдьє, Н. Лумана, Т. Парсонса, А. Селігмана, Ф. Фукуями та інших. Зокрема, П. Бурдьє розглядає довіру як соціальну взаємодію, що орієнтована на те, що з високою ймовірністю дії окремих індивідів, груп чи інститутів будуть відбуватись згідно очікувань, що засновані на взаємних зобов'язаннях [11, с. 82].

Т. Парсонс вважає, що довіра – це один із ключових факторів суспільної стабільності, що є запорукою для досягнення важливих цілей, наголошуючи тим, що наявність політичного капіталу є вкрай важливим [12, с. 35].

Один із засновників теорії соціального капіталу – П. Бурдьє, вказує, що соціальний капітал може трансформуватися в інші форми, зокрема «в економічний, культурний, політичний та інші види капіталу» [цит. за: 5, с. 63]. Виокремлення згаданих видів капіталу дозволяє науковцям аналізувати соціальну і політичну довіру. Перша характеризує довіру до близького оточення (близьких і рідних людей, до сусідів, загалом до людей), розкриває соціальний аспект феномену довіри. Друга вказує на політичний аспект феномену, зокрема позначає «довіру до політичних акторів, до політичних інститутів, до національного уряду, парламенту, місцевої влади, поліції, армії» [13, с. 347]. Соціальна і політична довіра можуть бути пов'язаними, але водночас є окремими поняттями.

За оцінкою фахівців Інституту соціології НАН України, в українському суспільстві з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну відбулося зростання соціальної довіри, зокрема на 6% до знайомих; на 9% загалом до людей; на 13% до сусідів; на 14% до жителів населеного пункту. Це, своєю чергою, свідчить про «потенціал самоорганізації та взаємодопомоги на мікрорівні в надзвичайно складних і стресових ситуаціях» українців [13, с. 349].

Соціальна довіра є основою для згуртованості людей і впливає на сформованість громадянського суспільства. Останнє, як відомо, є одним із чинників розвитку демократії в суспільстві. П. Штомпка наголошує на тому, що «в сучасному суспільстві довіра посилює згуртованість, зв'язки між окремою людиною і спільнотою, сприяє комунікації, формуванню толерантності, злагоди, мультикультуралізму, а також зміцнює почуття ідентичності та солідарності, прагнення співпраці та взаємодопомоги» [14, с. 44].

Якщо соціальна довіра вказує на соціальні зв'язки, то політична довіра впливає на державотворчі процеси, прийняття політичних рішень і вирішення політичних криз. Політична довіра як один із найважливіших чинників демократії, виявляє рівень та особливості підтримки суспільства владних інститутів. В цьому контексті політична довіра пов'язується з очікуванням громадян, оцінкою діяльності влади, ступенем її ефективності.

Науковий інтерес викликають результати дослідження «Соціологічний моніторинг «Українське суспільство» після 16 місяців війни», проведеного фахівцями Інституту соціології НАН України. Так, щодо очікувань та довіри українців спостерігається певна динаміка і зміни (таблиця 1 і 2).

Таблиця 1

Чи є сьогодні в Україні політичні лідери, які могли б ефективно керувати країною (у %)?

Дата опитування	Так	Ні	Важко сказати
Листопад 2021 р.	25.7	44.2	30.2
Грудень 2022 р.	60.2	9.2	30.5
Червень 2023 р.	43.6 16.9	39.5	

Складено за: [15, слайд 13].

З таблиці видно, що є певне зниження очікувань серед українців щодо ефективних лідерів. Очікування і розчарування впливають на рівень довіри до влади, її інститутів, окремих суб'єктів. Подібні тенденції спостерігаються і щодо довіри до політичних партій (таблиця 2).

Таблиця 2

Чи є серед існуючих на теперішній час в Україні політичних партій і рухів такі, яким можна довірити владу (у %)?

Дата опитування	Так	Ні	Важко сказати
Листопад 2021 р.	24	45.4	30.5
Грудень 2022 р.	34.5	16.9	48.6
Червень 2023 р.	27.1	27.3	45.6

Складено за: [15, слайд 14].

В умовах війни росії проти України фахівці відзначають більше зростання політичної довіри в українському суспільстві, порівняно із соціальною. Разом з тим, фіксують нерівномірність цього зростання як до суб'єктів політики, так і за регіонами України. Так, помітним у 2022 році було зростання довіри до парламенту (+73%); прем'єр-міністра (+48%); уряду (+45%); менше до органів місцевої влади (+15%). Найвищий рівень у цьому році мали Збройні сили України, Президент (+44%) [13, с. 349-350].

Р.Дальтон вважає, що громадянин демократичного суспільства – це той, хто: вірить в індивідуальну свободу та є політично толерантним; довіряє співвітчизникам та йому притаманна певна недовіра до влади; готовий відстоювати свої права та

водночас є законослухняний; схвалює державу, що регулюється законами; підтримує основні демократичні інститути та процеси [16, с. 469-493].

У демократичному суспільстві не буває абсолютної довіри. Притаманною є певна недовіра до політичних інститутів, адже будь-який політичний устрій не досконалий. Разом з тим, високі показники недовіри до влади вказують на кризу легітимності влади. Довіру до влади можна прослідкувати через оцінку її ефективності з боку громадян. Згідно результатів вище згаданого дослідження, цей показник має позитивну динаміку (таблиця 3). У дослідженні питання стосувалося оцінки ефективності центральних органів влади (далі – ЦОВ).

Результати опитування громадської думки вказують те, переважна частина опитаних у 2023 році висловлює задоволення ефективністю роботи влади. Разом з тим, порівняно з груднем 2022 року майже удвічі зменшилася частина респондентів, які вважали, що органи влади справляються майже зі всіма своїми обов'язками з 41% до 20% і, відповідно зросла кількість респондентів, які вказали, що влада частково справляється з обов'язками (з 46,5 у грудні 2022 року до 58,9% у червні 2023 року). Також помітною є динаміка зростання щодо оцінки «майже не справляється зі своїми обов'язками» (відповідно 9,3% у грудні 2022 року і 18,3% у червні 2023 року).

На думку М.Назаренко та А.Левицького, чинниками, що сприяють формуванню політичної довіри є:

- політична консолідація (демократичні відносини між владою, політичними інститутами та громадянами);
- політична передбачуваність (обов'язки та функції політичних інститутів, діячів відповідають очікуванням суспільства);
- політична стабільність (дотримання законів, законодавчо закріплених правил є обов'язковим для громадян);
- політична участь (ступінь залучення громадян до суспільно-політичних процесів);
- політична партисипативність (якісний діалог суспільства та влади, можливість громадянам

Таблиця 3

Як ви оцінюєте ефективність державної влади (у %)?

Рік опитування	ЦОВ майже не справляються зі своїми обов'язками	ЦОВ частково справляються зі своїми обов'язками	ЦОВ справляються майже зі всіма своїми обов'язками	Важко відповісти
Листопад 2021 р.	44	40.3	5.2	10.3
Травень 2022 р.	3,8	39.3	53.7	3.1
Грудень 2022 р.	9.3	46.5	41	3.2
Червень 2023 р.	18.3	58.9	20	2.7

Складено за: [15, слайд 32].

висловлювати свою думку, що буде врахована під час реалізації державної політики) [17, с. 49-65].

Щодо реалізації останнього чиннику, то в Україні за результатами згаданого дослідження Інституту соціології спостерігається певна тенденція обмеження висловлення політичних поглядів у 2023 році порівняно з 2022 роком (таблиця 4).

Таблиця 4

Чи можуть сьогодні в Україні люди вільно висловлювати свої політичні погляди (у %)?

Рік опитування	Так	Ні	Важко сказати
Листопад 2021 р.	47.2	32.1	20.8
Грудень 2022 р.	75.9	9	15.1
Червень 2023 р.	63.8	14.6	21.6

Складено за: [15, слайд 12].

Слушною вважаємо думку М.Чабанної, що зміцнення довіри до влади залежить від особливості комунікації і взаємодії громадян та держави, зокрема прозорості та відкритості цих процесів. Мова йде про актуальну та достовірну інформацію щодо політичної діяльності органів влади, їх відповідних рішень та виконання, розуміння громадянами процесу прийняття політичних рішень, вільний доступ до інформації для суспільства [18, с. 12]. Науковиця деталізує поняття інформаційної прозорості влади: «нормативно-правове закріплення стандартів доступу до інформації про діяльність органів влади, її використання та поширення; відкритість інформації про ухвалені рішення з доступом до відповідних документів; оприлюднення інформації про діяльність органів державної влади у вигляді повідомлень; відкритість звітів про діяльність органів державної влади; відкритість інформації про осіб, які є суб'єктами прийняття рішень; надання відповідей на інформаційні запити (усні, письмові, електронні)» [18, с. 12]. Водночас зазначимо, що існують обмеження, які пов'язані з безпековими та оборонними заходами держави, захистом державних інтересів, прав інтелектуальної власності та приватної інформації.

Натомість, недостатня відкритість та прозорість діяльності органів державної влади завжди є сприятливою умовою для корупційних проявів, що позначається на втраті політичними інститутами підтримки суспільства та довіри до них.

Відкрита і прозора комунікація влади і суспільства зміцнює соціальну і політичну довіру. З іншого боку, довіра є одним із чинників ефективної комунікації. Аналізуючи довіру як чинник політичної комунікації, варто відзначити важливість її «включення» на таких рівнях комунікації: між суспільством державою; на міжнародному рівні; у міжособистісній взаємодії суб'єктів політики; між громадянами держави [19, с. 94-95]. Довіра є основою широкого діапазону міжособис-

тисної комунікації і взаємовідносин. Ефективність і результативність останніх обумовлюється довірою чи недовірою.

Принцип партнерства між державою та суспільством є фундаментом для формування політичної участі. Останнє впливає на формування довіри до влади, загалом до політичної сфери. При чому, позитивний досвід участі може посилювати довіру, негативний може посилювати розчарування, і відповідно формувати недовіру до влади і сфери політики в цілому.

О.Крутії вважає, що діалогова модель політичної участі є однією із поширених та дієвих форм соціальної взаємодії та посилення політичної довіри [16, с. 112]. Інформаційний обмін між громадянами та владою може відбуватися за допомогою соціальних масмедіа, громадських організацій, інституту політичної експертизи тощо. Одним із сучасних інструментів політичної комунікації і формування політичної довіри є електронна демократія (е-демократія), мета якої – розширення можливостей для участі суспільства в державотворенні та прийнятті рішень завдяки використанню електронних технологій [20].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Довіра є одним із головних чинників діалогу, співпраці між державою та суспільством, яка є важливою для становлення та розвитку демократичного суспільства. Визнаючи значимість кожного зі згаданих вище підходів осмислення феномену довіри, погоджуємося із тим, що політична довіра є складним і багатовимірним феноменом, обумовлюється низкою чинників і має динамічний характер. Важливими для розуміння є ціннісний і комунікативний виміри політичної довіри, які позначаються на ефективності діяльності політичних інститутів, консолідації суспільства, взаємодії держави і суспільства, затвердженні цінностей демократії.

Політична довіра є продовженням і певним втіленням соціальної довіри і навпаки. Сучасне осмислення довіри як ресурсу розвитку суспільства і демократії передбачає аналіз таких аспектів як прозорість та відкритість влади; залучення громадян до політичного життя і прийняття політичних рішень; діалог між владою та суспільством. Перспективним є вивчення проблеми формування (не) довіри завдяки використанню сучасних інформаційних і комунікативних технологій, які змінили шляхи доступу до інформації, впливають на комунікацію, розширюють можливості участі громадян в політичних процесах. В умовах посилення ролі сучасних засобів масової комунікації на сучасне життя й політику актуального звучання набуває питання використання цих технологій на формування політичної (не)довіри. Також подальшого наукового осмислення потребують питання особливостей та трендів політичної довіри в умовах війни та криз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кондрашова-Діденко В.І., Діденко Л.В. «Згорнене впливання» довіри на соціо-економічні перетворення країни. Економіка та держава. 2010. № 8. С. 4-6.
2. Кожем'якіна О.М. Довіра як ціннісна основа соціальної взаємодії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук: 09.00.03. Київ, 2020. 35 с.
3. Міщенко А.Б. Довіра як складова легітимації влади в умовах сучасної демократії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.02. Київ, 2010. 20 с.
4. Докторова Д. Теоретичні підходи до розуміння поняття «довіра». Соціологічні студії. 2014. № 1. С. 50-62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/socst_2014_1_9
5. Карнаух А.А., Зайченко Л.М. Осмислення понять «довіра» та «політична довіра» у політичній науці. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Сер. 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2022. Вип. 28. С. 60-66. URL: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnspd/article/view/871/790>
6. Putnam R.D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. N.Y.: Simon and Shuster, 2000. 541 p.
7. Mishler W., Rose R. What are the Origins of Political Trust? Testing Institutional and Cultural Theories in Post-Communist Societies. Comparative Political Studies. 2001. Vol. 34. N 1. P. 30-62.
8. Пашина Н.П. Формування політичної ідентичності в умовах демократичної трансформації українського суспільства: монографія. Луганськ: Ноулідж, 2013. 416 с.
9. Патнам Р., Леонарді Р., Нанетті Р. Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії / пер. з англ. В.Ющенко. Київ: Основи, 2001. 302 с.
10. Коулман Дж. Капітал соціальний і людський. Суспільні науки і сучасність. 2001. № 3. С. 121-139.
11. Супрунець Т.А. Концептуалізація поняття «довіра» в контексті соціогуманітарних досліджень. Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2013. Вип. 7. С. 77-86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VInu_sociology_2013_7_10
12. Левчук Б.О., Мелих О.В. Довіра як спосіб легітимації влади. Наукові записки кафедри політології НаУКМА. 2018. Вип. 1. С. 21-40.
13. Українське суспільство в умовах війни. 2022: монографія / С.Дембіцький та ін.; за ред. Є.Головахи, С.Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.
14. Кузьмук О.М. Теоретична інтерпретація концепту «довіра» в соціології. Грані. 2015. № 5. С. 42-45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_5_9
15. Соціологічний моніторинг «Українське суспільство» після 16 місяців війни»: назва з екрану. URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/news/2022/sm-ukrainske-suspilstvo_-2023-rezultati-monitoringu-is-nanu.pdf (дата звернення: 10/11/2023).
16. Крутий О. Діалогова взаємодія органів державної влади та громадськості: монографія. Харків: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2008. 236 с.
17. Назаренко М. Левицький А. Сучасний стан та шляхи вдосконалення політичної довіри в умовах демократизації. Публічне управління і право: історія, теорія, практика : збірник наукових праць. 2021. Вип. 1. С. 49-55.
18. Чабанна М.В. Довіра до політичних інститутів: передумови та наслідки для демократії. Магістеріум. 2014. Вип. 58. Політичні студії. С. 8-14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_p_2014_58_4
19. Крутий О. М. Політичний діалог як чинник довіри народу до влади. Інвестиції: практика та досвід. 2012. № 5. С. 93-96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2012_5_27
20. Махначова Н.М. Е-демократія як інструмент розвитку громадянського суспільства та ефективного партнерства в публічній сфері. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. № 10. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/10_2018/25.pdf

HASSAN AL-BANNA AS THE FATHER OF MODERN ISLAMIC FUNDAMENTALISM

ХАСАН АЛЬ-БАННА, БАТЬКО СУЧАСНОГО ІСЛАМСЬКОГО ФУНДАМЕНТАЛІЗМУ

Petriaiev O.S.,

*Postgraduate student at Department of Informational Security
National Institute for Strategic Studies*

The article is dedicated to the Egyptian religious, political and public figure Hassan al-Banna. He was able to create the political and religious organization the Muslim Brotherhood, which is the largest and most influential public organization in the Middle East. The life and ideas of Hassan al-Banna are closely connected with the Islamic movement, which aimed to reform Muslim society. The life path of Hassan al-Banna was dedicated to the fight against the legacy of colonialism in Egypt, the fight against the Egyptian monarchy and the military dictatorship of the Free Officers organization. The main life goal of Hassan al-Banna was to build an Islamic society, which was to become the foundation for the creation of an Islamic state. Hassan al-Banna believed that the Islamic state should become the core of the Islamic world, which he considered the most ideal for the functioning of human civilization. The ideologist of Islamic fundamentalism was critical of the Western world, democracy, liberalism, the Western understanding of human rights, lifestyle and leisure. The leader of the Egyptian Islamists believed that Western ideology and the administrative system of government could not be used in Muslim countries. For his part, Hassan al-Banna developed a fifty-point manifesto in which he detailed his vision of reforming all areas of life in Egypt, to build an Islamic society that he believed would be fair and in the interests of the general public. A detailed analysis of the scientific works of Hasan al-Banna showed that the ideologist of Islamic fundamentalism sought to build a totalitarian society where all spheres of human life would be regulated by Islamic laws. As history has shown, most modern Islamic organizations were part of the religious political organization the Muslim Brotherhood. The ideology of Hassan al-Banna continues to find its supporters not only in Arab countries, but throughout the Islamic world.

Key words: Hasan al-Banna, Egypt, Islamic Fundamentalism, Muslim Brotherhood, Islam.

Стаття присвячена Єгипетському релігійному, політичному та громадському діячеві Хасану аль-Банна. Він зміг створити політичну та релігійну організацію Брати Мусульмани, яка є найбільшою та найвпливовішою громадською організацією на Близькому Сході. Життя та ідеї Хасана аль-Банна тісно пов'язані з ісламським рухом, який був націлений на реформування мусульманського суспільства. Життєвий шлях Хасана аль-Банна був присвячений боротьбі зі спадщиною колоніалізму в Єгипті, боротьбі з єгипетською монархією та військовою диктатурою організації "вільні офіцери". Головною життєвою метою Хасана аль-Банна стала побудова ісламського суспільства, яке мало стати фундаментом у створенні ісламської держави. Хасан аль-Банна вважав, що ісламська держава має стати стрижнем ісламського світу, який він вважав найідеальнішим для функціонування людської цивілізації. Ідеолог ісламського фундаменталізму критично ставився до західного світу, демократії, лібералізму, західного розуміння прав людини, способу життя та дозвілля. Лідер єгипетських ісламістів вважав, що західна ідеологія та адміністративна система управління державою не може бути використана у мусульманських країнах. Зі свого боку, Хасан аль-Банна розробив маніфест із п'ятдесяти пунктів, в якому він детально виклав своє бачення реформування всіх сфер життя в Єгипті, для побудови ісламського суспільства, яке на його думку буде справедливим і відповідатиме інтересам широкого загалу населення. Детальний аналіз наукових праць Хасана ал-Банна показав, що ідеолог ісламського фундаменталізму прагнув побудувати тоталітарне суспільство, де всі сфери життя людини регулювалися б ісламськими законами. Як показала історія, більшість сучасних ісламських організацій були частиною релігійної політичної організації Брати Мусульмани. Ідеологія Хасана аль-Банна продовжує знаходити своїх прихильників не тільки в арабських країнах, а й у всьому ісламському світі.

Ключові слова: Хасан аль-Банна, Єгипет, Ісламський Фундаменталізм, Брати Мусульмани, Іслам.

Introduction. The political Islam cannot be imagined without the Egyptian Islamic political organization the Muslim Brotherhood and its founder, ideologist Hassan al-Banna. At the present stage, the ideology of al-Banna remains popular in many Muslim countries. The Muslim Brotherhood became the platform on which many major Islamic projects emerged and developed aimed at reforming Islamic society and carrying out gradual political and social reforms based on Islamic values. Most of the political movements that are currently active in the political arena in the countries of the Middle East are either supporters of the Muslim Brotherhood or have come

out of its structure. The ideological heritage of the movement's founder, Hassan al-Banna, became the basis for the development of the radical direction of Islamism. This becomes especially important in the modern world, where the Islamic world is expanding its zone of influence.

Purpose of the study. The purpose of the article is to study the ideological works and political struggle of Hasan al-Banna as the father of Islamic political organization Muslim Brotherhood.

Research methods. For the article, the following research methods were used: the analysis method, the systematic approach and the content analysis method.

The main research material. In the modern world, Islamism has become one of the main developing ideologies, which is gradually claiming a dominant role in the world. Islamism itself is a complex and diverse phenomenon. Historically, the term Islamism was used as a synonym for the concept of Islam, that is, the religion of Muslims itself. By the early beginning of the twentieth century, the term Islamism began to be actively used by Western orientalist. Before the Islamic revolution in Iran in 1978-1979, Islamism was not of much interest to the public in the Western world, and remained the prerogative of the interests of a narrow circle of scientists and government officials. At the same time, in the countries of the Islamic world, Islamism actively developed, evolved and claimed the dominant role of ideology not only in one country, but also in regions where the population professing Islam is dominant. Islamism as a modern ideology of Muslims began to take shape in the thirties of the twentieth century in Egypt, as a natural reaction to the colonial and imperial policies of European countries, primarily the British Empire.

German political scientist and Syrian-born scholar Bassam Tibi explains the concept of Islamism as a concept of a political order that is not inherently democratic. Islamists themselves call the world order built on the concept of Islamism the rule of God. Islamism is an alternative vision of the world order, in which Islamists are a counter-elite that opposes the world elites. One of the important ideologists of modern Islamism is Hasan al-Banna. An Egyptian thinker, political and public figure, al-Banna saw the development of Egyptian society and the entire Islamic world with the help of the ideology of Islamism, which, according to al-Banna, represents the historical ideology of Muslims. In his opinion, Western ideologies and the Western type of organization of government, which was used by Arab and Muslim leaders after the departure of the European colonialists, cannot effectively cope with the problems and challenges in Muslim society. To realize his vision of the development of Egypt, the Islamic world, as well as the spread of Islam beyond its historical presence, Hasan al-Banna created the organization of the Muslim Brotherhood, which for a hundred years has been one of the strongest and most influential Islamic organizations not only in the Islamic world but also beyond [1, c. 2-3].

Let's consider the personality of the ideologist and creator of the Islamic organization Muslim Brotherhood, Hasan al-Banna. Hasan al-Banna's full name, Hassan ibn Ahmad al-Banna, was born in 1906 in the Egyptian city of Mahmudiya.

His father, Ahmad ibn Abd ar-Rahman al-Banna, was a graduate of the world's oldest Muslim theological university, Al-Azhar, and was the imam of the local mosque. Strict Islamic morals reigned in the family of Hassan al-Banna. His studies were greatly influenced by his father's devotion to Islam.

Hasan al-Banna was greatly influenced by Egypt's colonial dependence from the British Empire. At the age of thirteen, al-Banna actively participated in strikes and demonstrations against the British colonial authorities. Al-Banna called for leading an Islamic lifestyle, adhering to Islamic morality, was against Christian missionary activity and fought against all non-Islamic manifestations in Egypt imposed by the Western Christian world. At the age of seventeen, Hassan al-Banna entered the Dar el-Uloom Pedagogical University in Cairo, graduating in 1927, after which he began teaching Arabic in the city of Ismailia, located near the Sinai Peninsula.

As stated earlier, al-Banna's religious and political views were formed during childhood and adolescence. From an early age, Hassan al-Banna was concerned about the problems of Muslim society. He was very concerned about the weakening of Islamic morals and ethics, as well as the disunity of Muslims in the Middle East. Al-Banna perceived the collapse of the Ottoman Empire and the Caliphate as a personal tragedy and a tragedy for the Islamic world and blamed it on the actions of Western states. As his goal in life, Banna chose the development and formation of a unified Muslim society, the development of Islamic morality and ethics, as well as expanding the boundaries of Islam.

Hasan al-Banna was concerned about the growth of secularism in Egypt, as well as the development of the Western way of life, which he considered alien to Islamic society, leading to the destruction of Islamic morality and specifically propagated by the British Empire. Banna saw Islam as an ideology of opposition to Western rule, materialism and secularism. To realize his plans to build an Islamic society, Hassan al-Banna believed that it was necessary to fully comply with Sharia law, strengthen religious education in schools, as well as a ban on alcohol consumption, prostitution, and a reorganization of the Muslim tax system [2, c. 8-31].

Hasan al-Banna became the founding father of the religious-political organization the Muslim Brotherhood, which was established in the Egyptian city of Ismailia in March 1928. The need for the emergence of such a political, social and religious organization as the Muslim Brotherhood was due to the fact that after the collapse of the Ottoman Empire and the cessation of the existence of the caliphate as a religious component of the Ottoman Empire, the newly formed Arab states became secular and Islam lost its former significance that it had during the rule of the Turkish Sultans. During World War I, Arab tribes, with the help of British military advisers, dealt a significant blow to Ottoman rule in the Levant, Mesopotamia and Arabia. From the point of view of the ideological basis, the Arab tribes were guided by Arab nationalism, fatigue from the rule of the Turks and the desire to build their own states. Their desire

to fight was not driven by Islamic fundamentalism. With the departure of the Ottoman Empire from the political map of the Middle East, the caliphate also left, and with it political Islam, which regulated life in the empire. After the emergence of secular Egypt, which did not live up to the expectations of part of the population, a need arose for the return of political Islam.

The Muslim Brotherhood proclaimed the idea that Islam offers solutions to all social problems, but also stated that they represented Islam. Hassan al-Banna understood that to implement his project, it was necessary to take power in Egypt.

For the Muslim Brotherhood, overthrowing the Egyptian monarchy and taking power in the country was an intermediate goal. The organization has set itself the goal of reviving the Islamic caliphate as the most natural state system in which Muslims can live successfully and comfortably. The Muslim Brotherhood gave priority to building a caliphate. Hassan al-Banna declared: "The Muslim Brotherhood believes that the Caliphate is a symbol of Muslim unity."

To implement his plans, Al-Banna proposed certain tactics and strategies. He believed that the Muslim Brotherhood organization should rely on the poor, namely the Egyptian peasantry, the urban poor and students. This social stratum is the most aggressive towards the ruling regime in Egypt and the political and financial elite.

The Muslim Brothers in the provinces and big cities opened free schools, clinics, hospitals that served the poor, and also conducted political propaganda. The education offered was Islamic, which contributed to the Islamization of the lower classes of Egyptian society. Further, according to al-Banna's plan, the Islamized Egyptian society was supposed to take part in elections, be elected to leadership positions at various levels and introduce the Sharia legal system, which contributed to the gradual construction of an Islamic state from the bottom to the top.

Al-Banna believed that Islamists should come to power in all Muslim countries. After this, all Muslim countries should unite into a union, which should become an Islamic caliphate [3, c. 243-259].

Hasan al-Banna was the author of many ideological works. In particular, the most famous and influential of them are the "50 Point Program" and "Toward the Light". The 50-point program was published in 1936 after the coronation of King Farouk. Al-Banna sent his document for consideration to the king of Egypt, the prime minister of the country and the leaders of other Arab states. The 50-point program is a manifesto proposing a socio-political solution to Egypt's problems through Islam as a tool of social engineering.

The comprehensive program proposed comprehensive reforms, the main goal of which

was to be the construction of an Islamic state. It was proposed to carry out reforms in the political life of Egypt, educational and economic reform, as well as the introduction of a zakat system, an Islamic tax to eliminate social inequality among the population. Also, the manifesto talks about blurring the line between the public and private lives of people, and proposes the introduction of surveillance of officials, as well as ordinary citizens, in their daily lives. Islamic morality must play an important role. It must be implemented through censorship of songs, films, books, prohibition of gambling, Western clothing, drinking alcohol, and Islamization of the living conditions of Arab homes.

Hassan al-Banna, in the first part of his manifesto, proposes the adoption of a one-party system. The Muslim Brotherhood sought to unite the political forces of Egypt into a united political front to implement their plans. Hassan al-Banna uses the term phalanx to refer to the united political forces of Egypt as the driving force for reform in Egypt. The Fifty Points of Reform Manifesto was written in the thirties, when the fascists came to power in Europe. Hasan al-Banna in his manifesto uses the term phalanx, which he borrowed from the Italian fascists to describe the driving political force in Egypt that he sought to create.

The 50-point reform program is divided into three parts. Its first part is devoted to the political, judicial and administrative sectors. In it, Hassan al-Banna proposes the establishment of a one-party system, reforming the legislative framework to introduce the Sharia system of legislation, reforming the armed forces of Egypt and preparing young men for jihad, strengthening interaction between Arab states to strengthen relations to build an Arab caliphate in the future, hiring in authorities and armed forces are only graduates of the religious university al-Azhar.

The second part of the program is dedicated to the social and educational sector. In this part of the manifesto, Hasan al-Banna proposes the introduction of severe punishments for immoral crimes, the prohibition of prostitution as well as adultery and punishment by public flogging of the perpetrator, the prohibition of gambling, the prohibition of alcohol and any substances that alter the mental state of a person, gender segregation in the sphere of education and work, banning immoral cinema and theater productions, banning dances, transferring schools in the provinces to the management of mosques, using the Arabic language for all spheres of life and eradicating foreign words. The entertainment and recreational sphere of people's lives should be based on Islamic and Arabic culture.

The last part of the manifesto is devoted to the issue of economic development. In this segment, al-Banna proposes a ban on usury and interest rates in the banking system, the creation of a large number of economic projects to increase jobs, the fight against

monopoly business, the reduction unnecessary government positions to save budget funds, etc [4].

Hassan al-Banna, through his 50-point program, is trying to use Islam as the key to solving Egypt's political, social and economic problems. Al-Banna rejects all known ideologies of the 1930s, such as capitalism, socialism and fascism, and emphasizes Islam as the ideology closest to Egyptian society. However, it is worth emphasizing that his manifesto clearly traces the narrative of the dictatorship of Islam over all spheres of life of the population, and also proposes a mechanism for establishing social justice and helping the poor. It can be easily seen that Hassan al-Banna's 50-point Manifesto was influenced by the then widespread ideology of fascism in Europe, as well as communism or socialism in the Soviet Union. But al-Banna considered these ideologies alien to Arab Muslim society, and developed his own ideology, on the basis of which he planned to reform Egyptian society and the entire state system.

Another important work written by Hassan al-Banna is called "Towards the Light". In this work, which is also an ideological manifesto, al-Banna sees in Islam the only teaching capable of ensuring social progress and well-being not only of Arab society, but of all humanity. In "Towards the Light", he tries to explain why, in his opinion, the establishment of an Islamic order is inevitable. In his work, al-Banna sees the decline of Islamic civilization, including Egypt, in the harmful influence of the Western world. Al-Banna says that the ideology of the United States and European countries is absolutely alien to the Islamic world.

Hassan al-Banna explains that at certain points in history, different civilizations dominated others through ideology and better management of society.

From the beginning, eastern civilizations dominated, such as Babylon, the Sumerians and the Assyrians. Later, the world was built on the foundations of Western civilizations such as ancient Greece and the Roman Empire. At one time, their ideology, administrative control system, army, military technology and military strategy and tactics, art, philosophy, architecture were advanced. In the second half of the first millennium, the Islamic world experienced its dawn, which was expressed through the construction of several Arab Muslim empires known as the caliphate. Later, in the second millennium, the primacy of Islamic civilization passed to the Ottoman Empire, which for five hundred years was the flagship of the Islamic world until its collapse after defeat in the First World War. After the fall of the Ottoman Empire, decolonization and the emergence of independent Arab states, as well as Islamic states such as Turkey, Iran, Afghanistan, Pakistan and others, Islamic civilization was fragmented into countries incapable of creating narratives that could revive the greatness of the Islamic world, which could

lay claim to dominance not only in its region but also on the European Continent, Africa and Asia. Hasan al-Banna defines this current situation as the decline of Islamic civilization. He believes that the adaptation of Western ideology, primarily democracy, capitalism and a Western-style market economy, the Western view of human rights, attitudes towards religion, the spread of secularism, the entertainment segment and so on, led to the decline of Islamic civilization.

In his work "Towards the Light", Hassan al-Banna proposes, with the help of Islam, to reform such areas of human life as the armed forces, the health care system, science, economics, the administrative sector, the legislative and political systems and education. So, al-Banna says that reforming society through Islam will revive the former greatness of the Arab peoples and give them high moral and ethical values. Hassan al-Banna believed that at first stage, Egypt should be reformed, as an example for other Arab countries. After this, other Arab countries must go through the described reforms and unite into one large state, which will be the embodiment of the Islamic world [5].

Also, one of the ideas of Hassan al-Banna was anti-Semitism. He did not recognize the existence of Israel and believed that the Jewish state should be destroyed. Hasan al-Banna declared: "Israel will exist and will continue to exist until Islam abolishes it, as it abolished what came before it." The Muslim Brotherhood actively supported the Palestinian uprising of 1936-1939, provided moral support in the Arab-Israeli War of 1948, and in 1940 organized the Palestinian jihadist movement to protect Muslims from the Zionist movement in Palestine and against British colonial forces [6, c. 3].

Conclusion. Hasan al-Banna was one of the most influential modern ideologues of Islamic fundamentalism. After the long colonial rule of the British Empire in Egypt, the country's society demanded a new ideology that would be understandable to broad sections of the population. Al-Banna believed that Islam could be used to build society and the state. He argued that Islam is a universal religion that can regulate all spheres of human life, and can be used by all nations for all ages. According to Hassan al-Banna, Islam should be applied in domestic and foreign policy, economic system, education, family institution, law, science, morality and ethics.

In his work "Towards the Light" Hasan al-Banna explains in detail how Islam should penetrate into all spheres of social life of society. Al-Banna believed that the implementation of the Western type of governance for Egypt is not an effective model. Egyptian society, Arab countries as well as the Islamic world need to turn to their historical roots and formulate new social goals that they want to achieve. The creation of the political and religious organization the Muslim

Brotherhood was necessary to create a vehicle through which the Islamic forces in his country could come to power. Egypt was just the beginning. Hasan al-Banna saw Egypt as a field for social experiment to transform society into an Islamic nation. Further, in his opinion, the model for building an Islamic society should be exported to other Arab countries as well as to the countries of the Islamic world. This would make it possible to gradually unite countries in which Islam dominates as a religion into one large Islamic caliphate. At the same time, the proposed ideas of Hassan al-Banna were authoritarian, and the leader of the Islamic movement essentially proposed building an Islamic dictatorship. This is not surprising, since al-Banna carried out his active political activities in

the thirties of the twentieth century, when totalitarian regimes were in power in countries on the European continent.

The struggle of the Muslim Brotherhood began against the Egyptian monarchy, and later against the military dictatorship that formed after the change of political regime in Egypt in 1952. The Muslim Brotherhood organization was able to come to power only in 2012, when Mohammed Morsi became President of Egypt for one year. Despite the fact that the Muslim Brotherhood in the countries of the Middle East was completely unable to gain a foothold in power, the ideas and ideology developed by Hassan al-Banna continue to be relevant and find their followers.

REFERENCES:

1. Tibi B. Islamism and Islam. Yale University Press. 2012. 368 p.
2. Kramer G. Hasan al-Bana. OneWorld. 2013. 142 p.
3. Sayed M. The Muslim Brotherhood: From the Caliphate to the Modern Civic State. Muslim Politics Review. Vol. 1. №. 2. 2022. 268 p.
4. Al-Banna H. (2010) Le manifeste en cinquante points de Hassan al-Banna. Point de Pascule. URL: <https://pointdebasculecanada.ca/le-manifeste-en-cinquante-points-de-hassan-al-banna/>
5. Banna A. Towards the Light. IslamBasics. 1936. URL: <https://islambasics.com/book/towards-the-light/>
6. Jacobs S. L. Antisemitism: Exploring the Issues. ABC-CLIO. 2020. 234 p.

ЦІННІСНА СКЛАДОВА ПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ СОРОМОМ У ПРАВОМУ ПОПУЛІЗМІ

A VALUABLE COMPONENT OF POLITICAL MANIPULATION OF SHAME IN RIGHT-WING POPULISM

Свідерська О.І.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри теоретичної та практичної психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті розглядається правий популізм як інструмент політичного маніпулювання через призму ціннісної системи. Виявлено: розвиток соціальних медіа спричинив формування нових порядків сприйняття політичної дійсності. Через особливість онлайн взаємодії віртуальна маса сама виступає двигуном популістичних маніпуляцій. Внаслідок цифрового впливу масова людина починає заперечувати очевидне, або ж вірити у щось абсолютно неправдиве. Змінюються ключові характеристики сучасної епохи: після доби загальної «масовізації» кінець ХХ – початок ХХІ ст. глобальне суспільство почало максимально концентруватися на власному Его, масова індивідуалізація спричинила появу надмірного нарцисизму. Фрагментація людського існування зрештою детермінує формування антигуманізму та повної дезорієнтації, обмеження й безпомічності сучасного індивіда. Втрачається первинне значення таких понять як солідарність та колективна соціалізація, людина втрачає контроль над більшістю соціальних процесів, зростає невизначеність. Як наслідок цих змін збільшується практика звернення до правого популізму. У останні кілька років ряд країн, зокрема Польщі, Туреччини, Угорщини повернулися у певних питаннях до праворадикальних основ існування.

Доведено: популізм невід’ємно пов’язаний із традицією. Саме тому у риторичі правих популістів доволі часто використовуються масове поширення емоцій страху чи сорому на основі цінностей терпимості по відношенню до тих хто має різноманітне соціальне, культурне, етнічне та ідеологічне походження. Отже, існування демократії залежить від спроможності та мотивації звичайних громадян приймати демократичні цінності та демонструвати терпимість, відповідно популізм вважається антидемократичним. Виявлено, що популізм носить руйнівний характер, а цінності, якими він керується розпливчаті і часто виявляються наслідком прийняття бажаного за дійсне. Відтак можемо говорити про формування псевдоцінностей.

Ключові слова: популізм, політичне маніпулювання, політичні цінності, маса, політика сорому, атомізація, індивідуалізація.

The article examines right-wing populism as a tool of political manipulation through the prism of the value system. It was revealed: the development of social media caused the formation of new ways of perceiving political reality. As a result of digital influence, mass people begin to deny the obvious, or believe in something that is completely false. The key characteristics of the modern era are changing: after the era of general "massification" the end of the 20th – the beginning of the 21st century. global society began to concentrate as much as possible on its own Ego, mass individualization caused the emergence of excessive narcissism.

The fragmentation of human existence ultimately determines the formation of anti-humanism and complete disorientation, limitation and helplessness of the modern individual. The primary meaning of such concepts as solidarity and collective socialization is lost, a person loses control over most social processes, and uncertainty increases. As a result of these changes, the practice of turning to right-wing populism is increasing. In the last few years, a number of countries, in particular Poland, Turkey, and Hungary, have returned to the right-wing radical foundations of existence in certain issues.

It has been proven: populism is inextricably linked with tradition. That is why the rhetoric of right-wing populists quite often uses the mass spread of emotions of fear or shame based on the values of tolerance towards those of diverse social, cultural, ethnic and ideological origins. Therefore, the existence of democracy depends on the ability and motivation of ordinary citizens to accept democratic values and show tolerance, accordingly, populism is considered anti-democratic. Populism has been found to be destructive, and the values it is guided by are vague and often turn out to be the result of wishful thinking. Therefore, we can talk about the formation of pseudo-values.

Key words: populism, political manipulation, political values, mass, politics of shame, atomization, individualization.

Постановка проблеми. Політичне маніпулювання є одним із складних та багатоаспектних предметів політологічних досліджень. Сьогодні існує кілька способів його трактування: маніпулювання як засіб отримання влади та спосіб її реалізації; маніпулювання як засіб здійснення комунікації й політичне маніпулювання як елемент соціокультурного розвитку. Третій підхід до спроби озна-

чити політичне маніпулювання найбільш вдало відображає у собі міфологічну, культурну та ціннісну складову. Досить влучно, на наш погляд, трактує вагомість міфу у політичному маніпулюванні Н. Пробийголова, підкреслюючи інтегративну його функцію по відношенню до минулого, теперішнього та майбутнього: «у міфі сходиться минуле з сучасним і визначається майбутнє» [3].

Одним із успішних засобів (інструментів) політичного маніпулювання вважається популізм. Сьогодні дослідники пояснюють явище масового поширення політичного популізму кількома способами: одні бачать у ньому стратегічну особливість нової політики, інші розглядають його у контексті антиполітики, ще інші трактують популізм через призму постправди. У будь-якому випадку беззаперечним залишається той факт, що розвиток соціальних медіа спричинив формування нових порядків сприйняття політичної дійсності. Через особливість онлайн взаємодії віртуальна маса сама виступає двигуном популістичних маніпуляцій. Внаслідок цифрового впливу масова людина починає заперечувати очевидне, або ж вірити у щось абсолютно неправдиве. Формується нова, симулятивна реальність, де дозволено говорити те, що «неможливо виразити словами», й переступати межі раніше дозволеного [5, с. 174]. Через свою антидемократичну суть, популізм порушує будь-які норми та правила, які до цього існували у суспільстві. До минулого року у загальному можна було виділити три ключові питання, які порушував популізм: відновлення фундаментальних принципів ЄС (солідарність, співпраця, свобода; необхідність відкликати повноваження з Брюсселя й надати його США, для того, щоб «сформувати Європу для людей»); британські наративи про те, що вихід із ЄС є єдиною можливістю для країни стати суверенною державою, здатною приймати власні рішення [13, с. 9]. Сьогодні ми чітко можемо виокремити ще один – безпека, передусім пов'язана із воєнними діями в Україні, загостренням конфлікту між Ізраїлем та Палестиною, й загального відчуття світового напруження. Популізм підкреслює різницю та дистанцію між мислячими «звичайними людьми» та «далекими, несвітськими, навіть корумпованими, елітами». Вирішальним орієнтиром для популізму є «люди»: в європейському популізмі – «звичайні люди» або «нормальний народ» [6]. Сьогодні, існуючі дослідження популізму зосереджені на двох кластерах негативних емоцій: почутті страху, пов'язаного з незахищеністю, безсиллям, з одного боку, і гнівом, образою, обуренням, і ненавистю, з іншого.

Популізм невід'ємно пов'язаний із традицією та цінностями. З одного боку, розуміємо: «кожен має свої «цінності», які неможливо ставити під сумнів» [8, с. 15], з іншого, надмірне захоплення й намагання повернути все до фундаментальних основ функціонування суспільства може спричинити формування більш небезпечних форм ідеологічного нашарування, яке мимоволі підтримуватиме існуючі форми експлуатації, пригноблення та пригнічення можливостей прогресу, рівності та соціальних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ґрунтується на наукових поглядах

та підходах до проблеми політичного популізму передусім закордонних авторів: Р. Водак, С. Шаап, Л. Муноз, Д. Пеллза, М. Якобі, Ж. Ліповецького та індивідуальних дослідженнях із даної проблематики.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема вивчення політичного маніпулювання соромом у політичному популізмі через призму ціннісної системи є не дослідженою проблемою в українській науці. Правий популізм у наукових дослідженнях представлений як широкий предмет вивчення з позиції передвибірчих технологій, що своєю чергою підкреслює

Формулювання цілей статті. У статті виокремлено такі цілі:

- Визначити особливості епохи культивування нарцизизму, обґрунтування небезпеки поширення ультраправого популізму через атомізацію, фрагментацію та індивідуалізацію людського життя;
- Означити поняття ціннісної системи, визначити особливості формування та зміни ціннісної системи під впливом глобальних викликів суспільства;
- Виявити особливості використання цінностей та політики емоцій (страху та сорому) у політичних практиках правого популізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звернення до цінностей у популізмі широко використовуються у передвибірчих перегонах, комунікативних стратегіях між політиками та електоратом, під час ведення політичних дебатів, ток-шоу, у інформаційних війнах. У популістичному звертанні доволі часто звучать обіцянки повернути з минулого стійкі уявлення про сімейні цінності, велич та могутність нації чи держави. У професійній літературі із вивчення політичної маніпуляції та пропаганди інколи цей метод називають семантичним маніпулюванням. До прикладу, формуючи черговий пропагандистський наратив підбираються слова, які викликають позитивні або ж негативні асоціації, таким чином впливаючи на сприйняття інформації. Наприклад, російська пропаганда використовує наративи із використанням конструкту «свій-чужий»: ми-розвідники, вони – шпигуни; ми визволителі, вони – окупанти; ми борці за незалежність, вони – бойовики; у нас військо, у них – незаконно озброєнні бандитські формування. Такі висловлювання не є чимось новим, адже вони відображають механізм створення альтернативної реальності. У інформаційних війнах ця стратегія спрямована на те, щоб виставити жертву злочинцем, а себе рятівником чи визволителем. Виграшною ця стратегія є лише для агресора, для жертви це потужна загроза втратити можливість говорити, бути видимим. Програти інформаційну війну, це практично означає програти і фізичну. Найбільш небезпечним тут є пози-

ція жертви, оскільки страх, який відчуває жертва перед своїм нападником може бути паралізуючим, а «психологічне, фізичне і сексуальне насилля настільки травмує людську психіку і людську гідність, що сором практично забороняє жертві говорити про пережитий досвід» [9, с. 46]. Сьогодні доволі часто зустрічаються суперечності відносно розуміння сорому як емоції, його взаємозв'язку із почуттям провини. Насамперед це пов'язано із намаганням визначити чи може сором бути колективним чи виключно індивідуальним досвідом пережиття певних трансформаційних процесів. Вважаємо, що так, і погоджуємося із думкою М. Якобі про те, що сором можна розглядати як колективну емоцію, реакцію на певні зовнішні зміни у суспільстві. П. Сорокін наголошує, що будь-яка міжособистісна взаємодія у соціумі без культурних цінностей мала б вигляд виключно біологічного, а не соціального явища [16].

Загалом, ціннісна система суспільства – структурна цілісність, що інтегрує надіндивідуальні, статусно-рольові та персональні цінності, які проявляються на різних рівнях самосвідомості: індивідуальному, груповому та суспільному. Міцна ціннісна система, в основі якої закладена національна ідентичність та ідеологічні уявлення про вектор розвитку суспільства, здатна виконувати консолідуючу функцію демократичних свобод. Для політичного маніпулювання ця система найцінніша «вчасністю». Наприклад, Л. Кучма, підкреслює: «політичне маніпулювання може використовувати ті суспільні цінності, які є актуальними у певний період часу» [2, с. 114]. Яскравим кейсом була нещодавня історія із І. Фаріон: прямиий ефір, провакація з боку журналістики, яка включала у себе «емоційний» таргетинг: «мова», «ЗСУ», «Азов», «російськомовні військовослужбовці». Цього було достатньо щоб колихнути українське суспільство і створити чергову хвилю хейту, підігріту фейковими акаунтами і ботами. Можна виділити кілька прикладів ціннісно-емоційних технологій, які відносяться до основних цінностей суспільства: любов до Батьківщини, християнство, патріотизм, дім, сім'я, діти, материнство, наука, здоров'я, мир, гордість за Батьківщину, і т. д.

Сьогодні практично неможливо розглядати явище правого популізму без розуміння особливостей епохи, у якій ми живемо. Після доби загальної «масовізації» кінець ХХ – початок ХХІ ст. почали окреслювати як період індивідуалізації. Ж. Ліповецький, наприклад окреслює існування Постмодерну, як причини надмірної концентрації людини на власному Его, а сам процес індивідуалізації визначає чинником культивування нарцисизму [10]. Основні суспільні проблеми на його думку пов'язані із ускладненням економічних процесів і фрагментацією людського існування, що детермінує формування антигума-

нізму та повної дезорієнтації, обмеження й безпомічності сучасного індивіда.

Про атомізацію індивіда у контексті функціонування індивідуалізованого суспільства говорив і З. Бауман, наголошуючи на втраті традиційного значення явища солідарності та колективної соціалізації. Індивідуалізація, на думку дослідника є запереченням соціальності: людина втрачає контроль над більшістю соціальних процесів; зростає невизначеність, прогресує незахищеність перед неконтрольованими змінами; довгострокові цілі змінюються швидкісними рішеннями [1]. Справедливості ради, варто зазначити, що початок повномасштабного вторгнення РФ в Україну у 2022 році дещо спростовує тези, адже світ і передусім звичайні громадяни Польщі, які найближче були до кордону з Україною проявили неабияку витримку, підтримку і солідарність з українським народом. Сьогодні цей рівень солідарності не є настільки високим, однак ситуативний ефект світового захоплення українським народом та діями представників української влади може бути окремим предметом досліджень, зокрема й того наскільки мобілізація людей різних вірувань та національних ідентичностей була наслідком переживання колективного страху, співпереживання, сорому чи почуття провини.

Підсилення атомізації відбувається шляхом розвитку інформаційних технологій і переходом функціонування державних інститутів у сферу діджитал. Для політиків можливість створити «державу у смартфоні» є вигірною, оскільки це дуже зручний спосіб комунікації із електоратом. Віртуальною масою набагато легше керувати і працювати із її емоціями, потребами, політичними переконаннями, зрештою і вибором. Використовуючи цифрові інструменти впливу та соціальні мережі як платформи комунікації дуже легко з героя створити антигероя, розколоти суспільство, змусити людей повірити у силу НАТО, чи у його слабкість, ненавидіти або ж обожнювати президента тощо. Ціннісна система суспільства є доволі фундаментальною. Вона є продуктом культури, вищими принципами, своєрідною системою регулювання моральних норм, які мають найвищу ступінь значущості для суспільства, загальноприйнятими уявленнями його членів про бажаний тип соціальної взаємодії. А тому зміщення однієї ціннісно-інституційної системи іншою відбувається упродовж тривалого часу, інколи – протягом всієї історії людства. Це не означає, що різкі зміни не можливі. Так, на думку К. Рапайл, кожне суспільство переживає певні трансформації, які схожі до імпринтів – різких змін (трагедій, революцій, війн), які і справді можуть сприяти зміні ціннісної системи [14]. Однак, навіть у такі складні моменти необхідна повна консолідація інституцій та громадської думки. Як слушно зауважують

Дж. Джост та співавтори: «демократія залежить від спроможності та мотивації звичайних громадян приймати демократичні цінності та демонструвати терпимість до тих, хто має різноманітне соціальне, культурне, етнічне та ідеологічне походження» [11], це саме ті цінності, на які праві популісти, використовували невід'ємну популярність консервативної ідеології «нападають» найчастіше. Саме тому, на нашу думку зміна ціннісної системи українського суспільства у бік свободи, гідності, рівності й терпимості на даному етапі є неможливою. Більше того, навіть, на перший погляд у стабільних демократичних суспільствах «ковідна криза» сприяла поверненню до праворадикальних основ існування. Йдеться передусім про такі країни як Польща, Туреччина, Угорщина та правлячої у них еліти – яскравих представників правого популізму.

Обґрунтовуючи вагомість дослідження правого популізму як маніпулятивного інструменту поширення сорому через призму ціннісної системи варто виокремити кілька ключових тез: по-перше, будь-яке політичне маніпулювання зосереджене на масовій свідомості. Багато десятиліть тому Г. Ле Бон, З. Фройд, Г. Тард, та ін. довели: маса живе своїми законами, підпорядковується перш за все емоціям та ірраціональному способу мислення; по-друге, пізніші філософсько-психологічні напрацювання (Х. Арендт, Е. Фромм, В. Франкл, Т. Адорно) підкреслили: маса схильна підкорятися. Так, Х. Арендт наголошувала, що маса не може існувати без диктатора так само, як диктатор не може існувати без маси; по-третє: внаслідок поширення практик застосування концтаборів у часи II Світової війни й правління тоталітарних політичних лідерів, безліч народів зіштовхнулися із колективними травмами, які зрештою призвели до певної політичної поведінки у сучасності.

Популізм також антидемократичний, звернення до нього як до інструменту політичного маніпулювання дозволяє провести лінії розмежування між населенням однієї країни, «протиставляючи однорідну частину нації певним чужорідним елементам» [4]. На цьому наголошує і Р. Водак: «ультраправі популістські дискурси протиставляють «справжніх людей» нібито корумпованій «еліті» та регулярно спираються на добре відомі та усталені стереотипи «Іншого» та « Чужого» [17, с. 5]. На думку авторки, той факт, що означені популістами «чужі» справді можуть бути у центрі відповідного суспільства, «позначає крайній правий популізм як псевдodemократичне поле битви внутрішніх конфліктів й інтересів у цьому суспільстві» [17, с. 5].

Політичне маніпулювання як один із методів впливу на політичну свідомість ґрунтується на здатності людини захоплюватися виразністю переконливого послання, а також престижністю джерела інформації. У таких випадках говорять

про навіювання як вид психологічного впливу: мовного чи образного, такого, що викликає некритичне сприймання чи засвоєння будь-якої інформації. Для реалізації маніпулятивного задуму чи пропаганди підбираються слова, які викликають позитивні або негативні асоціації, впливаючи таким чином на сприйняття інформації. Цілком зрозуміло, що популістські партії та політики розробили дискурсивні та риторичні стратегії, що дозволяють поєднувати абсолютно несумісні феномени. Емоційна складова частина, наявна у гаслах «зробимо їх разом», «зробимо Америку знову великою», «повернемо собі контроль» та ін., змушує їх звучати так, ніби вони є абсолютно безневинними.

Однак, як слушно зауважує С. Шаап: «сучасна масова людина втрачає повагу до минулого і увагу до всього, що воно їй пропонує... вона шукає реактивний вихід із... протиріччя між марнославством і внутрішнім безсиллям... намагається боротися із силами, які протидіють і дошкулюють їй, намагаючись послабити і знецінити їх... нехтує цінностями, якими вона не володіє і які не може розвинути» [15, с. 29]. Дослідник звертає увагу на руйнівну властивість популізму: «... проникає всередину системи, руйнує спротив зсередини і захоплює політичну повістку. Цінності, якими керується популізм, розпливчаті і часто виявляються наслідком прийняття бажаного за дійсне» [15, с. 111]. Тому велика частина цих «цінностей» зосереджена на чомусь на зразок «справжнього народу». У цьому сенсі ми можемо говорити про псевдоцінності, появу яких передовсім пов'язують із формування глобальної мережі та нового комунікативного простору.

Розвиток соціальних мереж ґрунтовно змінив механізм формування нових культурних цінностей і темпи їхнього входження в ієрархічну структуру вже існуючих ціннісних систем. Як зазначалося раніше: «нові цінності виникають і поширюються надто швидко і їх практично неможливо адаптувати чи перевірити часом або істиною, що спричиняє появу так званих псевдокультурних цінностей, певною мірою наділених амбівалентністю» [7]. Одним із проявів таких цінностей є криза ідентичності як результат ослаблення соціо-культурних інститутів влади: не розуміння вчасності та необхідності консолідації українського суспільства починаючи з 1991 року, часу проголошення незалежності України, зрештою вихолостило уявлення про українську ідентичність, підмінивши поняття національної меншини поняттям «російськомовне населення»; можливість проводити відкриті, вільні та демократичні вибори не сформувало переконань на масовому рівні про необхідність обирати за принципом професійності та компетентності, залишивши місце для вибору насамперед через емоцію. Залишивши позаду себе переконання у необхідності навчитися відповідальності перед

електоральним вибором, українці продовжують боротися передусім за свої власні потреби, здійснюючи вибір через принцип «подобається чи не подобається». На глобальному рівні дуже влучно виразився Шаап: «Народ формують «сліпі маси», які «не знають чого хочуть», не здатні до інтелектуального судження, що робить їх залежними від провідників [15, с. 118]. Разом з тим дослідник підкреслює, що розширення демократичного простору без міри, самоконтролю і рівноваги легко може перерости у серйозний конфлікт, а отримана свобода через право голосу може перетворитися у радикалізацію, що певним чином може перерости навіть у громадянську війну.

Ще однією особливістю крайньої правої ідеології популізму є намагання «заховати» або ж «вивести» назовні економічні протиріччя які існують. Дослідники правого популізму інструментують певні етнічні, релігійні, мовні чи політичні меншини, використовуючи їх як своєрідного «хлопця для постійного побиття». Ця технологія свого часу використовувалася й у антисемітизмі. Зрештою, цьогорічні конфлікти й чергове загострення між Ізраїлем та Гаазою, сутички у Махачкалі тощо, підтверджують потужність впливу з боку пропаганди. Шаап, досліджуючи ідеологію популізму, акцентує на наявності цинізму у його риториці. Автор приводить у приклад розуміння пропаганди ще ідеологами німецького нацизму, зокрема її вміння настільки глибоко проникати у людську свідомість із певною ідеєю, що врешті людина перестає усвідомлювати саму ідею. Таким чином, на думку Шаап, нівелюючи правду, транслуючи цинізм та змішуючи його з політичним активізмом, ультраправий популізм переливається у пропаганду масового споживання [15, с. 143].

Сформовані популістським наративами маргінальні групи як правило «відповідають» ледве не за всі поточні біди суспільства, що поступово перетворює ці групи у «небезпечні» й «загрозливі» для колективного «ми». Будь-який поділ, використаний популістами обмежує права людини на вільне віросповідання, збереження етнічної ідентичності, свободу вибору тощо. Однак для популістів та їх послідовників, схоже, це немає жодного значення. Формування «ми» однозначно зумовлює виникнення «вони», «ті», «інші» – носії ідентичності, що суттєво відрізняються від тієї, якою володіє «ми». У цьому сенсі популізм підтверджує положення, що «ідентичність» завжди зумовлює існування «не-ідентичності». ««Ми» хоче відійти від основи політичної мови, знищити її та створити нову мову для «справжнього народу». Якщо прагнете знати, хто такий «справжній народ», варто запитати, що таке «ми» або чому те «я» більше не хоче бути «я», а хоче бути «ми»» [15, с. 27].

До основних соціально-політичних передвиборчих викликів Д. Пелс у 2012 році відносив

ситуації, які безпосередньо пов'язані із безліччю почуттів, невдоволення та песимізму: страх втратити роботу; страх «чужих» (мігрантів); втрата національної автономії; втрата старих традицій і цінностей; зміна клімату; розчарування і навіть огида до політики та корупції; гнів через зростання прірви між багатими та бідними; невдоволення через відсутність прозорості прийняття політичних рішень тощо [13]. Отже, як слушно зауважує Р. Водак, риторика ультраправих популістів практично досягла рівня політичного мейнстріму: «ми спостерігаємо широко поширену та зростаючу нормалізацію ультраправої політики, раніше табуйованих тем, слів та неввічливої чи безсоромної поведінки. Межі «дозволеного» зміщуються, і «будь-що тепер є прийнятним»» [17, с. 5]. У традиційній політиці постійно порушуються раніше встановлені норми і правила культури: нівелюються правила ведення переговорів і політичних обговорень, практикуються постійні провокації, що максимально швидко поширюються через ЗМІ та соціальні мережі. Усе це легітимізується представниками правого популізму, і таким чином стає суспільною нормою. Р. Водак вважає, що це явище є новою характеристикою політичної культури – «безсоромною нормалізацією».

Висновки. Отже, бачимо: ряд дослідників підкреслює, що ультраправий популізм доволі часто схвалює те, що насправді має ознаки зарозумілості чи невігластва та антиінтелектуалізму. Популізм спрямований до інтуїції, часто позбавлений аналітичного та критичного мислення, а у своїй риториці дуже часто звертається до політики емоцій. Як бачимо, можна прийти до висновку, що правий популізм виходить за межі реального, і можливо він не є аж таким надто небезпечним як про це говорять наявні політичні дослідження. Однак, зважаючи на нехтування правдою, та постійне звернення до емоційної складової сприймання політичної реальності масою, ця технологія небезпечна передусім тим, що вона дозволяє розширюватися фейкам та дезінформації. Тому з одного боку і справді нам може видаватися, що популізм має ознаки інфантильності, невинності у його судженнях та ідеологічній риториці, однак з іншого – «підриваючи» колективні чи індивідуальні емоції популізм як технологія політичного маніпулювання здатна мобілізувати величезну частину населення, розділити країну на кілька «ворогуючих» таборів, висвітлити новини у певному, вигідному для ультраправих популістів ключі. У перспективі свого подальшого дослідження, тематика потребує ґрунтовного вивчення політичних виявів правого популізму, зокрема й в українському суспільстві, його взаємозв'язку із політичними вподобаннями та прийняттям політичних рішень, аналізом політичних практик залучення суспільних цінностей та емоцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бауман З. Плинні часи. Життя у добу непевності. Київ: Критика. 2013. 174 с.
2. Кучма Л. Аксиологічний вимір політичного маніпулювання. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Випуск 21. 2009. С. 112-119.
3. Пробийголова Н. Міф як засіб політичного маніпулювання в процесі проведення виборів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія*. Випуск 14. 2010. С. 41-44.
4. Свідерська О., Була С. Популізм як стратегія політичної маніпуляції масовою людиною у епоху пост-правди. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 18–23.
5. Свідерська О. Використання цифрового популізму у формуванні масової політичної поведінки в інформаційному просторі. Стратегічні комунікації у сфері забезпечення національної безпеки та оборони: проблеми, досвід, перспективи Тези доповідей І науково-практичної конференції. 2020. С. 173–175
6. Свідерська О. І. Використання сорому та провини у політичному популізмі Науковий журнал «Politicus» Випуск 5. 2022 С. 87–92.
7. Свідерська О. І. Співвідношення психологічних та інституційних детермінант масової політичної поведінки в транзитних суспільствах: дис. ... канд. політ. наук. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. 2018. 222 с.
8. Тейлор Ч. Етика автентичності. Київ: Дух і літера. 2002. 128 с.
9. Jacoby M. Shame and the Origins of Self-esteem. Psychology Press, 1996. 130 p.
10. Lipovetsky G. L'ère du vide : Essais sur l'individualisme contemporain Poche, 1989.
11. Mass Psychology in the Age of Trump: Why is Trump driving liberals berserk? Is it him or us – or both? URL: <http://surl.li/ntnjx>
12. Muñoz L. A., Casero-Ripollés A. Populism Against Europe in Social Media: The Eurosceptic Discourse on Twitter in Spain, Italy, France, and United Kingdom During the Campaign of the 2019 European Parliament Election. *Frontiers in Communication* August 2020, Vol. 5. Art. 54,
13. Pels, D. 'The New National Individualism – populism is here to stay', in Meijers, E. (ed.), *Populism in Europe*. 2012. Linz: Planet, pp. 25–46.
14. Rapaille C. Kod kulturowy: jak zrozumieć preferencje współczesnego konsumenta, motywacje wyborców czy zachowania tłumu. Warszawa 2019. 367.
15. Shaap Sybe. De populistische verleiding. De keerzijde van de identiteitsillusie. *Damon*. 2017. 243 с.
16. Sorokin P. *The Sociology of Revolution*. New York: Howard Fertig, 1967.
17. Wodak R. On far-right populism and shame URL: bit.ly/3VX2gs2

СУТНІСТЬ, ЗМІСТ І РАМКИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ УПРАВЛІННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИМ РОЗМАЇТТЯМ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ВИМІР

THE ESSENCE, CONTENT AND FRAMEWORK OF MULTICULTURALISM IN THE THEORY AND PRACTICE OF MANAGING SOCIO-CULTURAL DIVERSITY: A CONCEPTUAL DIMENSION

Филик О.З.,

*доктор філософії з політичних наук,
доцент кафедри менеджменту та соціально-гуманітарних дисциплін
Львівської філії Європейського університету*

У статті охоплено, впорядковано та систематизовано, а вже на цій підставі і концептуалізовано сутність, зміст та рамки мультикультуралізму в теорії і практиці управління соціокультурним розмаїттям. Це зроблено на тлі виділення і пояснення відмінностей мультикультуралізму від інших підходів до управління соціокультурним розмаїттям, а також одночасно як загальнотеоретично, так і значною мірою емпірично й враховуючи практику низки країн. Наголос у дослідженні зроблено на тому, щоб врешті-решт означити рамки феномена мультикультуралізму і відмежувати його від явища мультикультурності, оскільки це вкрай важливо у контексті розмов про управління соціокультурним розмаїттям чи тією ж самою мультикультурністю. Аргументовано, що мультикультуралізм неодмінно треба розглядати як складну та багатогранну концепцію, оскільки вона може і повинна бути потрактована як двостороння, інклюзивна та мультиплікативна за своєю сутністю. Простежено, що успіх чи невдача мультикультуралізму як підходу до управління соціокультурним розмаїттям завжди залежать від різних чинників, а тому важливо враховувати, що мультикультуралізм не надає вичерпної моделі для всіх суспільно-політичних ситуацій. Разом із цим, виявлено, що одним із наслідків мультикультуралізму як опції інтеграції постіммігрантських груп і меншин є перетворення таких важливих аспектів, як національна ідентичність і громадянство. В цілому обґрунтовано, що мультикультуралізм як підхід щодо управління соціокультурним розмаїттям та концепція сприяння інтеграції має «полісемічний» характер і його тлумачення є досить різноманітним. Інакше кажучи, ідея мультикультуралізму має мінливу чи навіть «хамелеонську» природу і структуру, яка дозволяє одночасно приймати і відхиляти її в різних ситуаціях та при обговоренні, однак ускладнює дослідження та систематизацію мультикультуралізму як адаптаційного засобу держави та/або домінуючих груп у ній для взаємодії з групами та культурами меншин.

Ключові слова: соціо-культурне розмаїття, управління соціо-культурним розмаїттям, мультикультурність, мультикультуралізм.

The article comprehensively, systematically and coherently addresses and conceptualizes the essence, content and framework of multiculturalism in the theory and practice of managing socio-cultural diversity. This is done against the backdrop of distinguishing and explaining the differences between multiculturalism and other approaches to managing socio-cultural diversity, both theoretically and empirically, as well as taking into account the practices of various countries. The emphasis of the study is placed on ultimately defining the boundaries of the phenomenon of multiculturalism and distinguishing it from the concept of multiculturality, as this is crucial in the context of discussions about managing socio-cultural diversity or the very idea of multiculturality. It is argued that multiculturalism must necessarily be considered a complex and multifaceted concept, as it can and should be interpreted as inherently two-sided, inclusive and multiplicative. It is observed that the success or failure of multiculturalism as an approach to managing socio-cultural diversity always depends on various factors, so it is important to recognize that multiculturalism does not provide a comprehensive model for all socio-political situations. Furthermore, it is revealed that one of the consequences of multiculturalism as an option for integrating post-immigrant groups and minorities is the transformation of crucial aspects such as national identity and citizenship. In conclusion, it is proved that multiculturalism as an approach to managing socio-cultural diversity and the concept of promoting integration have a «polysemic» nature, and their interpretations are quite diverse. In other words, the idea of multiculturalism has a variable or even «chameleon-like» nature and structure, which allows it to be simultaneously accepted and rejected in different situations and discussions. However, this complexity complicates the study and systematization of multiculturalism as an adaptation tool for the state and/or dominant groups within it to interact with minority groups and cultures.

Key words: socio-cultural diversity, management of socio-cultural diversity, multiculturality, multiculturalism.

Постановка проблеми. Політична історія, теорія і практика виявляють, що існує декілька базових типів і підходів до управління соціокультурним розмаїттям у світі. Серед них особливого місця, починаючи із другої половини ХХ століття, а то й раніше – після Другої світової війни, – набув підхід мультикультуралізму як своєрідного дво-

стороннього суспільно-політичного пристосування між різного роду меншинами (передусім іммігрантськими) та титульною більшістю в тій чи іншій країні. Спочатку це явище зайняло частину простору, який раніше відводився головним чином для робітничих класів, але водночас породило значну кількість інтелектуальних, академіч-

них і політичних питань та викликів, особливо крізь призму поступового розвитку цього явища. Основна причина полягає у тому, що сучасний світ характеризується наявністю різних культур, які часто співіснують в одній країні. Відповідно, від моменту свого виникнення та впровадження у різних країнах світу мультикультуралізм розумівся та оцінювався по-різному. Спочатку і в більшості країн його сприймали як особливості навчання дітей з постколоніальних країн у школах колишніх метрополій. Саме тому розуміння мультикультуралізму передбачало процес «розширення шкільної програми» й інші інституційні зміни. Однак з часом ця концепція почала охоплювати більший спектр ідей, визначаючи мультикультуралізм як засіб задоволення соціокультурних потреб і можливостей різних маргіналізованих груп у різних сферах суспільного життя. І це не кажучи про той факт, що в деяких країнах мультикультуралізм сприймався навіть ширше, зокрема як інструмент гарантування конституційних прав і навіть визначення нації. У підсумку, це призвело до ситуації, коли термін «мультикультуралізм» в різних країнах і навіть теоретично почав визначати політичну адаптацію з боку держави та домінуючих груп до всіх інших культур різних невідомуючих груп, з особливим акцентом на расі, етнічній приналежності, національності, релігії тощо. Все це, як ретроспективно, так і поточно, ставить на порядок денний питання про сутність, зміст і рамки мультикультуралізму в теорії та практиці управління розмаїттям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Тематика мультикультуралізму та його особливостей і рамок доволі досліджена у політичній науці та культурології, починаючи з другої половини, але головно кінця ХХ століття. Це можемо бачити в надзвичайно широкому масиві наукових доробків за авторством величезного масиву вчених, з-поміж яких найбільш знаковими та дуже цитованими є такі, як Б. Баррі [1], С. Вертовец [2], Р. Ешкрофт і М. Бевір [3], К. Йопке [4], В. Кимлічка [5–7], А. Ладен та Д. Овен [8], Т. Модуд [9–13], Б. Парех [14; 15], Ф.-О. Радтке [16; 17], Дж. Рекс [18; 19], Ч. Тейлор [20], К. Фернандес [21] й інші. Вони пропонують колосальний по потенціалу матеріал з приводу того, чим є та не є мультикультуралізм у сучасному світі. Однак навіть попри це, сучасній політичній науці й досі бракує цілісного чи систематизованого уявлення про те, як загальнотеоретично та практично доцільно концептуалізувати і зводити до спільного знаменника сутність, зміст та рамки мультикультуралізму в теорії та практиці управління соціокультурним розмаїттям. Це особливо відчутно на тлі колосальної кількості напрацювань, якими збагачена політична наука за останні понад півстоліття, а тому ця ситуація неодмінно потребує впорядкування.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Відповідно, основною ціллю представленої статті є охоплення, впорядкування та систематизація, а на цій підставі і концептуалізація сутності, змісту і рамок мультикультуралізму в теорії та практиці управління соціокультурним розмаїттям, в тому числі на тлі виділення та відмінностей від інших підходів до управління соціокультурним розмаїттям. Таке завдання запропоновано розв'язати одночасно як загальнотеоретично, так і значною мірою емпірично – враховуючи практику низки країн світу. Приціл робиться на тому, щоби врешті-решт означити рамки мультикультуралізму й відмежувати його від мультикультурності, адже це вкрай важливо у контексті розмов про управління соціокультурним розмаїттям чи тією ж самою мультикультурністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Огляд наявної літератури дає всі підстави стверджувати, що етимологічно і на початковому етапі свого виникнення термін «мультикультуралізм», як зазначає Н. Глейзер у своєму дослідженні «Ми всі мультикультуралісти» від 1997 року [22], з'явився в 1941 році у газеті «New York Herald Tribune Books». Проте інші вчені вважають, що цей термін спочатку виник у Швейцарії в 1957 році, зокрема для опису мультикультурної структури країни, в якій розмовляють щонайменше чотири мовами і існує декілька різних релігій. З часом, особливо в 60–70-х роках ХХ століття в таких країнах, як Канада й Австралія, а також певною мірою у Великій Британії і США (а потім і в інших країнах світу, включаючи європейські країни в 80-х роках ХХ століття), термін «мультикультуралізм» набув дещо іншого сенсу і став позначати багатокультурну державу, яка приймає та поважає культури іммігрантів [3; 10]. Це було особливо актуально, оскільки імміграція в ці країни поставила під сумнів концепцію моно- чи бікультуралізму, яка переважала раніше. Адже велика кількість іммігрантів прибула з інших країн і регіонів світу, зокрема таких, як Латинська Америка, Азія, Африка і Карибський басейн. Поступово до цього переліку додалися країни, які колись були емігрантськими, однак стали переважно іммігрантськими, такі як Греція, Ірландія, Іспанія, Італія, Німеччина, Португалія та багато інших. Як наслідок, у 70–80-х роках ХХ століття термін «мультикультуралізм» став широко вживаним й обговорюваним поняттям, яке почало включати парламентські дебати, політичні маніфести, риторику лідерів етнічних груп, логіку місцевого самоврядування, наукові дослідження, ЗМІ тощо [2]. Також поняття стало предметом навчальних програм щодо мультикультурної освіти. У доповнення, мультикультуралізм навіть постав ключовим поняттям у різних професійних галузях, включаючи освіту, медицину, журналістику, соціальну роботу та поліцію, й відтак став

предметом громадянських і політичних дискусій та регулювання державних програм.

З цього приводу сьогодні (й еволюційно) можна констатувати, що концепція мультикультуралізму, особливо в політичній теорії, взаємодіє з ідеєю ціннісного плюралізму і, в певному розумінні, реагує на теорію дистрибутивної справедливості, яка була переважаючою в першій половині ХХ століття. Річ у тому, що прихильники мультикультуралізму, розглядаючи його як соціально-політичне явище та об'єкт академічних дискусій, завжди виходили з необхідності захисту не лише соціально-економічних прав людини та громадянина, однак й раціональності та ціннісного різноманіття. Тобто, їм було вкрай важливо захищати права громадян та меншин, не обмежуючись лише класовими конфліктами. Натомість вони акцентували увагу на відмінностях й ідентичності різних соціальних груп [10], враховуючи позицію, що мультикультуралізм базується на аналізі людської природи та культури, які визнають внутрішню цінність соціокультурного розмаїття, розглядаючи його як щось більш фундаментальне, аніж просто ідею і практику пристосування меншин до наявних життєвих умов [15].

Навпаки, в академічних колах і на політичній арені спершу виникла опозиція до такого розуміння мультикультуралізму, а тому цей підхід був не лише об'єктом критики, але й викликав заперечення [3]. Із розвитком та інституціоналізацією самого мультикультуралізму і політики, яка його втілювала, почалася ще більша критика цього явища [10]. Основною тезою критиків було те, що не всі вчені та політики погоджуються із концепцією «культурних груп» як ключового аспекту мультикультуралізму. Вони наголошували, що соціальні групи завжди мають внутрішні відмінності, які включають у себе ієрархію, гендерну нерівність та суперечності в поглядах. Тому культура є динамічною і постійно піддається впливам, змінам і змішуванням. Ці ідеї лягли в основу теоретичної та практичної критики мультикультуралізму, особливо як несумісного з концепцією «трансцендентного» або «універсального» громадянства і явища, шкідливого для національної безпеки, зокрема в політичному контексті європейських країн на початку ХХІ століття, особливо після подій «11 вересня» і критики мультикультуралізму з боку деяких європейських лідерів з 2010–2011 років та надалі [3; 4; 10].

Усе це безперечно мало принаймні два основні наслідки. По-перше, це виділення феномена та наступне створення політики мультикультуралізму у світі. По-друге, це зумовлення швидкої та початкової різноманітності та складності феномена мультикультуралізму, причому як у теоретичних, так і в політичних дискусіях. Це відбулось на тлі таких (паралельних) явищ та процесів, як

інтеграція, асиміляція, акультурація, соціальний діалог, секуляризм і глобалізація тощо, у різних країнах і регіонах. Наприклад, у Північній Америці феномен мультикультуралізму охопив окремі національні групи з територіальними претензіями або окремі групи всередині багатонаціональної держави, а не етнокультурні групи в одноетнічній державі [5]. У Європі же, натомість, це передусім міграційні або іммігрантські групи, які виступили як функціональні меншини і частини так званої «політики ідентичності», а також спрямована на них державна політика і суспільне ставлення [20; 23; 24]. Крім того, майже зразу після свого винайдення мультикультуралізм став предметом академічних та політичних дискусій, зокрема стосовно того, чи він є ефективним інструментом вирішення проблем культурного розмаїття й інтеграції іммігрантів.

У контексті академічного і політичного дискурсу виникла особливість того, що сучасний мультикультуралізм сприймається різними підходами і позначається такими різними термінами та ярликами, як «політика ідентичності», «політика визнання», «політика різниці», «політика плюралізму» і так далі. Всі ці терміни спільні у тому, що вони відображають підхід мультикультуралізму, який передбачає наголос на пристосуванні держави або більшості до прав й інтересів меншості чи різних меншин, а не на придушенні культурного розмаїття шляхом обмеження прав меншин [21]. Окрім того, мультикультуралізм та політика, яка пов'язана з ним, прямо ґрунтуються на ідеях підтримки і важливості збереження етнокультурного розмаїття [25]. Саме тому цей підхід визнається важливим для суспільства, яке розуміє і поважає наявні відмінності між культурними меншинами та групами суспільства, зокрема головно засобами відмінного ставлення до них.

Згідно з деякими теоретиками, важливо розуміти, що мультикультуралізм не відкидає ліберальні цілі рівності та свободи. Натомість він представляє різний підхід до того, як досягти цих цілей у різних суспільствах. Мультикультуралізм, відтак, пропонує диференційований підхід до груп як доповнення чи іноді заміну рівного ставлення до окремих осіб [21]. З іншого боку, традиційний ліберальний підхід до культур полягає в розгляді їх як добровільних асоціацій, що підкреслює суб'єктивний характер культурної ідентичності [26]. Суперечності та критика феномена мультикультуралізму виникають із протистояння комунітарних уявлень про культуру й ідентичність, з одного боку, і ліберальних принципів індивідуальної автономії та нейтралітету держави, з іншого боку. В результаті мультикультуралізм інколи не є послідовним і може сприяти роз'єднанню в державах та суспільно-політичних спільнотах. Таким чином, предметом критики мульти-

культуралізму стає зовнішня критика лібералізму, зокрема у спробі знайти відповіді на питання про те, «що не так з лібералізмом» та «як і чому лібералізм повинен враховувати культурне розмаїття» [3; 8]. У цьому контексті, викликом мультикультуралізму постає боротьба із дискримінацією меншин, котрі прагнуть жити відповідно до ліберальних принципів [21].

Треба відзначити й те, що мультикультуралізм виявляє різноманітні аспекти у різних академічних галузях, таких як соціологія, політична філософія, політична теорія тощо. Так, у соціології мультикультуралізм може розглядатися як синонім етнічного або культурного плюралізму, коли різні етнічні групи співпрацюють і взаємодіють між собою, зберігаючи свою ідентичність. Це може включати в себе об'єднання різних етнічних громад на одній території або ж існування багатьох культурних традицій у межах однієї країни. В соціології мультикультуралізм також розглядається як результат природного або штучного процесу контрольованої імміграції, яка відбувається у великому або малому масштабі. З іншого боку, у політичній філософії та політичній теорії мультикультуралізм зосереджений на способах реагування держави і суспільства на культурні й релігійні різниці серед різних соціальних груп. У цьому контексті мультикультуралізм часто розглядається через призму таких поширених понять, як «політика мультикультуралізму», «політика ідентичності», «політика відмінностей», «політика визнання» й інші [1; 23; 27; 28]. Крім того, у політичній науці мультикультуралізм також стосується питань економічних інтересів та політичної влади, особливо у контексті процесів, таких як колонізація, імміграція, глобалізація та культурна інтеграція. Внаслідок цього мультикультуралізм часто стає предметом ідеологізації та політизації.

Це явно свідчить про різноманітність підходів до визначення та розуміння терміна «мультикультуралізм» і його різних похідних у соціальних науках. Саме тому в академічних колах досі немає загальноприйнятого «жорсткого» визначення цього поняття. Деякі дослідники, такі як автори «Словника канадського політичного процесу», обмежують мультикультуралізм поняттям «політики ліберального уряду Канади в 70-х роках ХХ століття, яка була продовжена урядом Консерваторів» [29, с. 184–185], але це визначення не містить теоретичних узагальнень про аналітичну категорію. Інші соціологи розглядають мультикультуралізм як систему вірувань і поведінки, що визнає та поважає різні соціокультурні групи в організації або суспільстві. Це більш теоретизований підхід, який розглядає мультикультуралізм як ідеологію, дискурс, сферу політики, практику [30, с. 144]. Тому мультикультуралізм концептуально часто розуміють як логіку й інструмент міжгрупової співпраці,

які спрямовані на підтримку специфічної культури та забезпечення індивідів й груп змогою брати рівну участь у всіх сферах соціального життя. Врешті-решт, у комунікаційній теорії мультикультуралізм сприймається як емпірична й описова характеристика соціокультурного розмаїття суспільства, його поліетнічність та багатонаціональність. Своєю чергою, історики вивчають історичне походження, соціальну динаміку й структурні взаємозв'язки різних етнолінгвістичних і конфесійних груп у єдиному суспільстві та виділяють чотири типи мультикультурних суспільств: імперії, багатонаціональні суспільства, постнаціональну поліетнічність і колоніальну зону. Насамкінець, соціологи теж відмічають два основних підходи до розуміння мультикультуралізму – мультинаціоналізм і поліетнічність [5].

Ураховуючи цю різноманітність підходів стосовно визначення та розуміння мультикультуралізму, можна стверджувати, що це поняття дійсно є надзвичайно багатограним і складним у теоретичному та практичному контекстах [2; 3]. Його різноманітні компоненти охоплюють різні аспекти суспільства та політики. Саме тому сьогодні мультикультуралізм можна розглядати з різних точок зору, за основу беручи такі індикатори як: 1) демографічний аспект (включає в себе базовий демографічний опис суспільства, що враховує етнічний, культурний і релігійний склад населення, а тому мультикультуралізм відображає розмаїття суспільства в цьому контексті); 2) культурне розмаїття (це аспект акцентує на «іншості» тієї чи іншої групи, яка проявляється у дотриманні власних норм, традицій і культурних особливостей, а тому мультикультуралізм в цьому сенсі визнає різнобарв'я культур у суспільстві); 3) толерантність і повага (тут складовою є неясне та неоднозначне бачення того, як суспільство повинно функціонувати з урахуванням своїх меншин, а тому мультикультуралізм включає в себе ідею толерантності і поваги до різних культурних груп); 4) державна політика й інклюзія (тут мова йде про державну політику, спрямовану на різні типи меншин і сприяння їхнім можливостям та інклюзії в суспільство, а тому мультикультуралізм може включати в себе заходи і програми, які підтримують різноманітні групи); 5) політика опору гегемонії (за цією логікою мультикультуралізм розглядають як політику опору різним формам культурної гегемонії титульної більшості, які можуть включати заклик до публічного визнання групових ідентичностей та боротьбу з дискримінацією); 6) інтерпретація як культурного націоналізму (коли під мультикультуралізмом вбачають його як вираз культурного націоналізму, де кожна культурна група прагне зберегти свою унікальність); 7) соціальна філософія і державна політика (тут мультикультуралізм спрямований на підтримку різних

культурних груп та забезпечення їхньої участі у всіх аспектах суспільного життя) [2]. З цього слідує, що мультикультуралізм в цілому – це поняття, яке може бути розглянуте з різних точок зору і яке відображає різноманіття сучасного суспільства та підходів до соціокультурного розмаїття. Це розмаїття визначається і в теорії, і в практиці, і визначає подальші обговорення й дослідження цього важливого явища з погляду різних ракурсів [31].

Водночас різниця у розумінні і застосуванні мультикультуралізму виявляється на двох рівнях – в теоретичних концепціях та практичних реаліях [7]. Означена різниця спричиняє широкий спектр дебатів і обговорень, що впливають на сучасну політичну і соціальну сфери. Зокрема, у політичній практиці мультикультуралізм часто сприймається через призму імміграційної політики, особливо після Другої світової війни і в сучасний період. Саме тому однією із центральних дискусій є співвідношення асиміляції й інтеграції іммігрантів, а також визначення оптимальних стратегій для досягнення бажаних результатів. Питання коригування державної політики і законодавства відтак стають ключовими у цьому контексті. Саме таке розуміння мультикультуралізму переважає в політичному дискурсі на всій планеті і продовжує бути предметом публічних обговорень [3]. На противагу, у теорії, науковому середовищі й академічних дослідженнях мультикультуралізм має значно ширший спектр застосування, ніж у політичних дебатах та реаліях. Річ у тому, що тут мультикультуралізм вивчається в контексті політичної теорії, яка включає більше аспектів, ніж лише імміграцію. Ця галузь досліджень враховує також інші аспекти, такі як права корінних народів та їхні претензії на політичну автономію чи репарації. Отже, мультикультуралізм визначається і розглядається по-різному в залежності від контексту – чи то практичного, зокрема в політиці та суспільстві, чи то теоретичного, де він аналізується і відтворюється у контексті більш широких інтелектуальних рефлексій. Така мінливість розуміння мультикультуралізму звісно спонукають до подальших досліджень й обговорень цього важливого явища.

Загалом, коли ми спостерігаємо за мультикультуралізмом як в теорії, так і на практиці, він розкриває складні аспекти та виклики для ліберальних демократій. Зокрема, концепція мультикультуралізму розкриває напруженість, котра існує в політичній філософії та суспільних практиках, така як конфлікт між культурною гомогенністю і гетерогенністю, взаємодія державних і приватних секторів, відносини між місцевими та центральними органами влади, а також конфронтація на рівні індивідуальних і колективних інтересів та відмінностей між сферами приватного і публічного життя. Враховуючи все це, мультикультурні адап-

тації до ліберально-демократичного управління насправді є спробами розв'язати складні завдання, які впливають з абстрактних принципів й історичних контекстів різних груп і проблем, що базуються на їхньому культурному розмаїтті. Відтак всі проблеми, пов'язані з мультикультуралізмом, у теорії та на практиці різняться залежно від політичних інститутів, національної історії, інтелектуальних традицій та форм культурного і соціального розмаїття в кожному конкретному випадку [5; 6; 7; 28]. Іншими словами, навіть той факт, що теорія і практика мультикультуралізму взаємодіють між собою, не означає, що мультикультуралізм є статичним явищем. Навпаки, це динамічний процес, який зазнає змін та продовжує еволюціонувати, враховуючи різні переконання та дії суб'єктів політики і соціального життя [3]. З іншого боку, слід відзначити, що ця проблематика особливо актуальна передусім для сучасних інтерпретацій лібералізму, а не класичних. Тут ознакою мультикультуралізму є поєднання свободи та відповідальності, а також розуміння наслідків дій учасників чи акторів політики. Тому розгляд цього питання в контексті сучасних демократичних процесів надзвичайно важливий для дискусій і розвитку суспільства.

На основі різноманітності підходів до розуміння мультикультуралізму вчені пропонують розглядати цю концепцію з кількох аспектів і позицій, розширюючи її розуміння. Зокрема, вартує відзначити декілька ключових способів тлумачення мультикультуралізму, серед яких на основі: 1) описового аспекту (в цьому сенсі мультикультуралізм полягає у характеристиці суспільства з численними різноманітними етнічними, релігійними, мовними та культурними соціальними групами, а відтак це опис того, як суспільство виглядає фактично); 2) регулятивного аспекту (на цьому рівні розглядається набір політичних принципів, на яких ґрунтується взаємодія різних соціальних груп зі суспільством, а тому мультикультуралізм тут визначає норми та правила, які спрямовані на регулювання відносин з-поміж культурними групами); 3) політичного аспекту (тут мультикультуралізм розглядається як система політичних заходів та дій, які спрямовані на забезпечення розмаїтості культур у суспільстві і можуть включати в себе закони, програми та політику, спрямовану на захист прав меншин і сприяння їхній інтеграції). Одночасно з цим, Б. Парех вказує на важливість розрізнення культурно різноманітної реальності від самого поняття мультикультурного суспільства [14; 15]. Згідно із його ідеєю, мультикультурну реальність можна вважати такою лише в тому випадку, якщо суспільство визнає соціокультурне розмаїття як цінність і підтримує його як політичну чи державну доктрину. Відповідно, вчений відрізняє дві окремі концепції – «мультикультурне суспільство» і «мультикультуралістське

суспільство». Перше відображає суспільство з численними різнорідними культурними спільнотами, а натомість друге вказує на позитивне ставлення до політики розмаїття цінностей [14; 15]. Хоч ми вважаємо, що це питання є складнішим і може мати набагато більше інтерпретацій, а тому й подальший аналіз в цьому напрямі важливий для розвитку сучасного суспільства.

Схожу точку зору підтримує і Дж. Рекс, який встановлює відмінність поміж поняттями «мультикультурність» і «мультикультуралізм», розглядаючи перше як демографічну змінну, а друге – як ідеологічну та нормативну складову [18; 19]. Однак важливо враховувати, що, не дивлячись на аналітичну відмінність цих двох понять, вони взаємодоповнюють одне одного на емпіричному рівні. Це має важливі наслідки як для державної, так і для приватної сфери [31], а саме тому й дозволяє розглядати мультикультуралізм як «розсіяну концепцію» [16]. З усього цього випливає, що в найзагальнішому сенсі мультикультуралізм можна розглядати як нормативну критику інституційних механізмів публічної сфери, які сприймаються як порушення або обмеження прав соціальних груп та культурних меншин. Це робить мультикультуралізм функціонально спорідненим із різними суспільно-політичними рухами, включаючи робітничі, націоналістичні, а також більш сучасні рухи, які прагнуть визнання та захисту прав і інтересів різних соціокультурних груп [18; 31].

Відповідно, важливо зауважити, що просто наявність у державі численних ізольованих культурних груп ще зовсім не робить цю державу мультикультурним суспільством. Замість цього, відповідніше було б називати країну гетерогенною [27]. Ось чому мультикультуралізм можна розглядати як абстрактну протилежність соціокультурній гомогенності, яка може відбуватися на теоретичному рівні [3]. Однак на практиці визначення мультикультуралізму вкрай різняться і складають проблему в розумінні цього терміна. Вивчення мультикультуралізму включає різні наукові дисципліни, такі як соціальні науки, право, історія, антропология, філософія, політологія, державне управління, а також політичний дискурс [3]. Це приводить до того, що термін «мультикультуралізм» набуває різні значення, застосовується в різних контекстах і може використовуватися для різних цілей. Отже, в сучасному світі важко визначити, чи ми маємо справу із мультикультуралізмом у кожному конкретному випадку, чи це є варіацією мультикультурного підходу, чи чимось іншим, що зовнішньо нагадує мультикультуралізм [27]. Змішана природа цього терміна і його різноманітність визначень та застосувань зробили його предметом постійної дискусії і суперечок у науковому та політичному світі.

Отже, ми повинні уникати спрощеного розуміння мультикультуралізму як лише списку

основних ознак, які можна застосовувати без врахування історичного контексту. Важливо враховувати, що поняття «мультикультуралізм» може мати різні інтерпретації в залежності від конкретних суспільно-політичних умов. Як відзначає В. Кимлічка, у більшості випадків зрозуміло, що мультикультуралізм передбачає створення умов для гармонійного співіснування різних культурних груп у суспільстві [6]. Ця концепція звикло спрямована на досягнення безконфліктності і взаємодії між різними культурами в економічно успішній, соціально розвиненій та політично стабільній ліберальній державі. Така держава покликана будувати свою основу на добровільній та повноцінній суспільно-політичній інтеграції всіх культурних груп [27]. Відповідно, зрозуміло, що мультикультуралізм впливає на фундаментальні принципи політики в кожній державі, включаючи конституційну структуру, національну ідентичність, імміграційну політику, основні права, а також форми особливого політичного представництва або самоврядування. Проте така участь у дебатах з суспільно-політичними дилемами вимагає глибокого розуміння контексту і врахування різних аспектів інтеграції культур у конкретному суспільстві [3].

Внаслідок всіх означених аспектів використання терміна «мультикультуралізм» у різних теоретичних і практичних дискурсах, а також стосовно різних соціальних суб'єктів, безперечно спостерігається широкомасштабна «зміна семантики і кодів, в котрих суспільство описує саме себе» [17, с. 2]. Тому важливо відзначити, що мультикультуралізм фактично не визначає конкретної моделі чи стратегії розвитку сучасних багатокомпонентних суспільств, коли мова йде про культурні аспекти [2]. Різні дослідники та суспільствознавці розглядають його з різних точок зору, а це веде до розмаїття інтерпретацій. Загальною ознакою ж мультикультуралізму є уявлення суспільства як «мозаїки», де кілька окремих культурних меншин і їхні унікальні культури існують поруч з унікальною титульною більшістю в суспільстві. При цьому, держава гарантує рівність, повагу і, в багатьох випадках, толерантність на підставі фінансування культурних організацій і заходів. Ця модель може несвідомо сприяти виникненню певних ієрархічних і сепаратистських настанов та практик, які можуть бути причиною критики мультикультуралізму, іменуючи його «новим расизмом», «диференціальним расизмом», «етнічним абсолютизмом» і «расизмом без рас» [32; 33]. Але зауважимо, що доволі багато теоретиків підкреслюють, що мультикультуралізм краще розглядати як концепцію, пов'язану з взаємозалежністю та представницькою і ліберальною демократією серед різних людей та груп, які мають різні відмінності, а не як концепцію, яка ґрунтується на ексклюзивності та спирається на помилкові уявлення про культурну ідентичність [2].

Разом із цим, слід зауважити, що мультикультуралізм – це одна із можливих стратегій реагування держави чи суспільства на наявність іммігрантських меншин різних типів, але варто розглянути й інші можливі заходи, які можуть бути вжиті у таких ситуаціях [18]. Серед них: 1) повне виключення меншин з публічної сфери, включаючи відмову у громадянстві, і навіть їхнє висилання до країн походження (прикладом такої політики може бути система апартеїду, котра існувала в ПАР); 2) часткове невизнання меншин як культурно відмінних, однак водночас надання громадянства тим із них, хто народився або ж натуралізувався на території країн їхнього перебування (цей підхід можна спостерігати, для прикладу, у Франції та США); 3) трактування іммігрантів і їхніх дітей загалом як тимчасових мешканців країни, які з часом повернуться на батьківщину і, отже, як таких, що не мають права на громадянство у країні перебування. Повертаючись ж до мультикультуралізму, варто відзначити, що він теж може набувати різних форм: а) визнання груп меншин і їхніх культур частиною чинної інституційної структури суспільного устрою, але при цьому залишаючи під контролем та санкціями держави їхнє перебування і національну культуру; б) перегляд структури національної культури із метою створення більш складної, диверсифікованої і гібридної культури, а також надання автономії для кожної з основних культур серед груп меншин, захищаючи при цьому права окремих індивідів [31]. Отже, існують різні підходи і стратегії взаємодії з іммігрантськими меншинами, а мультикультуралізм є лише однією з них.

Зауважимо, що деякі дослідники, такі як Т. Модуд [11–13] й Дж. Беррі [34], ставляться до феномена і політики мультикультуралізму більш докладно і навіть деталізовано. Вони наголошують на існуючій плутанині і нерозумінні щодо суті та доцільності мультикультуралізму в сучасній теорії і практиці. Ця нерозбірливість часто виникає через критичне і скептичне ставлення до мульти-

культуралізму та його визначення. Існує ще одна важлива причина цієї нерозбірливості – часте та невірне порівняння мультикультуралізму й інтеграції. Дійсно, мультикультуралізм й інтеграцію необрунтовано протиставляють одне одному, але вони можуть мати різні варіанти взаємозв'язку. Щоби розкрити цю тему більш докладно, науковці розглядають також інші форми інтеграції, такі як асиміляція, космополітизм та індивідуалістична інтеграція (див. табл. 1). Це дуже важливо, оскільки дискурси про інтеграцію і мультикультуралізм відіграють ключову роль у концептуалізації постімміграційних відмінностей. Відтак такий підхід дозволяє розуміти важливість різниці між інтеграційними процесами для різних груп меншин й іммігрантів – як в теорії, так і на практиці [9; 35].

У цьому контексті місце мультикультуралізму доволі специфічне. Зокрема, мультикультуралізм, на відміну від індивідуалістичної інтеграції/інтеграціонізму, визнає соціальну реальність груп у суспільстві, а не лише окремих осіб і організацій [10, с. 93–97]. Основним принципом мультикультуралізму стає визнання групової належності як ключової складової ідентичності людей у суспільстві [1]. Це означає, що культурні меншини і їхні цінності інтегруються у загальну культурну тканину, зберігаючи свою унікальну ідентичність. Космополітизм навпаки акцентує увагу на суттєвих відмінностях поміж групами, а не на їхній ідентичності. Тут індивіди сприймають світ як глобальний, де національна культура не має переваги [36, с. 751]. Однак цей підхід не обов'язково підтримує індивідуальний розвиток кожної культурної групи, а спрямований на визнання розмаїття. Щодо асиміляціонізму, то він вимагає від членів меншини відповідності домінуючим нормам суспільства, інколи призводячи до відмови від власної культури на користь культури країни перебування [37]. Асиміляція метафорично порівнюється з «плавильним котлом», де різні елементи об'єднуються в єдиний стандарт. Отже, розуміння цих концепцій може допомогти визначити, як сус-

Таблиця 1

Різновиди інтеграції та управління соціокультурним розмаїттям й місце мультикультуралізму

Різновиди інтеграції й управління розмаїттям	Базові характеристики різновидів
Мультикультуралізм	Повномірне визнання соціокультурного розмаїття та підтримка культурних меншин на індивідуальному і груповому рівні та їхня паралелізація з статусом титульної більшості
Космополітизм	Сприйняття світу як глобального, без обмежень національної культури, але внаслідок визнання соціокультурного розмаїття головню на індивідуальному рівні
Інтеграціонізм	Підкреслення прав та індивідуальних свобод іммігрантів, незалежно від їхньої культурної приналежності, але з врахування примату культурних традицій і параметрів громадянства титульної більшості
Асиміляціонізм	Пристосування іммігрантів до культури титульної більшості, в тому числі внаслідок втрати власної культурної ідентичності перших

пільні групи взаємодіють та розвиваються у культурному та соціальному контексті, й відтак увиразнити мультикультуралізм на їхньому тлі.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. На підставі проведеного дослідження важливо визначити ознаки мультикультуралізму та представити його як складну і багатогранну концепцію. Адже мультикультуралізм може бути розглянутий як двосторонній та інклюзивний за своєю сутністю. Він не обмежується однією конкретною інтерпретацією, а радше складається з кількох мультиплікативних різновидів. У рамках мультикультуралізму формуються різні групи, що походять з постіммігрантських меншин. А це доводить різноманітність підходів та різнобарв'я групових ідентичностей, які інкорпуються в сучасне суспільство. Сама ж концепція мультикультуралізму може бути сприйнята як певний результат, але успіх чи невдача цього підходу завжди залежать від різних чинників. Відповідно, дуже важливо враховувати, що мультикультуралізм не надає вичерпної соціологічної чи політичної моделі для всіх суспільно-політичних ситуацій. Адже суспільство об'єднує як індивідів,

чий ідентичності базуються на груповому членстві, так і тих, хто визнає індивідуальну ідентичність.

Разом із цим, одним з наслідків мультикультуралізму як підходу до інтеграції постіммігрантських груп та меншин є перетворення таких важливих аспектів, як національна ідентичність і громадянство. Також важливо підсумувати те, що сам мультикультуралізм як концепція сприяння інтеграції має «полісемічний» характер і його тлумачення може бути та є досить різноманітним. Тому не завжди можна на себе взяти відповідальність за цю різноманітність інтерпретацій та використання терміна «мультикультуралізм». Відтак можна сказати, що ідея мультикультуралізму має мінливу чи навіть «хамелеонську» природу та структуру, яка, з одного боку, дозволяє одночасно приймати і відхиляти її в різних ситуаціях та при обговоренні, а з іншого – ускладнює дослідження та систематизацію мультикультуралізму як політичного адаптаційного засобу держав і/або домінуючих груп для взаємодії з культурами меншин та постіммігрантськими групами. Все це безумовно генерує складну та різноманітну сферу сутності, політики і критики мультикультуралізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Barry B. *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*. Cambridge : Harvard University Press, 2001. 399 p.
2. Vertovec S. Multiculturalism, culturalism and public incorporation. *Ethnic and Racial Studies*. 1996. Vol. 19. № 1. Pp. 49–69.
3. Ashcroft R., Bevir M. *What is Postwar Multiculturalism in Theory and Practice? Multiculturalism in the British Commonwealth since 1945: Comparative perspectives on theory and practice*. California : University of California Press, 2019. P. 1–24.
4. Joppke C. *The Retreat of Multiculturalism in the Liberal State: Theory and Policy*. *British Journal of Sociology*. 2004. Vol. 55. № 2. P. 237–257.
5. Kymlicka W. *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford : Oxford University Press, 1995. 290 p.
6. Kymlicka W. *Multicultural Odysseys: Navigating the New International Politics of Diversity*. Oxford : Oxford University Press, 2007. 384 p.
7. Kymlicka W. *The Essentialist Critique of Multiculturalism: Theories, Policies, Ethos*. / Uberoi V., Modood T. *Multiculturalism Rethought: Interpretations, Dilemmas, New Directions*. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2015. P. 209–249.
8. Laden A., Owen D. *Multiculturalism and Political Theory*. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. 432 p.
9. Modood T. *Anti-essentialism, multiculturalism and the recognition of religious minorities*. *Journal of Political Philosophy*. 1998. Vol. 6. № 4. P. 378–399.
10. Modood T. *Multiculturalism: A civic idea*. Cambridge : Polity, 2007. 193 p.
11. Modood T. *Multiculturalism and Integration: Struggling with Confusions*. / Mahamdallie H. *Defending Multiculturalism*. London : Bookmarks Publications, 2011. P. 61–76.
12. Modood T. *Multiculturalism, Ethnicity and Integration: Some Contemporary Challenges*. / Modood T., Salt J. *Global Migration, Ethnicity and Britishness*. Springer, 2011. P. 40–62.
13. Modood T. *The Strange Non-Death of Multiculturalism*. Max Weber Lecture. 2013. № 2013/03.
14. Parekh B. *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. Basingstoke : Macmillan, 2000. 379 p.
15. Parekh B. *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. 2nd. ed. London : Macmillan. 2005. 432 p.
16. Radtke F.-O. *Multiculturalism: sociological aspects* / Smelser N., Baltés P. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Vol. 15. Oxford : Elsevier Science Ltd., 2001. P. 10184–10189.

17. Radtke F.-O. Multiculturalism: a fitting ideology for the postmodern nineties? Paper presented for the German Association for American Studies Regional Conference. Munich, 1992.
18. Rex J. Le multiculturalisme et l'intégration politique dans les villes européennes. *Cahiers Internationaux de Sociologie*. 1998. Vol. 105. P. 261–280.
19. Rex J. The concept of a multicultural society / Guibernau M., Rex J. *The Ethnicity Reader. Nationalism, Multiculturalism and Migration*. Cambridge + Malden : Polity + Blackwell, 1997. P. 205–220.
20. Taylor C. *Multiculturalism and the Politics of Recognition*. Princeton : Princeton University Press, 1992. 112 p.
21. Fernandez C. *The Challenge of Multiculturalism: Political Philosophy and the Question of Diversity* / Taras R. *Challenging Multiculturalism: European Models of Diversity*. Edinburgh University Press, 2012. P. 52–74.
22. Glazer N. *We Are All Multiculturalists Now*. Cambridge : Harvard University Press, 1997. 179 p.
23. Taylor C. *Multiculturalism and the politics of recognition* / Guttman A. *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton : Princeton University Press, 1994. P. 25–73.
24. Young I. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton : Princeton University Press, 1990. 286 p.
25. Tully J. *The illiberal liberal: Brian Barry's Polemical Attack on Multiculturalism* / Kelly P. *Multiculturalism Reconsidered: Culture and Equality and Its Critics*. Cambridge : Polity Press, 2002. 256 p.
26. Sandel M. *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge : Cambridge University Press, 1998. 231 p.
27. Kucheryavaya E., Witkowska M., Kalinovskaya V., Seleznev P., Zubanova S., Fedyakin A. *The Multiculturalism Policy in Europe. Modelling the New Europe*. 2016. Vol. 32. P. 58–71.
28. Kymlicka W. *Liberalism, Community, and Culture*. Oxford : Oxford University Press, 1989. 280 p.
29. *The language of Canadian Politics: A Guide to Important Terms and Concepts*. Wilfrid Laurier University Press, 2001.
30. Cashmore E. *Dictionary of race and Ethnic Relations*. Psychology Press, 1996.
31. Tiryakian E. *Assessing Multiculturalism Theoretically: E Pluribus Unum, Sic et Non*. *International Journal on Multicultural Societies*. 2003. Vol. 5. № 1. P. 20–39.
32. Balibar E. *Is there a «neo-racism»? / Balibar E., Wallerstein I. Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. London : Verso, 1991. P. 17–28.
33. Taguieff P.-A. *The new cultural racism in France*. *Telos*. 1990. Vol. 83. P. 109–122.
34. Berry J. *Immigration, acculturation, and adaptation*. *Applied Psychology: An International Review*. 1997. Vol. 46. № 1. P. 5–34.
35. Meer N., Modood T. *Refutations of racism in the Muslim question*. *Patterns of Prejudice*. 2009. Vol. 43. № 3–4. P. 335–354.
36. Waldron J. *Minority cultures and the cosmopolitan alternative*. *University of Michigan Journal of Law Reform*. 1991. Vol. 25. № 3–4.
37. Rumbaut R. *Assimilation and its discontents: Between rhetoric and reality*. *International Migration Review*. 1997. Vol. 31. № 4. P. 923–960.

ПОЛІТИЧНІ МІФИ В СТРУКТУРАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ**POLITICAL MYTHS IN THE STRUCTURING OF POLITICAL SPACE****Шлемкевич Т.В.,***кандидат політичних наук,
асистент кафедри журналістики**Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника***Штельмашенко А.Д.,***кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології**Київського національного університету імені Тараса Шевченка***Гоцуляк В.М.,***доктор політичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук
Хмельницького національного університету*

У статті розглядаються політичні міфи в структурації політичного простору. Визначено, що у сучасному світі політичні міфи являють собою стійку структуру і вносять певний порядок у хаотичну «картину світу». Політичні міфи є потужним інструментом, який надає сенс реальності та ідеалізує те, у що люди твердо вірять. Надано авторське трактування поняття «політичні міфи» – це цілісне, спрощене і зазвичай ірраціональне відображення політичної дійсності та фундаментальних соціальних цінностей у свідомості індивіда і мас, своєрідний символічний засіб інтерпретації, модель світу і суспільного життя; інструмент реалізації конкретних політичних завдань – боротьби за владу, її легітимації, пропаганди нової політичної ідеології тощо. Інтегрована форма міфологічної та політичної свідомості, особливий вид міфу, що зберігає в колективній пам'яті людей їхній соціальний досвід, імперіалізм тощо. Зазначено, що головними характеристиками політичних міфів є: структурні елементи; ознаки політичних міфів; тривалість дії (впливу) політичних міфів. Розглянуто етапи створення політичних міфів. Здійснено аналіз політичних ритуалів та визначено їх процесуальну структуру (етапи). Окреслено основні функції політичних ритуалів: функцію політичної соціалізації, що визначає місце індивіда в певній політичній картині світу, інтерпретуючи його поведінкову роль і форму діяльності; функцію повідомлення – твердження про тих, хто при владі; функцію політичної комунікації в міждержавних стосунках. Обґрунтовано, що пропаганда є дієвим інструментом, який переносить створені міфи у свідомість людини. Авторами стверджено, що політичні міфи призводять до стереотипності мислення суспільства, що призводить до формування стійких поглядів та думок і визначають помилкове ставлення до деяких ідей, людей та предметів. Зроблено висновок, що політичні міфи посідають одне із головних місць та відіграють суттєву роль в структурації політичного простору, а також впливають на формування: колективного свідомого, ціннісної сфери, стереотипності мислення, а також виступають засобом маніпулювання соціумом задля задоволення політиками своїх амбіцій.

Ключові слова: політичні міфи, політичний простір, пропаганда, цінності, ритуал, маніпулювання.

The article examines political myths in the structuring of political space. It is determined that in the modern world, political myths are a stable structure and bring a certain order to the chaotic «picture of the world». Political myths are a powerful tool that gives meaning to reality and idealizes what people strongly believe in. The author's own interpretation of the concept of «political myths» is presented – it is a holistic, simplified and usually irrational reflection of political reality and fundamental social values in the minds of individuals and the masses, a kind of symbolic means of interpretation, a model of the world and social life; a tool for the realization of specific political tasks – the struggle for power, its legitimization, propaganda of a new political ideology, etc. An integrated form of mythological and political consciousness, a special kind of myth that preserves in the collective memory of people their social experience, imperialism, etc. It is noted that the main characteristics of political myths are: structural elements; signs of political myths; duration of action (influence) of political myths. The stages of creation of political myths are considered. The analysis of political rituals is carried out and their procedural structure (stages) is determined. The main functions of political rituals are outlined: the function of political socialization, which determines the place of an individual in a certain political picture of the world, interpreting his/her behavioral role and form of activity; the function of message – statements about those in power; the function of political communication in interstate relations. It is substantiated that propaganda is an effective tool that transfers the created myths to the human consciousness. The authors argue that political myths lead to stereotypical thinking of society, which leads to the formation of stable views and opinions and determines the erroneous attitude to certain ideas, people and objects. It is concluded that political myths occupy one of the main places and play a significant role in structuring the political space, as well as influence the formation of: collective consciousness, value sphere, stereotypical thinking, and also act as a means of manipulating society to satisfy politicians' ambitions.

Key words: political myths, political space, propaganda, values, ritual, manipulation.

Постановка проблеми. Політичні міфи існують стільки, скільки існує політика, адже вони є феноменом колективної політичної свідомості. Особливої актуальності політичні міфи набули у ХХІ столітті у зв'язку з масовим розвитком політичних процесів та стрімким розвитком інформа-

ційних технологій і медіа-інструментів. Медіа-технології стали активно використовуватися політиками як потужний інструмент впливу на суспільство, що призвело до того, що вони почали виконувати не стільки інформаційну, скільки політичну функцію. Це створило ідеальні умови для управління політичною свідомістю та соціальною поведінкою через активне використання політичних міфів.

На думку С. Ростецької міф виступає засобом реалізації політичних цілей, управлінських механізмів і взагалі є універсальним явищем (на інструментальному та ціннісному рівнях) і нині набуває дедалі більшого поширення. Науковиця вважає, що політичний міф одночасно виступає як узагальненим поданням про політичну дійсність, так і інструментом породження цієї дійсності (відзнаку, коду, якоїсь образності до реальних установок і дій). І якщо політичні міфи в архаїчному суспільстві були результатом несвідомої діяльності людей, то в сучасному світі вони є штучно створеними певною політичною елітою «продуктами» з використанням специфічних технологій [1, с. 46].

У сучасному світі політичні міфи являють собою стійку структуру і вносять певний порядок у хаотичну «картину світу». Політичні міфи є потужним інструментом, який надає сенс реальності та ідеалізує те, у що люди твердо вірять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволив визначити, що дослідженням проблематики політичної міфології цікавилися науковці різних галузей, а саме: психології, філософії, соціології та політології.

Серед психологів міфологію досліджували такі видатні постаті як: З. Фрейд, К. Юнг, Е. Фром. Провідними філософами та антропологами в дослідженні даної проблематики вважаються: М. Еліаре, Дж. Кемпбел, К. Леві-Строс, А. Лобок, Ю. Лотман. Щодо політологів, то вивченням даної проблематики займалися: О. Коробанова, Я. Косяк, Н. Пробийгорова, Д. Павлов, С. Ростецька, Ю. Шайгородський тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблематика політичної міфології належить до політичного простору, адже їй притаманними є ознаки міфологічної свідомості та міфологічного мислення. Зазвичай політичні міфи використовуються для конструювання політичних символів та для адаптації «символічного товару» в політичному просторі. Дослідженням політичних міфів науковці цікавилися ще з давніх часів, однак і до тепер є невизначеним той факт, як місце посідають політичні міфи в структуризації політичного простору.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є розгляд сутності політичних міфів та визначення їхнього місця

в структуризації політичного простору. Реалізація поставленої мети вимагає вирішення наступних завдань: визначення дефініції поняття «політичний міф», розгляд основних характеристик політичних міфів; визначення місця політичних міфів в структуризації політичного простору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний світ, який характеризується інформатизацією та діджиталізацією змушує політичних діячів використовувати політичні міфи при управлінні суспільством та заради перемоги над конкурентами. Політичні міфи розповсюджуються засобами масової інформації, різними соціальними мережами, що призводить до формування колективної свідомості. Під впливом політичних міфів у людини формується політичні цінності, політична свідомість, а також вони виступають засобом маніпулювання суспільством та чинять пропагандистський вплив.

Ю. Шайгородський вважає, що політичний міф – це цілісне, спрощене, переважно ірраціональне відображення в індивідуальній і масовій свідомості політичної реальності та основних суспільних цінностей, своєрідний символічний засіб їх інтерпретації. Автор зазначає, що методологічно важливим є той факт, що політичний міф – це певна архетипна конструкція, яка визначає існування політичної системи та особливу роль в ній особистості чи політичної організації [2].

Деяко іншої думки дотримується науковець В. Лисенко, який під політичним міфом розуміє міф, який використовується для реалізації політичних цілей: боротьби за владу, легітимізації влади, здійснення політичного панування [3, с. 32].

Н. Пробийгорова пише, що політичний міф – це інструмент, який цілком усвідомлено задіяний в інформаційних війнах і оснований на знанні людської природи [4, с. 42].

Нам імпонує думка дослідниці Н. Лютко, яка визначає політичний міф – як механізм духовно-морального виміру політики, що викликає емоційні переживання, які мотивують політичну поведінку, та спираючись на раціонально затверджений смисловий стрижень, пристосовують міф до політичних технологій [5, с. 106].

Дуже цікавим є трактування політичного міфу Р. Рагімової під яким вона вбачає комплекс інструментів, які застосовуються з урахуванням людських слабкостей та емоційних переживань та спрямовані на досягнення особистих цілей представників політичного сектору держави у сфері реалізації політичних цілей або в контексті інформаційних війн [6, с. 21].

Таким чином, розглянувши запропоновані авторами визначення поняття «політичний міф» можемо надати своє визначення даному терміну: політичний міф – це цілісне, спрощене і зазвичай ірраціональне відображення політичної дійсності

та фундаментальних соціальних цінностей у свідомості індивіда і мас, своєрідний символічний засіб інтерпретації, модель світу і суспільного життя; інструмент реалізації конкретних політичних завдань – боротьби за владу, її легітимації, пропаганди нової політичної ідеології тощо. Інтегрована форма міфологічної та політичної свідомості, особливий вид міфу, що зберігає в колективній пам'яті людей їхній соціальний досвід, імперіалізм тощо.

До головних характеристик політичних міфів відносяться: структурні елементи; ознаки політичних міфів; тривалість дії (впливу) політичних міфів.

До структурних елементів політичних міфів відносяться: архетип певної ситуації, пов'язаної зі здійсненням заходів соціального регулювання і примусу; зміст конкретного досвіду, отриманого в ситуаціях, об'єднаних цим архетипом; сукупність алегоричних образів, функціональна символіка яких співвідносить «бажане» з «належним», тобто зі сформованим архетипом [2].

Ознаками політичних міфів є: всезагальність, консервативність, синкретичність, біполярність, персоніфікований та маніпулятивний характер, символічний супровід та архетипність [2].

За тривалістю дії політичні міфи бувають: «короткострокові» та «довгострокові» (вічні) міфи. Короткострокові або технологічні міфи створюються для реалізації конкретних політичних завдань. Це «міфи на один день» або псевдоміфи, оскільки вони не укорінені в архетипах людської свідомості. Натомість «вічні» міфи вписані в структуру ментальності народу [7, с. 34].

Створення політичного міфу відбувається в декілька етапів. Перший етап слугує для створення раціональної концепції міфу. С. Ростецька пише, що спочатку треба з'ясувати, яке саме емоційне відношення треба викликати стосовно політичного феномена, який міфологізується. На цій підставі обираються певні ціннісно-емоційні образи, які компонується в міфологічний сюжет. Далі йде відбір наукових фактів, які обґрунтовують розроблювану концепцію. Окрім правдоподібних фактів своєї концепції, дієвий міф має опиратися на конкретну традицію, яка є в суспільстві. Тобто, як правило, нові міфологічні сюжети розроблюються на основі ціннісних культурних настанов цільової аудиторії та часто спираються на загальноприйняті ціннісні погляди та уподобання. Тобто в підсвідомості вже закладені міфологічні підстави, тому міфотворець, безумовно, має враховувати контекст соціокультурного комплексу, в якому він діє [1, с. 49].

На другому етапі, на думку науковиці, відбувається підбір архетипу, який дає змогу забезпечити життєздатність і функціональну силу нового міфу. Технологічна значимість політичного міфу

визначається його здатністю викликати з глибин колективного підсвідомого на поверхню актуальних політичних процесів той архетип, який дасть змогу завдати певний мотив діяльності. Ефективні політичні міфотворці завжди апелюють до архетипів, оскільки це є, єдиним вірним способом доторкнутися до сакраментальних глибин суспільного підсвідомого, людської душі та вплинути на них. Саме через те, що апеляція до архетипічних глибин підсвідомості є найбільш ефективним механізмом мотивації (оскільки реципієнт вважає свій настрій та поведінку суто індивідуальними), невідповідальне використання архетипічних образів у процесі міфотворчості, особливо у нестабільних, популістських, недемократичних системах може призводити до негативних наслідків [1, с. 49].

Політичні міфи виступають головним інструментом формування системи цінностей, на яку орієнтується суспільство та виступає певним «політичним ритуалом». Саме на третьому етапі підбираються ритуали як формалізовані дії, які мають символічне значення і покликані регулярно підтверджувати й укріплювати соціальний порядок, який стверджується у міфі [1, с. 49].

Політичний ритуал – стандартизоване повторення політично значимих дій, ідеологічно (міфологічно) санкціонованих і драматично інсценує, з метою регулярного підтвердження і зміцнення соціально-політичних порядків. Політичні ритуали мають тричленну структуру: вони припускають віддалення учасників ритуалу від повсякденного життя, занурення їх у надзвичайні умови і, нарешті, повернення в повсякденність, але вже в якості «присвячених». Дана структура реалізується за допомогою процесуальних символів, що транспортують смисли колективних дій у свідомість людини. Тим самим ритуал виступає найважливішим (і найдавнішим) способом колективного навіювання. [8, с. 108].

Всі найбільш значимі ритуали мають процесуальну структуру, яка містить три етапи: перший етап ритуалу – це відділення учасників ритуалу від їх побутової, рутинної повсякденності; другий – поміщення їх в певні незвичайні, екстремальні для їх фізичного та, найголовніше, емоційного стану умови. Цей центральний етап ритуалу опирається на використання процесуальних символів, які через інтенсивне емоційне навантаження переносять сенси колективних дій у свідомість кожного з учасників ритуалу; третій етап здійснює повернення в повсякденність, але як «присвячених». Таким чином, ритуал виступає найважливішим способом колективного навіювання [1, с. 49].

На думку Ю. Шайгородського [9, с. 105] політичні ритуали виконують наступні функції: політичної соціалізації, що окреслює місце індивіда

в певній політичній картині світу, визначаючи його поведінкову роль і форму діяльності; повідомлення-твердження про тих, хто при владі; політичної комунікації в міждержавних стосунках.

Для того, щоб політичний міф почав впливати на формування системи цінностей суспільства в політиці також активно використовується пропаганда, бо саме вона виступає тим інструментом, який переносить створені міфи у свідомість людини.

Пропаганда – це послідовна, досить тривала діяльність, спрямована на створення або інформаційне оформлення різних подій з метою впливу на ставлення мас до ідей або політичних груп. Пропаганда може розумітися як навмисне спровокована і спрямована кампанія з метою змусити людей прийняти певну точку зору чи цінність. Мета домінує, а засоби підпорядковані цій меті [10].

Також дуже часто політичні міфи є засобом маніпулювання суспільством, особливо під час передвиборчих кампаній. Засобами масової інформації для політичного діяча створюється певний імідж (образ), який активно починають нав'язувати суспільству, що вкінці-кінців призводить до унеможливлення відрізнити ділові та моральні якості кандидата. На думку Н. Пробийголови, такого роду рекламно-маніпулятивна діяльність перетворює вибір громадян замість вільного свідомого рішення на формальний акт, задалегідь запрограмований фахівцями з формування масової свідомості [4, с. 43].

Ще, на нашу думку, не менш важливим є той факт, що з допомогою політичних міфів створюється стереотипність мислення суспільства. Вперше термін «стереотип» було використано американським журналістом У. Ліпман у 1922 році у праці «Громадська думка». Цей термін він запозичив з поліграфії, де таким чином називають друкарські форми, з яких друкується тираж газети чи будь-якої іншої поліграфічної продукції. Порівняння з друкарським процесом досить наочно відображає технологію розповсюдження стереотипів у суспільстві: створюється якийсь шаблон, який потім тиражується в суспільстві за допомогою ЗМІ [8, с. 109].

Стереотипи виникають від того, що люди є схильними до спрощеного мислення і вони намагаються абстрактні поняття пояснити конкретними образами. Саме так починають виникати стереотипи, які навішують «ярлики» іншим людям та суспільним. Стереотипність мислення впливає на процес сприйняття і таким чином призводить до формування стійких поглядів та думок,

що визначають помилкове ставлення до деяких ідей, людей та предметів» [8, с. 109].

Тобто, стереотипи можуть змінювати реальність і давати можливість штучно конструювати хибну «картину світу», створюючи певні цінності та впроваджуючи їх у масову свідомість. Стереотип слугує лише посиленням на міф, але не є самим міфом. Він створює форми, які потім стають доступними для міфу. Стереотип часто діє як тиран, долаючи опір суспільства і проникаючи в його свідомість. І через цей пролом проштовхується політичний міф. Закладання стереотипу складається з різних штучно викликаних у людей емоційних станів [11; 12].

Існує багато способів викликати потрібні емоції. Найпоширенішими є базові людські страхи та потреби, які були описані ще А. Маслоу у розробленій ним «піраміді потреб»: потреба в любові та визнанні, відчуття безпеки, страх перед невизначеністю, сексуальні інстинкти, цінності престижу, почуття обов'язку та справедливості, почуття провини тощо. Стереотип створюється через емоції. Через емоції стереотип проникає в захисні механізми психіки і «заражає» свідомість міфами.

Таким чином, ми бачимо, що політичні міфи виступають штучно створеними конструктами, які активно використовуються політичними інститутами та діячами задля опанування внутрішнім світом людини та програмування її світогляду, створення цінностей, і щоб в кінці-кінців маніпулювати її свідомістю.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, проведена нами наукова розвідка з зазначеної проблематики дозволила зробити низку висновків:

1. Політичні міфи – це цілісне, спрощене і зазвичай ірраціональне відображення політичної дійсності та фундаментальних соціальних цінностей у свідомості індивіда і мас, своєрідний символічний засіб інтерпретації, модель світу і суспільного життя; інструмент реалізації конкретних політичних завдань – боротьби за владу, її легітимації, пропаганди нової політичної ідеології тощо.

2. Політичні міфи посідають одне із головних місць та відіграють суттєву роль в структуризації політичного простору.

3. Політичні міфи впливають на формування: колективного свідомого, ціннісної сфери, стереотипності мислення, а також виступають засобом маніпулювання соціумом задля задоволення політиками своїх амбіцій.

Перспективою подальших досліджень є розгляд політичних міфів як засобу маніпулювання в ході політичних передвиборчих кампаній.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ростецька С. І. Регіональний міф як засіб формування регіональної ідентичності. *Регіональні студії*. 2019. № 17. С. 46-50.

2. Шайгородський Ю. До визначення поняття «політичний міф». URL: <https://lib.iitta.gov.ua/107235/1/%D0%94%D0%9E%20%D0%92%D0%98%D0%B7%D0%9D%D0%90%D0%A7%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0%A1%D0%A3%D0%A2%D0%9D%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%86%20%D0%9F%D0%9E%D0%9D%D0%AF%D0%A2%D0%A2%D0%AF.pdf>
3. Лисенко В. Політичний міф як архаїзація соціокультурного простору в нових історичних умовах. *Персонал*. 2007. № 8. С. 30-34.
4. Пробийголова Н. В. Міф як засіб політичного маніпулювання в процесі проведення виборів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія*. № 14. 2010. С. 41-44.
5. Лютко Н. В. Міфологізація політичної реклами. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія: Політологія. 2014. Т. 228. № 216. С. 105-108.
6. Рагімова А. Б. Політичний міф, міфологізація сучасного суспільства за допомогою соціальних мереж. *Науково-теоретичний альманах Грані. Серія: Політологія*. 2018. №4. Том 21. С. 18-24.
7. Шайгородський Ю. Політичний міф як інструмент дослідження політики. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2010. № 21. С. 32-38.
8. Косяк Я. О. Вплив політичного міфу на формування ціннісної системи людини. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2012. Випуск 9. С. 106-110.
9. Шайгородський Ю. Політика: взаємодія реальності і міфу. Київ: Знання України, 2009. 400 с.
10. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: Генеза, 2004. 736 с.
11. Nerubasska, A., Palshkov, K., & Maksymchuk, B. A Systemic Philosophical Analysis of the Contemporary Society and the Human: New Potential. *Postmodern Openings*, 2020, 11(4), 275-292. <https://doi.org/10.18662/po/11.4/235>
12. Gerasymova, I., Maksymchuk, B., Bilozero, M., Chernetska, Yu., Matviichuk, T., Solovyov, V., & Maksymchuk, I. Forming professional mobility in future agricultural specialists: the sociohistorical context. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, 2019, 11 (4), 345-361. <http://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/1604/pdf>

РОЗДІЛ 2 ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 352.07(477):323.2:3163

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.35.7>

ІНТЕГРАТИВНІ ФОРМИ КОМУНІКАЦІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА ІНСТИТУЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ РЕФОРМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

INTEGRATIVE FORMS OF COMMUNICATION OF PUBLIC AUTHORITIES AND THE CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN THE CONTEXT OF LOCAL SELF-GOVERNMENT REFORM IN UKRAINE

Бортніков В.І.,

*доктор політичних наук,
професор кафедри політології та публічного управління
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

Бортнікова А.В.,

*доктор політичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

Реформа місцевого самоврядування на засадах децентралізації, перші два етапи якої містили в собі збільшення фінансових можливостей громад і зміну адміністративно-територіального устрою, є однією з найуспішніших за всю історію України. На третьому етапі реформи тривали інтенсивні контакти органів місцевого самоврядування, державної влади та громадськості з питань життєзабезпечення територіальних громад, пошуку адекватних форм та відповідей на виклики сучасності в контексті російсько-української війни. Метою статті є аналіз інтегративних форм комунікації органів публічної влади та інституцій громадянського суспільства в умовах реформи місцевого самоврядування в Україні та на Волині. Серед них: Конгрес місцевих та регіональних влад при Президентові України, Національна рада з відновлення України від наслідків війни, Швейцарсько-український проєкт міжнародної технічної допомоги «Згуртованість та регіональний розвиток України» (UCORD), проєкт USAID «Підвищення ефективності роботи та підзвітності органів місцевого самоврядування» («ГОВЕРЛА»), Європейська асоціація місцевої демократії ALDA, програма Ради Європи «Посилення доброго демократичного врядування і стійкості в Україні», Українська асоціація обласних і районних рад, Координаційна рада з питань місцевого самоврядування при голові обласної ради тощо. Колегіальні форми розвитку місцевої демократії включають ті, що реалізовано під егідою вищих і центральних органів державної влади України, такі, що ініційовані місцевою владою, а також міжнародні проєкти та ініціативи. Відмінність цих форм полягає в тому, що окремі з них є ексклюзивними, інші – проводилися в межах сталих інституційних структур влади і громадянського суспільства або є складовими реалізації міжнародних програм і проєктів ЄС і США.

Ключові слова: інтеграція, комунікація, Волинська область, місцеве самоврядування, громадянське суспільство, військова агресія РФ.

The local self-government reform based on decentralization, the first two stages of which included increasing the financial capacity of communities and changing the administrative and territorial structure, is one of the most successful in the history of Ukraine. At the third stage of the reform, intensive contacts of local self-government bodies, state authorities and the public continued on the issues of livelihood of territorial communities, the search for adequate forms and answers to the challenges of modernity in the context of the Russian-Ukrainian war. The purpose of the article is to analyze the integrative forms of communication of public authorities and the civil society institutions in the conditions of local self-government reform in Ukraine and Volyn. Among them: the Congress of Local and Regional Authorities under the President of Ukraine, the National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War, the Swiss-Ukrainian International Technical Assistance Project «Cohesion and Regional Development of Ukraine» (UCORD), the USAID project «Increasing the efficiency and accountability of local self-government bodies» («HOVERLA»), the European Association of Local Democracy ALDA, the Council of Europe program «Strengthening good democratic governance and stability in Ukraine», the Ukrainian Association of Regional and District Councils, the Coordinating Council on Local Self-Government issues under the head of the regional council, etc. Collegial forms of development of local democracy include those implemented under the auspices of higher and central state authorities of Ukraine, those initiated by local authorities, as well as international projects and initiatives. The difference between these forms lies in the fact that some of them are exclusive, others were carried out within the framework of stable institutional structures of government and civil society or are components of the implementation of international programs and projects of the EU and the USA.

Key words: integration, communication, Volyn region, local self-government, civil society, military aggression of the Russian Federation.

Постановка проблеми. Реформа місцевого самоврядування на засадах децентралізації, перші два етапи якої містили в собі збільшення фінансових можливостей громад і зміну адміністративно-територіального устрою, є однією з найуспішніших за всю історію України. Продовження реформи залишається пріоритетом для країни й у 2023 р. На третьому етапі децентралізації, за твердженням експертів, потрібно впровадити законодавство про адміністративно-територіальний устрій, налагодити внутрішню структуру місцевого самоврядування та вирішення питання місцевих державних адміністрацій, необхідно також змінити механізми адміністрування місцевих податків [1]. Суттєві корективи в плани розвитку громад і територій внесла військова агресія РФ.

Ці та інші питання діяльності органів публічної влади передбачають інтеграцію вітчизняних та міжнародних інститутів і структур різних масштабів й підпорядкування. Аналіз їх роботи дає змогу визначити головні напрями вдосконалення діяльності органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану та реформи децентралізації в Україні, що продовжується. Зокрема, Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 рр. вимагає спрямування зусиль щодо, «посилення координації між органами виконавчої влади та інститутами громадянського суспільства в процесі реалізації державної політики у відповідній сфері на національному та регіональному рівнях» [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема комунікації інститутів громадянського суспільства і публічної влади є предметом зацікавленості таких вітчизняних вчених, як Т. Андрійчук, В. Андрющенко, О. Дмитренко, О. Корнієвський, Л. Кочубей, О. Майборода В. Степаненко, М. Токар та ін. [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10]. На справедливе твердження вітчизняних вчених, «сучасна динаміка суспільно-політичних процесів і демократичного розвитку в Україні дає сміливість говорити про формування нових конструктів інституційної співпраці, які можна закласти в основу державної політики» [11, с. 499–500].

Метою статті є аналіз інтегративних форм комунікації органів публічної влади та інституцій громадянського суспільства в умовах реформи місцевого самоврядування в Україні та на Волині.

Виклад основного матеріалу. Потреба координації роботи органів місцевого самоврядування, державної влади і громадськості на регіональному та субрегіональному рівнях зумовили виникнення в Україні нових інституцій. Зокрема, у лютому 2021 р. утворено Конгрес місцевих та регіональних влад при Президентові України (далі Конгрес). Його робочими органами є Палата місцевих влад, Палата регіонів та Президія.

Конгрес:

- представляє інтереси регіонів і територіальних громад;

- є форумом, на якому представники місцевих і регіональних влад обговорюють та формують спільну візію щодо шляхів вирішення нагальних проблем;

- тісно взаємодіє з національними та міжнародними організаціями, які представляють місцеві та регіональні влади;

- організовує публічні обговорення та конференції на місцевому і регіональному рівнях з метою активного залучення до цього громадськості, участь якої є важливою для утвердження демократії;

- готує регулярні доповіді щодо стану місцевої та регіональної демократії.

До складу Конгресу входять 1759 членів конгресу, серед яких 410 міських голів, 435 селищних голів, 625 сільських голів [12].

На виконання доручення Офісу Президента України 19 жовтня 2023 р. на Волині утворено Регіональний Офіс Конгресу місцевих та регіональних влад при Президентові України у Волинській області.

Свідченням життєздатності Конгресу як інституції, що опікується розвитком місцевого самоврядування, став факт регулярного проведення засідань його органів, насамперед президії, а також організація численних заходів за участю міжнародних донорських організацій і проєктів. Так, у квітні 2023 р. за ініціативи Конгресу проведено Міжнародний саміт міст та регіонів. Його учасниками стали понад 250 урядників муніципалітетів з понад 50 країн світу, представники Комітету регіонів ЄС, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи, представники українських асоціацій органів місцевого самоврядування, очільники областей і районів, народні депутати України, представники центральних органів виконавчої влади, міжнародних проєктів технічної допомоги.

Головна мета учасників саміту – обговорення повоєнного відновлення України, реінтеграція українських територій, подолання гуманітарних викликів. І найголовніше – це підтримка міжнародними урядовими та неурядовими організаціями українських ініціатив. На засіданні представлена концепція діяльності Регіональних офісів міжнародного співробітництва. Також під час саміту його учасники підписали Угоду про приєднання України до системи Механізму цивільного захисту ЄС та нові договори про партнерство між містами та регіонами Об'єднаної Європи [13].

Чинником спрямування зусиль міжнародної спільноти в напрямі євроінтеграційного поступу Україні є формат т. зв. Міжнародної технічної допомоги (МТД) – фінансові та інші ресурси та

послуги, що відповідно до міжнародних договорів України надаються донорами на безоплатній та безповоротній основі. Виконання програм і проєктів МТД на підставі міжнародних договорів України, бенефіціарами яких є центральні органи виконавчої влади або обласні державні адміністрації необхідно визнати одним із механізмів непрямой державної підтримки громадянського суспільства та його організацій, які одержують допомогу на конкурсних засадах або визначені наперед донорами і виконавцями відповідних програм і проєктів [14, с. 145].

У серпні 2023 р., офіс Конгресу за підтримки Швейцарсько-українського проєкту міжнародної технічної допомоги «Згуртованість та регіональний розвиток України» (*UCORD*) організували дискусійний форум на тему: «Механізми взаємодії суб'єктів державної регіональної політики щодо відновлення та розвитку регіонів». Активну участь у дискусії взяли представників обласних рад та державних адміністрацій, агенцій регіонального розвитку, представників громад, всеукраїнських асоціацій органів місцевого самоврядування. Учасники обговорили державну регіональну політику, виклики, що стоять перед органами місцевого самоврядування та можливості їх вирішення для забезпечення ефективної роботи.

Черговий раунд слухань, що організовано у взаємодії офісу та Палати регіонів Конгресу за підтримки швейцарсько-українського проєкту «Згуртованість та регіональний розвиток України», проходив у вересні 2023 р. за темою: «Про згуртованість і регіональний розвиток на шляху до ЄС». Цей захід організовано за участю представників органів місцевого самоврядування, державних адміністрацій, представників центральних органів влади та управління.

У листопаді 2023 р. на Волині відбулося розширене засідання президії Конгресу. Участь в обговоренні першочергових завдань регіону, а також шляхів їх вирішення взяли керівники області, лідери громад, очільники районів, представники сил оборони та правоохоронних органів, а також урядовці на рівні міністрів чи їх заступників. Присутні, зокрема, проаналізували спільні дії військового командування та місцевих органів влади різних рівнів у вирішенні матеріально-технічних потреб військових формувань. Зазначалося, що лише з початку цього року на потреби об'єднаних сил оборони було спрямовано 116 млн грн з обласного бюджету Волині та майже 900 млн – громадами краю. І це без урахування підтримки, залученої за посередництва волонтерів, благодійників та міжнародних партнерів.

Окрему увагу було приділено посиленню захисту українсько-білоруського кордону на території області. Члени Конгресу та урядовці розглянули комплекс питань із захисту об'єктів

критичної енергетичної інфраструктури, відновлення втрачених внаслідок ворожих повітряних атак потужностей та перспективи опалювального сезону в області. Розглядалися і питання надання реабілітаційної допомоги військовим. Зокрема, на Волині вже відкрито шість із семи запланованих стаціонарних реабілітаційних відділень. Окрім того в громадах мають з'явитися кабінети амбулаторної реабілітації та психологічної підтримки і не лише військовослужбовців, а й членів їхніх родин. Щодо питання безпечного освітнього середовища в умовах воєнного стану, то Волинь у 2023 р. отримала 47 млн цільових коштів. У 258 школах облаштовано сховища, ще 87 їх потребують [15].

Також при Президентові України у квітні 2022 р. створено Національну раду з відновлення України від наслідків війни – консультативно-дорадчий орган за участю представників регіонів. Її метою є розроблення плану післявоєнного відновлення та розвитку України, визначення пріоритетних реформ, необхідних у воєнний і післявоєнний періоди; підготовки стратегічних ініціатив, проєктів нормативно-правових актів, прийняття і реалізація яких є актуальними для ефективної роботи та відновлення України у воєнний і післявоєнний періоди. Участь в установчій *ZOOM*-платформі щодо формату залучення найвищих органів місцевого самоврядування до процесу післявоєнного відновлення України взяли голови обласних рад.

Розвиток місцевого самоврядування в Україні відбувається в напрямі імплементації європейських стандартів, зокрема положень Європейської хартії місцевого самоврядування, рекомендацій Ради Європи, що загалом уписується в контекст реалізації засад т. зв. «доброго урядування». Зокрема, у квітні 2023 р. в Києві відбувся круглий стіл «Добре демократичне урядування в Україні: досягнення, виклики та шлях вперед у повоєнний період», організованому Верховною Радою України спільно з Радою Європи. Окрім очільників обласних рад, адміністрацій, міських голів у його роботі взяли участь представники Конгресу місцевих та регіональних влад при Президентові України, делегації України в Конгресі місцевих і регіональних влад Ради Європи, Асоціації міст України, Української асоціації районних та обласних рад, Асоціації об'єднаних територіальних громад.

Упродовж роботи форуму відбулося урочисте підписання українською стороною Спільної декларації стосовно доброго демократичного урядування в Україні за підсумками Діалогу високого рівня: «Добре демократичне урядування в Україні: досягнення, виклики та шлях вперед у повоєнний період», що відбувся у листопаді 2022 р. у штаб квартирі Ради Європи в Страсбурзі. За підсумками нього було напрацьовано Дорожню карту реформ місцевого самоврядування, яка, зокрема, перед-

бачає продовження децентралізації та реформу публічного управління на місцях [16].

В Україні з березня 2021 по березень 2026 р. реалізується проєкт *USAID (United States Agency for International Development)* «Підвищення ефективності роботи та підзвітності органів місцевого самоврядування» («ГОВЕРЛА»), що має бюджет 74 млн дол. США. Управлінська структура проєкту передбачає центральний офіс в Києві та шість регіональних офісів, які охоплюють своєю підтримкою дев'ять областей і понад 80 громад. Підтримка передбачає сприяння здійсненню трансформаційних перетворень на місцевому рівні, посилення спроможності органів місцевого самоврядування та його посадових осіб здійснювати відповідні повноваження.

У січні 2022 р. в Луцьку в рамках проєкту *USAID* («ГОВЕРЛА») та Асоціації міст України обговорили законодавчі основи місцевого економічного розвитку. Участь у форумі взяли голови територіальних громад, очільники і депутати обласних та районних рад, представники державної виконавчої влади на місцях, урядовці, парламентарі, а також експерти проєкту «ГОВЕРЛА» та Асоціації міст України. Йшлося про засади державної регіональної політики в умовах нового адміністративно-територіального устрою загалом та стратегічне планування розвитку територій зокрема [17].

Умовою успішного здійснення реформи децентралізації є підготовка кваліфікованих кадрів, здатних вирішувати надскладні завдання сучасного етапу розвитку громад і територій. Цей напрям роботи перебуває в центрі уваги держави, органів місцевого самоврядування різного рівня, а також є складовою частиною програм і проєктів міжнародних демократичних інституцій. Як зазначено у Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 рр., одним із стратегічних завдань розвитку громадянського суспільства в Україні є «вивчення та поширення кращих вітчизняних та зарубіжних практик громадської участі у формуванні та реалізації державної політики на національному та регіональному рівнях, вирішенні питань місцевого значення» [2].

У контексті загальноукраїнських тенденцій активізації територіальних громад у лютому 2022 р. Всеукраїнська Асоціація об'єднаних територіальних громад для лідерів територіальних громад Волині провела навчання та консультації в межах «Регіонального тижня». Членами Всеукраїнської Асоціації ОТГ на той час були 17 з 54 волинських територіальних громад. Із цією метою створено 17 консультативно-навчальних платформ, які охоплюють практично усі сфери діяльності: від законодавства та самоврядного менеджменту – до безпеки у громадах [18].

Наприкінці березня 2023 р. на Волині відбувся семінар-навчання «Енергоефективність територіальної громади», який відбувся за сприяння проєкту *USAID* («ГОВЕРЛА»). Під час форуму представники волинських територіальних громад разом з експертами обговорили проблеми використання інструментів з енергоефективності на місцевому та регіональному рівнях, зокрема проаналізували основи законодавства, систему енергоменеджменту, енергетичні стратегії і плани, вивчили міжнародний досвід та опрацювали засади міжмуніципального співробітництва у сфері управління енергоощадними проєктами. З метою втілення напрацьованих пропозицій голова Волинської обласної ради Г. Недопад, депутат обласної ради, представник Асоціації «Енергоефективні міста України» С. Кошарук та заступник голови ОВА Ю. Гупало підписали Меморандум про запровадження системи енергоменеджменту в закладах обласної комунальної власності [19].

За результатами онлайн-співбесіди, яку провела Європейська асоціація місцевої демократії *ALDA*, Волинську обласну раду включили до мережі *ALDA*. Ця організація є ключовим учасником у галузі місцевої демократії та співпраці між місцевими органами влади та громадянським суспільством у Європі, сусідніх країнах та по всьому світу, діючи в основному за допомогою методів співучасті в управлінні та децентралізованого співробітництва. Як основний елемент *ALDA* підтримує громадян та групи громадян у їхніх ініціативах, спрямованих на покращення місцевого контексту, наведення мостів з місцевою владою, щоб зробити цю зміну реальною. Організація об'єднує понад 350 членів, включаючи місцеві органи влади, асоціації місцевих органів влади та організації громадянського суспільства з більш ніж 45 країн Європи і фінансується за рахунок членських внесків, а також проєктного фінансування від Європейської Комісії, Ради Європи та інших державних та приватних донорів [20].

Центр експертизи доброго врядування Ради Європи в межах Програми «Посилення доброго демократичного врядування і стійкості в Україні» у жовтні 2023 р. у Львові організував зустріч високого рівня. Обговорення відбулося у т. зв. «страсбургському форматі», який зарекомендував себе як ефективний інструмент досягнення консенсусу в найбільш дискусійних питаннях. Зустріч пройшла за зачиненими дверима за правилом, коли всі учасники максимально заохочені висловлювати свою думку та пропозиції, але без ідентифікації спікера чи органу, яку він представляє.

Як засвідчує практика функціонування інститутів громадянського суспільства в Україні, не всі вони довели свою ефективність та спроможність захищати інтереси регіонів. До таких громадських об'єднань відноситься Українська асоціація облас-

них і районних рад (УАРОР), що виникла у 1991 р., а у жовтні 1992 р. її включено до реєстру європейських асоціацій та об'єднань, що дало можливість Асоціації брати участь у заходах, організованих Конгресом місцевих та регіональних влад Ради Європи.

Із часом виникла нагальна потреба зібрання представників регіонів з метою аналізу та ревізії діяльності цього добровільного об'єднання. Наприкінці вересня 2023 р. відбувся звітно-виборчий з'їзд УАРОР. Волинь представляли голова обласної ради та очільники райрад: Володимирської, Камінь-Каширської, Ковельської та Луцької.

Статут асоціації передбачає проведення з'їзду не рідше одного разу на два роки, проте востаннє він скликався понад шість років тому. Окрім того керівник, Правління та Президія не були переобрані ні після реформи децентралізації, яка суттєво перекроїла реєстр органів місцевого самоврядування, а ні після місцевих виборів 2020 р., які докорінно оновили склад місцевих рад. Відтак у керівних органах асоціації перебували люди, які більше не представляли органи місцевого самоврядування. Тож ключовими питаннями з'їзду стали: обрання Президента УАРОР, формування нового складу Правління та Ревізійної комісії, а також звіт про фінансово-господарську діяльність організації.

За результатами голосування уповноважених представників Асоціацію обласних і районних рад очолила голова Харківської облради Т. Єгорово-Луценко, за яку проголосувало 108 із 116 уповноважених учасників зібрання. Віцепрезидентом з питань регіональної політики обрано голову вищого представницького органу Волинської області Г. Недопада. Інтереси районних рад з цих питань в керівних органах асоціації представлятиме голова Ковельської районної ради В. Шворак. А керівник Володимирської райради В. Хиць увійшов до складу Ревізійної комісії [21].

Найбільш дієвим органом здійснення координації зусиль усіх ланок місцевого самоврядування в масштабах Волинської області зарекомендувала себе Координаційна рада з питань місцевого самоврядування при голові обласної ради. На її регулярних зібраннях розглядалися питання життєзабезпечення громад і територій, відновлення інфраструктури, фінансової та матеріальної допомоги військовим на фронті, їх реабілітації в спеціалізованих закладах області, прийняття і розміщення десятків тисяч внутрішньо переміщених осіб, облаштування бомбосховищ та укриттів, організація навчального процесу в закладах освіти, участі волинського бізнесу в інфраструктурних проєктах та ін.

Висновки. Отже, в умовах третього етапу реформи децентралізації продовжувалися інтенсивні контакти органів місцевого самоврядування, державної влади та громадськості з питань життєзабезпечення територіальних громад, пошукі адекватних форм та відповідей на виклики сучасності у контексті російсько-української війни. Колегіальні інституційні форми комунікації, спрямовані на вдосконалення діяльності органів місцевого самоврядування в нових умовах, включали ті, що відбувалися під егідою вищих і центральних органів державної влади України, такі, що ініційовані місцевою владою, а також міжнародні проєкти, ініціативи та форуми, в яких брала участь місцева влада. Відмінність цих форм полягала й в тому, що окремі із них є ексклюзивними, інші – проводилися в межах сталих інституційних структур влади і громадянського суспільства або є складовими реалізації міжнародних програм і проєктів. У цьому контексті в ролі активних суб'єктів реалізації інтегративних практик допомоги Україні виступили громадські організації Європейського Союзу та США.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пастушенко К. Чому після війни в Україні важливо продовжити реформу децентралізації. *Економічна правда*. 2023. 23 березня. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/23/698335/> (дата звернення: 20.11.2023).
2. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки: Затверджено Указом Президента України від 27 вересня 2021 року. № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (дата звернення: 25.12.2022).
3. Андрійчук Т. Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства: проблеми організаційно-функціонального забезпечення. *Політичні дослідження. Political Studies*: укр. наук. журнал. 2021. № 2. С. 80–93.
4. Андрущенко В. П. Організоване суспільство: [проблеми суспільної самоорганізації та інституалізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соц.-філос. аналізу: у 2 кн.]. Київ: Знання України, 2018. Кн. 1: Від мрії до дії, 2018. 659 с.; Кн. 2: Філософія новітнього державотворення, 2018. 647 с.
5. Дмитренко О. Роль громадянського суспільства у функціонуванні політичної системи України. *Політична система України: конституційна модель та політичні практики: монографія* / кол. авт.: Зеленько Г. І. (кер., наук. ред.) та ін. Київ: ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. С. 266–307.
6. Корнієвський О. А. Громадські об'єднання у системі національної безпеки держави: монографія. Київ: Альтерпрес, 2010. 396 с.

7. Кочубей Л. Політична комунікація як фактор розвитку громадянського суспільства. Демократизація політичних інститутів і суспільний розвиток в Україні: зб. наук. праць / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ: Ін-т політ. і етнонац. Досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. С. 102–118.
8. Майборода О. Перспективи партнерської моделі взаємодії між державою і суспільством у сучасній Україні: постановка проблеми. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса*. 2014. № 3. С. 8–24.
9. Степаненко В. П. Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2015. 419 с.
10. Токар М. Громадські організації України в системі розвитку публічно-управлінських відносин: монографія / Львів. регіон. ін-т держ. упр. при Президентові України. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2020, 412 с.
11. Токар М. Теоретико-методологічні основи вивчення політики сприяння розвитку системи неурядових організацій та проблем їхньої взаємодії з публічною владою. *Теоретико-методологічні підходи до вивчення суспільно-політичних інститутів та процесів*: кол. монографія / за заг. ред.: Юрія Остапця, і Маріана Токара; [авт. кол.: С. Асланов, І. Вегеш, А. Дербак та ін.]; каф. Політ. і держупр.; Ужгород. нац. ун-т. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2022. С. 493–534.
12. Склад конгресу. *Конгрес місцевих та регіональних влад при Президентові України*. URL: <https://www.congress.gov.ua/sklad-konhresu/> (дата звернення: 24.11.2023).
13. Міжнародний саміт міст та регіонів: світова підтримка України. 19.04.2023. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2023/mizhnarodnij-samit-mist-ta-regioniv-svitova-pidtrymka-ukrayiny/> (дата звернення: 25.11.2023).
14. Існуючі механізми співпраці органів державної влади з організаціями громадянського суспільства в контексті реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні. 2016–2020 / ОБСЄ. Координатор проектів в Україні. Київ: Вид-во ТОВ «Компанія ВАІТЕ», 2016. 280 с.
15. Безпека, кордон, енергетика, агросектор: регіональний аспект. 07.11.2023. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2023/bezpeka-kordon-energetyka-agrosektor-regionalnij-aspekt/> (дата звернення: 25.11.2023).
16. Голова Волинської ради сьогодні працює в українському парламенті. 18.04.2023. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2023/golova-volynradi-sogodni-praczuje-v-ukrayinskomu-parlamenti/> (дата звернення: 22.11.2023).
17. Проект USAID «ГОВЕРЛА». *Децентралізація*. URL: <https://decentralization.gov.ua/donors/hoverla> (дата звернення: 25.11.2023).
18. Громади навчатимуть ефективності заради спроможності. 07.02.2022. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2022/gromady-navchatymut-efektyvnosti-zarady-spromozhnosti/> (дата звернення: 27.11.2023).
19. Енергоефективна громада: стартував практикум для тергромад. 30.03.2023. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2023/energoefektyvna-gromada-startuvav-praktykum-dlya-tergromad/> (дата звернення: 20.11.2023).
20. Волинська обласна рада співпрацюватиме з європейськими донорами. 25.08.2023. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2023/volynska-oblasna-rada-spiwpraczuivatyme-z-jevropejskymu-donoramy/> (дата звернення: 19.10.2023).
21. Переобрано керівництво УАРОР. Григорій Недопад – віцепрезидент. 28.09.2023. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2023/pereobrano-kerivnyctvo-uaror-grygorij-nedopad-viceprezydent/> (дата звернення: 27.11.2023).

СТРАТЕГІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ РОСІЇ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ: ТИПОЛОГІЯ ФЕЙКІВ¹

RUSSIAN DISINFORMATION STRATEGIES IN THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: TYPOLOGY OF FAKES

Вовк С.О.,

*доктор політичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології та правознавства
Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»*

Бадер А.В.,

*доктор політичних наук, доцент,
директор
Навчально-наукового інституту історії, міжнародних відносин і соціально-політичних наук
Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»*

У сучасному світі інформаційна війна стала невід'ємною складовою збройного насилля. Російсько-українська війна є прикладом, де дезінформація використовується агресором для впливу на українське суспільство з метою та здобуття стратегічної переваги. З поширенням соціальних мереж та онлайн-платформ стратегії дезінформації стали одним з інструментів формування громадської думки, а фейки стали засобом впливу на формування світогляду українських громадян, що становить пряму загрозу національній безпеці держави. Стаття розкриває різновиди фейків та їхню роль у гібридній війні, визначає типологію використовуваних стратегій та їхні наслідки для суспільства та національної безпеки. Автор використовує соціокультурний методологічний підхід та ряд наукових методів, таких як діалектичний, узагальнення, порівняльний та герменевтичний, для комплексного вивчення проблеми.

Проблема типологізації фейків полягає в тому, що фейки можуть приймати різноманітні форми і впливати на різні аспекти суспільства, інформаційного простору та політики. Типологізація фейків спрямована на класифікацію та систематизацію цих різних форм, але це завдання важке через, по-перше, їхню складність та постійну еволюцію; по-друге, фейки можуть бути спрямовані на досягнення різних цілей, таких як вплив на політичні рішення, сіяння паніки, збільшення прибутків або руйнування репутації; по-третє, деякі фейки мають обмежене поширення та призначені для впливу на окремі групи, тоді як інші можуть мати глобальний вплив; по-четверте, розвиток технологій, таких як дідфейки і синтетичний контент, ускладнює виявлення та класифікацію фейків; по-п'яте, фейки в конфліктних ситуаціях можуть відрізнятися від фейків у мирних часах, оскільки їхні мети та методи можуть змінюватися.

Тобто, проблема полягає в тому, як класифікувати та категоризувати ці різні аспекти фейків, з метою кращого їх розуміння та боротьби з ними. У типологізації важливо враховувати динаміку змін у сфері дезінформації та адаптувати класифікацію до нових реалій. Результати дослідження можуть служити основою для розробки ефективних стратегій протидії дезінформації та підвищення інформаційної безпеки в умовах сучасного інформаційного конфлікту.

Ключові слова: російсько-українська війна, інформаційна війна, фейк, типологія фейків.

Resume. In the modern world, information warfare has become an integral component of armed conflict. The Russian-Ukrainian war serves as an example where disinformation is employed by the aggressor to influence Ukrainian society and gain strategic advantages. With the proliferation of social media and online platforms, disinformation strategies have become tools for shaping public opinion, and fake news has become a means of influencing the worldview of Ukrainian citizens, posing a direct threat to national security. The article explores various types of fakes, their role in hybrid warfare, defines the typology of employed strategies, and examines their consequences for society and national security.

The problem of typologizing fakes lies in the fact that fakes can take diverse forms and impact various aspects of society, the information space, and politics. Typologizing fakes aims to classify and systematize these different forms, but the task is challenging due to their complexity and constant evolution. Fakes may pursue different goals, such as influencing political decisions, spreading panic, increasing profits, or damaging reputations. Some fakes have limited reach and target specific groups, while others may have a global impact. Technological advancements, such as deepfakes and synthetic content, further complicate the detection and classification of fakes. Additionally, fakes in conflict situations may differ from those in peacetime, as their goals and methods can vary.

In essence, the problem revolves around how to classify and categorize these diverse aspects of fakes for better understanding and combating them. Typologizing is crucial to consider the dynamic changes in the realm of disinformation and adapt the classification to new realities. The definition of the nature and understanding of the key characteristics of fake news are crucial elements for developing strategies to counter disinformation and enhancing the information literacy of the population in Ukraine amid Russian aggression. The analysis has revealed that fake news can take various forms depending on goals, audience, and context. Some of them are explicitly targeted at specific social groups and prove

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/002.

to be more effective in achieving their objectives compared to others. Today, it is highly necessary to develop effective strategies to counter fake news and create tools aimed at reducing their impact on society.

The research findings can serve as a foundation for developing effective strategies to counter disinformation and enhance information security in the conditions of contemporary information conflict.

Key words: Russian-Ukrainian war, information war, fake, typology of fakes.

Вступ. У сучасному світі інформаційна війна стала невід’ємною складовою збройного насилля. Російсько-українська війна є прикладом, де дезінформація використовується агресором для впливу на українське суспільство з метою та здобуття стратегічної переваги. З поширенням соціальних мереж та онлайн-платформ стратегії дезінформації стали одним з інструментів формування громадської думки, а фейки стали засобом впливу на формування світогляду українських громадян, що становить пряму загрозу національній безпеці держави. В умовах війни Україна переживає інформаційний тиск з боку агресора, і, відповідно, розуміння типології фейків та стратегій дезінформації є критичним для протидії цим загрозам.

Метою даної статті є дослідження типології фейків у російсько-українській війні та їхнього впливу на національну безпеку України. Сформульована мета вимагає розв’язання цілої низки конкретних завдань, а саме: проаналізувати підходи до визначення дефініції «фейк»; встановити ознаки та особливості застосування фейку як стратегії дезінформації; виокремити критерії для побудови типології; навести типологію фейків, які застосовувалися росією.

Методи дослідження. Дослідники базуються на наукових працях, що стосуються цієї теми, і аналізують поточну інформаційну ситуацію в Україні. Для досягнення цілей статті використовується соціокультурний методологічний підхід та ряд наукових методів, включаючи діалектичний, узагальнення, порівняльний і герменевтичний аналіз. Ця методологія дозволяє авторам розглянути фейки як важливий феномен сучасного суспільства і зрозуміти їхню роль у гібридних конфліктах та загрозу національній безпеці. У зв’язку з цим контекстом, розвиток ефективних стратегій протидії дезінформації та розуміння їхнього впливу на національну безпеку стає важливою складовою сучасної політики та стратегій захисту.

Виклад основного матеріалу. Поняття «фейк» активно використовується в різних контекстах – від журналістики та інформаційних технологій до політики та науки. В залежності від галузі застосування, термін може отримувати різні відтінки значень:

– «Фейк – це підробка, фальшивка, яка розповсюджується спеціально для того, щоб дезінформувати аудиторію» [1, с. 184].

– «Фейк – це 1) подання фактів у спотвореному вигляді або подання свідомо неправдивої

інформації; 2) спосіб маніпуляції свідомістю шляхом надання неповної інформації, спотворення контексту, частини інформації з метою підштовхнути аудиторію до дій чи думок, які потрібні маніпулятору» [2].

– Фейк – це «...повністю або частково вигадана інформація про суспільні події, явища, певних осіб, яка подається у ЗМІ під виглядом справжніх журналістських матеріалів» [3].

– «Фейк» в широкому сенсі, тобто «фейк» – об’єкт, персону, подія чи засіб, який є неправдивим, підробленим або шахрайським; і – у вузькому: інформація, здебільшого новинного характеру, яка повністю або частково вигадана і яку застосовують з метою маніпуляції думками та настроями аудиторії.

– Фейк – це «неправдива, спотворена, невірогідна інформація, яка швидко поширюється та сприяє формуванню в адресата особливого сприйняття реальних або вигаданих подій» [4].

– Фейк – «підробка або імітація елементів інформаційного простору у вигляді спотвореної інформації, каналу поширення недостовірної інформації або підробної сторінки певної людини в соціальних мережах, яка створена з метою ввести в оману користувача платформи» [5].

Висвітлення цих підходів в інтродукції статті дозволяє встановити тлумачення фейка як складного та багатогранного явища, що вимагає уважного вивчення та розуміння його ознак для розробки ефективних стратегій протидії та забезпечення інформаційної безпеки.

Визначення природи та основних ознак фейку є завданням неоднозначним та багатограним, оскільки в сучасному інформаційному просторі фейки набувають різноманітних форм і виявляються в різних контекстах. Важливо розуміти, що фейк – це не просто випадкова помилка чи неправда, а спеціально створений обман, спрямований на вплив на свідомість аудиторії. Матеріали здійсненого дослідження дозволяють конкретизувати ключові властивості фейку:

1. Фейк здебільшого створюється або розповсюджується невідомим джерелом, яке не має авторитету або надійності. Відсутність ідентифікованого джерела або сумнівне походження інформації може бути попереджувальним сигналом щодо визначення статусу неправдивості.

2. Фейки містять інформацію, яка не може бути перевірена або підтверджена незалежними джерелами. Інформація може бути надто суб’єктивною або аморфною.

3. Фейки поширюються через джерела, які не мають жодного стосунку до теми або області, яку вони висвітлюють. Наприклад, важливі політичні події можуть бути коментовані непрофільними блогерами чи веб-сайтами.

4. Фейки містять висновки, твердження або статистику, які не підтверджені жодними достовірними джерелами або доказами. Зазвичай, автори фейків не надають жодних посилань на джерела. Іноді автори фейків можуть намагатися додавати непереконливі або фабриковані докази, але вони легко виявляються як недостатні або неправдоподібні.

5. Фейки мають підозрілий стиль написання, такий як використання агресивних заголовків, сенсаційних тверджень або надмірної образності. Автори намагаються спровокувати емоційну реакцію у читачів. Фейки містять суперечливі або сумнівні твердження, які можуть викликати плутанину або конфлікт думок серед читачів.

6. Фейки стрімко поширюються через соціальні мережі та інші канали масової комунікації. Швидкість поширення є підозрілою, особливо якщо інформація починає з'являтися на шпальтах великої кількості джерел одночасно.

Отже, розгляд фейків як складної та багатогранної проблеми дозволяє краще розуміти їхню сутність та визначати критерії для типології.

Складність питання типологізації фейків полягає в тому, що фейки можуть приймати різноманітні форми і впливати на різні аспекти суспільства, інформаційного простору та політики. Типологізація фейків спрямована на класифікацію та систематизацію цих різних форм, але це завдання важке через, по-перше, їхню складність та постійну еволюцію; по-друге, фейки можуть бути спрямовані на досягнення різних цілей, таких як вплив на політичні рішення, сіяння паніки, збільшення прибутків або руйнування репутації; по-третє, деякі фейки мають обмежене поширення та призначені для впливу на окремі групи, тоді як інші можуть мати глобальний вплив; по-четверте, розвиток технологій, таких як діпфейки і синтетичний контент, ускладнює виявлення та класифікацію фейків; по-п'яте, фейки в конфліктних ситуаціях можуть відрізнятися від фейків у мирних часах, оскільки їхні мети та методи можуть змінюватися.

Тобто, проблема полягає в тому, як класифікувати та категоризувати ці різні аспекти фейків, з метою кращого їх розуміння та боротьби з ними. У типологізації важливо враховувати динаміку змін у сфері дезінформації та адаптувати класифікацію до нових реалій.

Зібраний і проаналізований фактичний матеріал дозволяє проілюструвати в залежності від виокремлених критеріїв наступну типологію фейків:

I. За тематикою.

1. Фейки, пов'язані з подіями на фронті, бойовими діями та втратами. Так, російські телеграм канали регулярно поширюють «документи», які нібито містять відомості про втрати ЗСУ або за певний термін російсько-української війни або під час певних бойових операцій (звільнення Херсону, оборона Бахмуту, контрнаступу на запорізькому напрямі). Як правило, такі документи містять помилки, які не притаманні правилам ділової української мови та офіційного документообігу, містять русизми.

2. Фейки, спрямовані на вплив на політичний процес, вибори, політичні рішення та лідерів. Після того, як Росія вторглася в Україну, російські пропагандисти почали розповсюджувати неправдиву інформацію, яка стверджувала, що президент Володимир Зеленський втік за кордон. Проте сам Володимир Зеленський спростував цю чутку, зробивши відеозапис зі свого робочого кабінету в Банковій, щоб показати, що він залишається в Україні.

3. Фейки, пов'язані з гуманітарними кризами, гуманітарною допомогою та правами людини. У мережі поширювали інформацію, нібито у звіті Верховного комісара ООН з прав людини визнали, що Україна більше не є правовою державою [11]. Автори стверджують, що за підтримки української влади систематично відбуваються викрадення та арешти без суду, а затриманих громадян піддають тортурам [7].

У рамках цього нарративу пропагандисти писали, нібито ЗСУ навмисно підривають критичну інфраструктуру на території Донбасу, аби створити гуманітарну катастрофу [8]. Або що влада не проводить евакуацію населення, а в Україні назріває гуманітарна катастрофа. Проросійські та російські медіа поширювали маніпулятивні заяви про тотальне розкрадання гуманітарної допомоги, її підробку та продаж у магазинах. У проросійських телеграм-каналах писали, що начебто Польща передала Україні у складі гуманітарної допомоги партію печива, інгредієнти якого викликають рак.

4. Фейки, спрямовані на вплив на стосунки з іншими країнами та міжнародними організаціями. Прикладом такої інформаційної фальсифікації стало повідомлення, що криза в Європі почалася через Україну. Ключова мета згаданого нарративу – показати, що кризу спричинили дії саме Заходу, тому нести відповідальність за «необдумані санкції» мають ЄС і США.

Наступна ілюзія правдивості створена, щоб нашкодити відносинам України та Польщі. Російські пропагандисти поширили фейк про те, що «західні області України перейдуть під протекторат Польщі» [6].

5. Фейки, що використовують культурні аспекти та ідентичності, включаючи мову, історію

та релігію. В першу чергу, це спотворення історії, як от хибні тези, немов «Україна – це колицка давньоруської державності» чи «історична частина росії». Крім цього, російські телеграм-канали постійно маніпулюють на темі спільної історії України та Польщі, розповідаючи про «геноцид, влаштований українськими націоналістами на Волині».

Досить поширеним різновидом цієї групи фейків є маніпуляція на ґрунті релігійних відносин. Так, наприкінці 2022 р. російські пропагандисти почали розповсюджувати фейк про те, що парафіянам Української православної церкви московського патріархату нібито доведеться «перехрещуватися» в Православній церкві України [6].

II. За «першеджерелом».

1. Фейки, поширювані через російські ЗМІ та інформаційні агентства. Єдиний спосіб для росіян отримувати інформацію – це дозволені державою ЗМІ, які за мету обрали посягти брехню та ворожечу: НТВ, інформагентство «Антифашист», RT, газета «Комсомольская правда», російське інформагентство «ФАН», телекомпанія «Россия», журнал «Русское слово», РЕН ТВ, «Лента.ру», телеканал «Царьград», МИА «Россия сегодня», «Интерфакс», інформагентство «Главные новости», МИЦ «Известия», телеканал «Звезда», сетевое издание Wargonzo, газета «Вечерняя Москва», Общество друзей Юманите, Anna News тощо.

2. Фейки, які отримують поширення через публікації та репости в соціальних мережах. Платформи соціальних мереж, які часто відвідують росіяни, такі як ВКонтакте і Telegram, засновані мільярдером П. Дуровим. Ці меседжери переповнені російською державною пропагандою та дезінформацією.

3. Фейки, що виникають в офіційних заявах російських політиків та військових. Ще до повномасштабного вторгнення росія активно поширювала фейки про «американські біологічні лабораторії» в Україні. А восени 2002 р. російський міністр оборони С. Шойгу заявив, що Україна нібито готує на своїй території провокації із застосуванням «брудної бомби» [6]. Російські інформаційні канали поширювали заяву секретаря радбезу рф м. патрушева, начебто «в Україні одразу після кривавого держперевороту в 2014 році почала діяти мережа з продажу дітей за кордон. Те, що до неї залучили керівників великих українських клінік, може свідчити про продаж дітей на органи».

4. Фейки, що створюються начебто експертами.

Російські телеграм-канали та медіа поширюють слова ексаналітика ЦРУ Ларрі Джонсона, які він сказав у інтерв'ю для ютуб-каналу «Judging Freedom». Джонсон заявив, що українська ППО знищена, російські літаки вільно літають над територією України, а інформація про збиття російських ракет – неправда.

5. Фейки, які можуть бути поширені анонімними користувачами та групами. Так, в групах деяких телеграм каналів з метою збільшення аудиторії поширюють дезінформацію, нібито через спалах гепатиту А у всіх областях України запроваджено карантинні обмеження. Також повідомляють, що у 16 областях України буде встановлено карантинні блокування.

III. За метою та наслідками.

1. Фейки, створені російськими діячами, використовуються для маніпуляції громадською думкою в Україні. З метою впливу на погляди і настрої громадян, для створення підґрунтя для розмежування суспільства та збуренню громадянського суспільства. Так, у проросійському інфопросторі досить часто розгортається чергова хвиля дезінформації із загальним наративом – «Україна під тиском Заходу готова до російських умов миру». Зеленський навмисне затягує війну, бо розуміє, що не зможе виграти на виборах. Тому його мета – зменшити кількість потенційних виборців, вбивши якомога більше українців на війні. Російські телеграм-канали поширюють результати опитування, за яким 30% українців готові на все заради миру. Це нібито підтверджує, що українці вимагають капітуляції.

2. Фейки, спрямовані, на знищення довіри до інформації або джерела. Маніпуляція псевдоінформацією відбувається під логотипами всесвітньо відомих ЗМІ, використовується їх авторитет. Наприклад, фальшиве відео ракетного обстрілу Краматорську від ВВС, коли стверджувалося, що ракету випустили українські війська по власному народові або дописи у соцмережах «від CCN».

3. Фейки, спрямовані на посилення внутрішніх конфліктів в українському суспільстві, з метою створити або підвищити рівень напруги та розбіжностей серед різних соціальних та політичних груп, підірвати національну єдність. Так, росія розпочала кампанію з дезінформації щодо ВПО. Мета цієї кампанії – показати, що життя ВПО потенційно гірше, ніж життя на так званих «звільнених територіях». А отже, покидати тимчасово окуповані території або втікати від війни – гірше, ніж дочекатися приходу окупаційної влади [9].

4. Фейки, що використовуються для створення конспірологічних теорій та змов, що можуть слугувати інтересам росії в Україні. Так, різні конспірологічні теорії про біолабораторії США часто висвітлюють у тижневих звітах за результатами моніторингу російської пропаганди й дезінформації про війн. Це один з найулюбленіших фейків пропагандистів.

Окремі телеграм канали поширювали різноманітні версії кримінальної змови, що призвела до авіакатастрофи у Броварах. Вони заперечували версію про нещасний випадок.

5. Фейки, що несуть загрозу економічній безпеці, мають на меті негативний вплив на економічну стабільність, створюючи підґрунтя для паніки на фінансових ринках та зменшення інвестицій.

Голова Асоціації українських банків А. Дубас констатував, що вітчизняні банки вже тривалий час зазнають інформаційних атак від країни-агресора. «Метою ініціаторів інформаційних диверсій є паніка. Хвили фейків та бруду про українські банки – це диверсія, бо жоден український банк зараз не має статусу проблемного» [10]. Проросійський TG-канал «Резидент» написав: «Кінець безмежної фінансової допомоги Україні може спровокувати дефолт і обвал усіх фінансових інститутів країни, а також знецінення гривні – залежність від допомоги набула незворотного характеру».

6. Фейки, що використовуються для дестабілізації фронтних ліній та створення невирішених ситуацій на воєнних ділянках, що має на меті чинити прямий військовий вплив на національну безпеку України. Так, у мережі досить часто поширювали уривки з програми американського журналіста Клейтона Морріса, де він заявляє про 10 тис. українських військових, які здалися у полон з середини літа 2023 року під час контрнаступу ЗСУ. Російські телеграм-канали та медіа опублікували фото нібито наказу командира 123-ї бригади ТрО про створення мобільних крематоріїв. Причиною такого розпорядження в «документі» вказана велика кількість втрат зі сторони України та переповерхнені морги.

7. Фейки, що спрямовані на збурення інформаційної ситуації та зміни управлінських рішень в Україні з метою створення загрози інформаційній безпеці країни. Ворожі медіа поширюють фейки, нібито в Україні визнали ефективність російських кібератак. Заявляється, що заступник голови Держслужби спецзв'язку та захисту інформації України Жора заявив про ефективність ворожих кібератак у матеріалі Politico. Джерело, на яку посилаються – стаття «Київ стверджує, що російські кібератаки є військовими злочинами».

IV. За механізмами стратегій (за матеріалами сайту Центру протидії дезінформації [12]).

1. Фейки, створені за допомогою стратегій («заговорювання, «буденна розповідь»), спрямованих на створення втоми та втрати інтересу у населенні.

Не маючи можливості приховати відео, викладені у соцмережах, пропагандисти рф використовують метод «заговорювання» населення щодо вибухів на Новофедорівському аеродромі в окупованому Криму. Основною версією вибухів «призначають» порушення правил протипожежної безпеки, другорядною – диверсію з безпілотною.

2. Фейки, створені за допомогою стратегій маніпулювання часовими параметрами («ефект первинності», «удар на випередження»).

У соцмережах поширюється відео з військовим підрозділом сил ТрО, що нібито був перекинутий із Закарпаття до Харківської області. Через відсутність військової підготовки та зброї, окрім декількох автоматів, військові просять керівництво країни врятувати їх від неминучого знищення ворогом.

3. Фейки, створені за допомогою стратегій маніпулювання сприйняттям та асоціаціями («обхід з флангу», «створення проблеми»).

В публічних зведеннях МО рф вказує «точні адреси» місць дислокації підрозділів ЗСУ, «які розміщуються в небезпечній близькості до цивільних об'єктів» на кшталт: «у Дніпрі на територіях школи №129 (вул. Космонавтів) розміщено підрозділи національних військових формувань та артилерію, при цьому евакуація мешканців будинків не проводилася».

4. Фейки, створені за допомогою психологічного впливу («керований коментар», «ефект ореолу», «відволікання уваги»).

Трагедія у Вінниці супроводжувалася керованими коментарями з великою кількістю різних аргументів, що схилили читача до думки, що це справді був «обстріл військового об'єкту, де ЗСУ зберігало боєприпаси».

5. Фейки, створені за допомогою стратегій спільного переконання («маніпулювання опитуванням громадської думки», «зараження або стадний інстинкт»).

Російські телеграм-канали поширюють результати опитування, за яким 30% українців готові на все заради миру. Це нібито підтверджує, що українці вимагають капітуляції. Насправді російська пропаганда зманіпулювала даними. 28 липня 2023 року Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва справді опублікував аналітичний звіт за підсумками опитування «Війна, мир, перемога, майбутнє». Проводили дослідження спільно з «Центром політичної соціології» та у співпраці з Громадянською мережею «ОПОРА». У звіті вказано, що «якнайшвидшого завершення війни за будь-яких умов бажає 30% українців, проте дійсно готові піти на хоч якісь поступки заради швидкого закінчення війни лише 8% респондентів». Тобто, українці не готові до капітуляції, а бажають швидшого настання миру. До того ж лише меншість готова піти на поступки заради швидшого закінчення війни.

У Facebook масово тегають публічні сторінки або надсилають користувачам спам-повідомлення з текстом: «Подивіться, хто загинув у ДТП, я думаю, ви його знаєте, так шкода...».

6. Фейки, створені за допомогою стратегій паралельності та підміни понять («дублювання акаунтів», «підміна понять»).

Вислів путіна, що зростання рівня ВВП – це зростання рівня економіки, а отже – і рівня життя.

Будь-який економіст знає, що зростання рівня ВВП не тотожне зростанню рівня економіки – це одна з його складових. Зростання рівня ВВП не пов'язане зі зростанням рівня життя. Тому в цьому прикладі бачимо подвійну підміну понять. Але пересічний громадянин рф, слухаючи виступ путіна про збільшення рівня ВВП, уявлятиме лише своє краще життя. Хоча, як вже зрозуміло, одне зовсім не означає інше. Цю технологію часто використовують пропагандисти рф, зокрема живлячи замість терміну «війна» – термін «спецоперація», не «вибухи», а «хлопки» тощо.

V. За формою подання.

1. Фотофейк, коли відбувається маніпуляція зображенням, яка спрямована на створення враження про події чи ситуації, які фактично не мали місця або виглядали інакше в реальності. Створення фотофейку відбувається різним шляхом, як от: підробка зображення; ілюстрація вигаданих сценаріїв, які ілюструють події, що не мали місця; псевдоавтентичності, інтегруючись у традиційні або популярні засоби інформації.

Російські телеграм-канали та медіа публікують фото листівки з логотипом українського МЗС та надписом «Як сплатити за студентські борги? Вступай до Інтернаціонального легіону для захисту України!» («How to pay off your student loans? Join the International legion for the defence of Ukraine»). Пропагандисти заявляють, що оголошення розмістили для вербування найманців серед американських студентів. Центри вербування на війну нібито розташовані при українських посольствах та консульствах у десятках країн світу.

2. Відеофейк, маніпуляція відеозаписом з метою створення враження, що події, показані на відео, відбулися або виглядають інакше, ніж це було насправді. Це може включати вставку нових об'єктів, зміну існуючих, ретушування кадрів або навіть створення віртуальних сцен, які не існували в реальності. Окрім відображення вигаданих образів, відеофейки часто супроводжуються маніпуляцією звуку, такою як додавання аудіокоментарів, звукових ефектів або навіть зміна мовлення персонажів. Сучасні алгоритми глибокого навчання можуть використовуватися для створення відеофейків, де обличчя та рухи персонажів можуть бути інтегровані в реальний відеоконтент. Велика увага приділяється тому, щоб відеофейк виглядав якнайбільш реалістично, щоб обманути спостерігача та зробити його сумнівним щодо його автентичності.

Так, у соціальних мережах поширювали відео, де нібито мережа «NOVUS» продає партію енергетиків «Ukie», яка призначалася для військових.

3. Аудіофейк, маніпуляція аудіозаписом з метою створення враження, що звуковий контент відтворює реальні події чи висловлює реальні думки, які не існували в реальності. Це може включати

додавання, вилучення чи зміну аудіофрагментів, які створюють враження реальної події чи висловлення. Або відбувається застосування: технологій, які імітують голос певної особи чи створюють аудіозапис із зміненим тембром чи інтонацією; фільтрів, ефектів та інших аудіоінструментів для досягнення певного звучання, яке може обманути слухача.

На початку повно масштабного вторгнення було запущено фейк про те, що голова Миколаївської обласної адміністрації В. Кім звертається до мешканців області з тим, що необхідно здатися.

VI. За адресатом.

Фейки, спрямовані на певну аудиторію, з метою впливу на певну групу людей (пенсіонерів, студентів) або сприйняття певних ідей чи думок окремими категоріями громадян (військовозобов'язаними, ВПО, мешканцями тимчасово окупованих територій, мешканцями так званої «сірої зони»). Фейк може бути створений таким чином, щоб виглядати настільки, ніби він спеціально адресований конкретній групі або її інтересам, та може включати в себе використання мови, символів або тем, які вже знайомі та прийнятні для цієї аудиторії. Головна мета таких фейків викликати певні емоції у цільовій аудиторії, щоб викликати конкретну реакцію на певну ситуацію. Як правило використовуються загальновідомі стереотипи або перекирчуються факти так, щоб вони відповідали певному уявленню цільової аудиторії.

Так, у мережі поширювали інформацію, що до Верховної Ради внесли законопроект № 9480, який обмежить виїзд українських підлітків віком від 16 до 18 років за кордон. Автори підкреслювали ніби це роблять, щоб відправити підлітків на фронт та повідомляли, мовляв, в Україні дедалі частіше не випускають за кордон 17-річних юнаків, вимагаючи в них документи з територіальних центрів комплектації (ТЦК).

У мережі поширювали фото листа від нібито компанії «Коменерго-Тернопіль 1», у якому йдеться про те, що у разі неявки до Тернопільського територіального центру комплектування (ТЦК) до зазначеної дати адресату вимкнуть водопостачання та газопостачання у квартирі згідно із законом «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію».

Висновки. Визначення природи та розуміння основних ознак фейку є ключовим елементом для розвитку стратегій протидії дезінформації та підвищення інформаційної грамотності населення України в умовах російської агресії. Аналіз показав, що фейки можуть приймати різноманітні форми залежно від цілей, аудиторії та контексту. Деякі з них мають явно виражену спрямованість на конкретні соціальні групи, виявляються більш ефективними в досягненні своєї мети в порівнянні

з іншими. На сьогодні є вкрай необхідним розвиток ефективних стратегій для протидії фейкам та формування інструментів, спрямованих на зменшення їхнього впливу на суспільство. Результати

дослідження можуть служити основою для розробки ефективних стратегій протидії дезінформації та підвищення інформаційної безпеки в умовах сучасного інформаційного конфлікту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мудра І. Поняття «фейк» та його види у ЗМІ. *Теле- та радіожурналістика*. 2016. Випуск 15. С. 184–189.
2. Як визначити та зловити фейк. URL: <https://imi.org.ua/advices/yak-vyznachyty-ta-zlovyty-fejk-i2388>.
3. Кіца М. Фейкова інформація в українських соціальних медіа: поняття, види вплив на аудиторію. *Наукові записки. Соціальні комунікації*. 2016. № 1(52). URL: <http://nz.uad.lviv.ua/static/media/1-52/36.pdf>
4. Вовк М. Фейки як загроза національній безпеці в умовах гібридної війни. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 2 (24). URL: https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/download/1517/1511/?__cf_chl_tk=uWkA8rzlhCwK2_9VD4LGD4CkF2wmWq.ebGIDNmOaeMs-1699346350-0-gaNycGzNDIA.
5. Посібник з протидії дезінформації розроблено працівниками Центру протидії дезінформації робочого органу Ради національної безпеки і оборони України за підтримки Консультативної місії Європейського Союзу в Україні. URL: <https://cpd.gov.ua/announcement/posibnyk-z-protydiyi-dezinformacziyi/>.
6. Слово і діло. Аналітичний портал. Топ абсурдних російських фейків про Україну за час повномасштабної війни. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/05/12/infografika/bezpeka/top-absurdnyh-rosijskyyh-fejkiv-pro-ukrayinu-chas-povnomasshtabnoyi-vijny>
7. Команда «Вокс Україна. Аналітика. Суспільство. Огляд провокацій та дезінформацій рф. Частина 1. URL: <https://voxukraine.org/oglyad-provokatsij-ta-dezinformatsiyi-rf>.
8. Толуб Н. Гідра брехні та пропаганди. URL: <https://thepage.ua/ua/politics/fejki-ta-propaganda-rosiyi-proti-ukrayini-narativi-ta-kanali-prosuvannya>.
9. Терзі Т. Розвінчуємо фейки: чому тема переселенців в Україні у фокусі російської дезінформації. URL: <https://mahala.com.ua/viyna/rozvinchuyemo-fejky-chomu-tema-pereselentsiv-v-ukrayini-u-fokusi-rosiyskoyi-dezinformatsiyi/>.
10. Дубас А. Жоден український банк не має статус проблемного. LB.UA. URL: https://lb.ua/economics/2022/07/23/524074_hvili_feykiv_brudu_pro_ukrainski.html/.
11. За рік зафіксували майже 1900 фейкових новин і постів щодо здоров'я українців. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-health/3740219-za-rik-zafiksuvali-majze-1-900-fejkovih-novin-i-postiv-sodo-zdorova-ukrainsiv.html>.
12. Центр протидії дезінформації. URL: <https://cpd.gov.ua/#>.

THE FEATURES OF THE PRESIDENT'S INSTITUTE IN FRANCE

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА У ФРАНЦІЇ

Voichuk A.Yu.,
PhD,*Assistant at the Department of Political Science
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

The President of France plays a decisive role in the political system of the country. The President of France is elected by the majority system of the absolute majority. It is vested with significant powers in the executive, legislative, judicial, foreign policy, national security and defense spheres. The constitutional powers of the President of France in the sphere of executive power include: formation of the government; dismissal of the government as a whole or individual members of it; appointment of heads of local executive bodies; management of executive bodies; recognition with state awards, awarding of honorary and higher military ranks. The constitutional powers of the President of France in the sphere of legislative power include: convening extraordinary sessions of the parliament; early termination of the powers of the parliament and appointment of extraordinary elections; signing and promulgation of laws adopted by the parliament; application of the veto on laws adopted by the parliament; publication of own regulatory legal acts. The powers of the President of France in the field of judicial power include the right to pardon, mitigate and cancel criminal punishments determined by the court; the right to appoint to judicial or higher judicial positions. In the field of foreign policy activity, the head of state represents the state in foreign relations, determines the direction of the state's foreign policy. He holds personal meetings with heads of foreign states and governments, participates in negotiations on issues important to the nation; accredits and accepts diplomatic representatives of foreign states, appoints and recalls ambassadors and other diplomatic representatives. In the spheres of national security and defense of the state, the President of France is the supreme commander of the armed forces of the state. He is granted the right to appoint and dismiss from positions above the command of the armed forces, assign higher military ranks, preside over the highest bodies of national security and defense, introduce martial law in the country or in some of its localities, announce general or partial mobilization, etc.

Key words: president, president's institute, institute of presidency, the President of France, semi-presidential republic.

Президент Франції відіграє визначальну роль у політичній системі державі. Президент Франції обирається за мажоритарною системою абсолютної більшості. Він наділяється значними повноваженнями у виконавчій, законодавчій, судовій, зовнішньополітичній, національній безпеки та оборони сферах. До конституційних повноважень Президента Франції у сфері виконавчої влади належить: формування уряду; відправлення уряду в цілому або окремих його членів у відставку; призначення глав місцевих органів виконавчої влади; керівництво органами виконавчої влади; відзначення державними нагородами, присвоєння почесних і вищих військових звань. До конституційних повноважень Президента Франції у сфері законодавчої влади належить: скликання позачергових сесій парламенту; дострокове припинення повноважень парламенту і призначення позачергових виборів; підписання та оприлюднення прийнятих парламентом законів; застосування вето щодо прийнятих парламентом законів; видання власних нормативно-правових актів. До повноважень Президента Франції у сфері судової влади належить право на помилування, пом'якшення і скасування кримінальних покарань, визначених судом; право призначати на судові чи вищі судові посади. У сфері зовнішньополітичної діяльності глава держави представляє державу в зовнішніх зносинах, визначає напрями зовнішньої політики держави. Він проводить особисті зустрічі з главами іноземних держав і урядів, бере участь у переговорах з приводу важливих для нації питань; акредитує і приймає дипломатичних представників іноземних держав, призначає і відкликає послів та інших дипломатичних представників. У сферах національної безпеки та оборони держави Президент Франції є верховним головнокомандувачем збройних сил держави. Він наділяється правом призначати на посади та звільняти з посад вище командування збройних сил, присвоювати вищі військові звання, головувати у вищих органах національної безпеки і оборони, вводити в країні або в окремих її місцевостях военний стан, оголошувати загальну або часткову мобілізацію тощо.

Ключові слова: президент, інститут президента, інститут президентства, Президент Франції, змішана республіка.

Introduction. The institute of the President of France is one of the most important institutions of the French political system. The President of France is the head of state and government, and he has extensive powers, including the right to appoint ministers, sign laws, represent the country on the international stage, etc. The relevance of the topic of the article is due to the fact that the institution of the president is a key part of the French political system. The President of France has considerable influence over French politics, and his role in French political life is significant.

Recent literature review. Among the numerous studies and publications that highlight the issue of the peculiarities of the president's institute in France, the works of such researchers as: S. Bostan, M. Dmytchenko, I. Kostytska, P. Mironenko, V. Sukhonos, etc. deserve special attention.

The purpose of the article is to analyze the peculiarities of the functioning of the president's institute in France.

The main part of the article. A typical example of a mixed republic is France under the Constitution

of 1958 (Constitution of the Fifth Republic). The Constitution of the Fourth Republic, adopted in 1946, introduced a parliamentary form of government in France. The presence in the parliament of a significant number of representatives from many political parties and the absence of a permanent parliamentary majority almost constantly destabilized the government under the control of the parliament. The permanent government crisis was accompanied by significant complications within the country and in France's colonial possessions.

In May 1958, France found itself in a situation of acute political crisis, caused mainly by protracted colonial wars in Algeria and Indochina and economic difficulties. On June 1, 1958, at the request of the mutineers in the French troops in Algeria, the parliament elected S. de Gaulle, the former popular leader of the Resistance Movement, as the head of the government and gave him wide powers, including in the field of legislative power.

On the initiative of S. de Gaulle, a new Constitution of France (Constitution of the Fifth Republic) was developed and approved in a referendum on September 28, 1958, which significantly strengthened the power of the president. He became S. de Gaulle, who after some time initiated a referendum on the election of the president through general and direct elections. The 1958 Constitution was based on the idea of a combination of strong presidential power and parliamentary control over government activities, which is central to the concept of a mixed form of republican government.

Endowed with broad powers, S. de Gaulle brought the state out of a state of acute economic, social and political crisis. According to the Constitution of the Fifth Republic, the government is formed by the president without the participation of the parliament and bears political responsibility to him. The actual leadership of the government is not carried out by the prime minister, but by the president. In addition, the president has the right to dissolve the lower house of the parliament, the right to veto laws passed by the parliament, which is weak – it only provides for a new discussion of the law at the request of the president, but does not require the parliament to overcome it by a qualified majority of votes. The Constitution provides for the countersigning of acts of the president from a number of his powers by the prime minister and, if necessary, by the responsible minister. However, such a countersignature does not act as a real means of government influence on the president due to its dependence on the latter.

Thus, the French Constitution of 1958 established the dominance of the president in the system of organization and functioning of state power, in essence – the authoritarian presidential rule, which was overcome in 1969 as a result of mass youth demonstrations against the regime of personal power of S. de Gaulle.

He resigned. However, those countries that borrowed the presidential-parliamentary form of government from it failed to do so.

France is a mixed republic. The main features of a mixed republic are: the election of the president, as a rule, in general elections and the granting of broad powers legally and in fact; formation of the government jointly by the president and the parliament if one of them predominates; dual political responsibility of the government – before the president and the parliament; dualism of executive power – distribution of powers regarding its implementation between the president and the government; the president exercises general leadership over the government headed by the prime minister; independence of the president from the government (absence of the institution of countersignature or its formal nature); the right of the president to dissolve the parliament for certain reasons; the right of the president to legislative initiative [1, p. 457].

The President of France is elected by general and direct elections, according to the majoritarian system of the absolute majority. If the presidential candidate does not receive the required number of votes, a second round of elections is held after 14 days, in which a relative number of votes must be received. The candidate who received more votes than his opponent is considered elected (Part 1, Article 7 of Constitution of the Fifth Republic of 1958) [3].

Systematization of the powers of the President of France, elected through general and direct elections, should be carried out in accordance with the main spheres of state activity – executive, legislative, judicial, foreign policy, national security and defense.

The constitutional powers of the President of France in the sphere of executive power include: formation of the government; dismissal of the government as a whole or individual members of it; appointment of heads of local executive bodies; management of executive bodies; recognition with state awards, awarding of honorary and higher military ranks.

In the sphere of executive power, the head of state has the right to participate in the formation of the government. In France, the government is formed by the president without the participation of the parliament. That is, the head of state when appointing the prime minister is free and can act at his own discretion. However, in practice, the choice of the president must be trusted by the parliament. In this case, the head of state must appoint to the post of prime minister only the person who will enjoy the support of the majority of deputies, since the parliament will not support him in the first vote. If the president and the parliamentary majority are from different parties, then the reserve of presidential freedom is small. In such cases, the head of state is forced to appoint to this post his political opponents, who enjoy the support of the parliamentary majority. Other members of the government are

appointed by the president on the proposal of the prime minister (Article 8 of Constitution of the Fifth Republic of 1958) [3].

The President of France dismisses the government as a whole or individual members of it (Article 8 of Constitution of the Fifth Republic of 1958) [3].

Under the mixed form of republican government, there is a double political responsibility – the government to the parliament and to the head of state. The political responsibility of the government before the parliament is implemented in two main forms: a vote of no confidence and a refusal of confidence. In France, the government is responsible only to the lower house.

The government's political responsibility to the president is largely the result of the president's subjective assessment of the government and its members, given that the government itself does not have significant means of influencing the head of state. The government's political responsibility to the head of state comes in the form of the resignation of the government as a whole or the dismissal of an individual minister.

The powers of the President of France in the sphere of executive power include the appointment of heads of local executive bodies. Under the mixed form of government, the Romano-Germanic or Continental-European model of local public power organization is in effect, which is characterized by a combination of local self-government with local management carried out by local bodies of state executive power. In administrative-territorial units, a representative body of local self-government and a local body of the executive power of the state, headed by a representative of the state in France appointed by the center, who exercises administrative supervision over the activities of local self-government bodies, operate at the same time.

The constitutional powers of the President of France in the sphere of executive power include the right to participate and preside over government meetings. According to Constitution of the Fifth Republic of 1958, the president presides over the Council of Ministers (Article 9) [3]. In this state, there are certain peculiarities regarding the status and name of the government. A distinction is made between the Council of Ministers and the Council of the Cabinet. The government that sits under the chairmanship of the head of state is called the Council of Ministers, the most important decisions are made at such meetings. For example, draft laws are discussed in the Council of Ministers before being submitted to the parliament, high-ranking officials of the state administration (state councilors, prefects, etc.) are appointed, acts on the introduction of martial law and state of emergency are adopted, etc. The Council of the Cabinet is understood to mean meetings held under the chairmanship of the Prime Minister, at which issues of a current nature are considered.

The President of France has the right to award state awards, confer honorary and higher military ranks.

The constitutional powers of the President of France in the sphere of legislative power include: convening extraordinary sessions of the parliament; early termination of the powers of the parliament and appointment of extraordinary elections; signing and promulgation of laws adopted by the parliament; application of the veto on laws adopted by the parliament; publication of own regulatory legal acts.

In the field of legislative power, the President of France has the right to call the parliament to extraordinary sessions. This allows the president to ensure that parliament works effectively and that it can respond to the urgent needs of the country. Thus, in 2022, French President Emmanuel Macron convened the parliament for an extraordinary session in August to consider the budget bill. In 2023, head of state Emmanuel Macron called parliament into an extraordinary session in April to consider a bill to increase pensions.

The right to dissolve the parliament also belongs to the constitutional powers of the president in the sphere of legislative power. This right expresses the arbitration function of the head of state. In France, the prerequisite for the dissolution of the parliament is the consultation of the president with the head of the government and the heads of the chambers of the parliament (Article 12 of Constitution of the Fifth Republic of 1958) [3].

The dissolution of the parliament by the President of France is limited to a number of conditions. In particular, in France, the parliament cannot be dissolved within 12 months after the start of the sessions of the newly elected parliament. It is also not allowed to dissolve the parliament during a state of emergency or martial law. Thus, Article 16 of Constitution of the Fifth Republic of 1958 states that the National Assembly cannot be dissolved during the exercise of emergency powers [3].

In the sphere of legislative power, the President of France has the right to sign and promulgate laws adopted by the Parliament (promulgation). According to the Constitution of the Fifth Republic of 1958, the president is given a certain period during which he must either sign the law or, if provided for in the constitution, veto it. This term is 15 days. According to the Constitution of the Fifth Republic of 1958, the President of the Republic promulgates laws within 15 days after the transmission of the finally adopted law to the government (Article 10) [3]. Promulgation of the law by the president is a formality that allows the law to be put into effect. After submitting to the government the text of the law that was adopted by the parliament (Article 10) or the people (Article 11), the president promulgates it by means of a decree within two weeks. As F. Ardan points out, in practice the head of state does not stop at this limitation and formal intervention in the process of drafting the law. He can

take the initiative to pass laws or ask the government to make certain amendments to the bill or even withdraw it from consideration. It also happens that before the start of parliamentary debates, he announced the measures that are at the disposal of the chambers (the cancellation of the debt obligations of some African states towards France by President F. Mitterrand in 1989). So, according to this author, we can talk about "the President is a legislator" [2, p. 69].

Other legislative powers of the President of France include the right to veto laws passed by Parliament (Article 10 of Constitution of the Fifth Republic of 1958) [3]. Veto means the refusal of the head of state to sign and promulgate the law.

The President of France does not have the right of legislative initiative. Only the head of government and members of parliament have this right (Article 39 of Constitution of the Fifth Republic of 1958) [3].

The legislative powers of the President of France include the right to issue normative-legal acts of a sub-legal administrative nature. The President of France also does not issue acts that have the force of law.

In the sphere of legislative power, the President of France has the right to send a message to the Parliament. This right of the head of state acts as the main means of communication between the president and the parliament. Thus, the Constitution of the Fifth Republic of 1958 states: "The President of the Republic deals with both houses of the Parliament by means of messages that are read in the houses and are not subject to any discussion. In the period between sessions, the Parliament specially meets on this occasion" (Article 18) [3]. In terms of content, this authority is a reproduction of Article 37 of the Constitution of the Fourth Republic of 1946 ("The President of the Republic communicates with Parliament by means of messages sent to the National Assembly") [4]. However, as noted by M. Prelo, in the IV Republic, messages were countersigned by the head of government and the minister (and even the state minister) [7, p. 598], while today this action of the head of state is a unilateral act of the president. Presidential messages are not up for debate. Since the head of state is "beyond criticism" due to his political irresponsibility. Messages can be very diverse in content. Among them, we can single out S. de Gaulle's message regarding the reduction of the term of the presidential mandate from seven to five years in 1973; the message of F. Mitterrand in 1986 on the occasion of the 100th anniversary of the birth of R. Schuman, the founder of European integration. Therefore, presidential messages in France do not become the subject of debate in parliament.

The powers of the President of France in the field of judicial power include the right to pardon, mitigate and cancel criminal punishments determined by the court. In addition, the President of France in the field of judicial power has the right to appoint to

judicial or higher judicial positions or to participate in the procedure of such appointments. The relevant appointments in France are carried out on the proposal of a special body called the "Higher Council of Magistracy".

In the field of foreign policy activity, the head of state is given significant powers. The president represents the state in foreign relations, determines the direction of the state's foreign policy. He holds personal meetings with heads of foreign states and governments, participates in negotiations on issues important to the nation. Other powers of the President of France in the field of foreign policy include accreditation and reception of diplomatic representatives of foreign countries, appointment and recall of ambassadors and other diplomatic representatives.

Significant powers of the president in the sphere of foreign policy activities are related to the conclusion and ratification of international treaties, which he does with or without the sanction of the parliament. The President of France negotiates and ratifies international treaties. He is informed about negotiations regarding the conclusion of any international agreement that is not subject to ratification (Article 52 of Constitution of the Fifth Republic of 1958) [3]. These powers make the president responsible for foreign policy. It is in this capacity that he sits in European governing structures, where a place is reserved for the head of state [6, p. 295]. French researchers note that the participation of the head of state in foreign policy is related to specific examples of the president's intervention in the sphere of foreign policy activity of the state. Thus, the memorandum of September 24, 1958, which represents the foundations of France's Atlantic policy, remained unknown even to the government for a long time. Likewise, the issue of sending French troops to Gabon in February 1964 was not discussed in the government. Quite often, the head of state alone makes decisions on foreign policy. In June 1974, President J. d'Estaing met with German Chancellor H. Schmidt without the participation of the Prime Minister and the Minister of Foreign Affairs [5, p. 180].

In the spheres of national security and defense of the state, the President of France is the supreme commander of the armed forces of the state. He is granted the right to appoint and dismiss from positions above the command of the armed forces, assign higher military ranks, preside over the highest bodies of national security and defense, introduce martial law in the country or in some of its localities, announce general or partial mobilization, etc. The introduction of a state of emergency can result not only in the suspension of certain constitutional provisions, but also in the expansion of the powers of the executive power, the limitation of the powers of representative institutions, and the temporary supremacy of the decrees of the head of state over the current legislation.

Conclusion. Thus, the President of France is given wide powers. The constitutional powers of the President of France in the sphere of executive power include: formation of the government; dismissal of the government as a whole or individual members of it; appointment of heads of local executive bodies; management of executive bodies; recognition with state awards, awarding of honorary and higher military ranks. The constitutional powers of the President of France in the sphere of legislative power include: convening extraordinary sessions of the parliament; early termination of the powers of the parliament and appointment of extraordinary elections; signing and promulgation of laws adopted by the parliament; application of the veto on laws

adopted by the parliament; publication of own regulatory legal acts. The powers of the President of France in the field of judicial power include the right to pardon, mitigate and cancel criminal punishments determined by the court; the right to appoint to judicial or higher judicial positions. In the field of foreign policy activity, the head of state represents the state in foreign relations, determines the direction of the state's foreign policy. He holds personal meetings with heads of foreign states and governments, participates in negotiations on issues important to the nation. In the spheres of national security and defense of the state, the President of France is the supreme commander of the armed forces of the state.

REFERENCES:

1. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів. Київ : Либідь, 2005. 568 с.
2. Ardant P., Formery S.-L. Les Institutions de la Ve République. HACHETTE EDUC, 2019. 14 edition. 168 p.
3. Constitution of the Fifth Republic of 4 October 1958. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/constiution_anglais_oct2009.pdf(date of application: 29.06.2023).
4. Constitution of the Fourth Republic of 27 October 1946. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1946-ive-republique> (date of application: 29.06.2023).
5. Demichel de André, Demichel Francine. Institutions et pouvoir en france: Une traduction institutionnelle du capitalisme monopoliste d'état. Éditions sociales, 1975. 224 p.
6. Jacqué Jean Paul. Droit constitutionnel et institutions politiques. Editions Dalloz – Sirey, 4e édition, 2000. 249 p.
7. Prélot Marcel. Précis de droit constitutionnel. Dalloz, 1948. 606 p.

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ЗАВДАННЯ

CURRENT CHALLENGES AND STRATEGIES OF ENSURING INFORMATION SECURITY IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF RUSSIAN AGGRESSION: PROSPECTS AND TASKS

Галіпчак В.Д.,

аспірант кафедри політичних інститутів та процесів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Дана стаття розглядає сучасні виклики та стратегії забезпечення інформаційної безпеки України в умовах російської агресії. Аналізуються кібератаки, гібридна війна та дезінформація. Розглядаються стратегії кіберзахисту, міжнародне співробітництво та важливість освіти у галузі безпеки. Стаття висвітлює потребу в інноваційних рішеннях, законодавчих змінах та співпраці з приватним сектором для створення стійкої системи в умовах постійної загрози.

Стаття аналізує складні сценарії та виклики, з якими стикається Україна через російську агресію в інформаційному просторі. Обговорюється необхідність ефективних стратегій відповіді на кіберзагрози, враховуючи міжнародне співробітництво та важливість освіти для підготовки кадрів. Стаття також розглядає високотехнологічні рішення та інновації як критичні елементи в області забезпечення інформаційної безпеки. Приділено окрему увагу, стратегіям забезпечення інформаційної безпеки, названо та висвітлено основні підходи та рішення у контексті сучасних викликів, створених російською агресією. Здійснено обговорення перспектив розвитку та визначення завдань, які важливо вирішити в майбутньому, задля забезпечення ефективної інформаційної безпеки України в умовах постійних викликів.

Стаття завершується визначенням конкретних шляхів вдосконалення стратегій та систем інформаційної безпеки. Запропоновано практичні кроки, спрямовані на підвищення ефективності заходів з кіберзахисту та розвитку кіберспроможностей. У висновку статті відзначається необхідність спільних зусиль національних та міжнародних гравців у сфері інформаційної безпеки. Зазначається, що лише шляхом об'єднання зусиль можна ефективно протистояти складним викликам російської агресії та забезпечити стійкість інформаційного простору України.

Отже, стаття ставить за мету не лише аналіз сучасних викликів інформаційній безпеці, але і надає конкретні практичні рекомендації та стратегії для подолання цих викликів у контексті російської агресії.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційний простір, інформаційна загроза, стратегії інформаційної безпеки, інформаційна загроза, кіберзагрози, гібридна війна, російська агресія.

This article examines modern challenges and strategies for ensuring information security of Ukraine in the conditions of Russian aggression. Cyber attacks, hybrid warfare and disinformation are analyzed. Cyber defense strategies, international cooperation and the importance of security education are discussed. The article highlights the need for innovative solutions, legislative changes and cooperation with the private sector to create a sustainable system in the face of constant threat.

The article analyzes the complex scenarios and challenges that Ukraine faces due to Russian aggression in the information space. The need for effective strategies to respond to cyber threats is discussed, taking into account international cooperation and the importance of education for training personnel. The article also considers high-tech solutions and innovations as critical elements in the field of ensuring information security. Particular attention is paid to strategies for ensuring information security, the main approaches and solutions in the context of modern challenges created by Russian aggression are named and highlighted. A discussion of development prospects and identification of tasks that are important to solve in the future in order to ensure effective information security of Ukraine in conditions of constant challenges was carried out.

The article concludes with the determination of specific ways of improving information security strategies and systems. Practical steps aimed at increasing the effectiveness of cyber defense measures and developing cyber capabilities are proposed. The conclusion of the article notes the need for joint efforts of national and international players in the field of information security. It is noted that only through joint efforts can one effectively resist the complex challenges of Russian aggression and ensure the stability of Ukraine's information space.

Therefore, the article aims not only to analyze modern challenges to information security, but also to provide specific practical recommendations and strategies for overcoming these challenges in the context of Russian aggression.

Key words: information security, information space, information threat, information security strategies, information threat, cyber threats, hybrid war, Russian aggression.

Постановка проблеми. Україна, як сучасна країна в умовах глобалізації та інформаційного розвитку, стає свідком та полем надзвичайно активної російської агресії, яка простягається не

лише як у фізичний, але і не менш важливо – у віртуальний простір. Ця ситуація породжує величезні виклики для національної інформаційної безпеки, ризикуючи не лише технологічною стійкістю, але

й соціокультурним зламом. Російська агресія, яка виявляється окрім фізичного повномасштабного вторгнення, проявляється також і через кібератаки, дезінформацію та гібридну війну, створює складну, що у свою чергу створює складну інформаційну обстановку. Ця ситуація не лише піддає сумніву надійність джерел інформації, але й загрожує безпеці особистих даних, функціонуванню критичних інфраструктур та загрожує соціокультурній єдності країни.

В умовах сучасних технологічних досягнень, роль кіберзагроз у веденні агресивних дій збільшується. Російські хакерські групи ведуть не тільки кібершпиунство, але й вдаються до руйнівних кібератак на українські інфраструктури. Це порушує не тільки стійкість державних інформаційних систем, але й ставить під загрозу економіку та національну безпеку. Російська гібридна війна включає елементи дезінформації та психологічної війни, спрямовані на дестабілізацію суспільства та порушення довіри до владних структур. Систематичне поширення фейків та маніпуляція інформацією створюють серйозні перешкоди для формування об'єктивного світогляду громадян та національної єдності. У цьому контексті, варто відзначити важливість даної проблематики та розглянути детальніше, які саме виклики стоять перед нами сьогодні та, як нам з цим боротися на полі інформаційної арени.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчені з України та інших країн активно приносять величезний внесок у розробку та реалізацію стратегій забезпечення інформаційної безпеки України в умовах російської агресії. Їхні дослідження охоплюють широкий спектр аспектів, від розробки технологій кіберзахисту та виявлення кіберзагроз до вивчення впливу дезінформації та психологічних аспектів інформаційної безпеки. Серед дослідження наукового доробку сучасного інформаційно-безпекового простору варто відзначити таких вітчизняних вчених як: Дергачов О. (Інститут Кібербезпеки НАНУ – розробляє технології виявлення та захисту від кіберзагроз), Лисенко М. (кібершкола KNU – активно залучена до освітніх програм у галузі кібербезпеки), Гайдамака С. (Інститут Інформаційних Технологій та Засобів Навчання НАПН України – вчений спеціалізується на розробці систем безпеки інформаційних технологій), Кашук Ю. (Київський Політехнічний Інститут – веде дослідження з інтеграції кіберзахисту в інфраструктуру критичних об'єктів України) та ін. Ці вчені та дослідники відіграють ключову роль у розвитку інформаційної безпеки в Україні через свій внесок у дослідження, розробку технологій та навчання нового покоління фахівців у цій області, особливо в у військовий період. Щодо зарубіжного досвіду, слід відзначити, що в світі щороку дедалі більше вчених намагається зрозуміти проблеми та виклики

інформаційної безпеки в Україні з міжнародної перспективи та висвітлити проблеми та стратегії кібербезпеки в контексті російської агресії для широко загалу. Так, американська дослідниця Доктор Кімберлі Мартіно у працях: "Кіберстійкість України: Поворотний момент в історії", "Протидія інформаційній війні: уроки з України" – досліджує кіберстійкість України та її ключового значення в історії, а також аналіз методів протистояння інформаційній війні; Т. Рід: "Атрибуція кібератак", Активні заходи: Історія дезінформації та політичної війни" – вивчає історію дезінформації та політичної війни на прикладах сучасних конфліктів та воєн; Я. Каленський: "Стійкість до дезінформації в Центральній та Східній Європі", "Боротьба України з інформаційною війною: Триумф рішучості" – фокусування на дослідженні стійкості до дезінформації в Центральній та Східній Європі, а також аналіз інформаційної війни та заходів України для її подолання.

Ці та багато інших вчених допомагають розуміти виклики інформаційної безпеки в Україні з міжнародної перспективи та висвітлюють проблеми та стратегії кібербезпеки в контексті російської агресії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Досліджуючи стратегії забезпечення інформаційної безпеки, варто зупинитись на таких основних викликах та аспектах, як: кіберзагрози та гібридна війна (із зростанням технологічних можливостей російської сторони, важливо розглядати нові форми кіберзагроз та гібридної війни, які можуть виникати в контексті інформаційної безпеки), захист критичної інфраструктури (питання захисту критичної інфраструктури залишається невирішеним, особливо в умовах можливих кібератак на енергетичні, транспортні та інші системи), інформаційна гігієна громадян (залучення громадян до збереження власної інформаційної безпеки та підвищення рівня інформаційної гігієни залишається актуальною проблемою), міжнародна підтримка (Невирішеною залишається проблема підвищення рівня міжнародної співпраці в області кібербезпеки для вирішення глобальних викликів та обміну інформацією). Ці невирішені аспекти формують основу для подальших досліджень та розробки стратегій забезпечення інформаційної безпеки в Україні в умовах сучасної геополітичної ситуації.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета статі полягає у ретельному аналізі інформаційної безпеки, висвітленні актуальних викликів та розробці стратегій для справжнього захисту в умовах постійної загрози кібератак та гібридної війни. Основні цілі статті:

– Проаналізувати сучасні виклики для інформаційної безпеки України: ретельний розгляд та ідентифікація конкретних викликів, що виника-

ють в контексті російської агресії та їхній вплив на інформаційну безпеку України.

– Визначити стратегії захисту: розробка конкретних стратегій та заходів для забезпечення ефективного захисту інформаційних ресурсів та інфраструктури України.

– Оцінка перспектив розвитку: визначення можливих напрямків розвитку інформаційної безпеки в Україні та визначення стратегій для ефективного впорядкування із сучасними та майбутніми викликами.

– Формулювання рекомендацій: надання конкретних рекомендацій для удосконалення інформаційної безпеки на різних рівнях, від індивідуального користувача до державних структур.

– Висвітлення заходів для активного захисту: підкреслення важливості активних заходів, включаючи освіту, технічні інновації та міжнародне співробітництво, для забезпечення повноцінного захисту інформаційного простору.

Дані завдання спрямовані на створення інформативної, стратегічної та практичної основи для подальшого розвитку та зміцнення інформаційної безпеки України в умовах російської агресії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі, де технологічний розвиток прискорюється, інформаційна безпека стає фундаментальним аспектом національної безпеки, особливо для країн, які зазнають впливу геополітичних конфліктів та воєн. Російська агресія в Україні виявилася не лише військовою загрозою, але й систематичними атаками на інформаційний простір, спрямованими на дестабілізацію внутрішнього порядку та порушення національної безпеки. Сутність проблеми полягає в тому, що інформаційний простір України став полем бою, де кіберзагрози стають ефективним інструментом гібридної війни. Російські кібератаки націлені на враження не лише на військові об'єкти, а й на господарську інфраструктуру та суспільство загалом, переплітаючи фізичний та кібернетичний фронти. Розгортання російської агресії та її вплив на інформаційну безпеку ставить перед Україною нагальні завдання в області кіберзахисту, вивчення новітніх методів кібератак та розробки стратегій для протидії цим загрозам [4, с. 89].

Актуальність цієї теми полягає в необхідності розуміння та вирішення системних проблем інформаційної безпеки для забезпечення стабільності та безпеки країни в умовах геополітичних турбуленцій. Сучасні виклики інформаційної безпеки в Україні невдовзі стали не лише технічним завданням, а й складною мозаєю гібридних загроз, в основі яких лежать різні форми кібератак та дезінформації. Розглядаючи сучасні виклики інформаційної безпеки в Україні, ми виявляємо два ключові аспекти: кібератаки та дезінформацію,

які стали необхідними компонентами гібридної війни, що веде Росія. У контексті російської агресії, кібератаки відіграють ключову роль у веденні гібридної війни. Російська сторона активно використовує технічні засоби для порушення інформаційної безпеки України. Це включає в себе напади на критичну інфраструктуру, великі корпоративні системи та спроби отримання конфіденційної інформації [5, с. 20-23]. Адже, гібридна війна, яку Росія веде проти України, не обмежується лише військовими операціями. Вона включає в себе широкий спектр інструментів, таких як економічний тиск, дипломатичні впливи та особливо ефективну інформаційну складову. Аналізуючи цей аспект, можна визначити, як Росія використовує гібридну війну для досягнення своїх політичних та стратегічних цілей. Сюди відносимо: дезінформаційні кампанії (російські дезінформаційні кампанії не лише створюють хаос та непевність, але й спрямовані на вплив на громадську думку) [3, с. 4-5].

Дослідження механізмів дезінформації дозволить виявити вразливі точки та слабкі місця. Розгляд інноваційних стратегій для протидії впливу дезінформації та підвищення інформаційної грамотності суспільства стане основою для розробки ефективних методів контрдії. Тому, стає очевидним, що кібератаки та дезінформаційні кампанії, які здійснює Росія в контексті агресії проти України, стали не тільки загрозою технічної безпеки, але й складною гібридною стратегією впливу. Кібератаки виявляються ключовим інструментом для порушення інформаційної стійкості, водночас дезінформаційні кампанії викликають глибокий соціокультурний вплив.

В умовах постійної російської агресії та неперервної кіберзагрози, стратегії забезпечення інформаційної безпеки для України стають ключовим фактором у збереженні національної безпеки та суверенітету. В цьому контексті розглядаємо ключові аспекти стратегічного планування та реалізації заходів, спрямованих на забезпечення інформаційної безпеки країни:

1. Кіберзахист та Заходи Кібербезпеки: розробка та впровадження передових систем, таких як системи виявлення вторгнень та протишпигунства, для ефективно оборони від кібератак, проведення освітніх кампаній щодо безпечного користування інтернетом та протидії соціальному інженерингу.

2. Розвиток військових кіберпідрозділів для ефективного опору кіберагресії та захисту критично важливої інфраструктури.

3. Фінансування та підтримка інновацій у галузі кібербезпеки та власних технологічних розробок.

4. Моніторинг та виявлення вторгнень: встановлення систем для постійного моніторингу та виявлення вторгнень у інформаційний простір.

5. Медійна грамотність: розвиток медійної грамотності для ефективного визначення та протидії дезінформації [2, с. 136-141].

Спільна мета даних стратегій – створення комплексного та взаємодіючого підходу до забезпечення інформаційної безпеки України в умовах російської агресії. Проте, забезпечення інформаційної безпеки не може бути вирішеним національними зусиллями однієї країни. Міжнародна співпраця грає ключову роль у формуванні відповідальності та ефективної реакції на кіберзагрози. Саме міжнародна кооперація та співпраця є стратегічно важливим елементом у забезпеченні інформаційної безпеки України та в реагуванні на виклики російської агресії в кіберпросторі. Виділимо основні сфери та стратегії співпраці України з іншими країнами та міжнародними організаціями:

1. Участь у Міжнародних Організаціях: активна участь у міжнародних організаціях, таких як Інтерпол, ООН та Європейський Союз, для обміну інформацією та розробки спільних стратегій.

2. Укладання двосторонніх угод: встановлення партнерств та угод із стратегічними країнами для обміну інформацією та спільної боротьби з кіберзагрозами.

3. Спільні технічні проекти: участь у спільних технічних проектах та дослідженнях з іншими країнами для розробки нових засобів та стратегій кібербезпеки.

4. Спільна кібернавігація: об'єднання зусиль для створення міжнародної системи моніторингу та виявлення кіберзагроз.

5. Взаємодія у сфері захисту прав людини [1, с. 43-44].

Наводячи, приклади спільних ініціатив України та країн західних партнерів в сфері запезпечення інформаційного простору України та Європи загалом, слід зазначити про проведення спільних інформаційних кампаній (для виявлення та розкриття дезінформації, яка надходить з боку російських джерел. Розробка спільних повідомлень та матеріалів, щоб розкрити маніпуляції і введення в оману); участь в міжнародних кіберкоаліціях, які об'єднують сили для взаємодії та реагування на кіберзагрози з боку Росії; спільні технічні операції з захоплення інфраструктури, використаної для здійснення кібератак, для зменшення їхньої ефективності; створення міжнародних експертних груп для спільного аналізу та розслідування кіберінцидентів, пов'язаних із російською агресією. Ці приклади вказують на важливість співпраці України з міжнародними партнерами у сфері інформаційної безпеки для ефективного протидії кіберзагрозам з боку Росії.

Освіта в галузі інформаційної безпеки є ще однією стратегічною ланкою та ключовим чин-

ником для забезпечення стійкості суспільства в умовах російської агресії. Адже, інформаційна безпека визначається не лише технічними заходами, але й глибоким розумінням інформаційних ризиків, етичних аспектів та здатністю ефективно реагувати на змінюючіться ситуації. Освічені та підготовлені кадри є основною ланкою в боротьбі з кіберзагрозами та дезінформацією. Основні завдання, які ставить перед собою едукативна стратегія:

– Розширення освітніх програм (розробка та впровадження більш широкого спектру освітніх програм у галузі інформаційної безпеки, охоплюючи аспекти кіберзахисту, кібербезпеки та боротьби з дезінформацією).

– Підвищення рівня технічних навичок: (спрямування зусиль на підготовку фахівців з високим рівнем технічних знань, які здатні ефективно виявляти та протидіяти кіберзагрозам).

– Створення інноваційних навчальних центрів (розробка та підтримка іноваційних навчальних центрів, що сприяють практичній підготовці та використанню сучасних технологій) [7, с. 125-127].

Ефективна підготовка кадрів у галузі інформаційної безпеки є стратегічно важливою для забезпечення стійкості суспільства в умовах російської агресії. Освіта створює основу для розвитку кваліфікованих фахівців, здатних адаптуватися до постійно змінного інформаційного середовища та ефективно протидіяти сучасним безпековим викликам.

Таким чином, у контексті постійно зростаючої загрози російської агресії після 2014 року та її впливу на інформаційну безпеку України особливо з початку 2022 року, визначення майбутніх викликів стає надзвичайно важливим завданням. Прогноз показує, що кіберзагрози та методи гібридної війни будуть продовжувати еволюцію, створюючи нові виклики та перспективи для країни, що у свою чергу потребує комплексного використання вище розглянутих стратегій, для збереження суверенітету держави та її комплексної відбудови.

Висновки. У світлі постійних загроз російської агресії інформаційна безпека України вимагає не лише уважності, а й стратегічного та інноваційного підходу. Стаття розкрила низку викликів, які постають перед країною в цьому контексті, вказуючи на необхідність негайних заходів. Огляд сучасних стратегій та викликів забезпечення інформаційної безпеки дозволив сформулювати ключові напрями розвитку. Від технологічності та розробки інноваційних рішень до зміцнення кадрового потенціалу та міжнародного співробітництва – кожен аспект має важливу роль у створенні надійного щита перед загрозами. Спільна відповідь українського уряду, впровадження законодавчих змін, удоскона-

лення правового поля щодо питання кібербезпеки, роль приватного сектору та міжнародних партнерів є вирішальною для забезпечення інформаційної безпеки. Саме розуміння прогнозованих викликів та наполегливе вдосконалення стратегій дозволять Україні зберегти контроль над своєю інформаційною сферою та забезпечити стійкість у вирішальні моменти. Адже, наше основне завдання на

майбутнє – це постійно вдосконалювати стратегії інформаційного захисту, бути гнучкими в адаптації до нових загроз і навчатися від кожного етапу відповідаючи на агресію. Лише таким чином Україна може побудувати надійний фундамент для своєї інформаційної безпеки та захистити себе від сучасних та еволюціонуючих загроз на сучасній геополітичній арені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондаренко В. О., Литвиненко О. В. (2013). Інформаційна безпека сучасної держави: концептуальні роздуми URL: <http://www.crime-research.iatp.org.ua/library/strateg.html> (Дата звернення 28.11.2023)
2. Горбань Ю. О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. Вісн. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. 2015. № 1. С. 136-141.
3. Гусаров В. (2014). Кремль розпочав нову інформаційну операцію проти України URL: <http://www.osvita.mediasapiens.ua/material/34281>.
4. Довгань О.Д., Ткачук Т.Ю. Система інформаційної безпеки України: онтологічні виміри. Інформація і право. № 1(24)/2018. С. 89-103.
5. Залевська І.І., Удренас Г.І. Інформаційна безпека України в умовах російської військової агресії. Південноукраїнський правничий часопис. 2022. № 1-2. С. 20-26.
6. Кузьмінська Р.В. Забезпечення інформаційної безпеки України в умовах російсько-української війни. Київ, 2023. С. 38-42.
7. Турчак А.В. Основні засади державної політики забезпечення інформаційної безпеки в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2019. №11. С.123-127.
8. Jakub Kalenský (2018). "Ukraine's Struggle with Information Warfare: A Triumph of Resolve".
9. Hybrid Warfare (2019). URL: <http://www.gao.gov/assets/100/97053.pdf>.
10. Kimberly Martineau (2022). "Ukraine's Cyber Resilience: A Pivotal Point in History".

Е-УРЯДУВАННЯ ЯК СКЛАДОВА ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИКО-УПРАВЛІНСЬКИХ ІНСТИТУТІВ БОЛГАРІЇ

E-GOVERNMENT AS A COMPONENT OF THE TRANSFORMATION OF POLITICAL AND ADMINISTRATIVE INSTITUTIONS IN BULGARIA

Клим Р.Д.,

*аспірантка кафедри політології та державного управління
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

У статті визначено, що електронне урядування є складовою трансформації політико-управлінських інститутів щодо розробки та підтримки електронних систем, ефективності надання публічних е-послуг, підвищення рівня участі громадян в управлінні процесами державного, регіонального та локального розвитку.

Зазначено, що розвиток е-урядування у Болгарії є елементом переходу від індустріального до інформаційного суспільства та засобом прискорення процесів європейської інтеграції, який можна розділити на чотири основні етапи. Перший підготовчий етап (2000–2002 рр.) характеризувався прийняттям нормативно-правових актів для впровадження електронного урядування. Впродовж другого етапу (2002–2005 рр.) політика е-урядування зосереджена на розробці та впровадженні технологічних й організаційних рішень в діяльності політико-управлінських інститутів. Створення умов розвитку трансграничних послуг для громадян і бізнесу в межах загального ринку ЄС – це ключові завдання третього етапу (2005–2006 рр.). Четвертий етап (з 2007 р.) є періодом цілеспрямованого та динамічного розвитку е-уряду.

Наголошено, що важливою метою електронного урядування в Болгарії є забезпечення умов доступу населення до інформації, прозорості діяльності політико-управлінських інститутів та можливості зворотного зв'язку як передумов громадського контролю за органами виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Встановлено, що сучасна система е-урядування в РБ спрямована на реалізацію таких основних напрямів у сфері комунікацій та послуг, зокрема «адміністрація – громадяни», «адміністрація – бізнес», «адміністрація – адміністрація», «міжвідомча ефективність та результативність» та «держава-член ЄС – держава-член ЄС».

Вказано, що подальший розвиток електронного урядування у Болгарії здійснюється в межах цифрової трансформації державного сектору та побудові сучасного цифрового управління, яке має забезпечити високий рівень мережевої та інформаційної безпеки.

Ключові слова: електронне урядування, уряд, Республіка Болгарія, європейська інтеграція, стратегії е-урядування.

The article defines, that e-governance is a component of the transformation of political and administrative institutions regarding the development and support of electronic systems, the effectiveness of public e-services, increasing the level of citizen participation in the management of state, regional and local development processes. The first preparatory stage (2000–2002) was characterized by the adoption of legal acts for the implementation of electronic governance.

It is noted, that the development of e-government in Bulgaria is an element of the transition from an industrial to an information society and a means of accelerating the processes of European integration, which can be divided into four main stages. During the second stage (2002–2005), e-governance policy focused on the development and implementation of technological and organizational solutions in the activities of political and management institutes. Creating conditions for the development of cross-border services for citizens and businesses within the common EU market are the key tasks of the third stage (2005–2006). The fourth stage (since 2007) is a period of purposeful and dynamic development of e-government.

It is emphasized, that an important goal of e-government in Bulgaria is to ensure the conditions for public access to information, transparency of the activities of political and management institutes and the possibility of feedback as a prerequisite for public control over bodies of executive power and local self-government.

It was established, that the modern e-government system in the Republic of Belarus is aimed at the implementation of the following main directions in the field of communications and services, in particular, "administration – citizens", "administration – business", "administration – administration", "interagency efficiency and effectiveness" and "EU member state – EU member state".

It is indicated, that the further development of e-government in Bulgaria is carried out within the framework of the digital transformation of the public sector and the construction of modern digital management, which should ensure a high level of network and information security.

Key words: e-government, government, Republic of Bulgaria, European integration, e-government strategies.

Постановка проблеми. Розвиток системи електронного урядування в Республіці Болгарія (РБ) має тривалу історію, яка розпочалася ще у 1970-х рр. Однак, найбільш інтенсивний період впровадження е-урядування пов'язаний з підготовкою вступу Болгарії до Європейського Союзу та набуттям членства в цій міжнародній організації. Вивчення болгарського досвіду електронного урядування як складової трансформації політико-управлінських інститутів є надзвичайно актуаль-

ним і для України, яка законодавчо закріпила курс на європейську інтеграцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Поняття «електронне урядування» як нова сфера політико-публічних відносин розвивається дедалі інтенсивніше та у більшому масштабі не лише на міжнародному, а й на національному, регіональному та локальному рівнях. З'ясування сутності «е-урядування» та «е-уряду» є предметом досліджень болгарських та українських науковців. Зокрема, на думку С. Міхалева, «електронне урядування відображає бачення демократичного управління процесами та явищами в суспільстві й утвердження принципів верховенства права» [7], а «електронний уряд – це глобальна тенденція, яка впроваджується урядами в усьому світі і спрямована на використання переваг найновіших ІКТ на благо уряду та всіх, хто з ним взаємодіє» [7]. За Ед. Сантьяго, термін «електронний уряд» можна визначити «як використання технологій, зокрема веб-додатків, для кращого доступу до державної інформації, надання адміністративних послуг громадянам, підприємствам, службовцям, адміністративним установам та організаціям» [2, с. 142]. Р. Варбанов зазначає, що «електронний уряд – це використання ІТ в державних адміністраціях у поєднанні з організаційними змінами та новими навичками з метою покращення адміністративних послуг, демократичних процесів і посилення підтримки державної політики в цілому» [3]. В. Бурдяк розглядає «становлення е-урядування в Республіці Болгарія як чинник модернізації публічної адміністрації» [2, с. 140].

У процесі проведення дослідження було використано низку нормативно-правових актів, в яких визначено ключові завдання щодо трансформації політико-управлінських інститутів Болгарії шляхом запровадження електронного урядування. Це, зокрема «Стратегія електронного урядування в Республіці Болгарія» [9], Закон «Про електронне управління» [6], «Загальна стратегія електронного урядування в Республіці Болгарія на 2011–2015 рр.» [11], «Стратегія електронного урядування в Республіці Болгарія на 2014–2020 рр.» [10], «Національний план щорічних пріоритетів розвитку електронного уряду в Республіці Болгарія, квітень 2013 р. – грудень 2020 р.» [8], «Оновлена стратегія розвитку електронного управління в Республіці Болгарія на 2019–2025 рр.» [1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній українській політичній науці відсутній комплексний аналіз дослідження розвитку та функціонування е-урядування в Болгарії як складової трансформації політико-управлінських інститутів, що визначило потребу у проведенні даної наукової розвідки.

Метою статті є дослідження е-урядування як складової трансформації політико-управлінських

інститутів Болгарії після вступу до Європейського Союзу. Для досягнення означеної мети потрібно вирішити такі дослідницькі завдання: з'ясувати сутність термінів «електронне урядування» та «електронний уряд»; визначити основні етапи становлення е-урядування в Болгарії; здійснити аналіз нормативно-правових актів, які супроводжують процес розвитку е-урядування як складової трансформації політико-управлінських інститутів РБ.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Розвиток електронного урядування у Республіці Болгарія є елементом переходу від індустріального до інформаційного суспільства і засобом прискорення процесів європейської інтеграції, а його побудова зумовлена необхідністю скорочення витрат та підвищення ефективності державного управління. Важливою метою е-урядування є забезпечення умов доступу населення до інформації, а також забезпечення прозорості діяльності політико-управлінських інститутів та можливості зворотного зв'язку як передумов громадського контролю за органами виконавчої влади та місцевого самоврядування.

У 2006 р. міністр Н. Василев окреслив еволюцію електронного уряду в Болгарії, виділивши кілька етапів [12]. Зокрема під час першого підготовчого етапу (2000–2002 рр.) були прийняті нормативно-правові акти для впровадження е-урядування. Основні завдання, що постали перед політико-управлінськими інститутами були спрямовані на надання в електронному вигляді якісних, економічно ефективних та легкодоступних адміністративних послуг громадянам та бізнесу, а також розширенні технологічних можливостей громадян і бізнесу щодо участі в управлінні. Особлива увага зверталася на створення організаційного, комунікаційного та інформаційного середовища для ефективного функціонування публічного управління відповідно до принципів, норм та кращих практик Європейського Союзу.

Впродовж другого етапу (2002–2005 рр.) політика електронного урядування зосереджувалася на розробці та впровадженні технологічних і організаційних рішень в окремих підрозділах публічної адміністрації на місцевому рівні та реалізації деяких великих проектів на центральному рівні. Характерним для цього періоду було запровадження електронних документів і електронних підписів у роботі публічної адміністрації та електронних адміністративних послуг для громадян і бізнесу. Зазначимо, що у 2002 р. Міністерська рада РБ прийняла «Стратегію електронного урядування», яка окреслила сутність електронного уряду та його значення для всього суспільства, стратегічні цілі його впровадження в Болгарії. У документі наголошено, що «основною ціллю прийняття стратегії є організація та підтримка

на найвищому державному рівні реалізації електронного уряду як довгострокового процесу» [7]. Відповідно до цього документу, в державному управлінні відсутнє єдине інформаційне середовище, яке у відомствах знаходиться на різному технологічному рівні, а рішення у сфері інформаційних технологій окремих підрозділів публічної адміністрації не узгоджені, що призводить до несумісності систем. У стратегії підкреслено, що створено понад 70 національних реєстрів та інформаційних систем, деякі з яких доступні в електронному вигляді, але ключовим їх недоліком є недостатній взаємозв'язок та інтегрованість між ними. Основний висновок полягає в тому, що існуюча вертикальна структура моделі управління ускладнює зв'язок адміністрації з громадянами та бізнесом.

У контексті європейського членства ключові пріоритети третього етапу (2005–2006 рр.) зосереджені на створенні умов розвитку транскордонних послуг для громадян і бізнесу в межах загального ринку ЄС та побудові єдиного інформаційно-телекомунікаційного середовища е-урядування.

Після вступу до Євросоюзу в Болгарії розпочався четвертий етап цілеспрямованого та динамічного розвитку електронного уряду. Слід наголосити, що у цей період було прийнято низку нормативно-правових актів та змін до чинних, які регулюють питання функціонування е-урядування. Серед них вимагає уваги Закон «Про електронне управління» [6], прийняття якого викликав факт, що для розвитку е-урядування в центральних органах виконавчої влади достатньо було тільки заходів, затверджених рішеннями Міністерської ради РБ. Однак не всі ці заходи могли бути поширені на рівні муніципалітетів. Органи місцевого самоврядування та місцевої адміністрації, державні органи, які не підпадають під юрисдикцію уряду, залишилися поза сферою можливостей реалізації стратегії електронного урядування. У зв'язку з цим виникло питання: як ці структури повинні дотримуватися політики е-урядування? Очевидно, що становлення й функціонування електронного уряду мало б охопити усі органи державної та місцевої влади, що спричинило необхідність прийняття спеціального нормативно-правового акту.

На нашу думку, Закон «Про електронне управління» [6] спрямований на повне реформування діяльності політико-управлінських інститутів шляхом запровадження й використання інформаційно-комунікаційних технологій. Закон врегулював, по-перше, відносини з надання адміністративних послуг громадянам в електронному вигляді. По-друге, відносини, пов'язані з так званним автоматизованим обміном електронними документами між структурними підрозділами публічної адміністрації. По-третє, відносини, пов'язані з внутрішнім обміном інформацією та

документами, одночасним рухом паперових та електронних документів, постановкою завдань щодо їх виконання, зберіганням та архівуванням електронних документів тощо.

Проведений аналіз дає підстави констатувати, що згідно з «Доповіддю про стан адміністрації у 2007 р.» [4] на початок 2008 р. у Болгарії майже половина відомств здійснила цілеспрямовані дії щодо розвитку е-урядування та надання електронних послуг громадянам і бізнесу. Простежується чітка тенденція до збільшення частки адміністрацій, які визначили права та обов'язки своїх працівників, відповідальних за реалізацію конкретних заходів, пов'язаних із розвитком електронного урядування в контексті європейської інтеграції. Зросла кількість адміністрацій, які заявляють, що вони мають кваліфікований персонал, необхідний для впровадження проектів електронного урядування.

У грудні 2010 р. уряд прийняв «Загальну стратегію електронного урядування в Республіці Болгарія на 2011–2015 рр.» [11]. Згідно з нею політико-управлінські інститути мали здійснювати діяльність шляхом: досягнення скоординованого планування та реалізації проектів на національному та місцевому рівнях – від ініціатив до реалізації пріоритетів національної дорожньої карти; впровадження бізнес-моделей у роботу – від здійснення адміністративної діяльності до обслуговування громадян та бізнесу; досягнення сумісності на національному рівні – від фрагментованих і закритих до інтегрованих і технологічно незалежних рішень; орієнтації на результат – зміщення уваги з виконання управлінських функцій на досягнення результату; побудови «цифрового адміністрування», тобто поступового переходу від паперового до електронного обміну документами і надання адміністративних послуг в електронному вигляді; зручного доступу до адміністративних послуг – доступність єдиного порталу е-урядування в будь-який час, з будь-якого місця та через різні пристрої.

В документі зазначено, що «наразі через суперечності між спеціальним законом і підзаконними актами, адміністрації відмовляються виконувати Закон «Про електронне управління» [6]. Встановлено чіткий фінансовий критерій для зобов'язань держави щодо е-урядування – забезпечення щорічного фінансування реалізації загальної стратегії розвитку електронного урядування, згідно з дорожньою картою, затвердженою Міністерською радою, але не менше ніж 0,5% ВВП за весь період. Впровадження електронного урядування здійснюватиметься в умовах централізованого формування політики та децентралізованого впровадження, а політичне лідерство та спадкоємність стануть запорукою успішної реалізації довгострокової політики. Наголосимо, що стратегія передба-

чає «єдину точку входу» у вигляді вдосконаленого національного порталу www.egov.bg з сервіс-орієнтованою архітектурою та покращеними можливостями управління контентом, а також запуск мобільної версії порталу.

Однак, за інформацією наведеною у «Національному плані щорічних пріоритетів розвитку електронного уряду в РБ, квітень 2013 р. – грудень 2020 р.» [8] у Болгарії спостерігається відсутність постійної політичної спрямованості, спадкоємності та відповідальності за розвиток електронного уряду, через що переваги для політико-управлінських інститутів, бізнесу, громадян і суспільства є незначними. Базовий розвиток е-урядування в РБ не покращує рівень позитивного відношення бізнесу та громадян до управління в країні. Це перешкоджає не лише розвитку прийнятих у ЄС відносин між публічною адміністрацією та її клієнтами чи партнерами, але й несприйняттю адміністрації як ефективного постачальника інформації та послуг, які є доступними 24/7.

Зауважимо, що «технологічне відставання Болгарії від світових тенденцій розвитку електронного управління в період 2003–2012 рр. є різким, зокрема рейтинг падає з 35-го на 60 місце» [8]. В е-управлінні РБ панувала оперативна несумісність і роздробленість, що було не тільки внутрішньою проблемою для країни, але й зовнішньою щодо виконання зобов'язань, пов'язаних з сумісністю з електронними системи в Європейському Союзі та за його межами. Неefективне використання фінансових ресурсів за 2008–2013 рр. на розвиток е-урядування підтверджує відсутність централізованого та сталого підходу в Болгарії. З виділених коштів у цей період структурами публічної адміністрації було освоєно близько 23%.

З метою усунення вище зазначених недоліків та для покращення стану е-урядування у березні 2014 р. Міністерська рада прийняла нову «Стратегію електронного урядування в Республіці Болгарія на 2014–2020 рр.». Відповідно до «Стратегії...», «електронне урядування – це засіб комплексного підвищення ефективності процесів в управлінні, полегшення процесів взаємодії між адміністрацією, службовцями, громадянами, бізнесом шляхом використання е-сервісів, що охоплює чотири основні сфери комунікації та послуг» [10].

Стратегія спрямована на трансформацію політико-управлінських інститутів у «цифрову адміністрацію через інтеграцію інформаційних процесів, одноразовий збір даних для громадян і компаній та їх багаторазове використання» [10]. У документі зазначено, що діяльність е-уряду має бути спрямована на реалізацію чотирьох основних напрямів у сфері комунікацій та послуг, зокрема «адміністрація – громадяни», «адміністрація – бізнес», «адміністрація – адміністрація», «міжвідомча ефективність та результативність». Так, «адміні-

страція – громадяни» – це сучасні Інтернет та веб-рішення, поєднані з традиційними засобами з метою забезпечення широкого доступу громадян, наслідком яких є якісні зміни умов спілкування та надання послуг. Напрямок «адміністрація – бізнес» спрямований на прийняття та виконання рішень, які оптимізують процеси і бізнес-відносини між публічною адміністрацією та різними суб'єктами господарювання. Розвиток інформаційних технологій у національному та міждержавному аспекті з метою ефективної взаємодії між різними адміністративними структурами є стратегічним завданням для напрямку «адміністрація – адміністрація». «Міжвідомча ефективність та результативність» передбачає, організацію й оптимізацію бізнес-процесів, відносин «адміністрація-співробітник» і комунікації в окремих управлінських структурах.

Очікувалося, що 100% обмін документами між структурними підрозділами адміністрації буде здійснюватися в електронній формі, крім випадків, встановлених законом. Для цього було підготовлено та реалізовано план впровадження пріоритетних електронних адміністративних послуг, розроблено сервіс перевірки документів, впроваджена система електронної авторизації, підключено 200 ключових реєстрів для надання комплексних електронних послуг, створено портал управління знаннями тощо. Однак, за даними «Звіту про стан публічної адміністрації у 2019 р.» [5] понад 93% адміністрацій в РБ мають адміністративні інформаційні системи для документообігу, менше 50% адміністрацій мають систему управління базами даних, близько 44% мають системи для управління документами, потоками та контентом через WEB і лише трохи більше ніж 20% мають системи АІС «Комплексне адміністративне обслуговування». Проте, вважаємо за доцільне підкреслити, що у період реалізації «Стратегії електронного урядування на 2014–2020 рр.» Болгарія продемонструвала величезний прогрес і досягнення в розвитку електронного урядування. Зокрема «впродовж 2015–2016 рр. на е-урядування витратили майже 1,5 млрд євро» [2, с. 146].

Сучасним інституційним рушієм е-урядування є Державне агентство «Електронний уряд». Відповідно до Закону «Про електронне управління» [6] агентство має функції розроблення, впровадження, координації та контролю за політикою у сфері електронного урядування, здійснює стратегічне та бюджетне планування, веде централізовані реєстри для потреб е-урядування, інші централізовані реєстри та комунікаційну мережу публічної адміністрації. За реалізацію «Оновленої стратегії розвитку електронного управління в Республіці Болгарія на 2019–2025 рр.» [1] відповідає Державне агентство. До відомих нам з попередньої стратегії напрямів у сфері комунікацій та послуг («адміністрація – громадяни», «адміні-

страція – бізнес», «адміністрація – адміністрація», «міжвідомча ефективність та результативність») було додано напрям «держава-член ЄС – держава-член ЄС» як канал зв'язку, що забезпечує транснаціональний доступ до електронних послуг між країнами-членами Європейського Союзу.

Подальший розвиток е-урядування здійснюється в межах трансформації моделі надання орієнтованих на користувача електронних адміністративних послуг шляхом зміни технологічних та адміністративних процесів, що, на нашу думку, призведе до зменшення адміністративного навантаження для громадян та бізнесу. Особлива увага приділяється цифровій трансформації державного сектору та побудові сучасного цифрового управління, включаючи впровадження онлайн-інструментів для участі громадян. Реалізація Стратегії має забезпечити високий рівень мережевої та інформаційної безпеки, а також якості підтримки спільних ресурсів електронного урядування. Зазначимо, що в результаті виконання Оновленої стратегії наприкінці програмного періоду буде повна цифровізація політико-управлінських інститутів у Болгарії, а також будівництво інфраструктури та впровадження мобільного електронного уряду.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, можна зробити висновки, що електронне урядування – це спосіб внутрішньої трансформації політико-управлінських інститутів під впливом зовнішніх чинників, зокрема європейської інтеграції, щодо оптиміза-

ції, координації, стандартизації та ефективності надання публічних е-послуг, підвищення рівня участі громадян в управлінні державними, регіональними та локальними процесами.

Аналіз нормативно-правових актів, стратегій та звітів дає можливість стверджувати, що болгарське е-урядування має тривалу історію успіхів та невдач. Загалом становлення сучасного електронного урядування у Болгарії можна розділити на чотири етапи: 2000–2002 рр., 2002–2005 рр., 2005–2006 рр., 2007 р. – сучасний період. Після вступу до ЄС в РБ розпочинається період цілеспрямованого та динамічного розвитку е-урядування, результатом якого має бути повна цифровізація політико-управлінських інститутів.

Болгарське е-урядування спрямоване на посилення ролі прав громадянина в суспільному житті щодо пошуку, отримання та розповсюдження інформації, захисту персональних даних і недоторканності кореспонденції; покращення взаємодії органів влади та інститутів громадянського суспільства; підвищення якості публічних послуг та ефективності державного управління, що розглядається в системі відносин «адміністрація – громадянин», «адміністрація – бізнес», «адміністрація – адміністрація», «міжвідомча ефективність та результативність», «держава-член ЄС – держава-член ЄС».

У цьому контексті перспективним напрямом для подальших наукових розвідок є дослідження рівня довіри болгарського суспільства до е-уряду та е-послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Актуалізована стратегія за розвиток на електронне управління в Република България 2019–2025 г. URL: <https://e-gov.bg/wps/portal/agency/strategies-policies/e-management/strategic-documents> (дата на кандидатстване 02.11.2023).
2. Бурдяк В., Клим Р. Становлення е-урядування в Республіці Болгарія як чинник модернізації публічної адміністрації. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2022. Том 45. С. 140–152.
3. Върбанов Р. Електронно правителство и електронни услуги. URL: <https://dlib.uni-svistov.bg/handle/10610/649?locale-attribute=bg> (дата на кандидатстване 02.11.2023).
4. Доклад за състоянието на администрацията за 2007 г. URL: <https://www.strategy.bg/Publications/View.aspx?lang=bg-BG&Id=81> (дата на кандидатстване 02.11.2023).
5. Доклад за състоянието на администрацията за 2019 г. URL: <https://www.strategy.bg/Publications/View.aspx?lang=bg-BG&Id=81> (дата на кандидатстване 02.11.2023).
6. Закон за електронното управление. URL: <https://lex.bg/laws/ldoc/2135555445> (дата на кандидатстване 02.11.2023).
7. Михалева С. Концепцията «Електронно правителство» в контекста на електронното управление. URL: https://ejournal.vfu.bg/en/pdfs/Svetla_Mihaleva-Koncepciata_%27Elektronno_pravitelstvo%27_v_kontektsta_na_elektronnoto_upravlenie.pdf (дата на кандидатстване 02.11.2023).
8. Националният план за годишни приоритети за развитие на е-правителство в РБ април 2013 – декември 2020 г. URL: <http://elib.ipa.government.bg:8080/xmlui/handle/123456789/717> (дата на кандидатстване 02.11.2023).
9. Стратегия за електронно правителство. URL: <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=558> (дата на кандидатстване 02.11.2023).
10. Стратегия за развитие на електронното управление в Република България 2014 – 2020 г. URL: <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=892> (дата на кандидатстване 02.11.2023).

11. Обща стратегия за електронно управление в Република България 2011–2015 г. URL: <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=662> (дата на кандидатстване 02.11.2023).

12. Петрова Д. Изследване развитието на електронното правителство в Република България и оценка на тенденциите за използване на електронни административни услуги от гражданите. URL: <https://www.e-acadjournal.org/pdf/article-18-2-4.pdf> (дата на кандидатстване 02.11.2023).

СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЦЕСІВ КОМУНІКАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ В УМОВАХ ВІДКРИТОСТІ

STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF THE COMMUNICATION PROCESSES OF THE POLITICAL AUTHORITY AND THE PUBLIC IN THE CONTEXT OF OPENNESS

Козюпа О.А.,

*начальник відділу забезпечення діяльності керівництва
Волинської обласної ради*

Метою статті є аналіз структури, форм та механізмів комунікації політичної влади в умовах відкритості. Відкритість політичної влади розглянуто у смисловому полі понять «належне управління» і «транспарентність». Характер комунікації, її зміст залежать від рівня розвитку масмедіа, демографічного і соціального складу населення, його освіченості та культури. Важливою умовою ефективної комунікації є тип навичок, які є певними детермінантами комунікативного зв'язку. Залучення населення до громадської та політичної участі через соціальні мережі доводять, що віртуальний комунікативний простір є одним із сприятливих середовищ формування громадянської ідентичності і має значний потенціал суспільної самоорганізації, який може бути успішно використано не лише для нарощування соціального капіталу, зміцнення громадянського суспільства, а й з метою формування сфери відкритості. Форми реалізації громадянами права на участь у публічному управлінні включають: звернення (індивідуальні й колективні) та петиції громадян; громадські слухання й обговорення; громадські ради; робочі та експертні групи; колективно-дорадчі органи; громадські ініціативи та бюджети участі; громадську експертизу; місцевий референдум; органи самоорганізації населення; доручення депутатів та ін. Залучення громадськості до роботи органів публічної влади передбачають декілька стадій: інформування, консультування, діалог, партнерство. Найвища ступінь взаємодії – партнерство, до якого треба прагнути. Основними формами державно-приватного партнерства є: концесії; спільні підприємства; договори; аутсорсинг (делегування управління); інвестування; лізинг; державні контракти; економічні зони; технопарки; пріоритетні національні проекти тощо. Наявність розгалуженої структури форм і механізмів комунікації дає змогу органам публічної влади включити громадськість у процес прийняття рішень та визначення стратегій розвитку держави, що зі свого боку сприяє поступу до здійснення справжнього народовладдя.

Ключові слова: комунікація, громадянське суспільство, відкритість влади, транспарентність, належне управління, соціальні мережі.

The purpose of the article is to analyze the structure, forms and mechanisms of communication of political power in context of openness. The openness of political power is considered in the semantic field of the concepts «good governance» and «transparency». The nature of communication and its content depend on the level of mass media development, the demographic and social composition of the population, its education and culture. An important condition for effective communication is the type of skills that are certain determinants of communication. The involvement of the population in public and political participation through social networks proves that the virtual communication space is one of the favorable environments for the formation of civic identity and has a significant potential for social self-organization, which can be successfully used not only for building social capital, strengthening civil society, but also for the purpose of forming a sphere of openness. The forms of citizens exercising the right to participate in public administration include: appeals (individual and collective) and petitions of citizens; public hearings and discussions; public councils; working and expert groups; collective advisory bodies; public initiatives and participatory budgets; public examination; local referendum; bodies of self-organization of the population; delegation to the deputy, etc. Involvement of the public in the work of public authorities involves several stages: information, consultation, dialogue, partnership. The highest degree of interaction is partnership, which should be strived for. The main forms of public-private partnerships are: concessions; joint ventures; contracts; outsourcing (delegation of management); investment; leasing; government contracts; economic zones; technology parks; priority national projects, etc. An extensive structure of forms and mechanisms of communication allows public authorities to involve the public in the decision-making process and determine strategies for the development of the state, which in turn contributes to the progress towards the realization of genuine democracy.

Key words: communication, civil society, openness of government, transparency, good governance, social networks.

Постановка проблеми. Комунікація як з'єднувальна ланка між соціальними групами та всередині них, між населенням та органами публічної влади тощо залежить від величезної кількості економічних, політичних, психологічних, соціокультурних, ідеологічних та ін. чинників. Її характер зумовлено внутрішніми та зовнішніми спонукальними мотивами та цінностями особи, її прагненнями та настановами, практичними нави-

чками соціальної взаємодії, що передбачає оволодіння сучасними технічними засобами масової комунікації. Засоби та напрями комунікації залежать від типу суспільства (аграрне, індустріальне, постіндустріальне або інформаційне), політичного режиму (авторитарний, тоталітарний, демократичний) і, відповідно, від характеру соціальних відносин, що там панують. Не менш важливим є суспільно-політичний контекст – наявність умов

для вільного спілкування та висловлення власних думок, що гарантує права держава і розвинене громадянське суспільство. Чим менш демократичним є політичний режим країни, тим нижче рівень його відкритості для широкого загалу й навпаки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема комунікації у всьому багатстві її проявів стає предметом пильної уваги вітчизняних учених. Е. Афонін, Є. Бистрицький, Н. Бойко, В. Бондаренко, В. Бурлачук, С. Даніленко, С. Єсімов, Р. Зимовець, А. Зуйковська, Н. Костенко, В. Куйбіда, О. Майборода, Л. Налівайко, М. Пашковська та ін. особливу увагу приділяють аналізу специфіки комунікації в умовах глобалізованого інформаційного суспільства, що містить багато викликів та суперечностей. Як зазначає Є. Бистрицький, завдяки свободі слова в демократичному суспільстві, «спілкування ґрунтується на презумпції (демократичної) комунікативної рівності – рівному праві кожного на участь у всьому, що трапляється. Нарешті, сучасна комунікація планетарно спілкує нас, підтримує і створює групові та національні спільноти, творить глобальний всесвіт» [1, с. 6]. За твердженням іншого українського дослідника С. Даніленка, «демократична форма правління в сучасному світі зазнає трансформацій, цього разу викликаних феноменами інформаційної доби (перш за все новими медіа) та їх всепроникним впливом на політичні інституції, суб'єктів політичного процесу та їх рішення. Вони змінюють способи громадянського комунікування, політичної участі громадян...» [2, с. 101]. За твердженням В. Бурлачука, у процесі соціально-політичного конструювання масмедіа створює певний тип реальності. Політичний процес трансформується з прямої участі громадян у сукупність певних подій і акцій, що розгортаються в символічній формі в медіа-просторі [3, с. 61].

Проблема змісту суспільної комунікації актуалізується в контексті практичної реалізації загальних принципів управління в умовах відкритості політичної влади. Головною умовою сучасного розвитку держав та здійснення належного управління (*good governance*) є організація взаємодії влади та суспільства на основі формування взаєморозуміння між громадянським суспільством, бізнесом та державою. За наявності ефективних механізмів комунікації суспільство отримує від органів влади рішення, які б задовольняли його очікування.

Метою статті є аналіз структури, форм та механізмів комунікації в умовах відкритості політичної влади.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Пошуки нормативно-правового обґрунтування та наукового визначення поняття «належне управління» ставлять логічним питання щодо його базових засад. Наприклад, Організація економіч-

ного співробітництва і розвитку (ОЕСР) дає такий перелік принципів належного управління: дотримання верховенства права; відкритість, прозорість та підзвітність демократичним інституціям; чесність і справедливість у стосунках з громадянами, включно з механізмами консультування та участі; ефективні та дієві послуги; ясні, прозори та застосовані закони та норми; послідовність у формуванні політики; високі стандарти етичної поведінки [4, с. 119]. Такий спосіб комунікації в сучасному науковому дискурсі розкривається через поняття «транспарентність», яке вміщує в собі такі категорії як: «прозорість» (англ. – «*transparency*»), «відкритість» (англ. – «*openness*»), «гласність» (англ. – «*publicity*»). Чим менш демократичним є суспільство, тим нижче рівень його відкритості для широкого загалу й навпаки.

В науковій літературі зміст поняття «відкритість» у діяльності органів державної влади не має чіткого та однозначного визначення, тому розглядається варіативно. Окремі його теоретичні та практичні аспекти і досі залишаються дискусійними. Загалом принцип відкритості в діяльності органів державної влади включає такі складові: *прозорість* – забезпечення високого рівня обізнаності суспільства про діяльність органів державної влади; *підконтрольність* – перебування органів державної влади під публічним контролем, зокрема громадських об'єднань; *доступність* – можливості вільного доступу громадян до здійснення управління державними справами шляхом безпосереднього волевиявлення та служби на посадах державних службовців в органах державної влади; *чутливість* до нових ідей та вимог – готовність швидко реагувати на запити суспільства і громадян [5, с. 34, 35].

Відкритість органів державної влади включає кілька складових: нормативна – законодавче закріплення їх прозорої та відкритої діяльності; інституційна – наявність структурних і організаційних форм та механізмів, що забезпечують відкритість в їх діяльності; особистісна – прозорість і відкритість діяльності державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування. Розрізняють два рівні відкритості органів державної влади: внутрішній (відкритість одних державних структур для інших, встановлення зв'язків та взаємодія між різними гілками й рівнями органів державної влади) та зовнішній (відкритість державних інституцій для громадянського суспільства, комунікації з різними групами громадськості) [Там само, с. 37].

Проте характер комунікації, її зміст також залежать від рівня розвитку масмедіа, демографічного і соціального складу населення, його освіченості та культури. Залучення населення до громадської та політичної участі через соціальні мережі доводять, що віртуальний комунікативний простір

є одним із сприятливих середовищ формування громадянської ідентичності і має значний потенціал суспільної самоорганізації, який може бути успішно використано не лише для нарощування соціального капіталу, зміцнення громадянського суспільства, а й з метою формування сфери відкритості.

За свідченням соціологів, соціальними мережами в Україні частіше користуються представники молодших та середніх вікових груп (від 70 до 76 %), тоді як, наприклад, серед представників найстаршої вікової групи (60 років і старші) – лише 37 %. Те ж само стосується месенджерів, Інтернет-видань, веб-сторінок аналітичних центрів, наукових установ, блогів експертів. І чим старші респонденти, тим частіше вони користуються телебаченням (частка таких зростає від 28 % у наймолодшій віковій групі до 77 % у найстаршій), радіо (відповідно 9 % і 28,5 %), друкованими виданнями (відповідно 6 % і 17 %) [6].

Комунікація має декілька значень. По-перше, це шляхи сполучення (наземні, повітряні або водні комунікації); по-друге, це форма зв'язку (радіо, телеграф, мобільний зв'язок); по-третє, це процес передачі інформації за допомогою технічних засобів – засобів масової інформації (радіо, телебачення, преса, кінематограф); по-четверте, комунікація виступає як акт спілкування, зв'язок між двома або більше індивідами, повідомлення інформації однією особою іншій [7, с. 13–14].

Спілкування зі свого боку – це процес взаємодії між людьми і, будучи багатогранним, воно включає в себе: формування і розвиток особистості; розвиток суспільства та суспільних відносин; соціалізацію особистості; створення та розвиток суспільних способів взаємодії людей; соціально-психологічну адаптацію людей; обмін емоціями; навчання, передачу вмінь та навичок; обмін інформацією; обмін діяльністю; формування ставлення до себе, до інших людей і суспільства загалом. Його можна розглядати під різними кутами зору. Перший і основний – це людина в світі комунікацій в процесі обміну інформацією. Цей вид спілкування характеризує людину як суб'єкта комунікативних зв'язків [Там само, с. 9–10].

Комунікація у своїй основі є процесом руху інформації в ланцюгу «відправник – канал – одержувач», реального або потенційного зв'язку у формі діалогу, а також впливу на керований об'єкт, який досягається внаслідок обміну повідомленнями. Комунікативну діяльність можна розглядати і як внутрішню складову державно-управлінського процесу, і як зовнішньо- та внутрішньоспрямовані зв'язки з громадськістю і персоналом, що вимагає відповідних правил, методів, засобів, технологій тощо. До комунікативної діяльності належать три блоки завдань: забезпечення інформаційного обслуговування органів державної влади і органів

місцевого самоврядування; налагодження комунікації з «внутрішніми клієнтами» – державними службовцями та посадовцями місцевого самоврядування; забезпечення комунікативної взаємодії із «зовнішніми клієнтами» – громадянами (населенням й інституціональними структурами громадянського суспільства) [8, с. 462].

Важливим чинником ефективної комунікації є тип навичок, які є певними детермінантами комунікативного зв'язку. Ці навички «є умовою того, що індивід здатен сприйняти та опрацювати отримані ним факти та на основі цього зробити висновки та сформулювати власне бачення цих фактів» [9, с. 155]. У цьому контексті важливим є залучення до управління та вирішення справ місцевої громади людей, які мають певні навички комунікації, отримані ними під час громадської або політичної участі.

Інший аспект цієї проблеми полягає в тому, що політична влада не може бути лише раціонально-інструментальною; вона повсякчас стоїть перед необхідністю істотного врахування різноманітних психологічних чинників. Нагадаємо, що інструментальні відносини – це відносини, участь в яких розглядається людьми як спосіб отримання будь-якої користі, будь-яких благ, причому саме спілкування не має для партнерів жодної цінності. Під інструментальністю також розуміють наявність певних інститутів, каналів, правил, механізмів, зумовлених реакцій суб'єктів суспільних відносин на певні ситуації та ін.

На противагу таким відносинам, існують самоцінні відносини, тобто відносини, побудовані на емпатії, почуттях приязні, любові, товариства, нематеріального інтересу і не передбачають отримання від них конкретного (раціонального) зиску. Якщо ці чинники ігноруються, зазначає відомий український фахівець в галузі політичної психології В. Васютинський, то досить швидко «інструментальні намагання влади перестануть спрацьовувати і її взаємини з підвладними набувають кризового характеру». Тому влада повинна надавати своїй діяльності «більш чи менш вираженого гуманного характеру..., вміти бути привабливою для підвладних, давати їм почуття захищеності, брати на себе відповідальність за їх долю» [10, с. 418].

Досвід демократичних держав світу засвідчує, що домогтися більшої ефективності державного управління, підвищення стандартів владних послуг, удосконалення механізмів як представницької, так і прямої демократії дає змогу саме громадська участь. Зростання суспільної активності громадян та пошук шляхів забезпечення ефективного управління в нових соціокультурних умовах зумовили становлення поняття «демократія співучасті». Демократія співучасті – визнання потреби доповнення механізмів представницької

демократії процедурами залучення громадськості до обговорення оптимальних шляхів вирішення актуальних суспільних завдань [8, с. 473]. Така форма участі населення передбачає вдосконалення інформування громадян про стан справ у державі та суспільстві, сприяє активізації їх участі у прийнятті державно-управлінських рішень тощо.

Водночас масштаби співучасті та її ефективність залежать від рівня довіри суспільства до інститутів влади та управління. Зокрема, за результатами соціологічного дослідження, що проведено Центром Разумкова у вересні 2023 р., серед державних та суспільних інститутів найчастіше довіра висловлюється до Збройних Сил України (їм довіряють 93 % опитаних), добровільних загонів (85 %), волонтерських організацій (84 %), Державної служби з надзвичайних ситуацій (83 %), Національної гвардії України (81 %), Державної прикордонної служби (76,5 %), Президента України (72 %), Міністерства оборони України (71 %), Служби безпеки України (66 %), громадських організацій (60,5 %), Церкви (59 %), Національної поліції України (57 %), Голови міста (селища, села), в якому живе респондент (54 %). Також частіше висловлюється довіра, ніж недовіра, до ради міста (селища, села), в якому живе респондент (відповідно 49 % і 41 %), до ЗМІ України (відповідно 47 % і 43 %), до Національного банку України (відповідно 46 % і 42 %), до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини (омбудсмена) (відповідно 44 % і 31 %).

Більшість респондентів висловлюють недовіру політичним партіям (не довіряють 74 %), державному апарату (чиновникам) (72 %), судам (судовій системі загалом) (70 %), Верховній Раді України (64 %), Прокуратурі (61 %), Уряду України (60 %), комерційним банкам (59 %), Національному антикорупційному бюро України (53 %), Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі (52 %), Національному агентству з питань запобігання корупції (52 %) [11].

Комунікативна діяльність органів публічної влади відрізняється від інших видів комунікації своїми формами та видами відносно суб'єктів взаємодії. Комунікативна взаємодія органів публічного управління з інститутами громадянського суспільства, окремими громадянами може набувати різних форм та здійснюватися із застосуванням різних методів залежно від цілей і характеру діяльності обох суб'єктів, обсягу повноважень органів публічного управління, масштабу взаємодії (загальнодержавний, регіональний, місцевий рівень; масова чи індивідуальна комунікація) [12, с. 83].

Форми реалізації громадянами права на участь у публічному управлінні включають: звернення (індивідуальні й колективні) та петиції громадян; громадські слухання й обговорення; громадські

ради; робочі та експертні групи; радництво та колективно-дорадчі органи; громадські ініціативи та бюджети участі; громадську експертизу; місцевий референдум; органи самоорганізації населення; доручення депутату та ін.

Органи публічного управління взаємодіють з громадськістю через різні канали комунікації, які мають власну специфіку та форми реалізації. Серед них: *засоби масової інформації та комунікації*: органи державного управління надсилають прес-релізи, оприлюднюють інформацію на веб-сайтах, створюють презентації та матеріали для масової аудиторії тощо; *зустрічі та засідання* (вони можуть відбуватися як онлайн так і офлайн): представники органів державного управління можуть зустрічатися з громадськістю на публічних зборах, форумах, конференціях та інших заходах для обговорення питань, які стосуються громадян; *офіційні листування та відповіді на запити*: громадськість може звернутися до органів державного управління із запитом на інформацію або дії. Органи управління повинні реагувати на ці звернення та забезпечувати громадськість відомостями, які їм потрібні.

У сучасній практиці комунікативного менеджменту диференціюють три рівні комунікативної діяльності: міжособистісна комунікація, групова комунікація, масова комунікація. На кожному рівні комунікації в публічному управлінні застосовуються різноманітні форми: *міжособистісна комунікація* – особистий прийом громадян, засідання громадської ради, подання звернень, запитів, розсилання повідомлень; *групова комунікація* (загальні збори громадян, внесення місцевих ініціатив, консультації з громадськістю, подання петицій, повідомлення у соціальних мережах); *масова комунікація* (мітинги, проведення референдуму, флешмоб, соціологічне опитування, повідомлення на веб-сайтах) та ін.

Постанова Кабінету Міністрів «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» визначає порядок проведення консультацій з громадськістю, які, згідно із останньою редакцією постанови, можуть здійснюватися в безпосередній та опосередкованій формах. Безпосередньою формою консультацій органів державної влади з громадськістю є публічне громадське обговорення (громадські слухання, форуми, «круглі столи», конференції, збори, зустрічі з громадськістю, засідання громадських рад, Інтернет- та відеоконференції) та/або електронні консультації, які здійснюються через офіційний веб-сайт органів виконавчої влади або через урядовий веб-сайт «Громадянське суспільство і влада». Опосередкованою формою консультацій органів державної влади з громадськістю є вивчення громадської думки, яке реалізується через соціологічні дослідження, спостереження,

телефонні «гарячі лінії», опрацювання та узагальнення пропозицій та зауважень громадян, моніторинг друкованих та електронних ЗМІ [13].

Залучення громадськості до роботи органів публічної влади передбачають декілька стадій: інформування, консультування, діалог, партнерство. Найвища ступінь взаємодії – партнерство, до якого треба прагнути. Це стає можливим завдяки побудові не лише ефективної комунікативної політики, а й єдиного комунікативного простору, що реалізується на основі принципу партнерства, реалізація якого передбачає цілковиту довіру зі сторони громадськості до органів державної влади. Державно-приватне партнерство (*public/private partnership*) – термін, який утворений на основі поєднання змістів таких понять: державний (*public*) – у даному контексті означає, що у взаємодії має місце залучення державних або муніципальних ресурсів та приватний (*private*) – залучення ресурсів будь-яких, відмінних від держави суб'єктів [5, с. 48]. Основними формами державно-приватного партнерства є: концесії; спільні підприємства; договори; аутсорсинг (делегування управління); інвестування; лізинг; державні контракти; економічні зони; технопарки; пріоритетні національні проекти.

Соціальне партнерство не лише передбачає конструктивну взаємодію трьох секторів сучасного суспільства: держави-влади, бізнес-спільноти та неурядового сектору громадянського

суспільства – представники кожної із цих сторін мають, відповідно до закону, рівні можливості та ресурси для прийняття рішень і корпоративної участі в конструюванні суспільства. Розширення суспільства, інерційність процесів реформування соціально-комунікативної сфери – основні причини відсутності взаєморозуміння і взаємовигідної співпраці наявних секторів [14, с. 158].

Висновки. Отже, комунікація в суспільстві є дуже важливим інструментом у становленні демократичного суспільства, невід'ємним атрибутом публічної політики, де відкритість та прозорість у діяльності органів влади та управління потребує ефективних механізмів впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, що засновані на принципі зворотного зв'язку. Наявність розгалуженої структури форм і механізмів комунікації дає змогу органам публічної влади включити громадськість у процес прийняття рішень та визначення стратегій розвитку держави, що зі свого боку сприяє поступу до здійснення справжнього народовладдя.

Адміністративно-територіальна реформа місцевого самоврядування на засадах децентралізації в Україні відкриває нові можливості комунікації влади та громадськості на рівні новостворених територіальних громад, що потребує наукового осмислення та верифікації ефективності нових форм і засобів комунікації суб'єктів суспільних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бистрицький Є., Зимовець Р., Пролеев С. Комунікація і культура в глобальному світі. Київ: Дух і Літера, 2020. 416 с.
2. Даниленко С. Перевтілення демократії в інформаційну добу: роль нових медіа та громадянського комунікування. *Політичні дослідження*. 2021. № 1. С. 90–104.
3. Бурлачук В. Подія та символічний порядок. *Соціальні виміри суспільства*: зб. наук. праць. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2017. Вип. 9. С. 55–64.
4. CDL-AD (2011)009. Оцінка понять «належне управління» та «належна адміністрація». *Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права*: Матеріали Венеціанської Комісії. Вид. 3-е, випр. і доповн. / за ред. Ю. Ключковського. В 2-х част. Ч.1. Київ: Логос, 2016. С. 109–142.
5. Державне управління: підручник: у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. Київ; Дніпропетровськ: НАДУ, 2013. Т. 2. 324 с.
6. Громадяни і політика: інтерес до політики, громадянська активність, політична освіта (вересень 2023р.). *Разумков центр*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/gromadiany-i-polityka-interes-do-polityky-gromadianska-aktyvnist-politychna-osvita-veresen-2023r> (дата звернення: 07.11.2023).
7. Комунікації в публічному адмініструванні: конспект лекцій / О. В. Шебаніна, В. П. Клочан, С. І. Тищенко та ін. Миколаїв: МНАУ, 2018. 200 с.
8. Державне управління: підручник: у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. Київ; Дніпропетровськ: НАДУ, 2012. Т. 1. 564 с.
9. Ковальчук М. Комунікативна відкритість як складник предметного поля політології. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2020. Вип. 28. С. 153–159.
10. Васютинський В. Інтеракційна психологія влади. Київ: КСУ, 2005. 492 с.
11. Оцінка громадянами ситуації в країні. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів. Ставлення до проведення загальнонаціональних виборів в Україні до завершення війни (вересень 2023 р.). *Разумков Центр*. URL: <http://surl.li/mayzb> (дата звернення: 07.11.2023).

12. Дрешпак В. М. Комунікації в публічному управлінні: навч. посіб. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2015. 168 с.

13. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996. Редакція від 27.06.2023. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п> (дата звернення: 14.04.2023).

14. Юрченко В. Е. Моделі впровадження комунікативних механізмів у державному управлінні України. *Теорія та практика державного управління*. 2014. Вип. 4. С. 157–164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpu_2014_4_24. (дата звернення: 14.04.2023).

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ПІСЛЯ 2014 РОКУ ТА НАПЕРЕДОДНІ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ

COMPARATIVE ANALYSIS OF STATE INFORMATION POLICY OF UKRAINE AFTER 2014 AND BEFORE THE FULL-SCALE RUSSIAN INVASION

Коцур Л.М.,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології*

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Грига О.С.,

*студент II курсу магістратури факультету гуманітарної освіти і соціальних технологій
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

У статті здійснено порівняльний аналіз державної інформаційної політики України після 2014 року та напередодні повномасштабного російського вторгнення. Показано, яких помилок в інформаційній сфері припустилася Україна напередодні російської інтервенції у 2014 році і яких термінових заходів їй довелося вжити для стабілізації ситуації. Аналізуючи зміни в державній інформаційній політиці у 2014–2018 роках автори дійшли висновку, що після анексії росією українського Криму та низки районів Луганської й Донецької областей у 2014 році в Україні почали значно більше уваги приділяти питанням державної інформаційної політики. Так, у період з 2015 по 2019 рік функціонувало навіть Міністерство інформаційної політики, яке попри низку недоліків та постійну й критику з боку суспільства відіграло важливу роль у відновленні Україною контролю над власним інформаційним простором; було прийнято понад 20 нормативних актів та започатковано реформу у сфері державної інформаційної політики. Попри це з 2014 по 2019 роки державна інформаційна політика України була подекуди занадто ліберальною, адже замість жорстких контрзаходів, пов'язаних з придушенням російської пропаганди держава ставила за мету дотримання свободи слова й розвиток критичного мислення в суспільстві. Також реалізація цієї політики містила низку інших перешкод, недоліків та прорахунків, що дозволяло росії й надалі проникати в український інфопростір. Після 2019 року в державній інформаційній політиці України відбулися певні трансформації, пов'язані зі зміщенням фокуса уваги на цифровізацію та електронне урядування. Унаслідок цього медіаплощина залишилася поза увагою держави, що дозволило проросійським силам в Україні практично окупувати частину медіапростору держави, й поширювати в суспільстві проросійські наративи й пропаганду, сприяти зміцненню проросійських політичних сил. Своєю апогею агресивна інформполітика проросійських каналів таких як «112 Україна», ZIK, NewsOne, «Страна», «Вести», «Інтер», сайт «Подробности» та MigNews досягла у кінці 2020 року і була пов'язана з інформаційною кампанією проти книги історика Вахтанга Кіпіані «Справа Василя Стуса» та дискредитацією Офісу Президента. Тільки після цього, у лютому 2021 року політичному керівництву держави дещо знизити вплив проросійських каналів на території України.

Ключові слова: компаративний аналіз, державна інформаційна політика, реформи, інформаційна війна, гібридна війна, проросійські медіа.

The article provides a comparative analysis of the state information policy of Ukraine after 2014 and on the eve of the full-scale Russian invasion. It is shown what mistakes Ukraine made in the information sphere on the eve of the Russian intervention in 2014 and what urgent measures it had to take to stabilize the situation. Analyzing the changes in the state information policy in 2014–2018, the authors came to the conclusion that after the Russian annexation of the Ukrainian Crimea and a number of districts of the Luhansk and Donetsk regions in 2014, Ukraine began to pay much more attention to the issues of the state information policy. Thus, in the period from 2015 to 2019, even the Ministry of Information Policy functioned, which, despite a number of shortcomings and constant criticism from society, played an important role in Ukraine's restoration of control over its own information space; more than 20 normative acts were adopted and a reform in the field of state information policy was initiated. Despite this, from 2014 to 2019, the state information policy of Ukraine was in some places too liberal, because instead of harsh countermeasures related to the suppression of Russian propaganda, the state set as its goal the observance of freedom of speech and the development of critical thinking in society. Also, the implementation of this policy contained a number of other obstacles, shortcomings and miscalculations, which allowed Russia to continue to penetrate the Ukrainian information space. After 2019, certain transformations took place in the state information policy of Ukraine, associated with a shift in the focus of attention to digitization and e-government. As a result, the media space was left out of the state's attention, which allowed pro-Russian forces in Ukraine to practically occupy part of the state's media space, and spread pro-Russian narratives and propaganda in society, and contribute to the strengthening of pro-Russian political forces. The aggressive information policy of pro-Russian channels such as "112 Ukraine", ZIK, NewsOne, "Strana", "Vesty", "Inter", the website "Podhornosti" and MigNews reached its peak at the end of 2020 and was associated with an information campaign against the book historian Vakhtang Kipiani's "The Case of Vasyl Stus" and the discrediting of the Office of the President. Only after that, in February 2021, the political leadership of the state will somewhat reduce the influence of pro-Russian channels on the territory of Ukraine.

Key words: comparative analysis, state information policy, reforms, information war, hybrid war, pro-Russian media.

Постановка проблеми. Гібридна агресія росії проти України, яка розпочалась у 2014 році виявила суттєві прорахунки, яких припустилася Україна в державній інформаційній політиці за останні двадцять років. Адже відомо, починаючи з 2014 року поряд з прихованою військовою агресією росія розгорнула проти України широкомасштабну інформаційну війну (пропаганда, дезінформація, інформаційно-психологічні операції), мета якої полягала у дестабілізації українського суспільства та формуванні проросійських настроїв серед українських громадян. Усвідомлюючи перед якими викликами стоїть держава, після 2014 року на рівні вищого політичного керівництва чи не вперше після проголошення незалежності почали вживати системних заходів, спрямованих на захист власного інформаційного простору. В умовах вже повномасштабної російсько-української війни, коли росія й надалі продовжує вести проти України агресивну інформаційну війну, важливо вивчити історичний вимір інформаційного опору України російським впливам після 2014 року з метою виявлення, як позитивних, так і негативних наслідків реалізації державної інформаційної політики у цей період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відразу варто зауважити, що наукових фахових публікацій, які ґрунтовно досліджували державну інформаційну політику України після 2014 року не так і багато. Зокрема заслуговують на увагу наукові розвідки таких авторів, як Большешапов Є., Хмельовський О., Чупіс А., Більченко С., Крусян А., Мартинович Д., Сингаївська М. та ін. У своїх дослідженнях автори висвітлюють окремі аспекти державної інформаційної політики у вказаний період. Водночас вказана проблематика значно ширше висвітлена в аналітичних матеріалах інститутів громадянського суспільства («Детектор Медіа») та аналітичних звітах Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД) [13; 30; 21], які є хорошим підґрунтям для подальшого наукового пошуку.

Мета. Проаналізувати стан державної інформаційної політики України після вторгнення РФ в Україну у 2014 році та напередодні повномасштабного російського вторгнення у лютому 2022 року. Виявити переваги й недоліки її реалізації цієї політики у вказаний період.

Виклад основного матеріалу. Відсутність українського погляду на міжнародній інформаційній арені [33] та неналежна внутрішня інформаційна політика призвели до того, що у першому десятилітті 2000-х років інформаційне поле України опинилося під прицільним ударом російської пропагандистської машини, яка нав'язувала українським громадянам проросійські погляди. Ба більше, проросійський президент України Віктор Янукович напередодні Революції Гідності ще

більше сприяв тому, щоб українське інформаційне поле максимально віддзеркалювало російське інфополе й усіляко підтримував таку політику.

У 2014 році, коли проросійським силам не вдалося реалізувати силовий сценарій і Революція Гідності перемогла інформаційний простір України взагалі став суцільним «інформаційним фронтом», в межах якого за досить короткий проміжок часу виникла незліченна кількість фейкових новин та інформаційних кампаній з дезінформації населення організованих як зовнішніми, так і внутрішніми агентами [3, с. 4; 17]. Ефект цієї інформаційної війни був настільки потужним, що нове політичне керівництво України вимушене було терміново зреагувати на проблеми в інформаційній сфері, поставивши на пріоритетне місце забезпечення інформаційної безпеки України.

Водночас треба сказати, що Україна не збиралася ставати «маленькою пропагандистською росією», а мала виробити власний шлях протистояння російській інформаційній агресії, який не порушував би демократичних цінностей за які суспільство боролось на Майдані. Унаслідок цього в Україні було започатковано реформування інфомедійної сфери, з метою донесення правди до населення через створення суспільного мовника. З цією метою 17 квітня 2014 року було прийнято Закон України «Про суспільні медіа України». Основним завданням мовника було об'єктивне, повне, своєчасне і неупереджене інформування громадян про суспільно значущі події в Україні та за кордоном; забезпечення збалансованого і прозорого доступу суб'єктів суспільно-політичного життя до програм (передач) дискусійного формату, зокрема у вигляді дебатів; сприяння консолідації українського суспільства; розвиток і зміцнення статусу української мови та культури, сприяння розвитку мов і культур національних меншин тощо [27; 2]. Як наслідок, вже на кінець 2014 року в Україні не було відчутного контролю держави над мовниками, з'явився плюралізм у телепросторі, розпочався процес відходу українського медійного простору від тотальної залежності від російського продукту та російського «порядку денного». Головним досягненням 2014 року можна було вважати перетворення державних мовників на де-факто неконтрольованих владою [19].

14 січня 2015 року було зроблено ще більш масштабний крок – прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України», якою було затверджено створення нового органу виконавчої влади – Міністерства інформаційної політики України (далі – МІП). Основним завданням Міністерства, відповідно до Положення, мало стати забезпечення інформаційного суверенітету України, а саме «здатності держави контролюю-

вати і регулювати потоки інформації з-поза меж держави, з метою дотримання законів України, прав і свобод громадян, гарантування національної безпеки». Перед новоствореним органом ставилися наступні завдання:

- «забезпечення формування та реалізація державної політики у сферах інформаційного суверенітету України та інформаційної безпеки, зокрема з питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами;

- забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері державного іномовлення;

- забезпечення розбудови в Україні системи державних стратегічних комунікацій;

- забезпечення здійснення реформ засобів масової інформації щодо поширення суспільно важливої інформації» [3, с. 4-5].

У підсумку Міністерством було започатковано низку змін, зокрема у секторі стратегічних комунікацій в системі органів державної влади [1], а Служба безпеки України (СБУ) та Інститут стратегічних досліджень розробили Стратегію кібербезпеки України [24], що стало хорошим доповненням до попередніх ініціатив.

Пропри це, на кінець 2016 року Україна все ще програвала інформаційну війну у південно-східних регіонах України. Так, не зважаючи на намагання України поширити свої канали на непідконтрольні території, сигнал там був дуже слабкий, у той час, як сигнал російської пропаганди із території так званих «республік» був дуже сильний. Ще більше ускладнювало ситуацію те, що продовжували працювати у хорошій якості – російські канали, які можна було дивитися навіть на межі Запорізької й Донецької областей. При цьому склалася парадоксальна ситуація, коли Мінінформполітики було позбавлене права створювати перешкоди будь-якому мовнику, а лише встановлювати потужніші передавачі, але зробити останнього не могло через відмови від Мінфіну і Мінекономіки на прохання виділити кошти для розвитку телемовлення на Донбасі [32]. Усе це звісно сприяло тому, що російська пропаганда продовжувала литися у вуха громадян України.

Реагуючи на ці виклики у грудні 2016 року командою Мінінформполітики було розроблено «Доктрину інформаційної безпеки», яку було введено у дію Указом Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. У Доктрині були визначені національні інтереси України в інформаційній сфері, загрози їх реалізації, напрями й пріоритети державної політики в інформаційній сфері в контексті російських гібридних загроз. Пріоритетами державної політики в інформаційній сфері були визначені: забезпечення інформаційної безпеки; захист і розвиток інформаційного простору України, а також гарантія конституційного права

громадян на інформацію; відкритість та прозорість держави перед громадянами; формування позитивного міжнародного іміджу України [25].

Додатково 26 липня 2018 року розпорядженням Кабінету Міністрів України було затверджено «Стратегію інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей», а 27 грудня того ж року було затверджено «Стратегію інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та м. Севастополя». Ці документи були підготовлені Міністерством інформаційної політики України із залученням представників інших центральних органів виконавчої влади та організацій громадянського суспільства [3, с. 7]. Загалом з часу перемоти Революції Гідності та до 2019 року Верховна Рада України ухвалила понад 20 законодавчих актів, спрямованих на вдосконалення державної інформаційної політики та регулювання медіа [4].

Серед інших пріоритетних напрямків державної інформаційної політики визначених у національному законодавстві чимало уваги після 2014 року було приділено формуванню умов щодо розвитку в Україні інформаційного суспільства; забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень; розвиток електронного урядування; розвиток міжнародної співпраці в інформаційній сфері.

Так, в контексті розвитку інформаційного суспільства було прийнято наступні документи: Закон України «Про електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 року та «Концепцію розвитку електронного урядування в Україні», схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 року, № 649-р [18, с. 260-261]. У сфері відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень важливе значення мало здійснення системної реформи тендерного процесу. Зокрема 1 квітня 2016 року в Україні вступив в дію Закон «Про публічні закупівлі» для органів центральної виконавчої влади та замовників, що здійснюють діяльність в окремих сферах господарювання та з 1 серпня 2016 року для усіх замовників. Цей Закон зобов'язав проводити закупівельні процедури через електронну систему ProZorro, з метою запобігання корупції шляхом збільшення прозорості ринку та створення конкурентного середовища у сфері публічних закупівель для отримання найкращої пропозиції [20, с. 71]. У сегменті міжнародної інформаційної політики нашої держави варто виокремити 8 грудня 2015 року, коли було прийнято Закон України «Про систему іномовлення України», яким було створено систему державного іномовлення України, в яку увійшли – державне підприємство «Мультимедійна платформа іномовлення України» та Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ». Важливою новацією закону була фіксація обов'язкових видатків

на «належне фінансування системи державного іномовлення, яке передбачається окремим рядком у Державному бюджеті України та становить не менш як 0,06 відсотка видатків загального фонду Державного бюджету України за попередній рік». Унаслідок цього було створено телеканал іномовлення UA|TV, який, станом на квітень 2019 року транслював новини та програми про Україну через супутникові та кабельні мережі п'ятьма мовами (українською, англійською, російською, арабською та кримськотатарською) на чотирьох супутниках в Північній Америці, Європі, Азії та на Сході. Своєю чергою, «Укрінформ» розширив свою мережу корпунктів до 10 країн світу (США, Канада, ФРН, Франція, Австрія, Бельгія, Нідерланди, Польща, Латвія, Туреччина) й охопив кількість мовних версій сайту агентства до 8-ми. Новини агентства виходили українською, російською, англійською, німецькою іспанською, французькою, японською та польською мовами [29, с. 69; 26].

Таким чином ми бачимо, що упродовж 2014-2018 років було прийнято низку стратегічних документів, спрямованих на відмежування українського інформаційного простору від російського та його захист. Проте й у цьому випадку слід зауважити, що реалізація цієї політики містила низку перешкод, недоліків та прорахунків, що дозволяло росії й надалі проникати в український інфопростір.

Вибори Президента України, що відбулися 21 квітня 2019 року, та дострокові вибори до Верховної Ради України суттєво змінили політичну кон'юнктуру країни, у тому числі й у сфері державної інформаційної політики. Так, МІП України починаючи з 2 вересня 2019 року було реорганізоване (з ліквідацією функцій та повноважень), а 11 вересня 2019 року припинило свою діяльність. Замість питань інформаційної політики команда нового президента (В. Зеленського) зосередилась на питаннях цифрової трансформації держави з акцентом на відповідному міністерстві [5].

Треба сказати, що така зміна пріоритетів політичним керівництвом України мала серйозні наслідки в секторі державної інформаційної політики й, зокрема, безпеки. Насамперед можна побачити, що практично відразу після цих кроків відбулася інформаційна інтервенція росії через Віктора Медведчука в український медіапростір та запровадження цензури на телеканалах, контрольованих проросійськими політиками (NewsOne, «112 Україна» та ZIK) [10]. Ба більше, вже 12 липня 2019 року телеканал NewsOne задумав провести двогодинний телеміст з «Росією 1» під назвою «Треба поговорити» за прикладом телемісту між СРСР і США, який провели 1985 року ніби для порозуміння. Насправді ж у такий спосіб росія намагалась знайти нові шляхи для лега-

лізації свого пропагандистського контенту через українські мас-медіа. Проте, 8 липня 2019 року відбулися акції протесту під будівлею Офісу президента України й самого телеканалу з вимогою закрити NewsOne. Як наслідок, Нацрада 9 липня 2019 року провела позапланову виїзну перевірку телеканалу NewsOne, у результаті чого телеміст не відбувся [14; 15].

На кінець 2020 року російські нарративи й пропаганду вже системно транслювали такі медіа як: «112 Україна», ZIK, NewsOne (більша частина всіх матеріалів), «Страна», «Вести», «Інтер» і сайт «Подробности» та MigNews. І хоча цей контент був досить локалізованим та каналізованим, він завдавав серйозного удару по українському інфополю. Вільні медіа закликали керівництво держави провести негайну боротьбу з проросійською дезінформацією на державному рівні й не називати канали Медведчука, що поширюють проросійську пропаганду, як медіа, а їхніх співробітників – як журналістів [11; 8]. Зокрема останньою краплею, яка збурила світ вільних медіа стало те, що у жовтні 2020 року Віктор Медведчук за допомогою своїх каналів розпочав інформаційну кампанію проти книги історика Вахтанга Кіпіані «Справа Василя Стуса», в якій Медведчук згадується як адвокат поета [15]. Ба більше, у політичній сфері вплив проросійських медіа був настільки ефективним, що опитування КМІС й Фонду «Демократичних ініціатив» проведене у грудні 2020 року показали, що серед партій, які пройшли б у парламент (якби вибори відбулися достроково) на першому місці була саме проросійська «ОПЗЖ» (Бойко, Медведчук, Рабінович) – 12,2-13,3%. Далі йшли – «Слуга народу» (10,2 – 13,4%) та «Європейська солідарність» (9,5-11,9%) [28]. До цього варто додати й те, що у 2019-2020 роках на рівні держави не затверджувались Плани заходів щодо реалізації Стратегії кібербезпеки України, що також мало негативні наслідки [9].

Нестримні темпи інформаційного реваншизму призвели до того, що з боку органів державної влади реакція наступила тільки взимку 2021 року. Так, 2 лютого 2021 року Указом ПУ було уведено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 лютого 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». Зокрема у додатку 2 цього Рішення до Тараса Козака (поплічника В. Медведчука) терміном на 5 років застосовувалися такі санкції в інформаційній площині:

- анулювання або зупинення ліцензій та інших дозволів, одержання (наявність) яких є умовою для здійснення певного виду діяльності;
- заборона користування радіочастотним ресурсом України;
- припинення надання послуг з ретрансляції/розповсюдження телепрограм/надання телеко-

мунікаційних послуг і використання телекомунікаційних мереж загального користування [23]. Фактично, у такий спосіб було заборонено мовлення під брендами NewsOne, «112 Україна», ZIK [12]. Однак треба сказати, що попри заборону цих ресурсів представники «п'ятої колонії» й надалі намагались проштовхувати проросійські нарративи через інші канали, проте вже в контексті так званого «наступу на свободу слова» в Україні тощо. Адже треба розуміти, що російська пропаганда дуже гнучка [16].

У відповідь на це 28 грудня 2021 року Україна прийняла ще й «Стратегію інформаційної безпеки», у якій зокрема йшлося про захищений інформаційний простір України, ефективне функціонування системи стратегічних комунікацій та здійснення ефективної протидії поширенню незаконного контенту [22].

Таким чином ми бачимо, що нове політичне керівництво держави після 2019 року також припустилося низки помилок державної інформаційної політики, зокрема, у частині медіаполітики, адже запізнілі заходи щодо запобігання поширення російської дезінформації вжиті політичним керівництвом у 2021 році остаточно не розв'язали проблеми російського інформаційного впливу. Проте варто зауважити, що вони дещо вплинули на електоральну поведінку українського населення. Зокрема частково знизився рейтинг проросійської політпартії «Опозиційна платформа – За життя!». Так, у листопаді 2021 року він склав (8% і 9,2%), у грудні (6,2% і 9%). Хоча, у лютому 2022 року він знову почав зростати (6,8% і 10,1%) [31; 6; 7].

Висновки. Отже, компаративний аналіз державної інформаційної політики України після 2014 року та попередні повномасштабного російського вторгнення показує, що після анексії Росією українського Криму та низки районів Луганської й Донецької областей у 2014 році в Україні почали значно більше уваги приділяти питанням державної інформаційної політики. Так, у період з 2015 по 2019 рік функціонувало навіть Міністерство інформаційної політики, яке попри низку недоліків та постійну й кри-

тику з боку суспільства відіграло важливу роль у відновленні Україною контролю над власним інформаційним простором; було прийнято понад 20 нормативних актів та започатковано реформу у сфері державної інформаційної політики. Попри це з 2014 по 2019 роки державна інформаційна політика України була подекуди занадто ліберальною, адже замість жорстких контрзаходів, пов'язаних з придушенням російської пропаганди держава ставила за мету дотримання свободи слова й розвиток критичного мислення в суспільстві. Також реалізація цієї політики містила низку інших перешкод, недоліків та прорахунків, що дозволяло Росії й надалі проникати в український інфопростір. Після 2019 року в державній інформаційній політиці України відбулися певні трансформації, пов'язані зі зміщенням фокуса уваги на цифровізацію та електронне урядування. Унаслідок цього медіаплощина залишилася поза увагою держави, що дозволило проросійським силам в Україні практично окупувати частину медіапростору держави, й поширювати в суспільстві проросійські нарративи й пропаганду, сприяти зміцненню проросійських політичних сил. Свого апогею агресивна інформаційна політика проросійських каналів таких як «112 Україна», ZIK, NewsOne, «Страна», «Вести», «Інтер», сайт «Подробности» та MigNews досягла у кінці 2020 року і була пов'язана з інформаційною кампанією проти книги історика Вахтанга Кіпіані «Справа Василя Стуса» та дискредитацією Офісу Президента. Тільки після цього, у лютому 2021 року політичному керівництву держави дещо знизити вплив проросійських каналів на території України.

Перспективи подальшого наукового пошуку. Розв'язання Росією повномасштабної війни проти України показало, що вона не відмовилась від інформаційних методів протистояння, й усіляко намагається посягти розкол в українському суспільстві. Слід мати на увазі й те, що вона постійно розширює свої інструменти інформаційного впливу, які водночас мають латентний та недержавний характер і на сьогодні недостатньо вивчені науковцями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. «Побудова системи державних стратегічних комунікацій України». *Міністерство інформаційної політики*, 2016. URL: https://mip.gov.ua/files/documents/Stratcom_Report_2016_UKR_updated.pdf.
2. Більченко С. Роль інституту суспільного мовлення в національній самосвідомості громадян. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 3, 2015. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=827>.
3. Большешапов Є., Хмельовський О., Чупіс А. Міністерство інформаційної політики: світ ловив мене, та не спіймав. Київ-Могиланська академія, *Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ*. Київ, 2020. 4. URL: https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2021/07/Policy-Paper_MIP.pdf.
4. Володовська В. Медійна реформа: досягнення Революції гідності та виклики для нової влади. *Центр демократії та верховенства права*, 9 жовтня 2019. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/mediyna-reformadosyagnennya-vyklyku/>.

5. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади. *Постанова Кабінету Міністрів України*, 2 вересня 2019, № 829. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-optimizaciyi-sistem-829>.
6. Динаміка рейтингу партій на виборах до Верховної ради України і кандидатів на виборах Президента України: результати телефонного опитування, проведеного 3-11 грудня 2021 року. *КМІС*, 13 грудня 2021. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1077&page=22>.
7. Динаміка рейтингу партій на виборах до Верховної ради України і кандидатів на виборах Президента України: результати телефонного опитування, проведеного 5-13 лютого 2022 року. *КМІС*, 16 лютого 2022. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1100&page=19>.
8. Довженко О. Саурон і Саруман проросійської пропаганди. Підсумки моніторингу дезінформаційних наративів під час місцевих виборів 2020. *Детектор медіа*, 27 листопада 2020. URL: https://detector.media/propahanda_vplyvy/article/182872/2020-11-27-sauron-i-saruman-prorosiyskoi-propagandy-pidsumky-monitoringu-dezinformatsiynykh-naratyviv-pid-chas-mistsevykh-vyboriv-2020/.
9. Дубов Д. Формуючи нову Стратегію кібербезпеки України: чи зможемо уникнути помилок першої спроби стратегування? *НІСД*, 2021. 6. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-01/tezy-dubov-2.pdf>.
10. Закликаємо запобігти повзучій окупації медіапростору Росією. Заява експрацівників ЗІК, Медіаруху та громадських організацій. *Реанімаційний пакет реформ*, 1 липня 2019. URL: <https://rpr.org.ua/news/zaklykajemo-zapobihny-povzuchij-okupatsiji-mediaprostoru-rosiyeju-zayava-ekspirobitnykiv-zik-mediaruhu-ta-hromadskyyh-orhanizatsij/>.
11. Закусило М. «Якби вирубити світло трьом каналам – пропаганди поменшало би в рази», – Отар Довженко. *Детектор Медіа*, 27 листопада 2020. URL: <https://detector.media/infospace/article/182898/2020-11-27-yakby-vyrubyty-svitlo-trom-kanalam-propagandy-pomenshalo-by-v-razy-otar-dovzhenko/>.
12. Зеленський заблокував телеканали Медведчука ЗІК, 112 та NewsOne. *MIND UA*, 2 лютого 2021. URL: <https://mind.ua/news/20221636-zelenskij-zablokuvav-telekanali-medvedchuka-zik-112-ta-newsone>.
13. Інформаційна політика, *НІСД*, 2023. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyna-politika>.
14. Канал Медведчука запланував телеміст із російським пропагандистським Росія 1. Вже є протести. *Texty.org.ua*, 8 липня 2019. URL: https://texty.org.ua/fragments/949777/Kanal_Medvedchuka_zaplanuvav_telemist_iz_rosijskym_propagandystskym-949777/.
15. Канали Медведчука вважають, що їхнє заблокування – це «політична розправа». *MIND UA*, 3 лютого 2021. URL: <https://mind.ua/news/amp/20221637-kanali-medvedchuka-vvazhayut-shcho-yihne-zablokuvannya-cepolitichna-rozprava>.
16. Корнієнко А. Дослідник російської дезінформації: закрити телеканали недостатньо. *Радіо Свобода*, 8 березня 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-rosiyska-propahanda-i-dezinformatsiya/31140188.html>.
17. Котенко К. В інформаційній війні програє той, хто каже правду? *Українська правда*, 29 липня 2014. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/kotenko/53d7fe102f86c/>.
18. Крусян А. Інформаційне суспільство в Україні: конституційно-правове забезпечення формування та розвитку. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.)*, Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. 259-262. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/15328>.
19. Лигачова Н. Медіа-2014: що попереду в тих, чії мрії збуваються? *Детектор Медіа*, 26 грудня 2014. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/12215/2014-12-26-media-2014-shcho-poperedu-v-tykh-chyiriii-zbuvayutsya/>.
20. Мартинович Д. Аналіз ефективності публічних закупівель як інструменту державної допомоги. *Інвестиції: практика та досвід*, 18. 2016, 70-76. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/18_2016/15.pdf
21. Національний інформаційний простір України: проблеми формування та державного регулювання : аналіт. доп. / В. К. Конач. К. : *НІСД*, 2014. 76 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-01/Konach_interne-65b6e.pdf.
22. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки». *Указ Президента України*, 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>.
23. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 лютого 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». *Указ Президента України*, №43/2021, 2 лютого 2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/432021-36441?fbclid=IwAR1oRmq-Ug4T9RnUiuR0WQo4588UYYSU_1yH03BndOC2qUWck6qaYbqwLE.
24. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України». *Указ Президента України №96/2016*, 15 березня 2016. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/962016-19836>.

-
25. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України». *Указ Президента України №47/2017*, 25 лютого 2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>.
26. Про систему іномовлення України. *Закон України*, 8 грудня 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-19#Text>.
27. Про суспільні медіа України. *Закон України*, 17 квітня 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1227-18#Text>.
28. Рейтинг партій на виборах до верховної ради, грудень 2020 року: порівняння результатів телефонного опитування і опитуванням методом особистих («face-to-face») інтерв'ю. *КМІС*, 28 грудня 2020. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=991&page=33>.
29. Сингаївська М. Зміна підходів до формування іміджу держави: управлінський аспект. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*, Том 32 (71), 4, 2021. 67-72. URL: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/4_2021/13.pdf.
30. Стан та проблеми забезпечення державної інформаційної політики: зона проведення АТО та окуповані території: аналіт. доп. / за заг. ред. Д. Дубова. К. : *НІСД*, 2016. 135. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-12/AD_InfoStrat-8505e.pdf.
31. Суспільно-політичні настрої населення України: вибори до Верховної ради України за результатами телефонного опитування, проведеного 26-29 листопада 2021 року. *КМІС*, 30 листопада 2021. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1073&page=23>.
32. Чому Україна програє інформаційну війну на Донбасі? *BBC Україна*, 27 липня 2016. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/07/160726_donbass_tv_information_policy_sd.
33. Юрчишин Я. Інформаційна війна. Україна програє. *Збруч*, 2 квітня 2014. URL: <https://zbruc.eu/node/20748>.

ПЕРЕМОГА В ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ: СКЛАДНИЙ КОНСТРУКТ – СКЛАДНІ РІШЕННЯ

VICTORY IN HYBRID WARFARE: A COMPLEX CONSTRUCT – COMPLEX SOLUTIONS

Малик І.Р.,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті автор розглядає та аналізує фактори, що впливають на перебіг та результат гібридної війни; головно – її основної складової – інформаційної війни. Адже у випадку, коли держава опиняється втягнутою у гібридну війну (стає її об'єктом), напрямками атак стають найбільш вразливі місця, тобто невирішені суспільні проблеми різного походження – національного, етнічного, мовного, гендерного, релігійного. Найкращим місцем для атак у визначених площинах є інформаційний простір, а безпосереднім об'єктом впливу – населення країни. Таким чином, гібридна війна реалізовується через втягування у протистояння всього населення країни-об'єкта. Реалізовується це завдання методом тотального охоплення та контролю всіх ділянок інформаційного простору, через які, згодом, здійснюється маніпулятивний вплив на спосіб мислення, думки та діяльність людей. Інформаційний маніпулятивний вплив реалізовується шляхом зміни установок, стереотипів та переконань у об'єктів впливу.

У статті за основу якісної та кількісної характеристики гібридної війни взято класифікацію російського генерала В.Герасимова, котрий у 2013 році охарактеризував її як явище, розвинув та модернізував. Саме ця його позиція, на думку багатьох вчених та політиків, стала предвісником початку російсько-української війни у 2014 році.

Детальному розгляду та аналізу підлягає саме інформаційна війна як основа, за посередництвом якої (її методами, способами ведення та особливостями поширення інформації) здійснюється вплив на усі сфери суспільного життя країни-супротивника (політика, економіка, екологія, міжнародні відносини та ін.). Автор аналізує інформаційну війну як складову гібридної війни та систематизує її ознаки. Виокремлення цих ознак дає розуміння викликів та загроз, пов'язаних з сутністю та реалізацією протистояння в інформаційному просторі.

Автор не береться аналізувати можливі варіанти чи моделі перемоги у гібридній війні. У статті лише виокремлюються ті її аспекти та особливості, котрі визначають складність ведення війни такого типу та, відповідно, складність у визначенні переможця протистояння.

Ключові слова: гібридна війна, інформаційна війна, інформаційний простір, особливості інформаційної війни.

This article examines and analyzes the factors influencing the course and outcome of hybrid warfare, with a focus on its fundamental component – information warfare. When a state becomes entangled in hybrid warfare (becomes its object), the directions of attacks target the most vulnerable areas, namely unresolved societal problems of various origins – national, ethnic, linguistic, gender, religious. The primary arena for attacks in these identified dimensions is the information space, with the immediate target being the population of the country. Thus, hybrid warfare is executed by engaging the entire population of the target country in confrontation. This task is accomplished through the method of total coverage and control of all segments of the information space, which later facilitates manipulative influence on the thinking, opinions, and activities of individuals. Informational manipulative influence is realized by changing the attitudes, stereotypes, and beliefs of the subjects under influence.

The qualitative and quantitative characteristics of hybrid warfare are based on the classification of Russian General V. Herasymov, who in 2013 characterized it as a phenomenon, further developing and modernizing it. According to many scholars and politicians, this position became a precursor to the start of the Russian-Ukrainian war in 2014.

The focus of detailed examination and analysis is on information warfare itself as the foundation through which influence is exerted on all spheres of the target country's social life (politics, economy, ecology, international relations, etc.). The author analyzes information warfare as a component of hybrid warfare and systematizes its features. Identifying these features provides an understanding of the challenges and threats associated with the essence and implementation of confrontation in the information space.

The author refrains from analyzing possible variants or models of victory in hybrid warfare. The article only highlights its aspects and characteristics that define the complexity of conducting such warfare and, consequently, the difficulty in determining the victor of the confrontation.

Key words: hybrid warfare, information warfare, information space, features of information warfare.

Постановка проблеми. Складний конструкт процесу загалом (та комплексу дій зокрема) під назвою «гібридна війна» зумовлює, відповідно, складність досягнення поставленої мети (в даному випадку – цілей гібридної війни). Тож, першочерговим завданням задля розуміння факторів, які б

допомогли визначити переможця протистояння є виокремлення викликів та загроз. Тобто, переможцем буде той, хто не лише оперативніше та якісніше (тут важлива багатовекторність, масштабність, глибинність, всеохопність) реагуватиме на виклики, але й працюватиме асиметрично, пре-

вентивно та перманентно. Складність рішень на кожному з етапів реалізації зумовлена складністю самого конструкту гібридної війни та відсутністю правил ведення такого типу протистояння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Грунтовні українські дослідження гібридних війн почали з'являтися після початку російсько-української війни 2014 року. Основним інтелектуальним осередком аналізу процесів та розробок у цьому напрямку став Національний інститут стратегічних досліджень. Заслужують на увагу комплексні праці «Світова гібридна війна: український фронт» (монографія / за заг. ред. Горбуліна, 2017), «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь» (ред. кол. С.І. Пирожков, О.М. Майборода, Н.В. Хамітов, Є.І. Головаха, С.С. Дембіцький, В.А. Смолій, О.В. Скрипнюк, С.В. Стоєцький – Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України), Магда Є.В. «Гібридна війна: вижити та перемогти» (Харків, 2015). Серед нових тенденцій в дослідженні аспектів гібридної війни слід виокремити праці Ткаченка В.М., Дорошенко Н.С., Яворської Г.М. Перепелиця Г.П. Любовця Г.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У статті виокремлюються ті аспекти та особливості гібридної війни, котрі є визначальними для встановлення складності досліджуваного конструкту. Автор не береться аналізувати можливі варіанти чи моделі перемоги у гібридному протистоянні. У статті лише виокремлюються ті її аспекти та особливості, котрі визначають складність ведення війни такого типу та, відповідно, складність у визначенні переможця протистояння.

Формулювання цілей статті. Завданням дослідження є виокремлення необхідних компонентів «формули перемоги» у гібридній війні та аналіз тих її аспектів та особливостей, котрі визначають складність ведення війни такого типу та, відповідно, складність у визначенні переможця протистояння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтерес до дослідження гібридних війн в українському науковому просторі виник після початку російсько-української війни 2014 року. Зрештою, і європейські науковці, ніби, «прокинулись» та почали пошуки фактів, котрі б викривали агресивні наміри РФ загалом та щодо України зокрема.

Гібридна війна – це сукупність системних дій, при яких здійснюється використання воєнних та невоєнних методів, спрямованих на досягнення ефекту раптовості, перехоплення ініціативи та отримання психологічних переваг; для реалізації наміченого задіяні дипломатичні можливості, інформаційні та кібероперації, приховані та секретні розвідувальні дії в поєднанні з еко-

номічним тиском. Звично вважають автором сучасної гібридної війни російського генерала В. Герасимова, котрий ще на початку 2013 року в статті «Цінність науки в передбаченні» визначав співвідношення військових і невійськових видів боротьби у загальний політичний результат війни як 1:4 на користь невійськових дій. До таких методів боротьби автор пропонував відносити формування коаліцій та союзів, економічні санкції чи блокада, розрив дипломатичних відносин, зміна військово-політичного керівництва держави-об'єкта, політичний та дипломатичний тиск, інформаційне протистояння. Українські дослідники у статті «Гібридні війни. Компоненти та особливості» посилаються на російського автора Бартоша А.А., котрий стверджує, що саме широке використання інформаційних технологій у сучасних конфліктах прискорює трансформацію війни та надає їй нову якість завдяки появі військових операцій принципово нового типу, метою яких є інформаційне руйнування соціально значущих сфер держави та інформаційно-психологічний тиск на супротивника, щоб зламати його волю, без застосування зброї [1, с. 64].

Той самий генерал В. Герасимов вже у 2019 році стверджував, що основою відповіді РФ є стратегія активної оборони, яка передбачає створення комплексу запобіжних заходів щодо нейтралізації загроз безпеці держави. Очевидно, що відносно поміркована попередня «Доктрина Герасимова», з її акцентом на гібридні дії потребувала модернізації з огляду на обраний вектор «активної оборони». Звісно, всілякі асиметричні, політичні, економічні, інформаційні та інші невоєнні методи повинні були залишитись в арсеналі, проте основний зміст воєнної стратегії, на думку російського генерала, полягатиме в готовності до війни та її веденні саме Збройними силами РФ. Саме таке трактування гібридного інструментарію проклало шлях до повномасштабного вторгнення РФ на територію України 24.02.2022 року. Це було реалізацією на практиці проголошеного Герасимовим концепту стратегії активної оборони держави. В НАТО цю нову російську доктрину (із врахуванням ядерного потенціалу РФ) називають «Ескалація заради деескалації» [2].

У випадку, якщо держава виявляється втягнутою у гібридну війну, основними об'єктами для атак стають найбільш вразливі місця. Найкращим місцем для такого впливу є інформаційний простір, а об'єктом – прості люди. Тобто, гібридна війна реалізується через втягування у протистояння всього населення та здатна охопити всі ділянки інформаційного простору, включно з друкованими та електронними ЗМІ, Інтернет та кібератаки, організацію семінарів, освітніх курсів з читанням лекцій для прибічників опозиційних рухів, через якісну зміну культурного простору.

Все це неминуче ускладнює ідентифікацію за формулою «свій-чужий», необхідній у протистоянні.

Інформаційна війна може виконувати одночасно широкий спектр завдань, котрі реалізуватимуться через такі дії: збір тактичної інформації, перевірка достовірності інформації, поширення пропаганди та дезінформації для деморалізації або маніпуляції опонентом і громадськістю, підбив якості інформації опонента, позбавлення опонента можливості збирати інформацію [3, с. 239]. Таким чином, володіючи необхідною інформацією, очевидно, держава володіє стратегічними перевагами в першу чергу задля забезпечення власної безпеки, а не лише з метою завдання шкоди противнику.

Інформаційна війна, як складова гібридної війни, має свої особливості-ознаки, виокремлення котрих дає розуміння викликів та загроз, пов'язаних з її сутністю та реалізацією. По-перше, інформаційна війна не має кордонів. Тобто, в сучасному глобалізованому світі інформація здатна долати величезні відстані за лічені секунди, не визнаючи перепон. В контексті конкурентного розвитку чи то галузей економіки, чи інформаційної сфери, чи в політиці та дипломатії – це, звісно, перевага. Проте у випадку реалізації інформаційної складової гібридної війни відсутність кордонів для інформації – це загроза втручання країною-агресором в інформаційний простір іншої країни. Надійних методів захисту (поряд з цим – ідентифікація інформаційної експансії, встановлення методів її реалізації та знешкодження), як доводить практика, не існує.

По-друге, немає прописаних правил ведення інформаційної війни. Сутність цього твердження розкриває думка українського журналіста П. Казаріна: «Той, хто говорить правду, найчастіше програє тому, хто бреше. Тому що перший обмежений рамками цієї правди. А другий не обмежений нічим» [4]. Звісно, війна у будь-якому її прояві – а у воєнній фазі поготів – це ціла низка порушень різноманітних прав і свобод, правил та угод, законів та договорів. Але! Ці порушення можна фіксувати, адже вони виходять поза межі встановлених «правил гри» – тих самих свобод, законів чи угод. Фіксація порушень повинна майбутньому призвести до покарань чи санкцій (зрештою, саме для цього існує закон). У випадку провадження інформаційної війни чітких правил ведення заборон, системи покарань та санкцій не існує (це не стосується війни у кіберпросторі). Тобто, як не допустити ситуації, коли власником (чи кінцевим бенефіціаром) наприклад, телеканалу (низки телеканалів, чи інших інформаційних ресурсів) є громадянин країни-агресора? І як зрозуміти, що інформаційна політика цих ресурсів буде іти в розріз інформаційній політиці держави? Які для цього потрібні маркери, хто їх формулюватиме

і як визначатиме? І так, а де ж тут свобода слова у випадку, якщо такий контроль/моніторинг здійснюватиметься? Це тоді кінець демократії чи ще не зовсім?

По-третє, неможливо встановити початок ведення «бойових дій». У випадку проведення воєнних дій все просто: порушили кордон та територіальну цілісність – отже, війна почалась (хоча і тут, як показує практика, що називається, «є варіанти». Згадаймо появу «ввічливих людей» та «зелених чоловічків» в Україні, котрих спочатку країна-агресор Росія не ідентифікувала як своїх військових). Інформаційна інтервенція, як правило, здійснюється непомітно, поволі захоплюючи інформаційний простір країни-об'єкта. Спершу через підконтрольні ресурси методами спеціальних інформаційних операцій, пропаганди та маніпуляцій, поширюючи серед населення власні наративи чи формуючи певне світобачення. Згодом інформаційний вплив масштабується – збільшується територіальне охоплення, кількість прихильників «нових теорій», а, отже, формується сприятливий ґрунт для просування більш радикальних ідей – як от усунення «несправедливої», «неспроможної», «корупційної» влади, за якої виявились недієвими демократичні інститути. Тобто, наступним кроком у свідомості споживача ворожого контенту повинно бути бажання покликати когось на допомогу – когось більш рішучого, досвідченого, стабільного, впевненого.

По-четверте, ворог не відразу стає очевидним. Так, втручання в інформаційний простір (знову ж таки не беремо у даному випадку кібер-сферу, де ознаки проникнення помітні одразу) через поширення маніпулятивних, дезінформаційних повідомлень можна прослідкувати, виокремити, проаналізувати та зробити відповідні висновки. Але! Неможливо із стовідсотковою упевненістю стверджувати хто саме є кінцевим бенефіціаром (замовником) тих чи інших інформаційних впливів/втручань. Можна лише будувати версії, котрі можуть мати підтвердження на рівні розвідки, спецслужб, чи аналізу міжнародних процесів/тенденцій. Проте ворог залишатиметься «неофіційним» (в сенсі прихованого протистояння), якоюсь мірою «гіпотетичним» (тому що інформаційна агресія – невидима на перший погляд, протікає повільно, не приносить очевидних фізичних втрат, а, отже, не виглядає небезпечною. Поряд з цим залишається незрозумілим подальший розвиток подій – чи перейде конфлікт у військову фазу, чи завершиться на рівні «повільної смерті» через зміну суспільної свідомості, через втрату ідентичності і аж до руйнування державності).

По-п'яте, інформаційна війна може передувати воєнній фазі бойових дій, відбуватись паралельно з нею та провадитись після завершення збройного протистояння (лише на кожному етапі змінюються

її цілі та завдання, масштаби та методи реалізації, механізми та засоби здійснення). На цьому етапі ще слід виокремити скерування інформаційного впливу. Адже у випадку інформаційної агресії на країну-супротивника задля успішного проведення операції (не має різниці, чи плануються військові дії, чи ні) обов'язковою умовою є підтримка власним населенням дій держави-агресора. Організація такої підтримки можлива лише за умови формування у власного населення певного образу держави-супротивника – наприклад, «недодержава», «квазі держава», «не існуючий народ», «влада, що неспроможна побудувати дієві демократичні інституції» і т. д. Але такі відносно «поміrkовані» наративи, швидше, викликать індивідуальне, байдуже несприйняття чи нерозуміння. У випадку необхідності активної підтримки дій держави-агресора потрібно, аби власне населення відчувало загрозу з боку держави-об'єкта (явну чи гіпотетичну). Такі рефлексії згуртуватимуть населення та спонукать до активних дій – як от захисту від ворога, акумуляції сил задля перемоги, відвернення загрози від рідних та близьких.

По-шосте, нав'язування ворогу протиборства у принципово новій системі координат. Йдеться, насамперед, про створення викликів та загроз у тій сфері суспільної діяльності, яка була б найменш підготовленою до цього та найбільш вразливою. Наприклад, об'єктом може стати складова національної безпеки держави, яка не була визначена як пріоритетна. В Україні таким об'єктом у 2014 році стала інформаційна безпека – адже небезпеки, виклики чи загрози у цій сфері, які виникали задовго до визначених подій, не аналізувались, не ліквідовувались, не локалізувались. У той час термін «інформаційна безпека», радше, належав до осмислення спеціалістами з військової розвідки чи працівниками сфери інформаційних технологій, коли йтиметься про ймовірні кібератаки чи захист від них.

По-сьоме, відсутнє чітке розуміння умов виграшу чи поразки в інформаційній війні. У більшості випадків інформаційна війна є необхідною компонентою гібридної війни. Тож, розглядати її відокремлено, без аналізу цілей гібридної війни – майже неможливо. Проте, сучасні українські дослідники кіберпростору зазначають, що все ж в інформаційній війні можливо виділити три основних мети:

- контроль інформаційного простору і забезпечення захисту своєї інформації від ворожих дій;
- використання контролю над інформаційним простором для проведення інформаційних атак на противника;
- підвищення загальної ефективності збройних інформаційних функцій [5, с. 91].

Українські дослідники гібридних війн сучасності вказують, що у розумінні й осмисленні

характеру сучасної війни почесна роль відводиться фактору, котрий обумовлює вторинність завдань окупації території противника і захоплення ресурсів, на відміну від завдань встановлення стратегічного, всеосяжного контролю над свідомістю населення країни-мішені й отримання повної влади над завойованою державою. Однією з найважливіших сфер гібридних операцій є культура, культурно-цивілізаційні цінності та сенситивність населення країни впливу [1, с. 66].

З огляду на предмет дослідження слід виокремити цілі гібридної війни. В сучасній гібридній війні фізичне знищення противника, захоплення територій та ресурсів не є першочерговим завданням. Набагато важливішим є встановлення всеохоплюючого контролю над системою цінностей та світобаченням країни-супротивника. Здобутки в цьому керунку дозволяють ініціаторам гібридної війни сподіватись на те, що через масований ідейно-психологічний вплив з часом можна буде окреслити задачу по дестабілізації режиму держави-противника. Наступним етапом (при умові успішного забезпечення виконання попереднього) являється зміна країни зсередини – як от заміна керівництва на лояльне, встановлення над державою ідеологічного, фінансового, економічного контролю. Такі внутрішні метаморфози неминуче призведуть і до зміни зовнішньо-політичного курсу країни та підпорядкують її диктату країни – латентного агресора. Ці процеси доцільно охарактеризувати як «м'яка окупація» (soft occupation), тобто невидима, та, на перший погляд, безболісна.

Вдало подана інформація впливає на масову свідомість, на рішення і поведінку людей. Дослідники пропонують виділяти три рівня маніпулювання: перший рівень – посилення існуючих у свідомості людей потрібних ідей, установок, мотивів, цінностей, норм; другий рівень – пов'язаний з приватними малими змінами поглядів на ту чи іншу подію, процес, факт, що також впливає на емоційне і практичне ставлення до конкретного явища; третій рівень – корінна, кардинальна зміна життєвих установок шляхом повідомлення об'єкту нових сенсаційних, незвичайних, драматичних, надзвичайно важливих для нього відомостей (даних) [6, с. 112].

Для досягнення встановленої мети необхідно в країні, що є об'єктом впливу, віднайти найбільш вразливу сферу чи область, в якій потенційно присутній високий рівень суспільної нетерпимості, де менш за все можливе примирення. Такими можуть бути сфера вірування (віра загалом, релігія зокрема), переконання (в першу чергу політичні), різноманітні соціальні конструкти. Саме в таких «чутливих» сферах найбільш ймовірним видається процес руйнування простору діалогу, що призведе в майбутньому до появи недовіри між суспільними групами на невизначений період.

Недовіра, в свою чергу, котра опанувала голови еліт (політичної, економічної) та суспільства загалом, призводить до підозр (як обґрунтованих, так і надмірних), звинувачень (безпідставних та не тільки) та дестабілізації відносин. Недовіра тісно пов'язана із невизначеністю та непередбаченістю. Укріплення даних тенденцій неминуче тягне за собою ускладнення у розмежуванні воєнних дій та мирних перемовин. Адже при гібридних війнах ніхто не зможе гарантувати того, що сторона-ініціатор мирних ініціатив не здійснює у той самий момент, наприклад, інформаційну агресію (це може бути, скажімо, розробка нової «Спеціальної інформаційної операції» по дестабілізації в середині країни чи кампанії щодо послаблення економічної присутності країни-опонента на міжнародних ринках товарів та послуг).

На цьому етапі протистояння і у випадку обставин, описаних вище, можна стверджувати, що гібридні методи ведення війни покликані створити враження, що війна – це, насправді мир. Тобто, процес «стирання» країни-об'єкта відбувається, проте поволі, непомітно, безболісно для країн, що незадіяні у процес, а, отже – ніби і нічого не відбувається. Це повністю змінює сприйняття терміну «мирний час». Виникає ситуація, коли військові дії не ведуться (навіть паралельно можуть провадитись мирні переговори), проте загрози національній безпеці та суверенітету держави зберігаються. У цій невизначеності та непередбаченості немає чіткого розуміння та ясності щодо інтенсивності гібридної війни у даний конкретний момент – тобто, чи конфлікт проходить висхідну стадію, чи, навпаки, напруга спадає. На цьому етапі складно (якщо взагалі це можливо) спрогнозувати хід та результати протистояння. Загальноприйнято, що раніше, при умові ведення «звичайної» війни цей результат можна було спрогнозувати на основі

загальних даних про співвідношення збройних сил сторін, що конфліктують, рівня їхньої підготовки, морально-психологічного стану війська зокрема та суспільства загалом, якості та фаховості командного складу, кількості та якості озброєння та воєнної техніки і т. д.

За умови ведення гібридної війни всі ці причинно-наслідкові зв'язки та, як виявилось, застарілі, недієві формули, не функціональні. Відповідно, неможливо, базуючись на традиційних підходах до оцінки гібридних дій у війні спрогнозувати шанси на перемогу чи поразку, масштаби та тривалість війни, втрати сторін.

Ще у 2014 році український науковець С. Дацюк писав: «Мир в гібридній війні не досягається засобами традиційної війни. В гібридній війні традиційні стратегії не працюють. В гібридній війні демократичні держави приречені на поразку». Тобто, автор підкреслює, що лише держава, яка може забезпечити авторитарний контроль інформаційного простору протягом всього періоду ведення війни, перевагу військових мобільних підрозділів та забезпечення діяльності необхідної інфраструктури – доставки фінансів, солдат, зброї та боєприпасів – має шанс на перемогу. Гібридна війна планується не під стратегію фронтальної війни, а під стратегію інформаційної війни [7].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Складність виокремлення компонентів «формули перемоги» у гібридній війні обумовлена динамічністю процесів, їх трансформацією (неможливістю переведення в статичний стан), постійним оновленням вихідних даних, модернізацією каналів комунікації, залучених до процесів реалізації. Ці фактори ускладнюють виокремлення ймовірних варіантів – адже чим більше змінних введено у формулу, тим вищий рівень складності розрахунків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лисецький Ю.М Старовойтенко О.О. Семенюк Ю.В. Павленко Д.Г. Гібридні війни. Компоненти та особливості. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Державне управління. Публічне управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку. Том 32 (71). № 5. 2021. с. 63-71. URL: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/5_2021/13.pdf
2. Кофман М. Лук'янова-Фінк А. Управління ескалацією та використання ядерної зброї у російській військовій стратегії. *War on the Rocks*. Національна безпека. Для інсайдерів. Від інсайдерів. 19 вересня 2022 р. URL: https://warontherocks.com/2022/09/escalation-management-and-nuclear-employment-in-russian-military-strategy-2/?__s=a5dzvtrsk4er4amzsdnj
3. Марценко Н.С. Поняття та види інформаційних війн. *Наукові заходи Юридичного факультету Західноукраїнського національного університету*, 2022. с. 239-241. URL: <http://confuf.wunu.edu.ua/index.php/confuf/article/view/943/925>
4. Казарін П. Москва змінює правила пропаганди. Протиотрути не існує. *Gazeta.UA*. 20.07.2020. URL: <https://gazeta.ua/blog/53639/moskva-zminyuye-pravila-propagandi-protiotruti-ne-isnyue>
5. Brzhevska, Z., Dovzhenko, N., Kurychok, R., Gaidur, G., & Anosov, A. (2019). Інформаційні війни: проблеми, загрози та протидія. *Електронне фахове наукове видання «Кібербезпека: освіта, наука, техніка»*, 3(3), с. 88–96. URL: <https://csecurity.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/65/79>
6. Стадник А.Г. Інформаційна війна як комунікативна технологія впливу на масову свідомість та громадську думку. *Грані*. № 1 (129) січень 2016. с. 111-115. URL: <file:///C:/Users/EliteBook/Downloads/340->

%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-645-1-10-20161017.pdf

7. Дацюк С. Стратегія перемоги України у війні з Росією. *Українська правда*. 21 червня 2014. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/53a5542ba2a4/>

**ПРАКТИКА ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УМОВАХ
ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ, СПРИЧИНЕНИХ ПАНДЕМІЄЮ COVID-19
ТА ПОВНОМАСШТАБНОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ:
ОСОБЛИВОСТІ ТА РИЗИКИ**

**THE PRACTICE OF NATIONAL POLITICAL EXPERTISE IN THE CONTEXT
OF GLOBAL CHALLENGES CAUSED BY THE COVID-19 PANDEMIC
AND THE FULL-SCALE AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION:
FEATURES AND RISKS**

Никорович Ю.-А.І.,

*аспірант кафедри політичних інститутів та процесів
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

Досліджуються особливості функціонування вітчизняних інститутів політичної експертизи в умовах глобальних викликів сьогодення. Зазначено діапазон проблем та викликів, з якими стикнулися інститути політичної експертизи в Україні після початку пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення Російської Федерації.

Вказано, яким чином довелося трансформуватися тим чи іншим організаціям, котрі займалися різним видом експертної діяльності для подолання проблем, з якими їм довелося зіткнутися, а також визначено саме ті напрямки експертизи, які наразі найбільше потребує суспільство та політичне керівництво країни в нинішніх умовах.

Виокремлено необхідність адаптації інститутів політичної експертизи до надзвичайних умов, зокрема урахування глобальних викликів, що можуть серйозно вплинути на їх роботу. Враховано, що така адаптація відіграє ключову роль у збереженні реактивності та ефективності цих інститутів у змінних геополітичних умовах та у контексті непередбачуваних ситуацій. Також виокремлено ризики, які можуть виникнути внаслідок впливу глобальних викликів на їхню діяльність, та підкреслено важливість розвинутої стратегій відповіді для забезпечення стійкості та ефективності цих інститутів у високодинамічному світовому середовищі.

Наголошено, що політична експертиза є однією зі складових у прийнятті рішень та визначенні оптимальних стратегій. Експерти повинні мати високий рівень професійної підготовки та готовність аналізувати складні ситуації, та оцінювати ризики.

Така відповідальність передбачає, що експертиза має бути об'єктивним та надійним джерелом інформації та аналізу для прийняття рішень у важливих питаннях національної та міжнародної політики. Вона впливає на формування стратегій та реалізацію політики, тому важливо, щоб вони завжди діяли в інтересах суспільства та здатні були нести відповідальність за свої дії та рекомендації.

Особлива увага приділяється необхідності якісної і відповідальної політичної експертизи, яка відіграє важливу роль не лише під час війни, але й після неї, сприяючи розвитку та стабільності в країні.

Ключові слова: війна, пандемія, політичний експерт, політична експертиза, аналітичний центр, пропаганда.

The article delves into an exploration of the idiosyncrasies pertaining to the operation of national political expertise institutions within the overarching framework of global challenges. The author delineates the spectrum of issues and trials encountered by political expertise institutions in Ukraine following the onset of the COVID-19 pandemic and the comprehensive incursion by the Russian Federation.

It is indicated how various organizations engaged in different forms of expert activities had to undergo transformations to address the challenges they encountered. Furthermore, it precisely pinpoints the particular domains of expertise that are presently experiencing heightened demand from both the general populace and the nation's political leadership within the existing context.

The importance of adjusting political expertise institutions to exceptional circumstances is acknowledged, accompanied by a focus on the potential risks stemming from the impact of global challenges on their functionality.

The significance of political expertise lies in its role as a vital component of the decision-making process and the formulation of optimal strategies. It underscores the imperative that experts possess a formidable level of professional training and a willingness to dissect intricate scenarios while evaluating potential risks.

Such responsibility implies that expertise should be an objective and reliable source of information and analysis for decision-making on important issues of national and international policy. It influences the formation of strategies and policy implementation, so it is important that they always act in the public interest and are able to take responsibility for their actions and recommendations.

Special emphasis is placed on the imperative requirement for top-notch and accountable political expertise, which holds a significant position not just in times of conflict but also in the post-war era, actively fostering the advancement and resilience of the nation.

Key words: war, pandemic, political expert, political expertise, think tank, propaganda.

Постановка наукової проблеми та її значення. Головним фактором вибору теми статті стала її актуальність, адже глобальні виклики, спричинені пандемією COVID-19 та повномасштабним вторгненням Російської Федерації поставили перед владою та громадянами нашої держави важливі завдання щодо забезпечення національної безпеки та захисту території від зовнішньої агресії. У таких умовах політична експертиза є надзвичайно важливою для успішного функціонування державних інститутів та прийняття ефективних рішень. Адже аналітичні центри, політичні експерти об'єктивно оцінюють реальний стан справ та напрацьовують експертні думки та пропозиції щодо вирішення тих питань, які для держави є актуальними та необхідними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує значна кількість літератури на тему аналітичних центрів та особливостей їхньої діяльності. Варто виокремити праці Н. Ржевської, В. Кулика, К. Зарембо, М. Фахурдінової, П. Діксона, М. Хоффмана, Б. Паулсена, Е. Річа, Дж. МакГанна. Політичну експертизу та діяльність аналітичних центрів в умовах пандемії досліджували такі науковці, як: О. Корнієвський, О. Бутник, О. Немирівська, А. Вулфф, А. Гарсія Ерреро.

Мета статті – визначити особливості діяльності вітчизняних політичних експертних середовищ в умовах пандемії COVID-19 та повномасштабної війни, яку розпочала Росія проти України.

Виклад основного матеріалу. Інститути політичної експертизи, як і решта сфер життя країни, зазнали серйозних змін внаслідок початку пандемії COVID-19 та нового етапу війни, який 24 лютого 2022 року проти України розпочала Російська Федерація.

Криза, спричинена пандемією COVID-19 показала неспроможність популістичних політиків ефективно боротися із реальними викликами. Внаслідок цього можна було спостерігати попит на експертні знання з боку суспільства.

Страх смерті змушував людей шукати відповіді від спеціалістів та експертів, це збільшило попит на медичну експертизу. Практично в кожній країні, яку торкнулась пандемія, з'явився експерт з високим рейтингом довіри, який іноді міг бути більшим за рейтинг глави держави. Наприклад, в Сполучених Штатах Америки головний інфекціоніст Ентоні Фаучі за рейтингом довіри випередив президента Дональда Трампа (56% проти 34%) [14].

В Україні одним з експертів з найбільшим рейтингом довіри став головний санітарний лікар, а пізніше Міністр охорони здоров'я – Віктор Ляшко. За даними групи Рейтинг його рейтинг довіри становив – 41%.

У часи невизначеності та кризи зростає попит на експертизу. Адже влада та громадськість шука-

ють впевненість у розумінні проблем та шляхів їх вирішення. Це створює потребу в експертизі, яка сприймається як доказ формування якісної політики і виступає сигналом для громадськості, що рішення приймаються на основі обґрунтованих та аргументованих суджень, вони слугують суспільним інтересам [13].

Оскільки експертиза має вплив на прийняття політичних рішень, а експерти допомагають розробляти та узаконювати рішення, то вони також розділяють відповідальність за наслідки політики. Експертам необхідно мати потрібні навички спрощення та передачі необхідної інформації, а політикам потрібно збалансувати політичне судження [2, с. 144].

Під час пандемії COVID-19 вітчизняні інститути політичної експертизи зіткнулися з трьома основними викликами:

Перший – це недостатня кількість технічних ресурсів та недостатній рівень навичок дистанційної роботи.

Не всі організації мали досвід роботи у дистанційному режимі. Їм було необхідно в швидкі терміни вчитися працювати у віддаленому режимі, а також переглянути свій порядок денний. Скасувати свої події, відмовитися від багатьох планів та оперативно розробляти антикризову стратегію.

Організації, які змогли швидко змінити підхід до роботи, змогли адаптуватися до пандемії без суттєвої втрати ефективності, а ті організації, які вирішили взяти паузу на час пандемії, не змогли швидко відновитися, коли стало зрозуміло, що пандемія триватиме довше, ніж передбачалось.

Другий – фінансові проблеми. Причинами цього стали скорочення видатків бізнесу на благодійність та зміна пріоритетів грантодавців – вони вирішили переглянути теми фінансування, сконцентрувавшись на пандемії. Експерти та організації, які почали вивчати теми пов'язані з пандемією, легше отримували підтримку грантодавців.

Закупівля нової апаратури задля роботи у віддаленому режимі також вимагала великі фінансові витрати. Однак, частину витрачених коштів вдалося компенсувати: переведення заходів в онлайн формат дозволяло їх організовувати з мінімальними витратами. Даний фактор, а також скасування інших активностей, таких, як відрядження, великі офлайн конференції, дозволили зекономити кошти, що дозволило багатьом організаціям втриматися “на плаву”.

Третій – ускладнення комунікації з громадськістю та органами влади. 84% опитаних вітчизняних громадських організацій зазначили, що комунікація ускладнилася. Це пов'язано також і з тим, що органи державної влади часто використовували пандемію, як формальний привід для того, щоб уникнути контактів з експертами, журналістами та активістами [1].

З початку пандемії багато аналітичних організацій та експертів зосередили свою діяльність на допомозі медичним службам, збором коштів, наданням безкоштовних консультацій, організації онлайн-курсів.

В цей період в Україні волонтерський рух пережив нове піднесення. Певні сподівання на волонтерів поклала і влада, адже вона об'єктивно не могла приділити належну увагу всім соціальним проблемам, які були зумовлені пандемією.

Слід зазначити, що досвід пандемії допоміг вітчизняним інститутам політичної експертизи швидше адаптуватися та стати більш стійкими до викликів та загроз після повномасштабного вторгнення Російської федерації, яке розпочалося 24 лютого 2022 року.

Цього ж дня Президентом України було підписано Закон України “Про затвердження Указу Президента України “Про введення воєнного стану в Україні” [4].

Однак, попри початок повномасштабної війни, в часи невизначеності, коли, здавалося б, політична експертиза не на часі, аналітичні центри, громадські організації та політичні експерти продовжили свою роботу. Їхня робота під час війни є особливо важливою, це пояснюється кількома факторами:

По-перше, в умовах війни існує необхідність оперативного прийняття нових нормативних актів, а оскільки часу на їхню детальну розробку, обговорення та доопрацювання практично немає, то діяльність інститутів політичної експертизи є особливо актуальною. Адже вони спроможні якісно та оперативно підготувати аналітику для вирішення стратегічних проблем.

Політичні експерти, громадські організації та аналітики допомагають напрацювати тексти актів розробляють рекомендації, долучаються до робочих груп та висловлюють свою експертну думку щодо проблем, які постали перед суспільством. Адже владні структури, на даний час, сфокусовані на розв'язанні військового конфлікту та відновленні територіальної цілісності країни, тому не завжди можуть взяти до уваги багато суспільно важливих питань.

По-друге, в умовах воєнного стану, багато громадян починають сумніватися у правдивості тієї чи іншої інформації. Діяльність інститутів політичної експертизи дає можливість громадянам зрозуміти як ті, чи інші процеси в державі можуть вплинути їхнє буденне життя [12].

Відомо, що війна Росії проти України розгортається не тільки на полі бою, але й в інформаційному просторі. Якщо традиційна війна характеризується протистоянням однієї армії з іншою, то психологічну війну ведуть проти мільйонів цивільних людей, які не можуть дати здачі.

Росія ще задовго до повномасштабного вторгнення трансливала антиукраїнську та антиза-

хідну пропаганду. А з 24 лютого 2022 року вона стала ще більш агресивною та радикальною. Ворог активізував інформаційно-психологічні операції, серед найвідоміших слід зазначити: “втечу української влади з Києва”, “український контрнаступ провалився”, “Україна та Європа замерзне взимку”, “Каховську ГЕС підірвала Україна”, “смерть головнокомандуючого Залужного” тощо.

Вітчизняні та міжнародні експерти певним чином заспокоювали громадян розвінчуючи дані фейки російської пропаганди та нейтралізуючи дію ворожої інформаційно-психологічної операції. Їхня робота було особливо актуальною в перші дні повномасштабної війни, коли психо-моральний стан українців був вкрай низьким. Люди були розгублені та пригнічені.

Враховуючи дані аспекти, слід зазначити, що робота з розвінчання фейків російської пропаганди є особливо актуальною. В цій сфері вітчизняні експертні середовища вже встигли себе проявити. В даному контексті слід відзначити роботу Центру протидії інформації та ряд інших організацій, серед яких можна виділити наступні:

Фактчекерський проєкт від “VoxUkraine” під назвою “VOXCHECK”, основним завданням якого є аналіз неправдивих та маніпулятивних висловів українських політиків. Однак, з початку повномасштабної війни він почав спростовувати фейки російської пропаганди та розробляти аналітику щодо російських інформаційних загроз.

Агенція “Texty.org.ua” займається аналізом великих масивів даних. За допомогою машинного аналізу російських пропагандистських сайтів публікують дайджести російської дезінформації. Також агенція розробила базу псевдосоціологів та прихованих піарників, за допомогою якою можна швидко зрозуміти надійність інформації від того чи іншого експерта.

Фактчекерський проєкт “Stopfake” займається спростуванням фейків, а також розробив чимало навчальних матеріалів на тему того, як розпізнати фейкову інформацію.

По-третє, ефективна діяльність вітчизняних інститутів політичної експертизи в умовах воєнного стану є особливо важливою задля підтримки міжнародних партнерів нашої держави. Адже в розвинутих демократичних державах, інститути політичної експертизи вже давно стали складовою політичної сфери.

Слід зазначити, що певні успіхи в цьому аспекті є. Так варто згадати про “Центр громадських свобод” – організацію, яка здійснює аналіз законопроектів, а також виконує функцію громадського контролю над діями правоохоронних структур та органів місцевої влади в різних регіонах України.

Однак, після повномасштабного вторгнення Росії організація перекваліфікувалася на більш затребувану діяльність – фіксацію військових зло-

чинів російської армії проти цивільного населення України.

Діяльність “Центру громадських свобод” була високо оцінена міжнародною спільнотою – у травні 2022 року організація здобула премію Democracy Award 2022, а у жовтні того ж року – відзначена Нобелівською премією миру [9].

Таким чином, інститути політичної експертизи, гостра потреба в яких існує і в мирний час, стають надзвичайно важливими під час війни. Їхня активна діяльність сприяє розвінчанню фейків ворожої пропаганди та поширенню правдивої інформації щодо російської агресії в міжнародному інформаційному просторі. Що у свою чергу допомагатиме зміцненню міжнародної підтримки України.

Повномасштабна війна поставила перед інститутами експертного середовища нові умови та виклики. Перш за все, це “відтік мізків”. Станом на грудень 2022 року, за даними уповноваженого Верховної ради з прав людини Дмитра Любінця, починаючи з початку повномасштабної агресії проти України, понад 14,5 мільйона громадян України залишили свою батьківщину [11].

Негативним є і те, що за 2022 рік з України виїхало понад 1500 науковців [8].

Другою проблемою для вітчизняних експертних середовищ стало неможливість забезпечення виробничих процесів у звичайний спосіб та адаптація своєї діяльності під умови нової реальності.

Багато організацій були змушені переглянути свою стратегію розвитку, або ж змінити свій профіль: деякі організації почали досліджувати наслідки воєнних дій, деякі – аналізувати післявоєнне майбутнє, а частина – займається волонтерською діяльністю.

Наприклад, фонд “Право і демократія” від початку повномасштабної війни зосередився на наданні правової та гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам, а також військовим та їхнім сім’ям.

Експерти “Агенції журналістики” допомагають політикам та чиновникам в прийнятті рішень шляхом аналізу великих масивів даних.

Однак, з початку повномасштабної війни експерти даної організації почали аналізувати супутникові дані для того, щоб зробити інтерактивну карту руйнувань, а також розробляють аналітику щодо розвитку українських міст.

“Інститут законодавчих ідей” розробляє експертизу законопроектів. Експерти досліджують кожен проект закону, який зареєстрований у Верховній Раді, на предмет корупції перед першим читанням.

Після 24 лютого 2022 року організація спрямувала свою діяльність на антикорупційний моніторинг планів післявоєнної відбудови та євроінтеграційних ініціатив.

Експерти “Центру політико-правових реформ” вирішили проаналізувати післявоєнне майбутнє і підготували аналітичний документ під назвою “Бачення України-2030”, де містяться конкретні пропозиції та ідеї, які будуть передані українському уряду та міжнародним партнерам для активної участі в процесі відбудови країни після отриманої перемоги [3].

Висновки. Отже, пандемія COVID-19, яка спричинила понад 100 000 смертей українців від вірусу та повномасштабне вторгнення російських військ в Україну, яке також несе за собою великі втрати серед населення, поставили перед вітчизняними інститутами політичної експертизи нові виклики та важкі завдання. Вони показали наскільки важливо для інститутів політичної експертизи бути гнучкими.

Не всі аналітичні центри змогли продовжити свою поточну операційну діяльність. Деякі організації та експерти були змушені “поставити на паузу” свою роботу та перекваліфікуватися на волонтерську діяльність.

Війна змусила змінити пріоритети досліджень та акцентувати увагу на питаннях, що стосуються безпеки держави. На сьогоднішній день, в суспільстві та органах державної влади є високий запит на дослідження в даній сфері. При прийнятті рішень по відбудові чи євроінтеграції, органи державної влади зможуть опиратися на дослідження політичних експертів, а не шукати швидких рішень.

Важливою особливістю функціонування вітчизняних інститутів політичної експертизи в умовах пандемії та повномасштабної війни є висока відповідальність за прийняті рішення та їх наслідки, тому експерти повинні бути готові до взяття на себе цієї відповідальності.

Також ще більш актуальною стала боротьба з фейками російської пропаганди, адже остання набула ще більш агресивної та радикальної форми. В даній сфері вітчизняні інститути політичної експертизи мають вагомий здобутки. Експерти оперативно спростовують фейки. Це сприяє поширенню у світі правдивої інформації про російську агресію та зміцненню міжнародної підтримки України.

Підсумовуючи вище сказане, можна з впевненістю заявити, що вітчизняні інститути політичної експертизи роблять вагомий внесок у здобуття перемоги нашої країни та її наступній відбудові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алекалкіна К. 2022. Пандемія пішла на користь: досвід адаптації ГО до повномасштабної війни. URL: <https://voxukraine.org/pandemiya-pishla-na-koryst-dosvid-adaptatsiyi-go-do-povnomasshtabnoyi-vijny>.
2. Бутник О. О., Немирівська О. Я. 2020. Особливості публічного управління в умовах світової пандемії. *Право та державне управління*. № 2. С. 142–148.
3. Гібридна війна росії проти України. Як перемогти на інформаційному фронті. 2023. URL: <https://drive.google.com/file/d/1AEUYRLeY0x7kBbNPJL1XzwHXstCNJaJW/view>.
4. Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 2102-ІХ від 24.02.2022. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/219987.html>.
5. Коліушко. І. 2022. Бачення України – 2030» громадської коаліції «Україна після перемоги» URL: <https://prav.org.ua/blogs/bachennya-ukrayiny-2030-gromadskoyi-koalitsiyi-ukrayina-pislya-peremogy/>.
6. Корнієвський О. 2020. Громадянське суспільство в умовах пандемії коронавірусу COVID-19: виклики та перспективи розвитку. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/gromadyanske-suspilstvo-v-umovakh-pandemii-koronavirusu-covid-19-vikliki-ta-perspektivi>.
7. Найбільше з України виїхало вчених-фізиків, – звіт НАН. 2023. URL: https://galinfo.com.ua/news/naubilshe_z_ukrainy_vyihalo_vchenih-fizikov__zvit_nan_398631.html.
8. Найбільше українці довіряють Ляшку, а не довіряють – Супрун: опитування щодо МОЗ. 2020. URL: <https://news.liga.net/politics/news/bolshe-vsego-ukraintsy-doverayut-lyashko-a-ne-doverayut-suprun-opros-pominzdravu>.
9. Нобелівську премію миру присудили правозахисникам з України, Білорусі та росії. 2022. URL: <https://hromadske.ua/posts/nobelivsku-premiyu-miru-prisudili-pravozahisniku-z-bilorusi-ta-dvom-pravozahisnim-organizaciyam-z-ukrayini-ta-rosiyi>.
10. Обмін досвідом: як аналітичні центри працюють та планують діяльність в умовах нестабільності? 2023. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/obmin-dosvidom-ia-analitychni-tsentry-pratsiuiut-ta-planuiut-diialnist-v-umovakh-nestabilnosti/>.
11. Скільки українців, які поїхали з країни через війну, планують повертатися – опитування. 2023. URL: <https://suspiine.media/386273-skilki-ukrainciv-aki-poihali-z-kraini-cerez-vijnu-planuut-povertatisa-dodomu-opituvanna>.
12. Чому аналітичним центрам важливо зберігати активність навіть в умовах воєнного стану? 2022. URL: <https://uplan.org.ua/chomu-analitychnym-tsentram-vazhlyvo-zberihaty-aktyvnist-navit-v-umovakh-voiennoho-stanu/>.
13. Cairney P., & Weible C. M. The new policy sciences: Combining the cognitive science of choice, multiple theories of context, and basic and applied analysis. *Policy Sciences*. 2017. No50(4). Pp. 619–627.
14. More Americans approve of Fauci's handling of coronavirus than Trump's, new poll finds. 2020. URL: <https://www.cnn.com/2020/11/02/2020-election-polls-voters-approve-more-of-fauci-than-trump-on-coronavirus.html>.

«ЗЕЛЕНІ» ПАРТІЇ У СТРУКТУРІ ПОЛІТИЧНОГО ЛАНДШАФТУ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

“GREEN” PARTIES IN THE POLITICAL LANDSCAPE STRUCTURE OF THE EUROPEAN UNION COUNTRIES

Остапеч Ю.О.,

*доктор політичних наук, професор,
декан факультету суспільних наук*

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Червеняк К.Т.,

кандидат політичних наук,

старший викладач кафедра політології і державного управління

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Охарактеризовано причини успіху, ідеологічні маркери та електоральні результати «зелених» партій на парламентських виборах у країнах Європейського Союзу упродовж 2019–2023 рр. Констатовано, що в 14 європейських державах «зелені» партії представлені в національних парламентах, беруть участь у діяльності уряду, що дозволяє стверджувати про важливі інституційні зміни в європейському партійному ландшафті.

Зазначено, що до основних причин популярності зелених партій у Євросоюзі належать такі: забруднення навколишнього середовища, міграційні процеси / міграційна криза 2015–2016 рр.; нові суспільні розшарування за результатами глобалізаційних процесів; кризові явища та протиріччя глобальної економіки; трансформація системи цінностей у напрямку від домінування матеріальних до постматеріальних та інші.

У розвитку «зелених» (екологічних) партій виокремлено такі етапи: перший (1960–1970): виникнення та становлення екологічних рухів; другий (1970–1980): політизація «зеленого» руху; третій (1980–1990): перетворення у більшості країн ЄС зелених рухів у політичні партії; четвертий (починаючи з 1990 р.): подальша інституціалізація «зелених» партій, утворення «Європейської партії Зелених» та умовне об'єднання екологічних партій та рухів у єдину «сім'ю зелених партій».

Констатовано, що останній період, який бере початок з 1990 р. характеризується такими ознаками: а) «зелені» партії стають повноправними партнерами «мейстрімних» партій у формуванні урядових коаліцій; б) традиційні партії «запозичують» у зелених партій програмні положення і виборчі гасла; в) збільшується електоральна підтримка вказаних партій на національних парламентських виборах та виборах до Європарламенту, і як наслідок вони стають впливовими гравцями національних європейських політич.

Показано електоральні результати екологічних партій на парламентських виборах 2019–2023 рр. та констатовано, що в країнах Західної Європи їхній результат значно вищий, ніж у країнах Центральної Європи. Акцентовано, що найбільш вагомий вплив екологічні партії мають в Німеччині, Австрії, Данії, Швеції та Фінляндії.

Ключові слова: Європейський Союз, Європарламент, парламентські вибори, «зелені» / екологічні партії, зелена політика, «нові ліві», «мейстрімні партії».

The causes for success, ideological markers, and electoral results of “green” parties in the European Union countries in the parliamentary elections of 2019–2023 are characterized. It is established that “green” parties are represented in the national parliaments of 14 European states. They participate in the government activities, allowing us to claim important institutional changes taking place in the European party landscape.

The following main reasons for the popularity of green parties in the European Union countries are defined: environmental pollution; migration processes / migration crisis of 2015–2016; new social stratifications as a result of globalization processes; crisis phenomena and contradictions of the global economy; transformation of the value system from the dominance of material to post-material.

The following stages are distinguished in the development of “green” (ecological) parties: the first (1960–1970) – the emergence and formation of environmental movements; the second (1970–1980) – politicization of the “green” movement; the third (1980–1990) – transformation of green movements into political parties in the majority of European Union countries; the fourth (starting from 1990) – further institutionalization of “green” parties, the formation of the “European Green Party” and the conditional unification of environmental parties and movements into a single “family of green parties”.

It is established that the latest stage, beginning in 1990, is characterized by the following features: a) “green” parties become full partners of “mainstream” parties in the formation of government coalitions; b) traditional parties “borrow” program regulations and election slogans from “green” parties; c) the electoral support of these parties increases during the national parliamentary elections and European Parliament elections, and as a result, they become influential players of the national European politics.

The electoral results of ecological parties in the parliamentary elections of 2019–2023 are demonstrated and it is stated that their results are significantly higher in the countries of Western Europe than in the countries of Central Europe. It is emphasized that ecological parties have the most significant influence in Germany, Austria, Denmark, Sweden, and Finland.

Key words: European Union, European Parliament, parliamentary elections, “green” / ecological parties, green politics, “new left”, “mainstream parties”.

Актуальність дослідження. Партії зелених, які колись вважалися маргінальними утвореннями, нині разом з «новими правими» суттєвим чином змінили партійну структуру країн Європейського Союзу, «розморозили» партійні системи національних держав, які утворювали, як правило, «мейн-стрімні» партії (соціал-демократи, ліберали, консерватори, християнські демократи). Станом на 01.05.2023 р. в 14 європейських країнах «зелені» партії мають свої фракції в національних парламентах та приймають участь у діяльності уряду (5), що дозволяє стверджувати про важливі інституційні зміни в європейському партійному ландшафті.

При цьому успіх «зелених» не можна назвати фейєричним, оскільки в одних країнах (Німеччина, Австрія, Данія, Швеція, Фінляндія) вони мають вагомий політичний вплив, приймають участь в урядових коаліціях (Австрія, Данія, Бельгія, Ірландія, Німеччина), в інших – їх рейтинг є нестабільним (Франція, Італія, Португалія), а є країни ЄС, де ці партії і надалі залишаються маргінальними утвореннями. Йдеться, перш за все, за країни Центральної Європи, крім Латвії, Литви, Словенії та Хорватії.

Відповідно логічними є запитання у чому причина успіху європейських «зелених» партій? Чому в одних країнах вони мають вагомий вплив, а в інших їхні результати є мінімальними? Яке майбутнє чекає на «зелені» партії у Європейському Союзі? Це низка тих питань, які і будуть розкриті у нашій науковій розвідці.

Мета статті – дослідити причини успіху та електоральні результати екологічних («зелених») партій у країнах Європейського Союзу упродовж 2019–2022 рр. Для досягнення мети необхідне вирішення таких дослідницьких завдань: 1) охарактеризувати ідеологічні маркери та причини успіху екологічних партій; 2) проаналізувати результати екологічних партій на парламентських виборах у країнах Євросоюзу та виборах до Європарламенту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика партійного будівництва та електоральних процесів у країнах Європейського Союзу стала предметом вивчення низки вітчизняних науковців. Перш за все слід відмітити дисертаційні дослідження Г. Вархової «Партійне структурування Європейського парламенту: організаційне оформлення та чинники впливу [2], Ю. Копинця «Вплив сучасних тенденцій розвитку країн Європейського Союзу на еволюцію і функціонування партійної системи України» [4], Г. Шипунова «Принципи концептуалізації ідейно-інституційної еволюції лівих політичних партій» [11].

Частково вказана проблематика досліджується у наукових працях таких українських фахівців: В. Бусленка [1], В. Лебедюка, В. Литвина [8; 9; 10], Ю. Остапця [5; 6; 7], А. Романюка [9; 10] та

інших. Слід також зазначити, що у вітчизняній політичній науці проблематика становлення і розвитку екологічних партій у країнах Євросоюзу не була предметом окремих наукових досліджень.

Методи дослідження. Теоретична модель нашого дослідження побудована на підставі наукових праць зарубіжних і вітчизняних політологів в яких аналізується розвиток партійних систем країн Європейського Союзу, структурною частиною яких є і європейська «сім'я зелених партій». Йдеться про виокремлення причин електорального успіху цих партій, характеристику їхньої соціальної бази, типологізацію, ідеологічні маркери, перспективи розвитку тощо.

Результати дослідження. Рух «зелених» виник в 60-х рр. ХХ ст. у країнах Західної Європи та США як реакція громадськості на стрімкий післявоєнний ріст виробництва, розвиток ядерної енергетики при якому не враховувалися наслідки впливу на природне середовище. Йдеться про забруднення повітря, води і ґрунтів промисловими та побутовими відходами, виснаження природних ресурсів, знищення природної та біологічної різноманітності як основи життя на планеті, виникнення процесів, які загрожують екологічній катастрофі (парниковий ефект, скорочення озонного шару атмосфери, танення льодовиків, стихійні лиха, знищення лісів тощо).

Спочатку екологічні рухи, неурядові «зелені» об'єднання, не приймали участі у політичному житті, а діяли виключно в рамках захисту навколишнього середовища (протестні акції, мітинги, петиції і т. д.). Політизація «зеленого» руху відбулася на початку 70-х рр. ХХ ст. Вагомий вплив на актуалізацію «зеленої» проблематики відіграли різного роду форуми, наукові експертизи, предметом яких були екологічні питання: кампанія «Європейський рік охорони природи» (1970), Конференція ООН по проблемах навколишнього середовища в Стокгольмі (1972), доповіді Римському клубу (станом на 2021 р. зроблено 52 таких доповідей) тощо.

На початку 1980-х рр. в більшості європейських країн розпочався процес перетворення екологічних рухів у політичні партії: в 1979 р. в Німеччині була утворена партія «Зелені», в 1989 р. – схожа партія «Союз 90» (у 1993 р. вони об'єдналися в єдину партію «Союз 90 / Зелені»); в 1984 р. екологічна партія з'явилася у Франції, в 1989 р. – Нідерландах, в 1990 р. – в Італії [3, с. 41–48].

Починаючи з 1990-х рр. «зелені» партії стають частиною політичного ландшафту країн Європейського Союзу, заявляючи при цьому, що проблеми навколишнього середовища можуть бути вирішені лише в контексті комплексної трансформації сучасних суспільств. Таким чином, їхні політичні програми стають схожими на програмні документи інших європейських політичних партій.

Остаточна інституціалізація «зелених» партій в країнах Євросоюзу відбулася у 2004 р., коли на IV Конгресі європейської федерації зелених партій (20–22 лютого) було прийнято рішення про утворення «Європейської партії Зелени» (ЄПЗ). В подальшому можемо спостерігати лише збільшення впливу екологічних партій на внутрішньополітичні процеси національних держав у Європі. А це в свою чергу стало причиною того, що у наукових дослідженнях, які торкаються політичної діяльності екологічних партій, останні почали розглядатися в рамках однієї європейської «партійної сім'ї зелених».

Об'єднання вказаних партій в одну «політичну сім'ю» обумовлено низкою спільних характеристик, притаманних «зеленим» партіям. По-перше, це походження, оскільки усі вони виникли в 1960–1980-х рр. як наслідок того, що екологічна та соціальна проблематика неналежним чином розроблялася «мейнстримними партіями». По-друге, усі європейські екологічні партії мають однотипний соціальний склад учасників та електорат, який практично не змінився за останні 30 років. З соціологічної точки зору їх виборець – це молодий, нерелігійний, освічений місцевий житель (частіше жіночої статі), як правило, громадський активіст у нових формах політичної участі (в тому числі і мережевої). По-третє, незважаючи на те, що екологічні партії ніколи не були ідеологічно гомогенними, вони мають низку загальних принципів, ключовими з яких є такі: пріоритет питань охорони навколишнього середовища, екологічної політики і сталого розвитку. По-четверте, відбулася організаційна трансформація внаслідок якої колись успішні «зелені» рухи стали політичними партіями, але при цьому вони зберегли свою особливість: невизнання політичних авторитетів, опора на простих громадян, підтримку громадянського суспільства [12; 13].

Станом на 2020 р. в «Європейську партію Зелени» входить 37 повноправних партій-членів (в тому числі з країн – не членів ЄС: Албанії, Андорри, Великобританії, Грузії, Молдови, Норвегії, Північної Македонії, Чорногорії, Швейцарії, України), 4 асоційованих (Азербайджан, Білорусь, Росія), і 3 партії-кандидати на вступ [13]. Найбільш впливовими партіями-членами ЄПЗ (в Європарламенті представлені у фракції «Зелені – Європейський вільний альянс») є такі: «Зелені – Зелена Альтернатива» Австрії (2 депутати Європейського парламенту і 26 депутатів національного парламенту), «Зелені» з фламандської частини Бельгії (1 ДЄП і 8 ДНП), партія «ЕКОЛО» із франко-німецької частини Бельгії (2 ДЄП і 13 ДНП), Соціалістична народна партія Данії (2 ДЄП і 14 ДНП), «Зелений союз» Фінляндії (2 ДЄП і 13 ДНП), «Європа, Екологія, Зелені» Франції (12 ДЄП), «Союз 90 / Зелені» Німеччини

(25 ДЄП і 118 ДНП), «Зелена партія Ірландії» (2 ДЄП і 12 ДНП), партія «Зелені Ліві» Нідерландів (3 ДЄП і 8 ДНП), партія «Люди-Тварини-Природа» Португалії (1 ДЄП і 1 ДНП), Партія зелених Швеції (2 ДЄП і 18 ДНП) (див. Додаток А, Таблиця 1; Таблиця 1) [5: 6; 7; 14; 15; 16].

Ідеологічна доктрина «зелених» не має цілісності, а натомість її характеризують різноманітність та суперечливість ідейних установок та принципів. Саме тому в науковій літературі, де характеризуються екологічні партії і рухи, можна зустріти такі назви їхніх ідеологічних доктрин: «екосоціалізм», «екоконсерватизм», «екореформізм» тощо.

В той же час можемо констатувати, що на I Всесвітньому конгресі «Зелених» (2001 р., Канберра) була прийнята «Глобальна хартія Зелених», в якій окреслені 6 принципів співпраці «зелених» партій і рухів: екологічна мудрість, соціальна справедливість, партиципаторна демократія, ненасилля, сталий розвиток, повага до різноманіття. Вказані принципи і є нині основними наріжними характеристиками ідеології «зелених» партій у різних інтерпретаціях.

Зазначимо, що нині у Євросоюзі «зелені» партії перш за все асоціюють з «лівим» силами. Зближення «зелених» і «лівих» розпочалося в 60-х рр. ХХ ст. та продовжується в наш час, оскільки екологічні партії вийшли за межі виключно екологічної проблематики, і їхні програми обов'язково включають соціальні вимоги, які є традиційними для «лівих» партій (соціальна справедливість, подолання соціальної нерівності, підвищення добробуту, дотримання прав людини, в тому числі і національних меншин) [11, с. 138–156]. При цьому за останні три десятиліття свого існування «зелені» ЄС практично втратили радикальну і протестну складову, а відтак вони характеризуються «політичним конформізмом». Це одна з ознак цих партій, яка є зручною для утворення з ними урядових коаліцій. По відношенню до Євросоюзу «зелені» також перейшли від жорсткої критики (опозиційності) до лояльності, або навіть і підтримки.

Отже, в ХХІ ст. «зелені» партії позиціонують себе як політична сила, яка дотримується принципів екологічної відповідальності, глобального сталого розвитку, «всеохоплюючої демократії», поваги до різноманітності, особистої свободи, статевої рівності і ненасилля – іншими словами, їх ідеологія отримала чіткий «постматеріалістичний» вимір.

Як зазначає Н. Картер, електоральні успіхи і невдачі екологічних партій можна пояснити такими факторами: тривогою за стан навколишнього середовища; утворенням нових екологічних рухів та ініціатив; появою нового середнього класу; електоральними та інституціональними системами [12]. І якщо перші три чинники були

актуальними у другій половині ХХ ст., то четвертий набув значення в кінці ХХ ст., коли економічні проблеми середнього класу були вирішені, а на перший план вийшли постматеріалістичні цінності.

Таким чином, найбільш суттєве значення для аналізу тенденцій в політичній діяльності екологічних партій має фактор постматеріальних цінностей і особливостей сучасних політичних та електоральних систем у країнах Європейського Союзу.

Електоральні результати «зелених» партій на виборах до Європейського парламенту. «Вибори до Європарламенту відбулися 23–26 травня 2019 р. в усіх 28 країнах Євросоюзу в умовах помітного зростання явки (50,6 % по усіх 28 країнах членах ЄС). У дисертаційному дослідженні Ю. Копинця підкреслено, що «у новому складі Європарламенту сформовано сім фракцій, з них чотири проєвропейські: 1) Європейська народна партія (ЄНП), 2) Прогресивний альянс соціалістів і демократів (ПАСД), 3) «Оновлення Європи» (ОЄ), 4) «Зелені – Європейський вільний альянс» (З-ЄВА) (всього 518 депутатів) і три євроскептичні, з них «м'які» євроскептики: «Європейські консерватори і реформісти» (ЄКР) та конфедеративна група об'єднаних «Європейських лівих – Північних зелених лівих» (ОЄЛ-ПЗЛ) (41 депутат) і «жорсткі» євроскептики: «Ідентичність і демократія» (ІД) (74 депутати)» [4, с. 97–121; 16]. Для створення фракції у Європарламенті відповідно до регламенту роботи необхідно щоб до її складу входило 35 депутатів, які представляють не менше, ніж 7 країн-членів ЄС. Результати виборів ЄПЗ подано в таблиці 1.

Як бачимо з таблиці результати ЄПЗ на виборах до Європарламенту упродовж 2004–2019 рр. постійно зростали, а в 2019 р. партія здобула найкращий результат за всю історію існування – 11,7 % (74 депутати).

Електоральні результати «зелених» партій на виборах до національних парламентів у країнах Європейського Союзу (2019–2023 рр.). Аналіз виборів зробимо в рамках двох умовних кластерів: країни Західної Європи (16 країн, крім Кіпру, Мальти, Люксембургу в яких парламентські вибори не досліджувалися) та країни Центральної Європи (11 країн).

На парламентських виборах у країнах Західної Європи «зелені» партії досягли успіхів у 10 краї-

нах: Австрії («Зелені – Зелена альтернатива», 13, 9 %), Данії (Соціалістична народна партія, 7,7 %), Бельгії («Зелені», 6,1 %; «Еколо», 6,1 %), Португалія («Люди, – Тварини – Природа», 3,3 %), Ірландія («Зелена партія», 7,1 %), Нідерланди («Зелені ліви», 5,0 %), Німеччина («Союз 90 / Зелені», 14,8 %), Швеція (Партія зелених, 5,0 %), Італія («Альянс зелених і лівих», 3,6 %), Фінляндія («Зелений союз» (7,0 %) (див. Додаток А, Таблиця 1) [14; 15].

Вагомий вплив «зелені» партії на нинішній час мають в Німеччині, Австрії, Данії, Бельгії, Швеції та Фінляндії. В урядових коаліціях «зелені» партії представлені в Австрії, Данії, Бельгії, Ірландії та Німеччині. Заслугує на увагу коаліційна угода в німецькому Бундестазі між Соціал-демократичною партією Німеччини, партією «Союз 90 / Зелені» та Вільною демократичною партією. Угода складається з 10 розділів і практично в кожному розділі присутня «зелена» проблематика та питання сталого розвитку. Найбільш вагоме місце екологічна проблематика займає в другому розділі: створення відкритого порталу про навколишнє середовище, включення громадських об'єднань у сфері охорони навколишнього середовища в процес прийняття політичних рішень, в тому числі і по важливих інфраструктурних проєктах.

На прикладі найбільш авторитетної «зеленої» партії Європи – німецької «Союз 90 / Зелені» можна побачити загальну тенденцію зміни підходів європейських екологічних партій до вирішення злободенних питань політики і економіки: від опозиційності до конформізму та від радикалізму до прагматизму. Саме така трансформація і дозволяє екологічним партіям здобувати прихильність виборців та бути учасником урядових коаліцій.

До витоків німецької Партії зелених відносять громадянські ініціативи на захист навколишнього середовища в 70-ті рр. ХХ ст. Ідеалом екологічних партій на той час були боротьба за екологію та пацифізм. «Зелені» Німеччини виступали проти широкомасштабної програми будівництва АЕС, розміщення на території Німеччини ядерної зброї тощо. Суттєві зміни в програмі «зелених» відбулися в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. у бік посилення уваги зовнішній та міграційній політиці, національній безпеці [13].

Як результат на парламентських виборах 2021 р. партія «Союз 90 / Зелені» (виборча про-

Таблиця 1

Результати «Європейської партії Зелені» на виборах до Європарламенту 2004–2019 рр.

	2004 (к-ть депут.)	2009 (к-ть депут.)	2014 (к-ть депут.)	2019 (к-ть депут.)
ЄПЗ	5,7 % (41)	7,5 (55)	7,3 (47)	11,7 (74)

Джерело: [16]

грама «Німеччина. Все включено») отримала максимальний результат за всю історію свого існування – 14,8 % (118 депутатських мандатів). Слід зазначити, що успіху «зелених» у Німеччині сприяє і сітка природоохоронних союзів та громадських організацій, які залучаються і до прийняття важливих політичних рішень. Серед них найпотужнішими є Союз охорони навколишнього середовища та природи Німеччини і Союз охорони природи Німеччини.

У країнах Центральної Європи екологічні партії мають ситуативний успіх. Вони лише в поодиноких випадках досягають значимих електоральних результатів. Наприклад, у 2004 р. в Латвії вперше було обрано головою Уряду представника Партії зелених І. Емсіса, в 2007 р. «зелені» увійшли до складу естонського парламенту, і в тому ж році до складу коаліційного уряду увійшла Партія зелених в Чехії. Електоральні результати екологічних партій на парламентських виборах 2019–2023 рр. подано в таблиці 2.

Як бачимо з таблиці 2 високий результат екологічних партій зафіксовано у Латвії, Литві, Хорватії та Словенії. В інших країнах Центральної Європи «зелені» партії також приймали участь у парламентських виборах, але їхні результати не дозволили їм подолати електоральний бар'єр: в Естонії (2023, «Зелені» – 1,8 %), Чехії (2021, Партія зелених – 0,9), Румунії (2020, «Партія екологів Румунії» – 1,2 %). В Угорщині «зелена» партія «Політика може бути іншою» приймала участь у парламентських виборах 2022 р. у складі виборчої коаліції «В єдності за Угорщину» (на виборах 2018 р. вона здобула 5,3 % голосів виборців / 5 депутатських місць). На виборах до Європарламенту (2019 р.) екологічні партії країн Центральної

Європи здобули лише шість депутатських мандатів: Латвія (1 мандат), Литва (2) та Чехія (3) [14; 15].

В інших державах Центральної Європи «зелені» партії не мають впливу на політичний процес і участі у виборах не приймають. Більше того, у більшості цих країн навіть не існує політичних партій, які можна було б назвати «зеленими» в європейському розумінні цього поняття.

Однією з причин інституційної та ідеологічної слабкості партій «зелених» в країнах Центральної Європи – віднесення їх до групи «лівих» політичних сил разом з комуністичними, соціалістичними та соціал-демократичними партіями, які в останні два десятиліття не користуються значною підтримкою виборців.

Інша вагомий причина низької підтримки вказаних партій пов'язана з тим, що в державах даного регіону екологічні рухи не користувалися підтримкою держави і завжди знаходилися поза політикою, оскільки у посткомуністичних державах провідною силою, як правило, була єдина комуністична / соціалістична партія. Інші партійні структури не мали можливості розвиватися відповідно до законів та політичної практики. Демократичний транзит у цих країнах також не сприяв впливовості екологічних партій, оскільки для перехідного періоду основним соціально-політичним поділом був поділ на прихильників і противників комуністичного режиму.

Висновки. Станом на 01.05.2023 р. екологічні партії мають свої фракції в національних парламентах 14 європейських країн та приймають участь в урядових коаліціях Австрії, Данії, Бельгії, Ірландії, Німеччини, що дозволяє стверджувати про важливі інституційні зміни в європейському партійному ландшафті.

Таблиця 2

Електоральні результати «зелених» партій у країнах Центральної Європи за результатами парламентських виборів 2019–2023 рр.

Країна	Дата парламентських виборів	Назва партії (рік створення)	Електоральний результат, % (к-ть місць)	Участь в урядовій коаліції (-/+)	К-ть депутат. ЄП*
Хорватія	05.07.2020, Сабор	Зелено-ліва коаліція (2017)	6,9 (7) (нова)**	-	-
Литва	11-25.10.2020, Сейм	Союз селян і зелених Литви (2001)	17,4 (32)*** (-22)	-	2
Словенія	24.04.2022, Державні Збори	Ліви (2017)	4,4 (5) (-4)	-	-
Латвія	01.10.2022, Сейм	Союз зелених та селян (2002)	12,4 (16) (+5)	-	1

* ЄП – Європарламент

** В дужках позначено різницю в кількості депутатських мандатів у порівнянні з попередніми виборами

*** Всього за результатами в одномандатних і багатомандатному виборчому окрузі. За партійними списками партія здобула 17,4 % голосів виборців (16 депутатських мандатів).

Джерело: побудовано авторами на основі [5; 6; 7; 14; 15]

Рух «зелених» виникає в 60-х рр. ХХ ст. у країнах Західної Європи та США як реакція громадськості на стрімкий післявоєнний ріст виробництва при якому не враховувалися наслідки його впливу на навколишнє середовище. У розвитку «зелених» (екологічних) партій можна виокремити такі етапи: перший (1960–1970): виникнення та становлення екологічних рухів; другий (1970–1980): політизація «зеленого» руху; третій (1980–1990): перетворення у більшості країн ЄС зелених рухів у політичні партії; четвертий (починаючи з 1990 р.): подальша інституціоналізація «зелених» партій, утворення «Європейської партії Зелених» та умовне об'єднання екологічних партій та рухів у єдину «сім'ю зелених партій».

Об'єднання вказаних партій в одну «політичну сім'ю» обумовлено низкою спільних характерис-

тик, притаманних «зеленим» партіям: а) походження; б) однотипний соціальний склад учасників та електорат; в) загальні ідеологічні маркери, ключовими з яких є такі: пріоритет питань охорони навколишнього середовища, екологічної політики і сталого розвитку; г) організаційна трансформація.

На основі електоральних даних можна зробити класифікацію країн Євросоюзу у контексті представництва у вищих законодавчих органах влади екологічних партій за результатами останніх парламентських виборів. Така класифікація подана нами у таблиці 3.

Отже, найбільш суттєве значення для діяльності екологічних партій має фактор постматеріальних цінностей і особливостей сучасних політичних та електоральних систем у країнах Європейського Союзу.

Таблиця 3

Класифікація країн ЄС за результатами представництва «зелених» партій в парламенті (2019–2023)

Рівень представництва в парламенті	Електоральні показники	Країни
Високий	Більше 10 %	Німеччина (14,8 %, 119 деп.), Австрія (13,9 %, 26 деп.), Латвія (12,4 %, 16 деп.), Литва (17,4 %, 32 деп.)
Середній	Від 5 % до 10 %	Данія (8,3 %, 15 деп.), Ірландія (7,7 %, 12 деп.), Нідерланди (5,0 %, 8 деп.), Швеція (5,0 %, 18 деп.), Фінляндія (7,0 %, 13 деп.), Хорватія (6,9 %, 7 деп.), Бельгія (Валлонія, «Еколо» – 6,1 %, 13 деп.; Фландрія, «Зелені» – 6,1 %, 8 деп.)
Низький	Менше 5%	Словенія (4,4 %), Італія (3,6 %), Португалія (1,7 %, 1 деп.), Естонія (1,8 %), Чехії (0,9), Румунії (1,2 %)
Не предсталені	–	Болгарія, Греція, Іспанія, Польща, Словаччина, Угорщина, Франція

Джерело: побудовано авторами на основі [5; 6; 7; 14; 15]

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бусленко В. Взаємовідносини влади та опозиції в державах Вишеградської групи. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2020. 320 с.
2. Вархов Г. Партійне структурування Європейського парламенту: організаційне оформлення та чинники впливу: дис..... к. політ. наук 23.00.02 / Прикарпатський національний університет. 2019. 209 с.
3. Вархов Г. Сім'ї політичних партій: засади функціонування та ідеологічні особливості. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2013. № 3. С. 41–48.
4. Копинець Ю. Вплив сучасних тенденцій розвитку партійних систем країн Європейського Союзу на еволюцію і функціонування партійної системи України: дис..... к. політ. наук 23.00.02 / Ужгородський національний університет. 2021. 269 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/dis_kopynets.pdf (дата звернення 17.06.2022).
5. Остапець Ю., Копинець Ю., Остапець І. Протистояння «мейнстримних партій» та партій «нової політики» у країнах Європейського Союзу за результатами парламентських виборів 2020 року. *Політікус*. 2022. Випуск 3. С. 90–100.

6. Остапець Ю., Копинець Ю. Парламентські вибори 2021 року в країнах Європейського Союзу: характеристика загальних тенденцій та національних особливостей електорального вибору. *Регіональні студії*. 2022. № 30. С. 82–90.
7. Остапець Ю., Мартинкович М. Характеристика партійного ландшафту країн Європейського Союзу за результатами парламентських виборів 2022 року. *Регіональні студії*. 2023. № 33. С. 82–93.
8. Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика. Львів: «ЦПД» – «Астролябія», 2005. 348 с.
9. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.
10. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів і систем країн Західної Європи. Т. 1. Особливості міжінституційних відносин у трикутнику «глава держави – парламент – уряд» та їхні наслідки для політичного процесу. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 456 с.
11. Шипунов Г. Принципи концептуалізації ідейно-інституційної еволюції лівих політичних партій: дис..... докт. політ. наук 23.00.01. / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2018. 532 с.
12. Carter N. *The Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy*. Cambridge University Press, 2001. 361 p.
13. Van Haute E., ed. *Green Parties in Europe*. London, Routledge, 2016. 352 p.
14. *Parties and Elections in Europe*. URL: <http://www.parties-and-elections.eu/index.html> (дата звернення 25.01.2023).
15. The European Elections Monitor (Парламентські вибори в Швеції 11 вересня 2022 р.). URL: <https://www.robert-schuman.eu/en/the-european-elections-monitor/2021/> (дата звернення 25.01.2023).
16. 2019 European election results. URL: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en> (дата звернення 02.03.2023).

ДОДАТОК А

Таблиця 1

Електоральні результати «зелених» партій у країнах Західної Європи за результатами парламентських виборів 2019–2023 рр.

Країна	Дата парламентських виборів	Назва партії (рік створення)	Електоральний результат, % (к-ть місць)	Участь в урядовій коаліції (-/+)	К-ть депутат. ЄП*
Австрія	29.09.2019, Національна рада (нижня палата парламенту)	«Зелені – Зелена альтернатива» (1986)	13,9 (26) (+26)**	+	2
Данія	5.06.2019, Фолькетинг	Соціалістична народна партія (зелені ліві) (1959)	7,7 (14) (+7)	+	2
		Альтернатива (2013)	3,0 (5) (-4)	-	-
Бельгія	25.05.2019, Палата представників	Фландрія, «Зелені»	6,1 (8) (+2)	+	1
		Валлонія «ЕКОЛО»	6,1 (13) (+7)	+	2
Португалія	6.10.2019, Асамблея Республіки	Люди – Тварини – Природа (2009)	3,3 (4)	-	1
Ірландія	08.02.2020, Еряхтас	Зелена партія (1981)	7,1 (12) (+10)	+	2
Нідерланди	15-17.03.2021 Палата представників	Зелені ліві (1989)	5,0 (8) (-6)	-	3
Німеччина	26.09.2021, Бундестаг	Союз 90 / Зелені (1979)	118*** (+51)	+	25
Португалія	30.12.2022, Асамблея Республіки (позачергові вибори)	Люди – Тварини – Природа (2009)	1,7 (1) (-3)	-	1
Швеція	11.09.2022, Ріксдаг	Партія зелених (1981)	5,0 (18) (+2)	-	2
Італія	25.09.2022,	Альянс зелених і лівих (2022)	23**** (нова)	-	
Данія	01.11.2022, Фолькетинг (позачергові вибори)	Соціалістична народна партія (1959)	8,3 (15) (+1)	-	2
		Альтернатива (2013)	3,3 (6) (+1)	-	-
Фінляндія	02.04.2023, Едускунта	Зелений союз (Зелені, 1987)	7,0 (13) (-7)	-	2

* ЄП – Європейський парламент

** В дужках позначено різницю в кількості депутатських мандатів у порівнянні з попередніми виборами

*** Всього за результатами в одномандатних і багатомандатному виборчому окрузі. За партійними списками партія здобула 14,8 % голосів виборців (102 депутатські мандати).

**** Всього за результатами в одномандатних і багатомандатному виборчому окрузі. За партійними списками партія здобула 3,6 % голосів виборців (11 депутатських мандатів).

Джерело: побудовано авторами на основі [5; 6; 7; 14; 15]

СВІТОВА ПРАКТИКА ПОБУДОВИ МОДЕЛЕЙ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН: АВСТРІЯ ТА НІМЕЧЧИНА

WORLD PRACTICE OF BUILDING MODELS OF STATE-CHURCH RELATIONS: AUSTRIA AND GERMANY

Палінчак М.М.,

доктор політичних наук,

професор кафедри міжнародної політики

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Стебляк Д.М.,

доктор філософії,

доцент кафедри міжнародної політики

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

В роботі досліджено державно-церковні відносини в сучасному світі. Охарактеризовано основні шляхи побудови взаємин між ними.

Досліджено історичний розвиток державно-церковних та міжконфесійних відносин в країнах Європи, на прикладі Австрії та Німеччини. Проаналізовано основні ідеї та принципи державної релігійної політики на сучасному етапі. Основні проблеми співіснування держави і церкви.

Досліджено рівень релігійності суспільства в Австрії та Німеччині. Вплив державно-церковних відносин, релігії й церковно-конфесійних відносин на суспільно-політичне життя в Австрії та Німеччині.

Охарактеризовано державно-церковні відносини в Австрії та Німеччині. Описано фінансування релігійних організацій та церков. Особливості релігійного податку в Німеччині.

Охарактеризовано конституційне забезпечення свободи совісті та віросповідання в Австрії.

Досліджено релігійну структуру населення Австрії, більша частина населення країни – католики. В Австрії велика кількість релігійних громад, серед них: католицька церква; протестантські церкви Аугсбурзького та Гельветського сповідань; православна церква; єврейська релігійна громада та ін. В роботі досліджено особливості реєстрації релігійного товариства в Австрії.

В Німеччині церква відокремлена від держави. Найпоширенішою релігією є католицизм. У 2021 році Римокатолицька церква в Німеччині нараховувала 21,6 мільйона вірян. Також велика кількість протестантів в країні. Церква має вагомий вплив в сфері освіти. Конституція зазначає, що релігійне навчання має бути частиною навчальної програми у державних школах. Але батьки мають право вирішувати, чи діти отримують релігійне навчання. В роботі досліджено особливості реєстрації релігійної групи в країні. Проаналізовано особливості фінансування церков та релігійних громад в країні. В країні, приблизно сім із десяти опитаних зазначають, що сплачують церковний податок. Більшість платників церковного податку ідентифікують себе як християни.

Ключові слова: держава, церква, Австрія, Німеччина, релігійна організація, податки.

The state-church relations in the modern world is examined in the work. The main ways of building relationships between them are characterized.

The historical development of state-church and interfaith relations in European countries, using the example of Austria and Germany, is studied. The main ideas and principles of state religious policy at the current stage are analyzed. The main problems of the coexistence of the state and the church.

The level of religiosity of society in Austria and Germany has been studied. The influence of state-church relations, religion and church-confessional relations on social and political life in Austria and Germany.

State-church relations in Austria and Germany are characterized. Financing of religious organizations and churches is described. Features of the religious tax in Germany.

The constitutional provision of freedom of conscience and religion in Austria is characterized.

The religious structure of the population of Austria was studied, the majority of the country's population is Catholic. Austria has a large number of religious communities, among them: the Catholic Church; Protestant churches of the Augsburg and Helvetic confessions; The Orthodox Church; Jewish religious community, etc. The peculiarities of registration of a religious society in Austria are examined in the article.

In Germany, the church is separated from the state. The most common religion is Catholicism. In 2021, the Roman Catholic Church in Germany counted 21.6 million believers. There is also a large number of Protestants in the country. The Church has a significant influence in the field of education. The Constitution states that religious instruction must be part of the curriculum in public schools. But parents have the right to decide whether their children receive religious education. The peculiarities of registration of a religious group in the country are examined in the article. The peculiarities of the financing of churches and religious communities in the country are analyzed. In the country, approximately seven out of ten respondents indicate that they pay church tax. Most church tax payers identify themselves as Christians.

Key words: state, church, Austria, Germany, religious organization, taxes.

Постановка проблеми. Особливості відносин держави та церкви в країнах Європи є важливою темою дослідження. Церкви та релігійні організації протягом десятиліть мали вагомий вплив в різних країнах світу. Державно-церковні відносини в Австрії та Німеччині розвивалися під впливом багатьох факторів. Церкви та релігійні організації мають вагомий вплив на суспільно-політичні відносини в країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вітчизняних та зарубіжних вчених досліджувало особливості державно-церковних відносин в країнах світу, та Австрії і Німеччині зокрема. Вагомий вплив в дослідженні особливостей державно-церковних відносин, здійснили дослідницький центр «Пью» («Pew Research Center») та американський інститут суспільної думки «Геллап» («Gallup»).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Державно-церковні відносини в країнах світу є актуальною темою дослідження багатьох науковців. Особливості державно-церковних відносин в Австрії та Німеччині потребують подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою є дослідження особливостей державно-церковних відносин в Австрії та Німеччині.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Австрії на конституційному рівні забезпечено свободу совісті та віросповідання, вільне сповідання релігії. Забороняється будь який прояв релігійної дискримінації. В країні, згідно до «Звіту про свободу віросповідання у світі за 2022 рік: Австрія», який Державний департамент подає Конгресу, відповідно до розділу 102(b) Закону про міжнародну релігійну свободу 1998 року (P.L. 105-292) зі змінами. Загальну чисельність населення 8,9 мільйона осіб (середина 2022 року), релігійна демографія в Австрії: «католики становлять 55,2% населення; мусульмани – переважно суніти – 8,3% (приблизно 8% мусульман – шіїти); Східні православні церкви – 4,9%; та протестанти (аугсбурзька та гельветська конфесії) 3,8%. Групи, які разом становлять менше 5,5% населення, включають Свідків Єгови, євреїв та інші християнські та нехристиянські релігійні групи. Особи, які не належать до будь-якої релігії, становлять 22,4% населення» [1].

В країні відповідно до конституційних документів забезпечує свободу «совісті та віросповідання». Основний закон 1867 передбачає свободу віри та совісті людини і право на публічне сповідання релігії церквами та релігійними суспільствами. Європейська конвенція про права людини, включена до конституції у 1964 році, передбачає право людини на свободу думки, совісті та релігії, а також гарантує це право церквам та релігійним громадам у поєднанні з правом на асоціації [1].

Відповідно до законодавства зареєстровані релігійні групи в країні поділені на дві офіційно визнані юридичні категорії: юридично визнані церкви та релігійні суспільства і зареєстровані державою релігійні конфесійні об'єднання, причому останні менше обов'язків та привілеїв. Варто зазначити, що релігійні групи, які не відповідають вимогам статусу релігійного суспільства або конфесійного співтовариства, можуть подати заявку на набуття статусу асоціації, статус, який застосовується до широкого кола груп громадянського суспільства. Деякі групи об'єднуються в асоціації, очікуючи, коли уряд визнає їх конфесійними спільнотами [1].

В Австрії 16 релігійних громад:

- Католицька церква;
- Протестантські церкви Аугсбурзького та Гельветського сповідань;
- Православна церква;
- Єврейська релігійна громада;
- Ісламська релігійна спільнота;
- Вірменська апостольська церква;
- Сирійська православна церква;
- Коптська православна церква;
- Стара католицька церква;
- Об'єднана методистська церква;
- Церква Ісуса Христа Святих Останніх Днів;
- Новоапостольська церква;
- Буддистський союз;
- Свідки Єгови;
- Суспільство алевітів;
- Вільні церкви [1].

Конфесійною групою юридично визнається, та яка принаймні 20 років в країні, а відповідно до останнього перепису населення релігійне товариство повинно складати не менше 0,2% населення країни [1].

В країні є також 10 конфесійних громад. Серед них:

- Релігійна громада Бахаї;
- Християнська громада – Рух за релігійне поновлення;
- Церква адвентистів сьомого дня;
- Об'єднана п'ятдесятницька церква;
- Індуїстська релігійна спільнота;
- П'ятдесятницька церква Бога;
- Ісламсько-шіїтська релігійна громада;
- Громада старих алевітів;
- Сімейна федерація за мир у всьому світі та об'єднання (Церква об'єднання);
- Спільнота віри сикхів [1].

Згідно до законодавства конфесійною громадою в країні визнається «група, яка повинна налічувати не менше 300 членів та подати до Управління у справах релігій при Федеральній канцелярії свій статут, який описує цілі, права та обов'язки членів, а також положення про членство, список посадових осіб та інформацію про фінансування»

[1]. Також вона повинна представити письмове описання своєї релігійної доктрини [1].

В Німеччині церква і держава відокремлені одна від одної, в країні немає державної церкви. Основний закон гарантує свободу переконань і совісті, а також свободу віросповідання, релігійного чи ідеологічного; гарантується безперешкодне відправлення віри; сповідання чи не сповідання певної релігії; та вільне висловлювання своїх релігійних переконань [6]. В той же час Конституція гарантує, що ніхто не може бути змушений розкрити свої релігійні переконання [5].

Найпоширенішою релігією є католицизм. У 2021 році Римо-католицька церква в Німеччині нараховувала 21,6 мільйона вірян, а протестантська – 19,7 мільйона. У Німеччині проживає від 4,4 до 4,7 мільйонів мусульман міграційного походження, найбільша група з яких має турецьке походження [6].

Що ж стосується державно-церковних відносин в сфері релігії, Конституція свідчить, що релігійне навчання має бути частиною навчальної програми у державних школах, і в той же час батьки мають право вирішувати, чи діти отримують релігійне навчання. Також визнається право створювати приватні конфесійні школи [5].

Невизнані релігійні групи немає права на податкові пільги. І ті релігійні групи, які асоціюють себе як некомерційні асоціації зі статусом звільнення від податків, мають зареєструватися. Здій-

снюється розгляд заявки на реєстрацію і зазвичай надається звільнення від податків; у разі заперечення їх рішення підлягають судовому перегляду. Але ті організації, що подають заявку на звільнення від податків, мають надати докази того, що вони є релігійною групою [6].

Згідно до даних американського дослідницького інституту Pew Research Center, ставка церковного податку для більшості земель Німеччини стягують: 9% прибуткового податку; дві землі, включаючи Баварію, стягують 8% прибуткового податку. Здійснюють плату члени католицької та протестантської церков, а також члени деяких єврейських груп і гуманістичних груп. Що ж до інших релігійних організацій, то інші зареєстровані релігійні організації, зокрема ті, що представляють менонітів, Свідків Єгови та мусульманську групу, також мають право збирати податок, але не роблять цього [7].

У Німеччині, де приблизно сім із десяти опитаних кажуть, що сплачують церковний податок. Більшість платників церковного податку ідентифікують себе як християни, згідно опитування 2017 р. (рис. 1) [7].

Хоча зазначають, що деякі європейці відмовляються від церковної податкової системи, але масово, схоже, цього не відбувається, якщо проаналізувати опитування 2017 р., представлено на рис. 1, згідно даних Pew Research Center. У той же час більшість, як і раніше, підтримує традицію сплати податків релігійним установам [7].

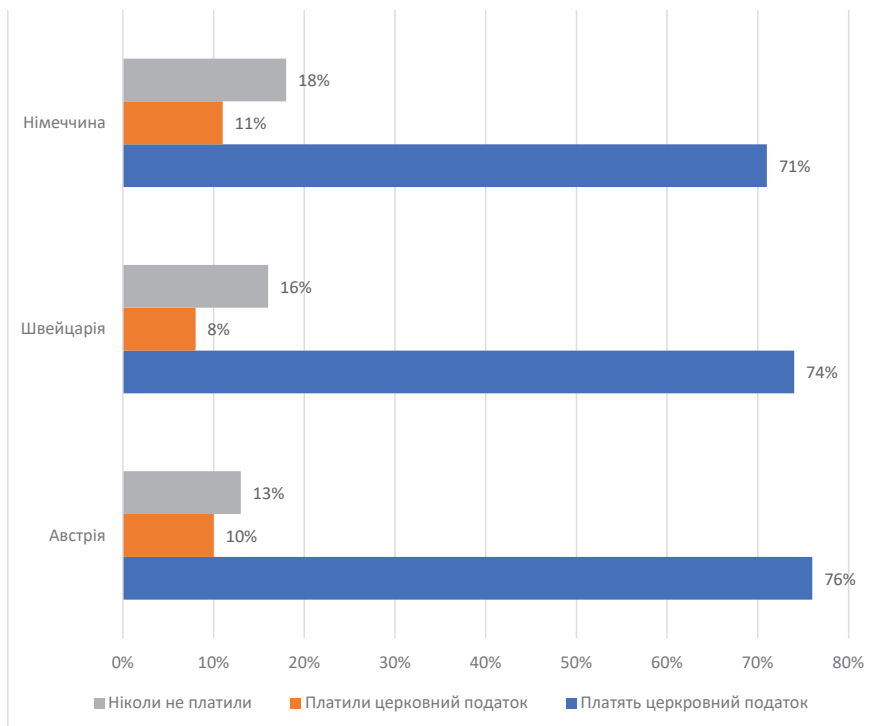


Рис. 1. Кількість населення, яке сплачує церковний податок, згідно опитування Pew Research Center

Джерело: [7]

Дослідження Pew Research Center, серед 15 досліджених країн Європи, 6 з яких мають обов'язкове оподаткування, яке допомагає фінансувати їх діяльність, демонструє, що в Австрії один з найвищих відсотків людей, які стверджують, що вони вірять в Бога – 67%, а в Швейцарії, до прикладу, 36%, в Німеччині 71%. В Австрії 30% опитаних відвідують служби кожного місяця чи частіше. В Швейцарії – 29%, а в Німеччині 24%. (рис. 2).

Варто зазначити, що згідно дослідження Pew Research Centre, більшість опитаних у країнах з обов'язковим церковним податком для членів

основних релігійних груп, а саме Австрії, Данії, Фінляндії, Німеччини, Швеції та Швейцарії, «погоджуються із твердженням, що «релігія має бути відокремлена від державної політики», а не на користь альтернативного положення про те, що «уряд має просувати релігійні цінності та вірування в країні»» (рис. 3) [11].

Отже, в Австрії та Німеччині церква і держава не втручаються в справи одна одної. В країнах забезпечується свобода слова та віросповідання. Релігійні організації та церкви вільно здійснюють свою діяльність.

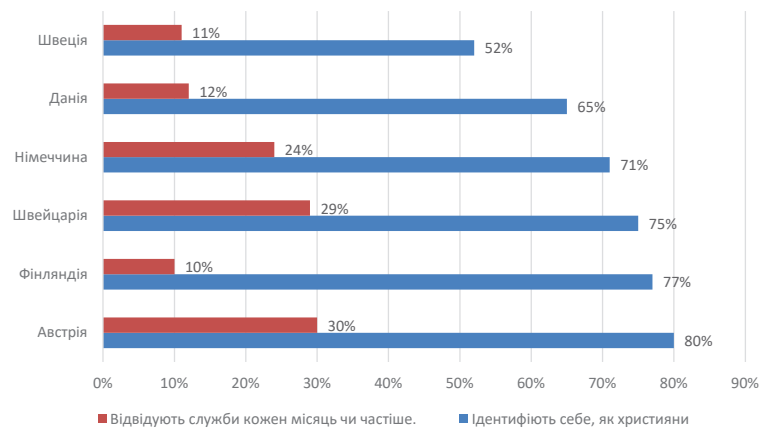


Рис. 2. Релігія в країнах Європи, за даними Pew Research Centre

Джерело: [12]

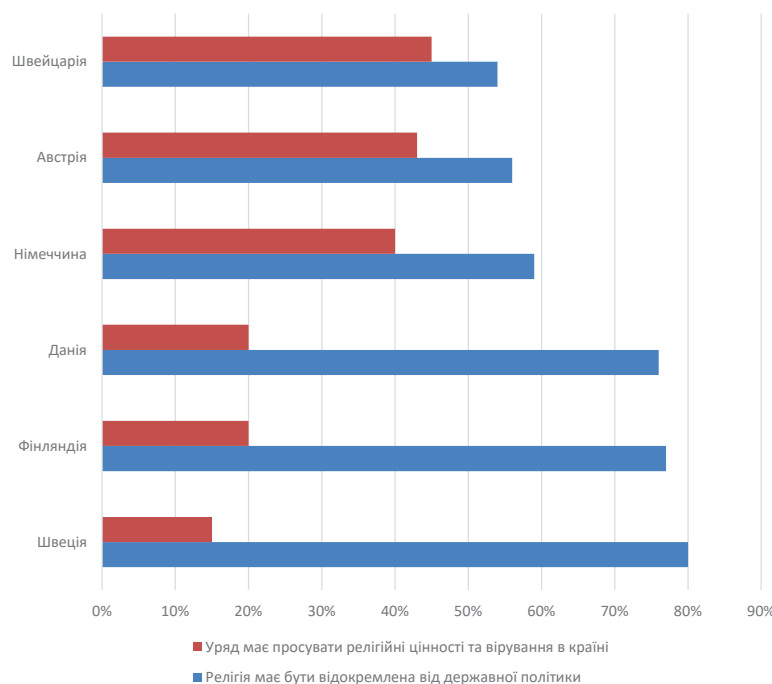


Рис. 3. Дані опитування щодо відносин держави і церкви, згідно дослідження Pew Research Centre

Джерело: [11]

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. 2022 Report on International Religious Freedom: Austria. URL: <https://www.state.gov/reports/2022-report-on-international-religious-freedom/austria/>
2. Czech Republic. The European Commission. URL: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/czech-republic/population-demographic-situation-languages-and-religions>
3. 2022 Report on International Religious Freedom: Czech Republic. URL: <https://www.state.gov/reports/2022-report-on-international-religious-freedom/czech-republic/>
4. CHARTER OF FUNDAMENTAL RIGHTS AND FREEDOMS. URL: https://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/ustavni_soud_www/Pravni_uprava/AJ/Listina_English_version.pdf
5. 2022 Report on International Religious Freedom: German. URL: <https://www.state.gov/reports/2022-report-on-international-religious-freedom/germany/>
6. Germany. The European Commission. URL: https://commission.europa.eu/index_en
7. In Western European Countries With Church Taxes, Support for the Tradition Remains Strong. PEW RESEARCH CENTER. URL: <https://www.pewresearch.org/religion/2019/04/30/in-western-european-countries-with-church-taxes-support-for-the-tradition-remains-strong/>
8. 2022 Report on International Religious Freedom: Hungary. URL: <https://www.state.gov/reports/2022-report-on-international-religious-freedom/hungary/>
9. Hungary. The European Commission. URL: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/hungary/population-demographic-situation-languages-and-religions>
10. Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe. Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/religion/2017/05/10/religious-belief-and-national-belonging-in-central-and-eastern-europe/>
11. Dalia Fahmy. In Western Europe, most people back church-state separation even while many willingly pay church tax. URL: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2019/05/28/in-western-europe-most-people-back-church-state-separation-even-while-many-willingly-pay-church-tax/>
12. Dalia Fahmy. European countries that have mandatory church taxes are about as religious as their neighbors that don't. URL: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2019/05/09/european-countries-that-have-mandatory-church-taxes-are-about-as-religious-as-their-neighbors-that-dont/>

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: СПЕЦИФІКА ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

REGIONAL POLICY OF THE UKRAINIAN STATE: SPECIFICITY AND CURRENT CHALLENGES

Попазогло А.С.,

*аспірант кафедри політичних наук і права
Державного вищого навчального закладу*

«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

У статті проаналізовано політику української держави, щодо регіональних аспектів функціонування та розвитку в сучасних умовах військової агресії та координації більшої частини бюджетних коштів на військову спроможність. Сучасні виклики трансформували регіональні амбіції та державні пріоритети, проте розширення повноважень регіональних еліт створили певні перешкоди щодо пріоритетності напрямку бюджетних асигнувань в умовах війни.

Проте, розподіл коштів в місцевих бюджетах стає тригером сучасного політико-управлінського сектору, оскільки регіональна еліта в умовах війни купувала бруківку, барабани, що супроводжувалось хвилями обурення та критики. Окрім того, сучасні виклики потребували покращення стану місць захисту, які не відповідали вимогам та не були підготовленні завчасно, як бомбосховища.

Разом з проблемами та викликами, які назріли в суспільстві варто формувати план дій для регіональної політики після закінчення війни, з метою швидкого та якісного політичного та економічного розвитку, щоб рішення приймалися на випередження проблемам, а не навпаки. Сучасний розвиток держави формується від двох складових які мають бути викориненні такі як: корупція на усіх рівнях та бажання отримати неправомірну вигоду.

Основні державотворчі завдання для сучасної України є об'єднання зусиль на усіх рівнях щодо принципів і дій політичних еліт в умовах війни та повоєнній відбудові країни. Регіональна політика створює основу внутрішньополітичної діяльності та стимул до розвитку як систему консолідованих дій направлена з низу вверх по ієрархії органів управління.

Сучасна українська держава демонструє високий рівень конфліктності, що обумовлено рядом чинників штучного та природнього походження. Світова політична спільнота демонструє високий рівень підтримки для органів управління та суспільства в цілому, проте рівень моральної та дієвої віддачі повинен бути належний. Тому, політика згуртованості регіональних еліт знизить рівень конфліктогенних процесів в середині країни та підвищить якісні показники органів управління.

Ключові слова: регіональна політика, українська держава, військова агресія, регіональні асигнування, регіональний розвиток.

The article analyzes the policy of the Ukrainian state regarding regional aspects of functioning and development in modern conditions of military aggression and coordination of the majority of budget funds for military capability. Modern challenges have transformed regional ambitions and state priorities, but the expansion of the powers of regional elites has created certain obstacles regarding the prioritization of budget allocations in wartime conditions.

However, the distribution of funds in local budgets becomes the trigger of the modern political and administrative sector, as the regional elite bought paving stones and drums during the war, which was accompanied by waves of indignation and criticism. In addition, modern challenges required the improvement of the state of protection places that did not meet the requirements and were not prepared in advance, such as bomb shelters.

Together with the problems and challenges that have arisen in society, it is worth forming an action plan for regional politics after the end of the war, with the aim of rapid and high-quality political and economic development, so that decisions are made in anticipation of problems, and not the other way around. The modern development of the state is formed from two components that must be eradicated, such as: corruption at all levels and the desire to obtain undue benefit.

The main state-building tasks for modern Ukraine are the unification of efforts at all levels regarding the principles and actions of political elites in the conditions of war and post-war reconstruction of the country. Regional policy creates the basis of internal political activity and the incentive for development as a system of consolidated actions is directed from the bottom up through the hierarchy of governing bodies.

The modern Ukrainian state demonstrates a high level of conflict, which is caused by a number of factors of artificial and natural origin. The world political community demonstrates a high level of support for governing bodies and society as a whole, but the level of moral and effective return must be appropriate. Therefore, the policy of cohesion of regional elites will reduce the level of conflict-generating processes in the middle of the country and increase the quality indicators of the governing bodies.

Key words: regional policy, Ukrainian state, military aggression, regional allocations, regional development.

Постановка проблеми. Українське суспільство перебуває в стані небезпечних політико-військових потрясінь. Війна корегувала державний порядок денний. Проте, політичні процеси продо-

вжують свій розвиток, як складова для стабілізації політичних процесів та повоєнної відбудови. Політика держави щодо децентралізації в Україні продемонструвала актуальність та значимість

регіональних політичних рішень та їх реалізації. Особливістю сучасного розвитку регіональної політики є військова агресія та повномасштабний супротив українського народу, процеси розподілу коштів в регіонах та питання корупції, як гальмівного чинника для процесів регіонального політичного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження регіональної політики відбувається на державному рівні та глобальному. Наукові публікації демонструють високий рівень зацікавленості авторів в аналізі аспектів формування регіонального політичного устрою, його ефективності та доцільності. Вітчизняними авторами, які досліджують питання регіональної політики варто відзначити Миколайчук Н.С., Павлюк А.П., Татаренко Т.М., Красівський О.В. та ін. Зарубіжними дослідниками, які вивчали питання значимості регіональної політики є: Джон Бахтлер, Карлос Мендес, Хайді Віронен та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Загалом, регіональна політика націлена на довгострокових викликах, таких як розвиток і реструктуризація. Усе частіше розглядається, як ці структурні проблеми включають не лише соціально-економічні виміри (наприклад, зростання, зайнятість, державні послуги та демографічні питання), а й проблеми, пов'язані зі стійкістю (наприклад, обмеження ресурсів і зміна клімату). Однак, у багатьох країнах на короткостроковому горизонті домінують триваючі проблеми в єврозоні та інших країнах, що відображається в слабкому зростанні, зростанні безробіття та обмеженнях державних інвестицій та інших видатків. Ці національні та міжнародні виклики залишаються ключовими рушійними силами, що впливають на регіональний розвиток, процеси регіональної політики в багатьох країнах Європи.

Окрім цього, в Україні, як європейській державі, окрім загально-існуючих регіональних проблем існує ряд специфічних викликів, які спричиненні агресією росії проти України. До основних проблем відносяться питання перерозподілу цільового використання коштів місцевих бюджетів в умовах військового стану.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основною метою наукового дослідження є аналіз регіональної політики України в довоєнний та військовий періоди. Для реалізації поставленої мети виконано ряд завдань, а саме: проаналізовано регіональну політику довоєнного періоду; досліджено специфіку регіональної політики в період військового стану; оцінено перспективи щодо значимості регіональної політики для відбудови України в повоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для подолання викликів основою до дій є нормативна складова, так 26.04.2023 року у Верховній

Раді України зареєстровано законопроект, який містить назву «про оновлення державної регіональної політики в умовах відновлення регіонів та територій від наслідків повномасштабної збройної агресії проти України» [1]. Така, актуалізація даного напрямку є вкрай актуальною та вимагає уваги на теперішній час для напрацювання механізмів дій для відновлення регіонів, які постраждали від агресії.

Уже в комітеті та в сесійній залі виникають дискусії щодо окремих пропозицій в даному напрямку регіональної політики. Так, «центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної регіональної політики, надається право за результатом моніторингу реалізації Державної стратегії регіонального розвитку України подавати Уряду України пропозиції щодо її коригування; у разі затвердження вказаних коригувань, протягом шести місяців забезпечується відповідне коригування регіональних стратегій розвитку Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями; у разі затвердження регіональних стратегій розвитку, також у шестимісячний строк мають бути відкориговані стратегії розвитку територіальних громад сільськими, селищними, міськими радами (крім Київської та Севастопольської міських рад); коригування стратегічних документів розвитку здійснюється на однакових правових засадах із їх розробленням і затвердженням» [2].

Така система акцентування уваги свідчить про системність в роботі органів управління, послідовність у процесах децентралізації з урахуванням вимог сьогодення. Так, на думку Ю. Харченко «державна регіональна політика в Україні в 2014–2021, яка вийшла на новий рівень розвитку та активізація децентралізаційних процесів, сприяла збалансованому розвитку українських територіальних громад і регіонів, були створені тисячі горизонтальних зв'язків між громадами, регіонами. Але навіть за цих умов не було сформовано дієвих інструментів координації секторальних політик міністерств в регіонах, а реалізація Державної стратегії регіонального розвитку і регіональних стратегій розвитку мали надто обмежені фінансові ресурси» [3].

Окрім того, значної уваги варта думка щодо типологізації територій української держави відповідно до сучасних викликів. А тому, розробники пропонують виділити чотири типи територій, такі як: «тимчасово окуповані території, території де відбуваються активні бойові дії, опорні території – там, де спокійно, але при цьому вони надають першу допомогу тим територіям, де є бойові дії, території глибоко тилу – найбезпечніші області, куди переселилося найбільше населення, куди відбувається релокація підприємств» [4].

Така різновидність територіальних утворень дозволяє застосовувати різний підхід щодо реалізації політики держави та формуванні сучасного порядку денного. Держава оцінюючи особливості розвитку військових подій може змінювати статус таких територій, що демонструє гнучку систему типологізації, яка підлаштовується до викликів сучасності.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про засади державної регіональної політики» мета державної регіональної політики є «створення умов для динамічного, збалансованого розвитку України та її регіонів, забезпечення їх соціальної та економічної єдності, підвищення рівня життя населення, створення безпечних умов, додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного громадянина незалежно від його місця проживання» [5]. Тому в силу сучасних потреб розвиток дійсно динамічний проте не збалансований, через турбулентні процеси в системі управління.

У липні 2022 році внесені зміни в Закон України «Про засади державної регіональної політики» та встановлено, що «для планування відновлення та стимулювання розвитку регіонів та територій, а також з метою запровадження органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування спеціальних механізмів та інструментів визначаються такі функціональні типи територій: території відновлення; регіональні полюси зростання; території з особливими умовами для розвитку; території сталого розвитку» [5].

Разом з питання регіональної політики активно виникає потреба у переформатуванні уявлень про економічні потреби регіонів, їх кардинальній відмінності та потребі індивідуального підходу до проблематики відновлення регіонів. Значна частина допомоги буде мати державну форму підтримки та міжнародну допомогу персонально до окремих будинків чи міст, адже регіони не в змозі самостійно вирішити питання, які потребують підтримки різного виду.

Так, до прикладу регіональна політика ЄС спрямована на зміну в 5 ключових сферах: інвестування в людей шляхом підтримки доступу до можливостей працевлаштування, освіти та соціальної інтеграції підтримка розвитку малого та середнього бізнесу посилення досліджень та інновацій через інвестиції та робочі місця, пов'язані з дослідженнями покращення стану навколишнього середовища через масштабні інвестиційні проекти модернізація транспорту та виробництва енергії для боротьби зі зміною клімату, з акцентом на відновлювані джерела енергії та інноваційну транспортну інфраструктуру.

Звичайно, ЄС інвестує на місцевому рівні через свою регіональну політику. Адресований усім регіонам і містам ЄС, він містить заходи для стимулювання економічного зростання та створення

робочих місць і покращення якості життя шляхом стратегічних інвестицій. Завдяки цій активній формі солідарності ЄС люди в менш розвинутих регіонах можуть скористатися можливостями, які відкриває найбільший ринок у світі.

В ЄС інвестиційне планування та стратегія підпорядковуються низці загальних правил і різноманітним вимогам до планування. У менш просунутих просторах поширений здійснюється регіональна політика та політика згуртованості, які дозволяють розвиток і перерозподіл ресурсів на основі використання та використання спільних бюджетних коштів. Ці кошти поєднуються з внутрішніми, державними чи приватними фондами, діючи, по суті, як іноземні інвестиції.

У державах, які переживають структурні зміни в ЄС, внутрішні інвестиції обрамляються трьома основними аспектами: структурування спільного бюджету ЄС і доступність коштів, різноманітні загальноєвропейські політичні пріоритети та програми, а також внутрішні політичні пріоритети на державному рівні. Спільний бюджет ЄС діє як загальноєвропейський фінансовий і фіскальний інструмент. Це інструмент для реалізації використання, розподілу та перерозподілу ресурсів на рівні ЄС як у географічних, так і в галузевих пріоритетах, у таких сферах політики, як транспорт, енергетика, зв'язок, охорона навколишнього середовища, сільське господарство, конкурентоспроможність, наука, дослідження та територіальна єдність. Він розрахований на основі багаторічних фінансових рамок і включає кошти, спрямовані на кожну із спільних економічних політик. Ці кошти виділяються кожному штату. Кожна держава зобов'язана забезпечувати доходи до бюджету. Платіжний баланс за вирахуванням надходжень для кожного штату забезпечує його чистий внесок.

Тому, оцінюючи регіональну політику в умовах війни варто акцентувати увагу на те, що в період довоєнної трансформації, система видозмінювалась, але містила ряд недоліків, які потрібно було покращувати навіть в умовах війни. Серед сучасних чинників, які слід враховувати при формуванні стратегій регіонального розвитку варто відзначити: «окупація українських територій та руйнування інфраструктури; вимушена міграція та безробіття; позбавлення України транзитного потенціалу; деіндустріалізація промислових міст та відсутність можливості використання аграрний потенціал регіонів, окупація українських територій та руйнування інфраструктури» [3]. Станом на листопада 2023 року частина території України залишається окупована, в окремих регіонах ведуться активні бойові дії, звільнені території зруйновані та заміновані.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Попри те, незважаючи

на триваючу війну, нагальна потреба щодо планування та формування оптимальних умови для відновлення українських територій є нагальною потребою, з метою якнайшвидшого повернення українських біженців в Україну та повернення значної кількості вимушено переміщених осіб до України. Оскільки, їх постійне проживання у регіонах їх самоідентифікації, є важливою для відродження регіональних і національних економік.

Одним із ефективних процесів регіонального розвитку є можливість для України реалізувати свій вступ до Європейського Союзу (ЄС), тому плани реконструкції та регіональної модернізації

вже мають реалізовуватись відповідно до європейських стандартів, здобуваючи досвід та зміцнюючи підтримку іноземних партнерів щодо інвестицій. Разом з тим, аналіз ризиків та досягнень української економіки під час повномасштабної війни акцентував увагу на основні інституційні процеси стабільності, які забезпечують ефективну протидію країні на першому етапі війни і надалі є основою її розвитку до переможного завершення війни. Шлях до перемоги формується з комплексної політики держави в ключових сферах суспільного життя, в яких регіональна політика формує важливу частину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проект Закону про оновлення державної регіональної політики в умовах відновлення регіонів та територій від наслідків повномасштабної збройної агресії проти України. *Верховна Рада України: офіційний портал*. 2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41827>
2. Законопроект про оновлення державної регіональної політики може бути прийнятий одразу в цілому. *Децентралізація*. 09.11.2023. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/16741>
3. Харченко Ю. Виклики російсько-української війни для стратегії регіонального розвитку. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: економіка та управління, 2023. № 7. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2023-7-05-02>
4. Безгін В. Як війна змінить регіональну політику в Україні: децентралізація, громади, податки, економіка. *Гаряча агрополітика*. 2022р. URL: <https://agropolit.com/blog/503-yak-viy-na-zminit-regionalnu-politiku-v-ukrayini-detsentralizatsiya-gromadi-podatki-ekonomika>
5. Закон України «Про засади державної регіональної політики». *Відомості Верховної Ради*. 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>

РОЗГОРТАННЯ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОГО РУХУ «ВИХІД» У МЕДІА-ДИСКУРСІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ (2015 – ЧЕРВЕНЬ 2016 РОКУ)

DEVELOPMENT OF THE "EXIT" SOCIAL AND POLITICAL MOVEMENT IN THE MEDIA DISCOURSE OF GREAT BRITAIN (2015 – JUNE 2016)

Томашевська М.В.,

*аспірантка кафедри міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

Здійснено предметний синтезований аналіз відображення в медіапросторі Великої Британії розгортання діяльності громадсько-політичних організацій, які виступали за Брексіт у період підготовки до референдуму щодо членства країни в Європейському Союзі (від лютого 2015 р., коли Д. Кемерон оголосив про проведення референдуму, до 23 червня 2016 р., коли він відбувся). З'ясовано, що позицію «Залишитися» обстоювали «серйозні» газети на кшталт «Mirror», «The Guardian», «The Independent», «The Financial Times», а позицію «Вийти» – таблоїди «The Sun», «The Daily Mail», «The Daily Express», «The Daily Telegraph», «The Sunday Times» та ін. Для протегування позиції «Вийти» у часописах створювалися тематичні колонки і рубрики, використовувалися прийоми візуального впливу, агресивні засоби агітації та маніпулятивні методи впливу на читача.

Зафіксовано присутність у медіапросторі близько 30 організацій, які вели агітаційну діяльність під час підготовки до референдуму. Здійснено їхню класифікацію за п'ятьма критеріями: 1) ставлення до Брексіту: групи євроскептиків («Вийти»), єврооптимістів («Залишитися»); 2) партійно-політична орієнтація (однопартійні, міжпартійні, позапартійні); 3) ступінь присутності в медіа: «високий», «середній», «низький»; 4) характер ставлення до Брексіту: «м'які» та «тверді» євро- песимісти / оптимісти; 5) час створення: «старі» та «нові» (виникли «до» та «після» жовтня 2015 р.).

З таких позицій схарактеризовано агітаційну діяльність трьох організаційних структур, «Vote Leave», «Leave.eu», «Grassroots Out», які представляли табір «Вийти» та виявляли найвищу медійну активність. Хоча вони мали однакові цілі, між ними існували відмінності в характері і методах агітації за Брексіт та точилася конкуренція за лідерство. В агітаційній кампанії «Вийти» активно популяризувався досвід діяльності «старих» груп євроскептиків, щоб показати глибокі коріння руху проти членства Сполученого Королівства у Євросоюзі.

Ключові слова: Велика Британія, Брексіт, референдум 23 червня 2016 р., медіадискурс, медіапростір, громадсько-політичні організації.

An objective synthesized analysis of the reflection in the media space of Great Britain of the deployment of the activities of public and political organizations that advocated Brexit during the period of preparation for the referendum on the country's membership in the European Union was carried out (from February 2015, when D. Cameron announced the referendum, to June 23 2016, when it took place). It was found that the "Remain" position was defended by "serious" newspapers such as "Mirror", "The Guardian", "The Independent", "The Financial Times", and the "Leave" position by tabloids "The Sun", "The Daily Mail", "The Daily Express", "The Daily Telegraph", "The Sunday Times", etc. In order to protect the "Leave" position, magazines created thematic columns and sections, used techniques of visual influence, aggressive means of agitation and manipulative methods of influencing the reader.

The presence in the media space of about 30 organizations that conducted campaigning activities during the preparation for the referendum was recorded. They were classified according to five criteria: 1) attitude to Brexit: groups of Eurosceptics ("Leave"), Eurooptimists ("Remain"); 2) party-political orientation (single-party, inter-party, non-party); 3) the degree of presence in the media: "high", "medium", "low"; 4) the nature of the attitude towards Brexit: "soft" and "hard" European pessimists / optimists; 5) time of creation: "old" and "new" (appeared "before" and "after" October 2015).

The campaign activity of three organizational structures, "Vote Leave", "Leave.eu", "Grassroots Out", which represented the "Leave" camp and showed the highest media activity, was characterized from such positions. Although they had similar aims, there were differences in the nature and methods of campaigning for Brexit and competition for leadership. In the "Leave" campaign, the experience of the "old" Eurosceptic groups was actively popularized in order to show the deep roots of the movement against the United Kingdom's membership in the European Union.

Key words: Great Britain, Brexit, referendum on June 23, 2016, media discourse, media space, public and political organizations.

Постановка проблеми. Велика Британія завжди посідала неоднозначну позицію щодо процесу європейської інтеграції та вимагала «особливого статусу» у Європейському Союзі. На цьому тлі в середині країни виникли гострі суперечності між євроскептиками та єврооптимістами, які охопили не лише провідні політичні партії, а й усе громадянське суспільство. Вони загрожували вну-

трішньому розколу в правлячій Консервативній партії. Щоб не допустити цього та зняти суспільну напругу з цього вкрай важливого питання, її лідер і прем'єр-міністр Д. Кемерон у лютому 2015 р. оголосив про проведення референдуму щодо членства Сполученого Королівства у Євросоюзі. Згодом визначили дату його проведення – 23 червня 2016 р.

Цей майже півторарічний період розгортання кампанії з Брекситу (англ. Brexit – Britain's exit – буквально «вихід Великої Британії») позначився складними, динамічними процесами інституціоналізації та розвитку громадсько-політичних рухів «Вихід» («Leave») та «Залишитися» («Remain»), які обстоювали відповідні позиції щодо членства країни в складі Європейського Союзу. Вони склалися з нових агітаційних груп, створених як надбудови політичних партій, та з організацій, що мали глибші коріння. Успіх їхньої діяльності значною мірою зумовлювався характером і рівнем її висвітлення в медіа. Зважаючи на складність і масштабність цієї проблеми, у нашому дослідженні акцентуємо на медіадискурсі, що стосується руху «Вихід», який для повноти картини розглядаємо крізь призму порівняння з відображенням у медіапросторі агітаційних груп «Залишитися».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти порушеної проблем знайшли фрагментарне висвітлення в працях українських і зарубіжних дослідників, присвячених стосункам та виходу Великої Британії зі складу Європейського Союзу (Р. Айзік, А. Грубінко, Х. Деміен, Т. Кандуба, В. Крушинський, В. Копійка, Н. Силашкі, Т. Шинкаренко, Н. Яковенко та ін.) та студіях із проблеми «Брексит і медіа» (М. Беррі, Д. Вринг, Д. Джексон, Я. Кибіч, Г. Лаліч-Крстін, К. Мейхью, Н. Силашкі, Е. Торсен, С. Хінде та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В означеному доробку медіадискурс щодо діяльності агітаційних груп, які обстоювали позицію «Вихід», не став предметом спеціального вивчення. Це зумовлює наукову і суспільно-політичну актуальність нашого дослідження.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в здійсненні предметного синтезованого аналізу проблеми відображення в медіапросторі Великої Британії розгортання діяльності громадсько-політичних організацій, які виступали за Брексит у період підготовки до проведення референдуму щодо членства країни у Євросоюзі (лютий 2015 – 23 червня 2016 р.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Після оголошення прем'єром і лідером консерваторів Д. Кемероном у лютому 2015 р. рішення про проведення референдуму щодо Брекситу в інформаційному просторі Великої Британії почав формуватися новий медіадискурс з цієї доленосної для країни проблеми. Поряд з умовно «традиційними» медіа (радіо і телебачення, «серйозні» газети, таблоїди, партійні органи), важливу роль у розвитку політичної комунікації стали відігравати соціальні мережі та вебсайти і часописи спеціально створених для цього громадських агітаційних організацій. Приналежність британців

до таборів прихильників та противників членства у Євросоюзі спричинила тотальний розкол і поляризацію суспільних настроїв. У медіапросторі поряд з дихотомією «Залишитися» та «Вийти» з'явилася опозиція «In» та «Out», що, згідно з назвами англійських прийменників, означало «в [ЄС]» «з / геть з [ЄС]». Спочатку вони використовувалися в соцмережах, потім поширилася в пресі.

За думкою медіааналітиків, преса відіграла «вирішальну» роль у такому розколі британського суспільства [2; 11]. Вивчення цієї проблеми дало змогу визначити дві групи «серйозних» газет і таблоїдів, які підтримували ідейно протилежні громадсько-політичні рухи. Позицію «Залишитися» протегували «Mirror», «The Guardian», «The Independent», «The Financial Times», а позицію «Вийти» – «The Sun», «The Daily Mail», «The Daily Express», «The Daily Telegraph», «The Sunday Times» та ін.

Такий поділ впливає зі змісту заголовків статей та редакційних матеріалів. Згідно з даними медіаекспертів, газети, які підтримували позицію «Залишитися», випускали одну редакційну статтю на тему Брекситу за 7,6 днів, а «Вийти» – за 9,4 дня. При цьому «The Sun» і «The Daily Mail» друкували матеріали на підтримку Брекситу майже щодня, від них дещо відставали «The Daily Express» і «The Daily Telegraph» [2].

Показовими є й такі характеристики. Газети групи «Залишитися» проводили «набагато тихішу кампанію», ніж групи «Вийти», які в кампанії з Брекситу подавали «найгучніший голос», особливо в її останній тиждень. За критерієм «наполегливість» останні оцінювалися в 92 бали зі 100, чим значно випереджали своїх конкурентів [2].

Окрім створення тематичних колонок і рубрик, таблоїди вдавалися до прийомів візуального впливу на читача. Приміром, газета «The Daily Express» створила логотип у вигляді голови середньовічного лицаря, який оголосив «хрестовий похід» з метою «вивести країну з ЄС». На першій або другій сторінках вона розміщувала плакати із закличками від імені читачів на кшталт «Ми вимагаємо повернути країну назад» і т. ін. А «The Sun» за кілька днів до референдуму прикрасила обкладинку Юніон Джеком із написом «BeLEAVE» («Повернемо Британію»). Напередодні референдуму британська преса мерехтіла гучними гаслами, що закликали підтримати Брексит.

Якщо радіо і телебачення відіграли вагомий роль у просуванні ідей політичних партій, то преса, а також вебсайти і соцмережі стали головними каналами інформації про діяльність громадсько-політичних рухів «Вийти» та «Залишитися». Вони розгоралися паралельно, створюючи дзеркально протилежні організаційні структури для залучення на свій бік виборців із різних соціальних і вікових прошарків тощо. За характером

формування і функціонування поділяємо їх на три основні групи: «однопартійні», «міжпартійні» (ініціювалися, підтримувалися кількома партіями), формально або фактично самостійні (позапартійні).

Фіксуємо згадки в медіапросторі про близько 30 таких організацій, вони виявляли різну присутність і активність у ньому. Пропонуємо їх класифікацію за п'ятьма критеріями: 1) ставлення до Брексіту: групи євроскептиків («Вийти»), єврооптимістів («Залишитися»); 2) партійно-політична орієнтація (однопартійні, міжпартійні, позапартійні); 3) ступінь присутності в медіа: «високий», «середній», «низький»; 4) характер ставлення до Брексіту: «м'які» та «тверді» євро-песимісти / оптимісти; 5) час створення: «старі» та «нові» (виникли «до» та «після» жовтня 2015 р.).

Серед організаційних структур, що представляли табір «Вийти», у фокусі медіадискурсу були три групи: «Vote Leave», «Leave.eu», «Grassroots Out». Хоча вони мали однакові цілі, між ними існували відмінності в характері і методах агітації за Брексіт та точилася конкуренція за лідерство.

На появу в жовтні 2015 р. «Vote Leave» медіа зреагували різноголоссям тверджень і домислів. Цей факт пов'язувався з «політтехнологами» М. Елліоттом і Д. Каммінгсом, з популярними політиками і посадовцями в особі колишнього канцлера казначейства лорда Лоусона, пресекретаря Партії незалежності Сполученого Королівства (ПНСК) лорда Оуена, колишнього депутата від ліберал-демократів С. Еванса та ін. Ключовою фігурою цього міжпартійного об'єднання став член парламенту Б. Джонсон, його постання медіа пояснювали намаганням перехопити лідерство в русі «Вийти» [7; 15].

Зростанню іміджу «Vote Leave» сприяло резонансне влиття в неї групи «Бізнес для Британії» («Business for Britain»), яка заявила, що «виконала свою місію». Цю незалежну позапартійну агітаційну організацію євроскептиків заснував у квітні 2013 р. підприємець М. Елліотт. У підписаній з цієї нагоди заяві понад 500 лідерів бізнесу задекларували свою «відповідальність за мільйони британських робочих місць» та висловили сподівання, що уряд укладе нову угоду з ЄС, яка розширить повноваження та відповідатиме економічним інтересам Британії [4]. Заявивши про підтримку референдуму щодо Брексіту, вона фактично завершила свою діяльність.

Про-Брексіт медіа презентували «Vote Leave» як символ і найбільш послідовну силу, здану згуртувати під своїми знаменами прихильників руху «Вийти». Так, «The Financial Times» у статті «Як Девід Кемерон програв битву за Британію» узагальнила стратегічні завдання цього угруповання: консолідація громадянської компанії «Вийти»; роз'яснення необхідності Брексіту; протистояння

протегованому Д. Кемероном «Проекту Страх» (залякування негативними наслідками виходу Британії з ЄС) та ін. [14].

Медіа подавали публічні виступи «Vote Leave» як «сенсаційні», «проактивні», вони відразу ставали надбанням широкої громадськості. Вже 2 березня 2016 р. група звернулася до Виборчої комісії з вимогою розслідувати справу подання соціологічною службою YouGov у 2013 р. неправдивих результатів опитування, згідно з якими 8 із 10 компаній Британії підтримували її членство у ЄС. Стверджувалося, що служба свідомо вводила громадськість в оману, адже отримала за дослідження від ЄС неадекватно високу винагороду в понад 1 млн. фунтів стерлінгів [16]. «The Times», яка стежила за перебігом цієї справи, згодом повідомляла, що факт злочину не довели.

Медіа активно обговорювали листопадове 2015 р. звернення «Vote Leave» до Палати лордів щодо зміни політики фінансування національної науки таким чином, щоб втрата членства у ЄС не позначилася на її розвитку [13]. У грудні 2015 р. через «The Daily Telegraph» члени групи оприлюднили результати власних досліджень, згідно з якими вихід Великої Британії з ЄС мав «значно перевищити» переваги Єдиного ринку, які істотно перебільшувалися даними Єврокомісії.

Завдяки підтримці медіа громадськість позитивно сприйняла оголошений 13 березня 2016 р. на вебсайті «Vote Leave» намір створити власний виборчий комітет («Vote Leave Campaign Committee») як керівний орган кампанії «Вийти». Британців закликали до співучасті у визначенні його стратегії. До правління комітету ввійшли 20 чинних і колишніх членів парламенту від Консервативної і Лейбористської партій, ПНСК та депутатів Європарламенту [8].

«Vote Leave» проводило потужну кампанію «Вийти» у соцмережах. Для роз'яснення впливу Брексіту на життя обивателя використовувалися технології соціального діалогу і маніпулювання. Приміром, в одному з агітаційних «буклетів» «Щоб сталося...» («What would happen...») ставилися запитання: «Що станеться, якщо ми проголосуємо за вихід з ЄС...»; «Якщо ми проголосуємо за те, щоб залишитися в ЄС...». Пропоновані відповіді на них щодо гострих проблем еміграції, збереження фунта, інших соціальних питань переконували в потребі голосувати «Вийти». Це означало повернення до парламентської демократії та економічного прогресу [21].

Медійну активність «Vote Leave» увінчали розтиражовані в червні 2016 р. два програмні документи. Перший у форматі 15 пунктів «дорожньої карти» розкривав візію швидких позитивних змін Британії після її виходу з ЄС; другий – «20 причин, чому ви повинні проголосувати за вихід з Євро-союзу», що з'явився в переддень референдуму,

емоційно аргументував необхідність підтримати позицію «Вийти» [20]. Вони стосувалися як глобальних проблем світового і національного розвитку, так дрібних побутових питань, які турбували кожного британця.

У медіапросторі постійно циркулювало неприховане суперництво за лідерство в таборі «Вийти». Як прямого конкурента «Vote Leave» «The Independent» та ін. медіа представляли засновану в липні 2015 р. групу «The Know» («Знати»), яку у вересні перейменували на «Leave.eu» (буквально «Залиште.ЄС.»), щоб відобразити сформульоване питання референдуму. По-перше, вона програла «Vote Leave» у боротьбі за право бути офіційною організацією, яка на референдумі представляла кампанію «Вийти» [17]. По-друге, «Leave.eu» створювалася і діяла під протекторатом лідера ПНСК Н. Фараджа, тож часто зображалася як «опозиційна» до консерваторів, лейбористів і ліберальних демократів.

Одним із гучних медійних виступів «Leave.eu» стало подання петиції зі звинувачуванням провідних телекомпаній BBC, ITV і Sky в упередженому висвітленні відносин між Сполученим Королівством та Європейським Союзом, а також референдуму з Брекситу в країнах ЄС. Зокрема, BBC закидали свідоме використання в публікаціях слова «Європа» замість «Європейський Союз», щоб таким чином «засвідчити загальну неприязнь до наших континентальних союзників» та створити враження, буцімто «евроскептики виступають не проти членства в наднаціональній політичній організації», а «проти відносин з національними державами континентальної Європи». Доводилося, що це робиться свідомо для спотворення характеру дебатів між прихильниками та противниками виходу Британії з ЄС [12].

Покликаючись на дані опитувань, які свідчать, що «фраза Європейський Союз токсична для виборців», заявники також стверджували, що проєвропейські активісти свідомо використовують слово «Європа» замість «ЄС». Відкидаючи ці звинувачення, речник BBC сказав, що його компанія «використовує мову (лексику), яка звична для нашої аудиторії в контексті подій, що висвітлюються», тому було б «неправильно припускати, що це свідчить про будь-яку упередженість на користь чи проти ЄС» [12].

Коментуючи перебіг цієї полеміки, кореспондент «The Daily Telegraph» К. Макканн резюмував: з першого погляду видається, нібито вона стосується «другорядних питань». Але насправді такі несвідомі заміни або свідомі маніпуляції мають принципове значення, бо спотворюють в очах виборця сутність Брексіту, формують у нього упереджене ставлення до континентальної Європи, віддаляють від розуміння характеру стосунків між Британією та ЄС [12].

Блискавкою в інфопросторі Британії, особливо у соцмережах, розлетілася заява «Leave.EU» від 13 квітня 2016 р., що вона подаватиме судовий позов на Виборчу комісію за те, що та визнала конкуруючу «Vote Leave» офіційною організацією, яка представлятиме на референдумі кампанію «Вийти». Через судовий розгляд референдум могли перенести на 23 жовтня 2016 р., що «негативно позначилося б на його результатах» [17]. Тому вже 14 квітня очільник «Leave.EU» А. Бенкс оголосив про відкликання позову, щоб зосередитися на «справжніх опонентах кампанії», які постійно залякували британську громадськість наслідками Брексіту [1].

Окрім «Leave.EU», А. Бенкс виступив ініціатором і спонсором ще однієї групи євроскептиків – «Grassroots Out» (GO, буквально «Масовий вихід»). Потребу її створення 23 січня 2016 р. офіційно пояснили внутрішньою боротьбою між «Vote Leave» і «Leave.EU» та необхідністю консолідувати масові зусилля кампанії «Вийти». З'ясовуючи інші, приховані, мотиви цього кроку, медіа припускали, що таким чином впливові політичні сили хочуть відкрити ще один легальний канал її фінансування [6].

Серед засновників і членів «Grassroots Out» були представники різних політичних партій: консерватори П. Боун, Т. Персглоув, Л. Фокс; лейборист К. Гоуй, Н. Фарадж від ПНСК та ін. Політичні оглядачі та журналісти дискутували в медіа щодо причин виникнення такої «несподіваної» міжпартійної унії, адже консерватори та лейбористи відкрито майже ніколи не співпрацювали з «незалежниками». Найбільш вірогідним виглядає пояснення, що у вирішальний момент політсили хотіли «за будь-яку ціну» переломити ситуацію на користь позиції «Вийти» [10].

Тому, коли Виборча комісія відхилила подану «Grassroots Out» 16 лютого 2016 р. заяву щодо її призначення офіційною організацією кампанії «Вийти» на користь «Vote Leave». Організація-переможець відразу заявила, що співпрацюватиме з опонентом для «спільної перемоги» [10].

На відміну від провідних політичних партій, які в кампанії з Брекситу намагалися зберігати свій імідж перед виборцями, «Vote Leave», «Leave.EU», «Grassroots Out» не обтяжували себе такою «формальністю», тому використовували не завжди прийнятні в демократичному суспільстві методи і засоби впливу. Це спричиняло скандали й непорозуміння.

У вміщеній у «Колонці думок щодо референдуму ЄС» («The Guardian» від 25 лютого 2016 р.) статті з промовистою назвою «Уже в кампанії Брексіт є пісні, краватки та презервативи» оглядач Дж. Голбі підсумував найгучніші події, які збурювали медійний простір Британії в перший тиждень

після оголошення дати референдуму. «Нісенітницю» тижня він назвав звістку про виготовлення «Vote Leave» 2 тис. фірмових презервативів із написом «Залишатися вдома ризикованіше», які на камери роздавали студентам. Намагаючись вплинути на сором'язливого британського обивателя, автор вдався до екзотичних алегорій зображення органів тіла, натякаючи, що кампанія набирає надзвичайно гострих форм, тому «найкраще перестати думати про неї» [9].

Другою медіаподією став зорганізований «командою мрії» Н. Фараджа та Дж. Гелловея масовий вихід громадян на мітинг GO за Брексіт. Ініціатори заходу у фірмових краватках «Grassroots Out» закликали «залишити Європу». Звертаючись до сотень тисяч читачів своєї колонки в «The Guardian», Дж. Голбі зі сумнівом резюмував: «Невже ви хочете, щоб я, наляканий і незграбний, стоїчно носив [цю] британську расистську краватку». На ній написано: «Це не та країна, частиною якої ви хочете бути» [9].

Поряд зі згаданими групами, свою нішу в медіапросторі Британії посіла організація «Ветерани за Британію» («Veterans for Britain»), яка виступала проти участі країни в Спільній політиці безпеки та оборони Європейського Союзу. За повідомленнями преси вона з'явилася в лютому 2016 р. з ініціативи та фінансової підтримки «Vote Leave», її очолював капітан В. Карвер, організація «Ветерани за Британію» мала понад 300 членів – колишніх військовослужбовців [20].

На сайті організації (розділи «Коментар», «Референдум» та ін.) була представлена збірка публічних виступів її членів у медіа. Їхню квінтесенцію відображають програмні статті чільного речника цієї групи, колишнього начальника штабу оборони, фельдмаршала Гатрі. На риторичне запитання «Чому я підтримую кампанію «Вийти», він відповів заклик: «Я воював за Британію і знаю, як ЄС послаблює нашу оборону... Напружте сухожилля та проголосуйте за Брексіт. Зробіть Британію знову великою...» [20].

Поряд з «новими» агресивно-активними інституціями, у медіапросторі Великої Британії «мерехтіли тіні» «старих» об'єднань євроскептиків. З-поміж них найстарішою була створена 1972 р. «Компанія за незалежну Британію» («Campaign for an Independent Britain»), покликана мобілізувати політичні сили на боротьбу за скасування Акту про Європейські співтовариства 1972 р. Неформально естафету від неї перехопила заснована 2006 р. міжпартійна правочентристська лібертаріанська група «Краще вийти» («Better Off Out») для розгортання боротьби за вихід Сполученого Королівства з Євросоюзу. Серед її чільних діячів були колишній голова Консервативної партії лорд Теббіт, економіст і лідер ПНСК Т. Конгдон, колишній спі-

кер Палати громад лорд Везерілл. Її підтримували депутати-консерватори П. Боун, К. Чоуп, Д. Девіс, Ф. Девіс, Г. Хендерсон, Д. Наттолл, Х. Вілер, Е. Персі та ін., а також знані лейбористи (Г. Г. Мітчелл) і діячі ПНСК (Д. Карсвелл та ін.) [3].

1998 р. шляхом злиття згаданої групи та організації «Рух за референдум» і медіакампанії «Євро» постав Демократичний рух (The Democracy MovementDM) як міжпартійне об'єднання євроскептиків, що незабаром згуртувало понад 320 тис. членів у 160 відділеннях. Медіаматеріали і спогоди засвідчують широку міжпартійну і фінансову підтримку цієї структури та її різнобічну пропагандистську діяльність [5].

В агітаційній кампанії «Вийти» медійники, політичні оглядачі, громадські діячі часто покликалися на досвід діяльності цих груп, показуючи, що організований рух проти Євросоюзу Британії має свою політичну історію. Часто цитувалося знакове інтерв'ю лорда Теббіта «BBC News» від 30 березня 2007 р.: ми хочемо створити «позитивні, конструктивні аргументи на користь виходу Великої Британії з Європейського Союзу»; «Ми раді торгувати з нашими європейськими друзями та рештою світу, але ми волимо самі керувати собою»; «Ми, британці, маємо тисячолітню історію самоврядування. Ми були вільними та демократичними довше, аніж будь-яка інша нація»; «Будучи прихильником британського членства в Спільному ринку в 1970 р., я переконався, що Сполученому Королівству буде краще поза Європейською республікою»; «Європейський Союз занадто різноманітний, занадто бюрократичний, занадто корпоративний і занадто централізований, щоб бути функціонуючою демократією» [18].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, розвиваючи тезу британських аналітиків, згідно з якою медіа відіграли «вирішальну» роль у перемозі прихильників позиції «Вийти» на референдумі 23 червня 2016 р. [2; 11], додамо, що важливими політичними акторами в цьому медіадискурсі виступили громадсько-політичні організації. Хоча кількість агітаційних груп єврооптимістів і євроскептиків була приблизно однаковою, останні проявили вищий рівень присутності та активності в медіапросторі Великої Британії. Виявлене доволі чітке розмежування, згідно з яким «серйозна» преса підтримала позицію «Залишитися», а таблоїди – «Вийти», істотно позначилося на відповідному розколі британського суспільства. Перспективи подальших досліджень убачаємо в предметному вивченні відображення в медіадискурсі Великої Британії діяльності громадсько-політичного руху «Залишитися» до та після проведення референдуму 2016 р. з Брексіту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Banks A. Judicial Review: Statement from Arron Banks. URL. Leave.EU. 2016. 14 April. URL: <https://web.archive.org/web/20160624132054/https://leave.eu/en/news/2016-04-14/judicial-review-statement-from-arron-banks>.
2. Berry M. Understanding the role of the mass media in the EU Referendum. EU Referendum Analysis 2016. Media, Voters and the Campaign. Ed. by D. Jackson, E. Thorsen, D. Wring. Poole, 2016. URL: <http://www.referendumanalysis.eu/eu-referendum-analysis-2016/section-1-context/understanding-the-role-of-the-mass-media-in-the-eu-referendum>.
3. Better Off Out. URL. https://www.wikiwand.com/en/Better_Off_Out.
4. Business for Britainhttps About us. URL: web.archive.org/web/20130426080705/http://businessforbritain.org/about.
5. Democracy Movement – About Us. URL: <http://www.democracymovement.org.uk/about.html>.
6. EU-exit campaign group «Grassroots Out» is launched. BBC News. 2016. 23 January. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-35390539>.
7. EU referendum: Vote Leave sets out post-Brexit plans. BBC News. 2016. 15 June. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-eu-referendum-36534802EU>.
8. Gisela Stuart to Chair Vote Leave campaign. 2016. 15 March. URL: https://web.archive.org/web/20160727232557/http://www.voteleavetakecontrol.org/gisela_stuart_to_chair_vote_leave_campaign.
9. Golby J. Already the Brexit campaign has comedy songs, ties and condoms. What's next? The Guardian. 2016. 25 February. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/feb/25/brexit-campaign-comedy-songs-eu-referendum>.
10. GO Movement seeks official «Leave' campaign designation». BBC News. 2016. 16 February. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-eu-referendum-35589856>.
11. Hinde, S. Brexit and the media. Dans Hermès, La Revue. 2017. № 1. P. 80–86. URL: <https://www.cairn.info/revue-hermes-la-revue-2017-1-page-80.htm>.
12. McCann K. BBC accused of 'dishonesty' and bias over EU referendum coverage. The Daily Telegraph. 2015. 19 October. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/politics/11941330/BBC-accused-of-dishonesty-and-bias-over-EU-referendum-coverage.html>.
13. Morgan J. Vote Leave claims «EU exit could make science bigger priority in UK». Times Higher Education. 2015. 11 December. URL: <https://www.timeshighereducation.com/news/vote-leave-claims-eu-exit-could-make-science-bigger-priority-uk>.
14. Parker G. How David Cameron lost his battle for Britain. The Financial Times. 2016. 18 December. URL: <https://www.ft.com/content/3482b434-c37d-11e6-81c2-f57d90f6741a>.
15. Parker G. Michael Gove and Gisela Stuart to head Vote Leave group. The Financial Times. 13 March 2016. URL: <https://www.ft.com/content/57b74004-e91d-11e5-bb79-2303682345c8>.
16. Richard F. CBI «compromised by EU cash». The Times. 2016. 15 March. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/pro-europe-cbi-poll-was-rigged-claims-no-lobby-cx6nt8pffjm>.
17. Stone J. Vote Leave designated as official EU referendum Out campaign. The Independent. 2016. 13 April. URL: <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/vote-leave-designated-as-official-eu-referendum-out-campaign-a6982491.html>.
18. Tebbit supports EU exit campaign. BBC News. 2007. 30 March. URL: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/6511701.stm.
19. 20 reasons you should vote to leave the European Union. The Telegraph. 2016. 22 June. URL: <https://www.telegraph.co.uk/politics/2016/06/22/20-reasons-you-should-vote-to-leave-the-european-union>.
20. Veterans for Britain in the news. URL. <https://web.archive.org/web/20191224212814/http://veteransforbritain.uk>.
21. What would happen... URL. http://www.voteleavetakecontrol.org/why_vote_leave.html.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ: БЕЗПЕКОВИЙ АСПЕКТ В УКРАЇНІ

INFORMATION SPACE UNDER MARTIAL LAW: SECURITY ASPECT IN UKRAINE

Ушкало К.Ю.,

*аспірант кафедри політології, соціології і культурології
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*

Наукова стаття присвячена інформаційному простору в контексті воєнного стану в Україні та його безпековим аспектам. Мета дослідження – вивчення та аналіз безпекового аспекту інформаційного простору в контексті воєнного стану в Україні. Починаючи з 2014 року в країні розповсюджувалась фейкова інформація, з метою залякати українське суспільство, що призвело до дестабілізації політичної, соціальної та економічної ситуації в Україні. Агресія країни-окупанта також атакувала інформаційний простір України, спрямовуючи зусилля на порушення громадянської ідентичності українців. Проблеми, пов'язані з інформаційною безпекою, стали предметом загального занепокоєння, оскільки вони мають негативний вплив на національну безпеку загалом та на окремі її аспекти. Забезпечення інформаційної безпеки стає критично важливим, оскільки проблеми в цій сфері можуть мати серйозні наслідки для держави та загальної національної безпеки. Дослідження спрямоване на аналіз впливу війни на інформаційну сферу та визначення шляхів забезпечення безпеки в цьому контексті. Важливі аспекти включають обмеження свободи слова, контроль за дезінформацією та маніпуляціями, роль громадського суспільства у збереженні демократичних цінностей та забезпеченні інформаційної безпеки. Дослідження спрямоване на розуміння взаємозв'язку між інформаційною безпекою та сучасними конфліктами, зокрема в контексті України, і вплив на демократію та громадянське суспільство в умовах воєнного стану. У статті зазначені аспекти журналістської діяльності під час війни. Проаналізовано динаміку видатків Державного бюджету України на здійснення заходів у сфері захисту національного інформаційного простору. Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості розробки та впровадження ефективних стратегій інформаційної безпеки в умовах воєнного стану, а також в наданні підґрунтя для освітніх програм щодо медіаграмотності та розпізнавання дезінформації для громадян. Дослідження також може підтримати громадські організації, спрямовані на збереження демократії та інформаційної безпеки, та підготовку журналістів у роботі в умовах війни.

Ключові слова: фейк, інформаційне поле, інформація, кібератаки, інформаційна безпека, дезінформація.

The scientific article is devoted to the information space in the context of martial law in Ukraine and its security aspects. The research aims to study and analyze the security aspect of the information space in the context of the martial law in Ukraine. Starting in 2014, fake information was spread in the country with the aim of intimidating Ukrainian society, leading to the destabilization of the political, social, and economic situation in Ukraine. The aggression of the occupant country also attacked the information space of Ukraine, directing efforts to violate the civic identity of Ukrainians. Problems related to information security have become the subject of general concern, as they have a negative impact on national security in general and on its certain aspects. Provision of information security becomes critically important, as problems in this area can have severe consequences for the state and general national security. The research aims to analyze the impact of war on the information sphere and determine ways to ensure security in its context. Important aspects include restrictions on freedom of speech, control over disinformation and manipulation, the role of civil society in preserving democratic values and ensuring information security. The research is also aimed at understanding the relationship between information security and modern conflicts, particularly in the context of Ukraine, and the impact of democracy and civil society under martial law. Aspects of journalistic activity during the war are indicated in the article. The dynamics of expenditures of the State Budget of Ukraine for the implementation of measures in the protection of the national information space have been analyzed. The practical value of the obtained results lies in the possibility of developing and implementing effective information security strategies under martial law and providing a basis for educational programs on media literacy and recognition of disinformation for citizens. The research can also support public organizations aimed at preserving democracy and information security and training journalists to work in wartime.

Key words: fake, information field, information, cyber attacks, information security, disinformation.

Постановка проблеми. У зв'язку з впровадженням особливого стану в країні, воєнними діями, атаками, застосуванням фейкової інформації для поширення страху та панічних настроїв в українському суспільстві – це сприяло дестабілізації політичної, соціальної та економічної ситуації в Україні.

Країна-агресор охопила інформаційний простір України, спрямовуючи свої зусилля на атаки проти громадянської ідентичності українців. Про-

блеми, пов'язані з інформаційним простором держави, стали центром уваги всього світу, оскільки вони мають прямий та опосередкований вплив на національну безпеку загалом і на окремі її аспекти.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Забезпечення безпеки в інформаційній сфері набуває важливого значення, оскільки недоліки у цій галузі можуть привести до негативних наслідків для всього механізму держави. Забезпечення інформацій-

ної безпеки держави безпосередньо впливає на загальну національну безпеку та окремі її сегменти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дана робота ґрунтується на аналізі законодавства України, науково-методичної літератури, методичних посібників, наукових статей, періодичних видань та напрацювань сучасних та попередніх вчених і дослідників, серед них: Р. Пашов, Ю. Рубан, С. Глобенко, Т. Француз-Яковець, Ю. Бабенко, тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є вивчення та аналіз безпекового аспекту інформаційного простору в контексті воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Умови, в яких опинилася наша держава, вимагають перегляду питань безпеки з іншого ракурсу. Якщо ще декілька років тому світ навколо нас здавався відносно безпечним, то сучасні виклики несуть набагато більшу загрозу, ніж у мирний час.

Ми стаємо свідками активного впливу на суспільну свідомість, який спрямований на окремих громадян, групи осіб і навіть цілі держави. Психологічний вплив здійснюється через засоби масової інформації, використовуючи при цьому швидкість сприйняття та поверхневність. Масові інформаційні атаки, боти, фейки є інструментами, які використовуються для дезорієнтації суспільства, поширення страху, маніпуляцій та паніки. Спеціально створені інформаційні ресурси намагаються зробити людей бездумними, приймати інформацію і вірити в неї.

Питання інформаційної безпеки та культури у воєнний період стає питанням виживання для людини, суспільства і держави, оскільки вона впливає на права та свободи громадян. Основними аспектами інформаційної безпеки є збереження цілісності даних, доступність інформації, конфіденційність та достовірність.

Інформаційна безпека охоплює не лише аспекти нормативно-правового та політичного характеру, але також інституційну складову, яка передбачає функціонування спеціалізованих органів та використання програмно-технічних засобів [5, с. 329].

З метою забезпечення інформаційної безпеки в Україні Указом Президента України від 25.02.2017 р. була затверджена «Доктрина інформаційної безпеки України». В сучасних умовах війни 18.03.2022 р. прийнято рішення Радою національної безпеки і оборони України «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану», в якому визначено, що в умовах воєнного стану реалізація єдиної інформаційної політики є пріоритетним питанням національної безпеки». Наразі в Україні функціонує також Центр протидії дезінформації при РНБО України, на сайті якого можна ознайомитись з актуальною інформацією та подіями в цій сфері [1].

Великою проблемою на сьогодні є недостатня розвиненість законодавчої бази, яка б забезпечувала захист інформації та боротьбу з новими загрозами. Багато явищ у сфері інформаційного поля ще не були належним чином класифіковані та врегульовані нормативно-правовими актами, що ускладнює можливість застосування відповідних заходів відповідальності за будь-які дії чи організацію діяльності, яка може завдати шкоди інформаційній безпеці Збройних Сил та безпосередньо військовослужбовцям. Тим не менше, ці аспекти розвиваються, і приймаються нормативно-правові акти, які законодавчо регулюють використання техніки, що надходить до військ, та іноземних технологій.

Після введення воєнного стану в Україні були внесені зміни до нормативно-правових актів, що враховують реалії війни. Ці зміни стосуються регулювання різних аспектів інформації [4, с. 124].

Наказ головнокомандувача Збройних сил України Валерія Залужного, затверджений 3 березня 2022 року та доповнений пізніше 12 липня «Про організацію взаємодії між Збройними силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану», містить важливі вказівки та алгоритм взаємодії між Збройними силами України, іншими складовими сил оборони та представниками ЗМІ під час дії правового режиму воєнного стану. В додатках до наказу зазначені правила акредитації журналістів та їх роботи в зоні бойових дій.

Розроблено пам'ятки та рекомендації для військового персоналу і журналістів щодо збереження інформаційної безпеки в умовах воєнного стану. Ці рекомендації включають в себе важливі вказівки, такі як уникання розголошення конкретних військових координат, особистих даних військових, інформації про військовополонених і втрати Збройних Сил України, а також правила безпечних зйомок у лікарнях та інших медичних установах під час воєнного стану.

Значна увага також приділяється забезпеченню безпеки журналістів та військових, які здійснюють свою роботу в умовах війни. Національна рада з питань телебачення і радіомовлення ухвалила рішення щодо заборони поширення інформації в певний час після обстрілів для забезпечення безпеки журналістів.

Надання додаткових гарантій захисту журналістів, які працюють в районах ведення воєнних дій, включає обов'язок забезпечення журналістів засобами захисту від уражень вогнепальної зброї і медичними аптечками, а також обов'язкове страхування журналістів коштом роботодавця на випадок поранень під час висвітлення подій в умовах війни та на окупованих територіях.

Командування військ надавало рекомендації та вказівки у формі пам'яток та неофіційних закликів. Ці матеріали містили ряд важливих порад та інструкцій, такі як:

- Пам'ятка про висвітлення діяльності оборонних підприємств.
- Розпорядження щодо заборони використання відеореєстраторів.
- Заклик не розголошувати координати, де влучили ракети та снаряди.
- Прохання утриматися від публікації особистих даних українських військових.
- Заклик не розголошувати інформацію про військовополонених.
- Правила зйомок у лікарнях під час воєнного стану.
- Рекомендації щодо правильного позначення службових автомобілів.
- Заборона називати види зброї, якою українські війська атакують цілі.
- Заборона публікації інформації про переміщення музейних цінностей [8].

Ці рекомендації і заклики зазвичай виникали в реакції на конкретні конфлікти чи надзвичайні події та надавались з метою забезпечення безпеки та конфіденційності в інформаційному просторі.

Ключові аспекти журналістської діяльності під час війни зазначені на рис. 1.

Україна також активно веде інформаційну кампанію з метою протидії пропаганді. Однією зі складових цієї кампанії є програма, спрямована на попередження населення щодо можливих інформаційних фейків, поширюваних ворогом. Починаючи з лютого 2022 року, українське населення отримувало докладне інформування, і основний акцент робився на тому, що можна довіряти лише офіційним українським джерелам інформації. Це підірвало традиційну тактику поширення країною-агресором недостовірних інформаційних матеріалів та їх масового поширення через соціальні мережі та інші загальнодоступні канали.

З перших днів війни, як журналісти, так і командування українських військових сил оперативно інформували населення щодо успіхів та невдач української армії. Ця відкритість сприяла об'єктивному сприйняттю подій, які розгорталися в той час. Це послабило ключовий аргумент нападників: можливість розповсюджувати недостовірну інформацію та створювати панічні настрої в атмосфері таємниці та невизначеності [6].

Слід зазначити, що захист інформаційного поля важливий як у мирний час, так і під час війни. Політика держави щодо захисту інформаційного поля під час війни повинна бути спрямована на забезпечення національної безпеки та захисту інформаційних ресурсів від різних загроз. Одним із ключових аспектів такої політики є кібербезпека. Держава повинна розвивати і вдосконалювати свою кібербезпеку для захисту критично важливих інформаційних систем, інфраструктури та мереж від кібератак. Це включає в себе створення захисних мереж, моніторинг кіберзагроз, розробку кіберстратегій і планів відновлення після атак.

Примітним є той факт, що показник «здійснення заходів у сфері захисту національного інформаційного простору» для Міністерства куль-

ЖУРНАЛІСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІД ЧАС ВІЙНИ ARMIЯINFORM

ЗАСТУПНИЦЯ МІНІСТРА ОБОРОНИ УКРАЇНИ ГАННА МАЛЯР ПРО ЖУРНАЛІСТСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПІД ЧАС ВІЙНИ, ПРАВИЛА ПОДАЧІ МАТЕРІАЛІВ, А ТАКОЖ БАЛАНС МІЖ ПАТРІОТИЗМОМ ТА ОБ'ЄКТИВНІСТЮ

Під час війни для журналіста більшість речей не те, що не можна робити, а це навіть небезпечно для життя і здоров'я людей, взагалі небезпечно для держави.

Ми намагаємося обмежити ворога у доступі до інформації. Зараз якраз той час, коли ви притримуєте інформацію і не повідомляєте її швидко, це ознака професійності.

80% розвідувальної інформації - з відкритих джерел і те, що вони ретельно відстежують наші соцмережі, пресу, офіційні сторінки - будуть в тому абсолютно впевнені.

Під час війни не потрібно проводити фактчекінг офіційних заяв військових відомств: ЗСУ та міністерства.

Цифри наших втрат співпадають з цифрами іноземних розвідок, бо вони використовують ту саму методику підрахунку. Точні ж цифри будуть по завершенню бойових дій.

Під легендою «журналіста» в Україну потрапляють різні люди. Тому акредитації потрібно чекати. Це баланс між доступом преси до подій і безпекою держави.

На час війни основне джерело інформації, яку можна оприлюднювати - це Генеральний штаб і Міністерство оборони.

Інформація про військовополонених та інтернованих осіб координується Національним інформаційним бюро. Запити потрібно робити туди.

Треба чітко усвідомлювати, що не варто писати. Тому, що цю інформацію можуть скористатися вороги і знищити певні об'єкти.

Те, що був вибух, можна говорити. Тому, що його всі чули. А описувати об'єкт не варто. І якщо це військовий об'єкт - то без генштабу цю інформацію подавати не можна.

ПЕРШОЧЕРГОВА НАША ЗАДАЧА - БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ, ЗБЕРЕЖЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ І ВІДСІЧ ВОРОГА!

Рис. 1. Журналістська діяльність під час війни

Джерело: [7]

тури та інформаційної політики України в розрізі видатків Державного бюджету України з'явився лише у 2018 році, а за результатами аналізу їх розподілу впродовж п'ятирічного періоду встановлено, що він тяжіє до скорочення (Рис. 2).

Однак інші показники, які є дотичними до сфери захисту інформаційного простору держави й відповідного організаційно-функціонального

забезпечення публічного управління, що загалом сприяють зміцненню національної стійкості (таблиця 1), залишаються сталими із певним збільшенням видатків на сферу національної безпеки і оборони [2, с. 206].

Інформаційна безпека в умовах воєнного стану має значущий вплив на аспекти демократії і свободи слова. У такому складному контексті важ-

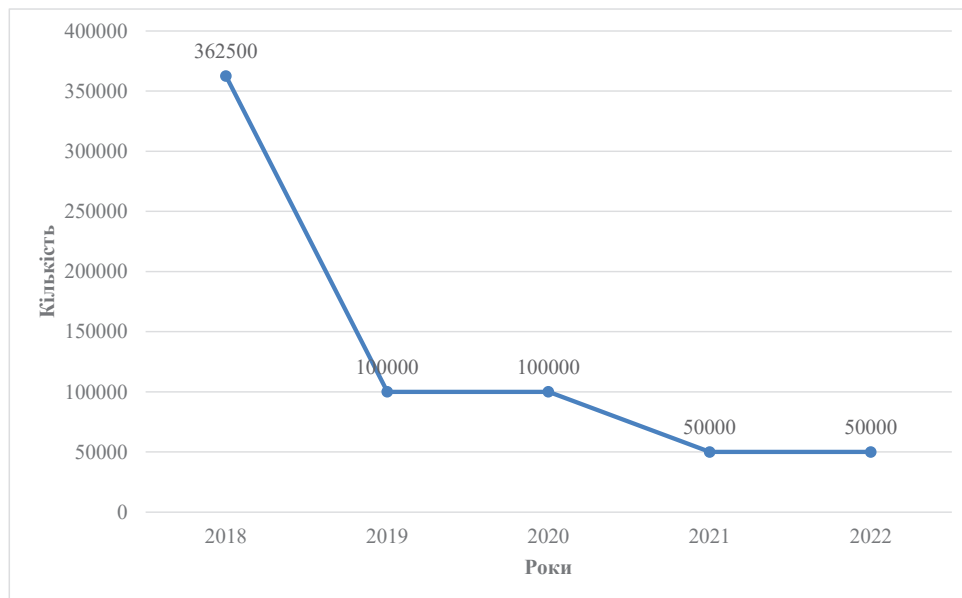


Рис. 2. Динаміка видатків Державного бюджету України на здійснення заходів у сфері захисту національного інформаційного простору (2018–2022 рр., грн)

Джерело: [2]

ливо балансувати між захистом національної безпеки та збереженням демократичних цінностей.

Умови воєнного стану призвели до ситуації, де захист національної безпеки стає надзвичайно важливим завданням. У таких умовах можуть виникати обмеження свободи слова, оскільки інформація може бути використана проти національних інтересів. Проте важливо, щоб будь-які обмеження були обґрунтованими, тобто справедливою та розумною відповіддю на існуючу загрозу.

Обмеження також повинні бути тимчасовими та пропорційними. Це означає, що вони повинні існувати лише протягом періоду, коли існує конкретна загроза національній безпеці. І, коли ця загроза відбудеться або послабиться, обмеження повинні бути скасовані.

Демократичні процеси та інституції повинні залишатися в силі в міру можливості, навіть в умовах воєнного стану. Вони гарантують збереження основних демократичних цінностей та забезпечують можливість громадян виражати свою думку та брати участь у прийнятті рішень. Такі процеси важливі для підтримки демократії в будь-який час, включаючи періоди кризи.

Для забезпечення справедливості та недопущення можливих зловживань владою, обмеження свободи слова повинні підлягати перевірці та контролю незалежними органами та судовими інстанціями.

Громадянське суспільство грає ключову роль у контролі за діяльністю влади та у обмеженні можливостей для репресій та цензури. Громадські організації та ініціативи громадян можуть допомогти забезпечити демократичні цінності та інформаційну безпеку. Держава повинна підтримувати роботу цих організацій, щоб забезпечити збереження демократії та свободи слова, навіть в умовах війни.

Громадянське суспільство також може виконувати роль наглядача, спостерігаючи за діяльністю влади та вимагати відкритості та відповідальності. Громадські організації та журналісти можуть вивчати дії влади та інформувати громадян про їхні результати.

Громадянське суспільство може допомагати журналістам та незалежним інформаційним джерелам у збереженні їхньої незалежності та безпеки. Це важливо, особливо в умовах воєнного

Таблиця 1

Видатки Державного бюджету України 2022 р. на сферу захисту інформаційного простору

№ з/п	Показник	Сума (грн)
1	Інформаційно-аналітичне забезпечення координаційної діяльності у сфері національної безпеки і оборони	335126,3
2	Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності у сфері інформаційної безпеки України	53006,2
3	Модернізація цифрових інформаційно-аналітичних систем	50000
4	Електронне урядування	651524
5	Розвиток пріоритетних проектів в галузі інформаційних технологій	450000
6	Національна програма інформатизації	2205274,6
7	Збирання, обробка та розповсюдження офіційної інформаційної продукції	268543,9
8	Здійснення заходів V сфері захисту національного інформаційного простору	50000
Усього:		4 063 475

Джерело: [2].

стану, коли інформація може бути особливо цінною.

Громадські організації можуть відслідковувати порушення прав людини та звертати увагу на ці проблеми. Вони можуть допомагати жертвам порушень та привертати увагу до незаконних дій влади [3, с. 41].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, у воєнний час захист інформаційної безпеки держави є пріоритетним оскільки безпосередньо від нього залежить безпека суспільства і людини.

Перспективні дослідження в області інформаційного простору в умовах військового стану в Україні можуть розкрити наступні напрямки:

– Вивчення психологічних аспектів. Дослідження впливу інформаційної війни на психологічний стан населення та військових може допомогти виявити способи психологічного захисту та підвищення стійкості до інформаційних загроз.

Подальші дослідження можуть аналізувати, як інформаційна війна впливає на психіку людей і які стратегії психологічного супротиву можуть бути розроблені.

– Розробка технологічних інструментів. Дослідження розвитку технологій інформаційної війни та засобів її протидії може призвести до створення нових технологічних рішень та програм для виявлення та аналізу дезінформації та кібератак. Дослідження може зосередитися на розробці інноваційних кіберзахисних засобів і методів виявлення маніпуляцій інформацією.

– Міжнародний аспект. Дослідження впливу міжнародного співробітництва на інформаційну безпеку України може допомогти розробити ефективні міжнародні стратегії для захисту власних інтересів у світовому масштабі. Можливі дослідження про вплив різних міжнародних ініціатив і організацій на інформаційну безпеку країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану»: Указ Президента України від 19 березня 2022 року № 152 / 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/152/2022> (дата звернення: 12.10.2023).
2. Глобенко С. Інформаційний простір держави та проблеми забезпечення його захисту в Україні. *Науковий вісник: Державне управління*. № 1 (13). 2023. С. 195–210.
3. Пашов Р., Рубан Ю. Роль інститутів громадянського суспільства у забезпеченні відсічі військової агресії рф. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. №5 (65). 2023. С. 38–42.
4. Смотрич Д. В., Браїлко Л. Інформаційна безпека в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Сер.: Право*. 2023. Вип. 77. Ч. 2. С. 121–127.
5. Француз-Яковець Т. А. Інформаційна безпека в умовах війни. *Наукове видання НУ «ОЮА»*. 2022. С. 329–331.
6. Бабенко Ю. Інформаційна війна – зброя масового знищення: веб-сайт. URL.: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2006/04/20/4399050/> (дата звернення 12.10.2023 р.)

7. Свобода слова в умовах воєнного стану обмежується інтересами оборони держави – Ганна Маляр: веб-сайт. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/04/01/svoboda-slova-v-umovah-voennogo-stanu-obmezhuetsya-interesamy-oborony-derzhavy-ganna-malyar/> (дата звернення: 12.10.2023).

8. Які обмеження та особливості роботи медіа діють в Україні під час великої війни: веб-сайт. URL: <https://detector.media/infospace/article/203615/2022-10-11-yaki-obmezheniya-ta-osoblyvosti-roboty-media-diyut-v-ukraini-pid-chas-velykoi-viyny/> (дата звернення: 12.10.2023).

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 327

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.35.21>

ВПЛИВ ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИХ УГОД ТА ГЛОБАЛЬНИХ ДИНАМІК НА АМЕРИКАНСЬКУ ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ В КОНТЕКСТІ ВІДНОСИН З ІРАНОМ

THE INFLUENCE OF INTERNATIONAL AGREEMENTS AND GLOBAL DYNAMICS ON AMERICAN FOREIGN POLICY IN THE CONTEXT OF RELATIONS WITH IRAN

Бондаренко В.Д.,*аспірант кафедри міжнародних відносин та світової політики**Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Стаття критично аналізує вплив міжнародних угод та їх динаміки на зовнішню політику Сполучених Штатів з особливим акцентом на їхні відносини з Іраном. Аналіз розкриває складну систему дипломатичних переговорів, багатосторонніх угод і змінних геополітичних факторів, які сформували і продовжують впливати на підхід Вашингтону до Ірану. За допомогою комплексного аналізу історичних подій, рішень у сфері політики та геополітичних чинників дослідження розкриває складнощі зовнішньої політики Сполучених Штатів в контексті відносин з Іраном. Стаття відстежує історичний контекст починаючи з повалення уряду Моссадика, Іранської революції та ядерної кризи. Стаття розкриває роль міжнародних угод, таких як Спільний Всеосяжний план дій (JCPOA), у формуванні політики Сполучених Штатів стосовно Ірану. СВГД представляє собою важливу точку в розвитку відносин між двома країнами, і ця стаття оцінює його значення та наслідки. Стаття розглядає більш широку глобальну динаміку, включаючи роль ключових гравців, таких як Росія, Китай та країни Європейського союзу, у впливі на рішення Вашингтону у відношенні до Ірану. Проводиться оцінка регіональних факторів нестабільної ситуації на Близькому Сході, що впливає на стратегічні інтереси Сполучених Штатів та їхній підхід до Ірану. Стаття досліджує такі фактори, як партійна політика, інтересні групи та громадську думку, що впливають на процеси прийняття рішень стосовно Ірану. Стаття спрямована на надання нюансового розуміння складних факторів, які визначають зовнішню політику Сполучених Штатів у відносинах з Іраном. Розкриваючи складну взаємодію міжнародних угод, глобальної динаміки, історичного контексту та внутрішніх впливів, автор пропонує цінні висновки щодо складнощів відносин між Сполучених Штатів та Іраном та загальних наслідків для міжнародної дипломатії в 21 столітті.

Ключові слова: міжнародні угоди, зовнішня політика США, Іран, СВГД, Близький Схід.

This article critically analyses the impact of international agreements and their dynamics on the foreign policy of the United States, with a particular focus on its relations with Iran. The analysis reveals the complex web of diplomatic negotiations, multilateral agreements, and changing geopolitical factors that have shaped and continue to influence Washington's approach to Iran. Through a comprehensive analysis of historical events, policy decisions, and geopolitical factors, the study unravels the intricacies of U.S. foreign policy in the context of Iran relations. The article traces the historical context, starting from the overthrow of the Mossadegh government, the Iranian Revolution, and the nuclear crisis. It delves into the role of international agreements, such as the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), in shaping U.S. policy towards Iran. The JCPOA represents a significant milestone in the development of relations between the two countries, and this article assesses its importance and consequences. The article also examines the broader global dynamics, including the role of key players like Russia, China, and European Union countries in influencing Washington's decisions regarding Iran. It evaluates regional factors in the unstable situation in the Middle East that impact the strategic interests of the United States and its approach to Iran. Factors such as partisan politics, interest groups, and public opinion are explored, which influence decision-making processes regarding Iran. The article aims to provide a nuanced understanding of the complex factors that determine the foreign policy of the United States in its relations with Iran. By unravelling the intricate interplay of international agreements, global dynamics, historical context, and domestic influences, the author offers valuable insights into the challenges of U.S.-Iran relations and their broader implications for international diplomacy in the 21st century.

Key words: international agreements, American foreign policy, Iran, JCPOA, Middle East.

Постановка проблеми. Наукова стаття спрямована на вивчення впливу міжнародних угод, глобальних геополітичних та економічних динамік на формування та зміну американської зовнішньої

політики щодо Ірану. Головною проблемою дослідження є розуміння того, які фактори та чинники впливають на прийняття стратегічних рішень у Сполучених Штатах у відносинах з Іраном в кон-

тексті повернення до ядерної угоди та зміни адміністративного керівництва. Стаття спрямована на визначення ключових тенденцій та факторів, що впливають на американську зовнішню політику в даному регіоні, а також її можливий вплив на безпеку, стабільність і міжнародну співпрацю у регіоні Близького Сходу та світі в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

У контексті аналізу впливу міжнародних угод та глобальних динамік на американську зовнішню політику в контексті відносин з Іраном, важливим аспектом є роль Спільного всеосяжного плану дій (JCPOA) або Іранської ядерної угоди. Дослідники, такі як Робін Врайт [10] та Джей Соломон [9], обговорюють важливість цієї угоди у контексті стратегічних відносин між США та Іраном. Їх аналіз вказує на те, що JCPOA сприяла спрощенню санкцій проти Ірану та відновленню співпраці у сфері ядерної енергетики. Однак скасування американської участі у цій угоді у 2018 році зарозило новий розклад у відносинах між країнами. У роботі "Engaging Iran", Натаніель Розен розглядає можливості для подальших дипломатичних зусиль щодо зближення США та Ірану та відмічає важливість спільної стратегічної гри в регіоні Перської затоки [8]. Крім того, дослідження Камрана Скота Агаї наголошує на важливості іранського націоналізму та модернізації у формуванні зовнішньої політики Ірану та її впливу на американську зовнішню політику. Іранський націоналізм та релігійні погляди грають ключову роль у формуванні іранської позиції в міжнародних відносинах. Враховуючи ці дослідження та аналізуючи їх у контексті сучасних глобальних динамік, можна визначити, що відносини між США та Іраном залишаються складними і вимагають комплексного підходу, який би враховував як національні інтереси кожної сторони, так і загальний стан безпеки та стабільності в регіоні Близького Сходу. Історія і взаємодія міжнародних угод, національних інтересів і глобальних динамік продовжуватимуть впливати на розвиток цих відносин у майбутньому.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми у нашому дослідженні визначається складністю взаємозв'язків між міжнародними угодами, глобальними геополітичними та економічними чинниками, які впливають на формування та зміну американської зовнішньої політики стосовно Ірану. Однією з невирішених проблем є визначення того, як внутрішні та зовнішні фактори впливають на прийняття ключових стратегічних рішень Сполученими Штатами в контексті їхніх відносин з Іраном. Ця проблема стає актуальною через постійні зміни в міжнародних угодах та глобальних обставинах, які вимагають адаптації

зовнішньої політики. Ще однією невирішеною частиною загальної проблеми є вивчення можливих наслідків повернення до Іранської ядерної угоди та її впливу на стабільність та безпеку в регіоні Близького Сходу. Це вимагає аналізу поточних політичних, економічних та військових факторів, а також можливих варіацій розвитку подій у майбутньому. Відомо, що відносини між США та Іраном мають глибокий вплив на стабільність регіону та глобальну безпеку, і їхнє розуміння є критичним для розробки ефективних стратегій та рішень. Однією з ключових невирішених частин загальної проблеми є розгляд альтернативних сценаріїв розвитку подій і їхнього впливу на американську зовнішню політику щодо Ірану. Важливо розуміти, які можливі шляхи розвитку ситуації можуть виникнути в результаті взаємодії міжнародних угод, глобальних динамік та рішень Сполучених Штатів. Дослідження альтернативних сценаріїв допоможе розробити більш адаптивні та стратегічні підходи до управління відносинами між США та Іраном у майбутньому.

Формування цілей статті. Головні цілі статті полягають у вивченні впливу міжнародних угод, глобальних геополітичних та економічних динамік на формування та зміну американської зовнішньої політики щодо Ірану. Конкретні цілі включають аналіз факторів, що впливають на прийняття стратегічних рішень США, вивчення історії відносин з Іраном, та прогнозування можливих наслідків повернення до Іранської ядерної угоди. Також стаття має на меті визначення ключових тенденцій та факторів, які впливають на американську зовнішню політику в регіоні Близького Сходу та її вплив на міжнародну співпрацю і безпеку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Америко-іранські відносини мають комплексну та турбулентну історію, яка на сьогоднішній день фактично розірвана через низку причин, які будуть дослідженні у цій статті. Дипломатичні відносини між Вашингтоном та Тегераном беруть свій початок від далекого 1883 року, у часи промислової революції, колоніальних імперій, національно-визвольних та робітничих рухів. Офіційні двосторонні відносини між Вашингтоном та Тегераном були розірвані у 1980 році внаслідок захоплення співробітників посольства Сполучених Штатів у Тегерані [1]. Впродовж майже тридцяти років, країни не мали прямого дипломатичного діалогу, коли за адміністрації Барака Обами вперше відбулась телефонна розмова між Бараком Обамою та Хасаном Рухані. З метою більш деталізованого аналізу та розуміння відносин між Вашингтоном та Тегераном необхідно звернутись до історичного контексту їх встановлення та проаналізувати, яка нормативно-правова база регулювала еволюцію зовнішньополітичного курсу Вашингтону по відношенню до Ісламської Республіки Іран.

Повертаючись за історичної ретроспективи та за часів Другої Світової війни відбулося підсилення американського впливу в Ірані, з причини того, що країна була однією із коридорів через який Сполучені Штати поставляли ленд-ліз до СРСР. США активно займалися будівництвом відповідної кількості американських об'єктів, на яких були розміщені американські військового службовці. У цей період між обома країнами було укладено дві основоположні угоди, які детермінували та регулювали відносини між ними: Угода про продаж Тегерану за низькою вартістю об'єктів федеральної власності США в Ірані та Угоду про врегулювання іранського боргу щодо ленд-лізу. Відповідно угода встановлювана та регулювала борг між Сполученими Штатами та Іраном та визначала суму погашення боргу у 8,5 мільйонів доларів. Фінансовий вплив Вашингтону у регіоні Перської Затоки, а також безпосередньо в Ірані визначав підвищену роль США на Близькому Сході, відповідно, участь США у вирішенні іранської кризи (також відомої як курдсько-іранський конфлікт або Ірано-Азербайджанської кризи) зупинила спроби розширення радянської зони впливу на Іран наприкінці 1945–1946 році. Результатом кризи стала перемога Ірану, скасування Мехабадської Республіки та скасуванням Азербайджанської Республіки. Допомога та відстоювання позиції Ірану, США підвищили свою значимість у регіоні, як головного детермінанта балансу сил та міжнародно-політичної ієрархії. Під час Холодної війни, Сполучені Штати на постійній основі надавали фінансову допомогу Тегерану, а також масивний кредит в розмірі 25 мільйонів доларів на закупівлю американського військово-військового спорядження, а також продовжили термін перебування свого військового контингенту у числі військової охорони шаха та жандармерії 1949 року. З метою продовжувати утримувати свій вплив в Ірані та забезпечувати свої економічні інтереси, 1953 рік був відзначений переворотом проти демократичного обраного прем'єр міністра за посередництва ЦРУ США та спецслужб Великої Британії під час операції «Аякс» з метою повалення режиму Моссадика та повернення автократії над контролем над іранськими нафтовими родовищами.

З початком нової ери після Ісламської Революції 1978 року результатом якого стало повалення режиму шаха Резі Пехлеві, а до влади прийшли радикальні клерикали. Відповідно, в Тегерані було покладено початок новій ері ісламу за панування Аятоли Хомейні. Політичною філософією Хомейні виступало протидія американському впливу та проникненню в Іран, США були змушені розірвати дипломатичні відносини з Іраном у 1980 році після захоплення співробітників посольства США в Тегерані. На сьогодні, не існує прямих дипломатичних або ж консульських відно-

син між Вашингтоном та Тегераном. Відповідно, неодноразово Вашингтон висловлював свою занепокоєність іранською ядерною програмою, збагаченням воєнного комплексу ураном, підтримкою тероризму у країнах регіону, залученості у проксі війни та порушення прав людини. Сьогодні, доволі вагомий список санкцій вже застосований щодо Ірану з боку Вашингтону, головною метою яких є змушення Тегерану виходити на відкритий діалог щодо вирішення нагальних проблем, які пов'язані із вирішенням його ядерної проблеми. Офіційна риторика Тегерану вже неодноразово за свою історію ставила під сумнів існування країни Ізраїль, перешкоджала врегулюванню конфліктів на Близькому Сході шляхом поставки терористичним угрупованням: ХАМАС, Хезболла та Палестинський ісламський джихад. 2013 рік відзначився покращенням відносин між двома країнами, президент висловив готовність відкритого обговорення найскладніших питань з Заходом, було проведено ряд заходів, які засвідчували зміну політичного курсу в країні, були випущені політичні ув'язнені з країни, відкритий на деякий час доступ до соціальних мереж та ЗМІ. Відповідно, за адміністрації демократично орієнтованого президента Барака Обами відбулась перша телефонна розмова між двома президентами [2]. Бесіда між президентами зазначила, що лідери готові спільно співпрацювати з метою регулювання ядерної проблематики мирним шляхом. Факт того, що лідери країн не спілкувались прям одним з одним свідчило про ступінь глибокої недовіри один до одного, а також про можливість подолання такої складної історії. Одним із головних наслідків зближення між країнами стало підписання іранської ядерної угоди – попередньої угоди, яка у 2015 році було досягнута між ІРІ та групою інших держав Групою 5+1 (постійними членами Ради Безпеки ООН – США, Великою Британією, Росією, Францією, Китаєм, Німеччиною, та Європейським Союзом. Відповідно, до цієї угоди було також досягнуто та оголошено про створення Спільного комплексного плану дій між іраном та Групою 5+1 та ЄС [6]. Варто також зазначити, що дії США були доволі розкритиковані президентом Ісламської Республіки Іран – Хасаном Рухані у його виступі у вересні 2015 року перед Генеральною Асамблеєю ООН. Рухані критикував Вашингтон за його терористичну політику, вторгнення в Ірак та Афганістан, та підтримку сіоністського режиму, що пригнічував палестинський народ. Проте президент визнав справедливими ті санкції, що діяли довгий час відносно Ірану через його ядерну програму, проте все ж таки підтримав фінальну угоду щодо атому.

Проте разом із цим, варто проаналізувати політику “максимального тиску” адміністрації республіканського президента Д. Трампа, який анонсу-

вав, що не буде переконувати конгрес у тому, що Спільний всеосяжний план дій відповідає інтересам США. Причинами виходу Д. Трампа із ядерної угоди Ірану наступні [7]:

1) Радикально орієнтована позиція власне Д. Трампа щодо питання ядерного роззброєння та нарощування власного ядерного потенціалу;

2) Страмкий вплив на адміністрацію Д. Трампа ізраїльського та саудівського лобі, які є офіційними та геополітичними противниками Ірану;

3) Лобіювання та просування рішення щодо виходу із угоди найближчим оточенням Д. Трампа, яким він довіряв – Ніккі Хейлі, Джона Болтона, Майкла Помпео та інших керівників військовою доктриною США з Пентагону;

4) Вплив “яструбів” із партії самого Д. Трампа, які активно піддавали критиці Угоду 2015 року;

5) Посилення міжнародної ізоляції та тиску на своїх геополітичних ворогів, включаючи Іран. Курс на конфронтацію із Тегераном в рамках загальної регіональної війни між іраном та саудівсько-ізраїльським альянсом;

6) Прагнення Вашингтону стримувати іранський вплив в регіоні, який дуже посилюється внаслідок війни в Іраку та Сирії;

7) Прагнення укладання більш жорсткого договору про ядерну програму Ірану на умовах адміністрації Д. Трампа;

8) Прагнення витіснити Іран із енергетичного ринку та лімітувати його позиції на ньому, посиливши пакет санкцій знову.

Зазначимо також, що після виходу США із Ядерної Угоди, тиск на Тегеран почав підвищуватись більше, а економічні санкції все сильніше встановлювались. За наказом Д. Трампа американськими ВПС було здійснено удар по аеропорту Багдада, в ході якого було знищено голову спецпідрозділу Касема Сулеймані. За словами Сет Джонса, вбивство такого типу символізує новий рівень конфронтації між країнами і відповідно виводить їх на новий рівень [3].

Враховуючи позицію адміністрації Дж. Байдена щодо Ірану, то курс його доволі схожий із Б. Обамою та прагне “стримувати та залучити” Іран до співпраці. Для того, щоб Іран міг розраховувати на скасування санкцій США, іранське керівництво має спочатку припинити збагачення урану, дав зрозуміти американський

президент Байден, ще з початком його каденції. Відповідно, протистояння із КНР може перейти у “жорстку конкуренцію”. Неодноразово, 46-тий президент США заявляв, що не планує скасовувати санкції проти Ірану доти, доки Ісламська Республіка не виконає своїх зобов'язань щодо ядерної угоди, встановленої у 2015 році.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У висновках щодо перспектив подальших розвідок у рамках даної статті слід звернути увагу на наступні ключові напрями:

Глибоке дослідження впливу геополітичних динамік на американську зовнішню політику щодо Ірану: для кращого розуміння впливу геополітичних чинників на прийняття рішень у США можна провести більш докладний аналіз регіональних конфліктів, енергетичної безпеки та геостратегічних інтересів.

Дослідження ролі інших міжнародних гравців: аналіз реакції та дій інших важливих акторів, таких як Європейський союз, Росія та Китай, у контексті відносин між США та Іраном може надати більш повну картину міжнародного впливу.

Прогнозування альтернативних сценаріїв: важливо розглянути можливі розвиток подій у майбутньому та їхні можливі наслідки, включаючи можливі наслідки відновлення американської участі в JCPOA та інших важливих міжнародних угодах.

Збільшення обсягу доказів та даних: для більш об'єктивного аналізу слід збільшити обсяг доступних даних та доказів, включаючи аналіз публічних заяв, офіційних документів та економічних показників.

Звернення уваги на соціокультурні аспекти: розгляд соціокультурних чинників, які впливають на прийняття політичних рішень, може допомогти визначити шляхи для покращення взаєморозуміння та співпраці між США та Іраном.

Загалом, подальші дослідження в рамках даної статті сприятимуть більш глибокому розумінню та аналізу впливу міжнародних угод, глобальних динамік та внутрішніх чинників на американську зовнішню політику щодо Ірану. Ці дослідження мають велике значення для розвитку стратегій та політики в регіоні Близького Сходу та для міжнародної співпраці та безпеки в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Архівні фото: 40 років тому в Ірані було захоплене посольство США, заручників утримували 444 дні (2019), Радіо Свобода, 04 листопада 2019, URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/united-states-iran-hostage-crisis-40-years-ago-anniversary/30252532.html>
2. Президенти США та Ірану поговорили вперше за 34 роки (2013), Дзеркало Тижня, URL: https://zn.ua/ukr/WORLD/prezidenti-ssha-ta-iranu-pogovorili-vpershe-za-34-roki-129219_.html
3. Савчук Т. (2020), Іранський генерал загинув від американського удару. Очікується, що Іран відповість силою, Радіо Свобода, URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/iranskyj-heneral-zahynuv-vid-amerykansko-hodaru/30358727.html>

4. Сааков В. (2021) Байден не скасує санкції проти Ірану й конкуруватиме з КНР, DW. URL: <https://www.dw.com/uk/baiden-ne-skasuie-sanktsii-proty-iranu-y-konkuruvatyme-z-kytaiem/a-56490010>
5. Aghai S. Kamran, Marashi A. (2014) "Rethinking Iranian Nationalism and Modernity", University of Texas, <https://doi.org/10.7560/757493>
6. Bradner E. (2015) What's in the Iran nuclear deal? 7 key points, CNN, URL: <https://web.archive.org/web/20150404070719/http://www.cnn.com/2015/04/02/politics/iran-nuclear-deal-main-points-of-agreement/>
7. Finnegan C. (2018) 4 key questions about Trump's Iran deal decision, ABC News, URL: <https://abcnews.go.com/International/key-questions-trumps-iran-deal-decision/story?id=55001472>
8. Rubin, Lawrence. (2008). A Review of: "Nathan Gonzalez. Engaging Iran: The Rise of a Middle East Powerhouse and America's Strategic Choice.". Terrorism and Political Violence – TERROR POLIT VIOLENCE. 20. 308-310. 10.1080/09546550801957834.
9. Solomon J. The Iran Wars: Spy Games, Bank Battles, and the Secret Deals that Reshaped the Middle East, New York: Random House, 2016, 336 + xi pp., ISBN 978-0-8129-9364-6 <https://www.proquest.com/scholarly-journals/iran-wars-spy-games-bank-battles-secret-deals/docview/1897665996/se-2>
10. Wright R. "The Scramble to Salvage the Iran Nuclear Deal", April 22, 2018. The New Yorker, URL: <https://www.newyorker.com/news/news-desk/the-scramble-to-salvage-the-iran-nuclear-deal>

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФІЛОСОФІЇ ІНВАЙРОНМЕНТАЛІЗМУ

ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF THE PHILOSOPHY
OF ENVIRONMENTALISM

Івасечко О.Я.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Зінченко М.В.,

*студент IV курсу факультету міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті досліджується різноманіття значень терміну «інвайронменталізм» у науковій літературі, що можна пояснити існуванням багатьох спільних способів тлумачення його значення. Розглядаються його найпоширеніші назви та пояснюється, як вони покликані переосмислити значення природи для людини та її місце в навколишньому світі. Витоки концепції інвайронменталізму можна простежити ще в давньогрецькі та римські часи. Поряд з іншими суспільними рухами інвайронменталізм остаточно сформувався в країнах Західної Європи в 1960-х роках. Відтоді з'явилось надійне наукове розуміння цієї теорії. Виділено декілька напрямів теорії інвайронменталізму. Найбільш поширені поділяються на антропоцентричний і біоцентричний підходи. В антропоцентричному підході існує різниця між школами думки, такими як апокаліптичний інвайронменталізм та емансипаційний інвайронменталізм. Водночас соціальний інвайронменталізм та екофемінізм існують у рамках біоцентричного підходу. Досліджено також факт, що в науковій думці існує безліч класифікацій екологічних рухів. Зокрема, на основі методів та форм діяльності екологічний рух можна розділити на кілька основних видів: природоохоронні організації, освітні, інформаційні, юридичні та правові ініціативи, рухи та групи протесту, що займаються проведенням прямих акцій, політичні організації та науково-практичні організації. Охарактеризовано, що сучасний екологічний рух має декілька проявів, зокрема і політичний. Останній пов'язаний із заснуванням зелених партій, що спершу поширилися у Новій Зеландії та Австралії. До кінця 1980-х років екологічний рух став глобальним. Найбільш поширеним він є в Європі як у соціально-екологічному, так і політичному виявах. Далі помітну роль вони відіграють у Північній Америці, пізніше – у Південній Америці та Азії. Подекуди помітну роль відіграє Австралія та Океанія, особливо у діяльності Грінпісу. Водночас, найменш поширеними є екологічні рухи у Африці.

Ключові слова: інвайронменталізм, екологічний рух, антропоцентризм, біоцентризм, політичний рух.

The article explores the diversity of meanings of the term "inironmentalism" in the scientific literature, which can be explained by the existence of many common ways of interpreting its meaning. The article examines its most common names and explains how they are intended to rethink the meaning of nature for humans and their place in the world around them. The origins of the concept of inironmentalism can be traced back to ancient Greek and Roman times. Along with other social movements, inironmentalism finally took shape in Western Europe in the 1960s. Since then, a reliable scientific understanding of this theory has emerged. There are several areas of the theory of inironmentalism. The most common ones are divided into anthropocentric and biocentric approaches. In the anthropocentric approach, there is a difference between schools of thought, such as apocalyptic inironmentalism and emancipatory inironmentalism. At the same time, social inironmentalism and ecofeminism exist within the biocentric approach. The article also examines the fact that there are many classifications of environmental movements in scientific thought. In particular, based on the methods and forms of activity, the environmental movement can be divided into several main types: environmental protection organisations, educational, informational, legal and legal initiatives, movements and protest groups engaged in direct actions, political organisations and scientific and practical organisations. The author characterises that the modern environmental movement has several manifestations, including the political one. The latter is associated with the founding of green parties, which first spread in New Zealand and Australia. By the end of the 1980s, the environmental movement had become global. It is most widespread in Europe, both in its socio-environmental and political manifestations. Then it played a prominent role in North America, and later in South America and Asia. Australia and Oceania also play a prominent role, especially in the activities of Greenpeace. At the same time, environmental movements are the least widespread in Africa.

Key words: inironmentalism, environmental movement, anthropocentrism, biocentrism, political movement.

Постановка проблеми. Дослідження сучасних суспільно-політичних рухів є важливою складовою сучасної політологічної науки та історії міжнародних відносин. XX та особливо початок XXI ст. позначилися глобальними змінами у світоглядній системі людей по всьому світу. Поступово прийшло усвідомлення того, що практики хижацького використання ресурсів стають згубними, при-

чому насамперед для довколишнього середовища. Поява та поширення екологічних рухів призвели до поступового формування цієї потужної сили в окрему течію, яка у різних країнах розвивалася по-різному, а у деяких країнах ще формується. Додатково слід зазначити, що вивчення інвайронменталізму в Україні є вкрай актуальним. Цей рух у нашій країні сформувався порівняно нещодо-

давно, по суті, із крахом тоталітарної системи. Тож, джерела його походження, основи функціонування, сучасні трансформації залишаються малодослідженими проблемами в нашій державі, що, з огляду на популярність екологічних ідей у західних суспільствах та політикумі, відкриває можливості для глибшого дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання): зважаючи на те, що об'єктом статті є філософія інвайронменталізму та її сучасні прояви в глобальному вимірі а предметом статті виступають сутнісні характеристики філософії інвайронменталізму, трансформації та перспективи її розвитку. Проаналізувати появу, розвиток та перспективи соціально-політичної течії інвайронменталізму, можемо визначити **завдання:** дослідити основні підходи до визначення інвайронменталізму; визначити передумови та причини його; охарактеризувати різновиди напрямків інвайронменталізму.

Методологія дослідження. У роботі застосовані логічні методи дослідження: синтез, аналіз, індукція, дедукція. На базі порівняння вдалося дослідити різноманітні моделі упровадження інвайронменталізму у різних країнах світу. Водночас, у роботі також використано аксіологічний метод дослідження, за допомогою якого вдалося охарактеризувати основні цінності, що ними керуються представники цієї концепції. Також дослідження побудоване на базі використання методу абстрагування, що полягає у переході від аналізу загальних теоретичних проявів до формування конкретних висновків та перспектив розвитку інвайронменталізму у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень. Проблема характеристики інвайронменталізму цікавила не одне покоління дослідників. Для прикладу вагомим є дослідження «Contested environmentalism: the politics of waste in China and Russia» американських вчених Фенгши Ву та Е. Мартус. Вони дослідили розвиток інвайронменталізму у росії та Китаї. На їхню думку, порівняння цих країн надає критичне розуміння природи екологічної політики за авторитарних урядів. Не зважаючи на більшу політичну лібералізацію, неурядові організації в таких гібридних державах, як росія, виявляють малу ефективність. Навпаки, Китай, незважаючи на його жорсткішу авторитарну систему та використання більш репресивних заходів проти соціальної активності, все ще може бути випробуваний добре продуманим альянсом неурядових організацій [10]. Американський дослідник М. Крафт у роботі «Environmental Policy and Politics» проаналізував інвайронменталізм та особливості сучасної політики щодо нього [12]. Британський вчений Н. Апергіс дослідив європейський досвід впровадження інвайронменталізму у праці «Environmentalism in the EU-28 context:

the impact of governance quality on environmental energy efficiency» [6]. Серед українських дослідників виокремимо монографію «Екологістські рухи в сучасному політичному процесі» О. Андроса, присвячені проблемам екологізму [1].

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання збереження природного середовища є актуальним та знаходиться у центрі вирішення глобальних проблем сучасності. Водночас, безпосередньо екологічні кризи, що виникають у галузі взаємодіяльності соціуму та природи, виконують роль чинників появи нової наукової концепції – інвайронменталізму, а також появи та розвитку сучасного напрямку досліджень та політики сталого розвитку. Таким чином, питання збереження навколишнього природного середовища отримало роль нагальної проблеми формування глобального суспільства та стало актуальним напрямом державної політики у низці країн світу [3, с. 25]. Зауважимо, що ця проблема є обумовлена негативними для природи результатами соціального, науково-технічного прогресу, які призводять до помітного скорочення природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища залишками споживання та виробництва. У свою чергу це погіршує умови життя та у підсумку може вплинути на появу екологічної катастрофи. З цієї причини екологічна політика на національному та глобальному рівнях потребує помітної активізації, інтеграції та підвищення ефективності [11].

Концептуальне оформлення явища, яке виступало за збереження природного середовища відбулося у 40-х рр. ХХ ст. Саме тоді виникла та набуло світового значення концепція інвайронменталізму. Остання отримала роль помітно нової екологічної течії, яка базується на створенні нових екологічно зорієнтованих цінностей, переосмисленні значення природи для людини, її місця людини у навколишньому світі [3, с. 35]. Водночас, актуальною нині залишається і проблема визначення цього терміну, з огляду на існування багатьох підходів щодо цієї концепції.

Глосарій із екологічної етики та гуманітарної екології термін інвайронменталізм пояснює у такий спосіб:

- 1) рух за збереження природи;
- 2) світоглядна екологічна орієнтація [2, с. 105].

Водночас, сучасний екологічний довідник України подає такі дефініції цього поняття:

1) соціально-екологічний організований рух зацікавлених громадян та державних органів, направлений на захист становища навколишнього середовища;

2) теорія управління соціальним та економічним розвитком і навколишнім середовищем, що вважає людство елементом біосфери та стверджує про необхідність трансформування природи в інтересах людини [2, с. 105].

У новій екологічній енциклопедії України знаходиться термін «енвайронментальний гуманізм» (екогуманізм), що пояснюється у значенні сучасної форми гуманізму, особливість якого полягає у подоланні протиставлення соціуму і природи та усвідомленні органічної єдності та взаємозумовленості у розвитку суспільства, людини та природи [2, с. 106]. У межах енвайронментального гуманізму викладено такі екологічні імперативи: 1) сформувані «зовнішні» рамки людської діяльності, аби існувати не на шкоду природі; 2) сформувані «внутрішні» рамки, у яких імовірно фізичне та психофізичне пристосування, із метою того аби жити, не знищуючи себе стресами; 3) оберігати культуру, унікальність та своєрідність; 4) зберігати здорове середовище проживання [1, с. 80].

У своїх наукових дослідженнях низка як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників підкреслюють вагомі відмінності інвайронменталізму від антропоцентризму, наприклад ідеться про визнання людини невіддільною частиною природного світу, а також вимоги органічного, гармонійного взаємовпливу поміж людиною та природою. Зокрема, американський вчений А. Дзех, вважає, що інвайроменталізм є своєрідним світоглядом, побудованим на новому варіанті філософії природи – «зеленої» теорії стосунків між людиною та навколишнім світом [2, с. 105]. Цей науковець до ключових характеристик інвайронменталізму відносить:

1. відмова від ієрархічної картини світобудови, яка передбачає верховенство людини;
- 2) перехід від одностороннього людського впливу на природне середовище до взаємовпливу природи та людини, ціллю цього є не тільки власна реалізація потреб людини, але й усієї природи;
- 3) чітке слідування законам екосистеми;
- 4) поширення основних етичних правил на стосунки людини із природою.

Сучасний американський дослідник К. Гаріс вважає, що енвайроменталізм є новою парадигмою традиційної екологічної думки, який засновується на принципі відмови від антропоцентризму щодо природи, турботи про охорону, чистоту природного середовища й забезпеченні існування людини як біологічного виду. Також цей дослідник аналізує різницю між «інвайроменталізмом» та «екологічним рухом». Він вказує, що інвайроменталізм та екологізм — це два види того, що стало називатися «зеленим рухом» або «зеленими» (Greens) (з великою буквою «G») [11]. Хоча терміни «інвайроменталізм» і «екологізм» колись використовувалися як взаємозамінні поняття, науковці вважають, що між ними існує різниця. Інвайроменталісти вважають, що «зелені» проблеми, якими б важливими вони не були, можна вирішувати в рамках існуючих політичних та економічних структур. Із цією метою,

це вимагає від уряду відповідного законодавства та добровільного прийняття споживачами екологічно безпечної діяльності. Екологи заперечують, що це можливо. Екологічна криза настільки потужна, як вони вважають, що тільки ретельна реорганізація політичної, соціальної та економічної системи дозволить досягти успіху [11]. Однак, це у свою чергу вимагає також і кардинальної зміни людських цінностей. Зауважимо, що також у іноземній літературі ідеться про те, що термін «ecology» як наука та «environmental welfare» як спеціальна людська діяльність щодо захисту навколишньої природи мають деякі спільні риси [2, с. 105]. Наприклад, спільним є те, що у змісті цих термінів є відображенням стурбованість щодо занепаду довкілля. Проте основна відмінність між ними полягає у різному тлумаченні шляхів подолання екологічних криз.

У роботі американського вченого Ч. Кребса «The Ecological World View», поняття «енвайронменталізм» трактується у якості міждисциплінарної науки, яка досліджує аналіз людського впливу на біологічне, хімічне середовище Землі [13, с. 11]. Також у цій праці ідеться і про те, що енвайронменталізм може об'єднувати у єдине ціле не тільки екологію, але також і інші науки, зокрема філософію, політику, кліматологію, геологію, економіку, соціологію, антропологію, і як суспільний рух є направлений на мінімізацію людського впливу на довкілля.

Отже, вважаємо, що термін інвайронменталізм має декілька визначень у фаховій літературі, що пояснюється існуванням декількох різнобічних підходів до пояснення його змісту. Найчастіше під ним розуміють «рух», «теорію», «концепцію», «орієнтацію» що має на меті переосмислення значення природи для людини, її місця людини у навколишньому світі. Наголосимо, що ця концепція також базується на принципах відмови від антропоцентризму щодо природи, основними проявами якої слугує турбота про охорону, чистоту природного середовища. У роботі досліджено, що терміни «екологізм» та «інвайронменталізм» не є тотожними, оскільки ключова відмінність між ними полягає у різному тлумаченні шляхів подолання екологічних криз. Водночас, поняття «інвайронменталізм» у сучасних наукових розробках також може виступати і у якості й «міждисциплінарної науки», що вивчає вплив людини на біологічне, хімічне середовище Землі.

Витоки концепції інвайронменталізму прослідковуються із стародавніх часів, адже тоді люди були занепокоєні такими проблемами як забруднення води та повітря. Таким чином, екологічне усвідомлення вперше з'являється в людських записках принаймні 5000 років тому. Зокрема, ведичні мудреці вихваляли дикі ліси у своїх гімнах, даоси закликали, щоб людське життя відо-

бражало закономірності природи, а Будда навчав співчуття до всіх живих істот. З іншої сторони у месопотамському епосі про Гільгамеша ідеться про побоювання щодо знищення лісів та висихання боліт. Коли Гільгамеш рубає священні дерева, божества проклинають Шумер посухою, а Іштар (мати богині Землі) посилає Небесного Бика покарати Гільгамеша. Крім цього, у давньогрецькі та римські часи також існувало питання відносин людини із природою. У давньогрецькій міфології, коли мисливець Оріон клянеться вбити всіх тварин, Гея заперечує і створює великого скорпіона, аби убити Оріона. Коли скорпіон зазнає невдачі, Артеміда, богиня лісів і володарка тварин, стріляє в Оріона. Водночас, у своїх трактатах тогочасні римські мислителі намагалися подати свої шляхи їхнього подолання [5]. У Греції, тоді коли вирубка лісів призвела до ерозії ґрунту, філософ Платон скаржився: «Всі багатші й м'які частини відпали, а лише скелет землі залишився» [5]. Грецькі лікарі Гіппократ і Гален почали описувати шкоду людини для навколишнього середовища, зокрема вони описали явище кислотного забруднення мідних копальників. Книга Гіппократа «*De aëre, aquis et locis*» («Повітря, води та місця») є найдавнішою збереженою європейською роботою з екології людини [5].

У свідомості середньовічної людини проблема забруднення навколишнього середовища передусім асоціювалася із явищем поширення епідемічних захворювань у Європі між кінцем XIV-го і серединою XVI-го століття. У 1306 році англійський король Едуард I обмежив спалювання вугілля в Лондоні через смог. Однак, сучасні фахівці наголошують на тому, що таке занепокоєння не викликали широкої громадської активності [9].

У XVIII ст. цей екологічний рух отримав певне пожвавлення. Тоді ж теорія інвайронменталізму займала критичну позицію стосовно концепції необмеженого економічного зростання на базі використання природних ресурсів та технічного прогресу, яка виникла у той час у межах економічної теорії (А. Сміта, Д. Рікардо). Перші основні зауваги щодо обмеженості природних ресурсів зробив англійський священник Т. Мальтус в своїй книзі «Есе про принципи народонаселення» (1798 р.). У цій роботі йшлося про протиріччя між кінцевими запасами природних ресурсів і необмеженим ростом населення [1, с. 125].

Сучасний екологічний рух виник насамперед із проблеми занепокоєння наприкінці XIX століття щодо захисту сільської місцевості в Європі та дикої природи у США та наслідків для здоров'я людини від забруднення під час промислової революції. У той час домінятною політичною філософією був лібералізм. Його адепти вважали, що усі соціальні проблеми, включно з екологічними,

можна і потрібно вирішувати через вільний ринок. Тому і не дивно, що більшість раннях екологів вважали, що уряд, а не ринок, має відповідати за захист довкілля та збереження природних ресурсів. Першу філософію ресурсозбереження було розроблено американським дослідником Гіффордом Пінчотом (1865–1946). Він був першим керівником Лісової служби США, для якого збереження лісів означало розумне та ефективне використання ресурсів [14, с. 25]. Також у Сполучених Штатах приблизно в той же час у філософії консерваторів виник більш біоцентричний підхід. Зокрема, Джон Мюір (1838–1914), засновник клубу Сьєрра, та Альдо Леопольд (1887–1948), професор управління дикою природою, ввели концепцію земельної етики, стверджуючи, що люди повинні перетворитися з завойовників природи на її громадян. Загалом робота А. Леопольда під назвою «Альманах округу Санд» (1949), мала значний вплив на пізніших біоцентричних екологів [14, с. 31].

Зауважимо, що екологічні організації, сформовані у кін. XIX ст. – сер. XX ст. переважно були лобістськими групами середніх верств населення, що займалися охороною природи, захистом дикої природи та забрудненням, які виникли у результаті промислового перевороту та урбанізації. Окрім цього, існували також наукові організації, які займалися природознавством та біологічними аспектами природоохоронних заходів.

Інвайронменталізм як окремий напрямок, поряд з іншими соціальними рухами остаточно сформувався у 1960-х рр. у західних європейських країнах. Ідеться безпосередньо про період відносного повоєнного благополуччя, коли на перший план вийшли постматеріалістичні цінності. Безпосередньо у цей час з'явився загальний помітний інтерес до проблем охорони навколишнього середовища [8].

Низка зарубіжних авторів, що розглядають сучасні проблеми екологічного руху, відстоюють тезу про істотні зміни тих соціальних цінностей, які свого часу стали його ідейною основою. Британський фахівець Патрік Гіллхем розглядав учасників тогочасного екологічного руху та найважливіші фактори, які впливали на їхню поведінку [1, с. 129]. До факторів, що сприяють залученню в рух, він відносить насамперед постматеріалістичні цінності, вищу освіту, високий рівень доходів, приналежність до націй із низьким рівнем бідності, зайнятість у сільському господарстві, а також особливості індивідуальної біографії учасників.

Формування на початку 1960-х років цієї концепції спиралося на інтелектуальну традицію, пов'язану з розумінням природи таких дослідників як: Г. Торо, А. Уайтхедом та А. Леопольдом. Безпосередньо бачення, які сформувалися в рамках цієї традиції, що світ природи має внутрішню

цінність і повинен бути захищений від наслідків індустріалізації, стали моральними засадами американського інвайронменталістського руху в ХХ ст. і згодом вони стали передаватися із локального на глобальний рівень [1, с. 130]. У 1970–1980-ті роки в рамках широкого екологічного руху в США, а згодом і в інших країнах були створені національні екологічні організації та «зелені» партії. Інтерес до вивчення та захисту навколишнього середовища поживався в університетах та урядових організаціях. Особливе піднесення пережив американський інвайронменталізм у зв'язку з рейганівською політикою, пріоритетами якої були стимулювання економічного розвитку та дерегуляції економіки.

Європейський рух зелених у своєму становленні також спирався на уявлення про деградацію навколишнього середовища внаслідок руйнівного впливу на нього економічної діяльності, що розширюється, і пов'язаних з цим серйозних загроз і ризиків для здоров'я людини. Новостворені політичні партії зелених при сприятливому відношенні європейських урядів до їхньої інституціоналізації дедалі активніше брали участь у політичному житті країн ЄЕС, поступово набуваючи впливу на виборців [4, с. 28]. Низка серйозних екологічних катастроф, серед яких були, наприклад, хімічне забруднення Рейну, кислотні дощі, наслідки аварії на Чорнобильській АЕС, змусили багатьох політиків визнати важливість екологічних проблем і використати їх у своїй передвиборній діяльності.

Отже, генезис концепції інвайронменталізму можна прослідкувати від стародавніх грецьких та римських часів. Саме тоді римські мислителі у своїх трактатах відстоювали ідею захисту природи, а грецька міфологія фіксувала окремі сюжети про дбайливе ставлення до природи. Наділі проблема екології почасти була поширеною в епоху Просвітництва. Однак, безпосередньо витоки сучасної концепції інвайронменталізму слід шукати у ХІХ ст. Таким чином, сучасний екологічний рух виник насамперед із проблеми занепокоєння наприкінці ХІХ століття захистом сільської місцевості в Європі та дикої природи у США. Крім цього, поява цієї теорії обумовлена наслідками для здоров'я від забруднення під час промислової революції. Однак, інвайронменталізм як окремий напрямок суспільно-філософських поглядів поряд з іншими соціальними рухами остаточно сформувався у західних європейських країнах у 1960-х рр. З цього часу виникає потужне наукове осмислення цієї теорії, а екологічний рух отримав також і політичне забарвлення.

Сучасні дослідники виділяють конкретні напрямки інвайронменталізму. Переважно у сучасній науковій думці адепти теорії інвайронменталізму поділяються на два інтелектуальні табори: ті, які вважаються антропоцентричними, або «орієтова-

ними на людину», біоцентричними, які «зосереджені на житті» [5]. Водночас, антропоцентричні підходи зосереджуються в основному на негативних наслідках, що виникли у результаті діяльності людини у природі. Загалом прихильники антропоцентричного бачення характеризується механістичним підходом до нелюдської природи, в якому окремі істоти та види мають лише інструментальну цінність для людей. Визначальною рисою антропоцентризму є те, що моральне зобов'язання, які люди мають перед навколишнім середовищем впливає із зобов'язань, які люди мають один перед одними. Відтак, зобов'язання людини перед навколишнім середовищем є непрямим [11]. Критики антропоцентризму звинувачують, що він є формою людського «шовінізму». Вони стверджують, що антропоцентричні підходи передбачають історично західний погляд на природу як на просто ресурс, яким потрібно керувати або використовувати його для людських цілей [3, с. 56].

Відтак, на відміну від антропоцентризму, біоцентризм стверджує, що природа має внутрішню моральну цінність, яка не залежить від її користності для людей, і саме ця внутрішня цінність безпосередньо породжує зобов'язання перед навколишнім середовищем. Тому люди морально зобов'язані захищати навколишнє середовище, а також окремих істот та види, що проживають у ньому. У цьому сенсі біоцентрики розглядають людей та інші елементи природного середовища, як членів єдиної моральної та екологічної спільноти. Розмежування між антропоцентричним і біоцентричним підходами відіграло центральну роль у розвитку екологічної думки наприкінці ХХ століття [9]. Саме у цей час виділися також інші концепції у згаданих фундаментальних підходах.

Антропоцентричними є такі підходи до окреслення явища інвайронменталізму:

1. Апокаліптичний інвайронменталізм
2. Емансипаційний інвайронменталізм [9].

Апокаліптичний інвайронменталізм зародився у 1960-х рр., у повоєнний період. Відтак, саме у цей час бачення екологічного руху було песимістичним відображаючи відчуття так званого «цивілізаційного нездужання» [11]. Наприклад, такі праці як «Тиха весна» Р. Карсона (1962), «Трагедія громад» Г. Хардіна (1968), «Х. Медоуз «Межі зростання» (1970) припускали, що світова екосистема досягала межі того, що вона могла витримати. Водночас, такі апокаліптичні праці заохочували тогочасні уряди на законодавчому рівні вирішувати питання екології [9].

Водночас, емансипаційний екологізм зародився у 1970-х рр. В той час багато екологів намагалися розробити стратегії із метою обмеження деградації навколишнього середовища переважно шляхом переробки, використання альтернатив-

них енергетичних технологій, децентралізації та демократизації економічної та соціальної сфери. На відміну від апокаліптичного, адепти цього підходу використовували більш позитивні та практичні ідеї, одним із аспектів яких було сприяння розвитку екологічної свідомості та етики «керування» навколишнім середовищем. Яскравим прихильником цього підходу є англієць Б. Комонер [7, с. 85]. На відміну від попередніх мислителів, які применшували взаємозв'язок природних систем, цей фахівець підкреслював зв'язку виробничих процесів із природою. Він вважав, що вони можуть працювати у взаємодії із природним середовищем, варто лише заохочувати використання органічних ресурсів, а не синтетичних продуктів чи матеріалів (зокрема пластмас чи різноманітних хімічних добавок) [9].

У біоцентризмі існують такі напрямки як соціальний інвайронменталізм та екофемінізм.

Соціальний інвайронменталізм основний наголос робить на дрібномасштабних економічних структурах та соціальних вимірах екологічної кризи. Його головним прихильником був американський науковець М. Букчин. Загалом соціальні інвайронменталісти простежують причини деградації навколишнього середовища в існуванні несправедливих відносин у суспільстві. Водночас, більш радикальним є глобальний інвайронменталізм. Адепти його стверджують, що людям необхідно відновити «духовні» стосунки з нелюдською природою [18]. В той же час екофеміністи стверджують, що існує зв'язок між знищенням природи людьми та пригніченням жінок з боку чоловіків, який виникає через політичні теорії та соціальні практики, в яких і жінки, і природа розглядаються як об'єкти, якими треба володіти чи контролювати [9]. Таким чином прибічниками цього підходу прагнуть встановити центральну роль жінок у прагненні до екологічно безпечного та соціально справедливого суспільства.

Отож, як вдалося з'ясувати на сьогодні існує декілька напрямків теорії інвайронменталізму. Найпоширенішим є поділ на антропоцентричні та біоцентричні підходи. Поміж антропоцентричного підходу виділяються такі школи як апокаліптичний інвайронменталізм, емансипаційний інвайронменталізм. В той же час у біоцентричному підході існують соціальний інвайронменталізм та екофемінізм. Наголошено, що антропоцентричні підходи зосереджуються в основному на негативних наслідках, що виникли у результаті діяльності людини у природі. Однак, біоцентризм стверджує, що природа має внутрішню моральну цінність, яка не залежить від її корисності для людей.

Висновки. Отже, з наведених вище досліджень, можемо зробити висновок, що термін інвайронменталізм має декілька визначень у науковій літературі, що пояснюється існуванням декількох різнобічних підходів до пояснення його змісту. Найчастіше під ним розуміють «рух», «теорію», «концепцію», «орієнтацію», що має на меті переосмислення значення природи для людини, її місця людини у навколишньому світі. Терміни «екологізм» та «інвайронменталізм» не є тотожними, оскільки ключова відмінність між ними полягає у різному тлумаченні шляхів подолання екологічних криз. Генезу концепції інвайронменталізму прослідковуємо ще із стародавніх грецьких та римській часів. Сучасний екологічний рух виник насамперед із проблеми занепокоєння наприкінці XIX століття захистом сільської місцевості в Європі та дикої природи у США. Крім цього, на появу цієї теорії вагому роль відіграли і наслідки для здоров'я від забруднення під час промислової революції. Як окремий напрямок, поряд з іншими соціальними рухами, він остаточно сформувався у західних європейських країнах у 1960-х рр. З цього часу виникає потужне наукове осмислення цієї теорії.

В статті було досліджено, що існує декілька напрямків теорії інвайронменталізму. Найпоширенішим є поділ на антропоцентричні та біоцентричні підходи. Поміж антропоцентричного підходу виділяються такі школи як апокаліптичний інвайронменталізм, емансипаційний інвайронменталізм. В той же час у біоцентричному підході існують соціальний інвайронменталізм та екофемінізм. У науковій думці існує безліч класифікацій екологічних рухів. Зокрема, на основі методів та форм діяльності екологічний рух можна розділити на кілька основних видів: природоохоронні організації, освітні, інформаційні, юридичні та правові ініціативи, рухи та групи протесту, що займаються проведенням прямих акцій, політичні організації та науково-практичні організації.

З'ясовано, що сучасний екологічний рух має декілька проявів, зокрема і політичний. Останній пов'язаний із заснуванням зелених партій, що спершу поширилися у Новій Зеландії та Австралії. До кінця 1980-х років екологічний рух став глобальним. Найбільш поширеним він є в Європі як у соціально-екологічному, так і політичному виявах. Далі помітну роль вони відіграють у Північній Америці, пізніше – у Південній Америці та Азії. Подекуди помітну роль відіграє Австралія та Океанія, особливо у діяльності Грінпісу. Водночас, найменш поширеними є екологічні рухи у Африці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрос О. Екологістські рухи в сучасному політичному процесі. Київ: Стилос, 2012. 206 с.
2. Марфинець М. Аналіз дефініцій «енвайронменталізм», «енвайронментальна педагогіка». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 37. С. 105–107.

3. Стегній О. Г. Екологічний рух в Україні: соціологічний аналіз. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2001. 243 с.
4. Толстоухов А.В. Глобалізація. Влада. Еко-майбутнє. Київ.: Вид. ПАРАПАН, 2003. 308 с.
5. A Brief History of Environmentalism – Greenpeace International. URL: <https://www.greenpeace.org/international/story/11658/a-brief-history-of-environmentalism/>
6. Apegis N. Environmentalism in the EU-28 context: the impact of governance quality on environmental energy efficiency. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11356-019-06600-1>
7. Collin P.H. Dictionary of ecology and the environment. 3. ed. Teddington : Peter Collin publ., 1995. 253 p.
8. Ekeli K. Environmental Risks, Uncertainty and Intergenerational Ethics. URL: <https://www.ingentaconnect.com/content/whp/ev/2004/00000013/00000004/art00001>
9. Environmentalism – History of the environmental movement. URL: <https://www.britannica.com/topic/environmentalism/History-of-the-environmental-movement>
10. Fengshi W., Martus E. Contested environmentalism: the politics of waste in China and Russia. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09644016.2020.1816367>
11. Harrison K. Environmentalism and ecologism. URL: https://www.researchgate.net/publication/327121732_Environmentalism_and_ecologism
12. Kamieniecki S. Environmental politics in the international arena : movements, parties, organizations, and policy. Albany, N.Y. : State University of New York Press, 1993. 291 p.
13. Kraft M. Environmental Policy and Politics. New York, 2017. 420 p.
14. Postel-Vinay K. The G20. A new Geopolitical Order. New York, NY : Palgrave Macmillan, 2013. 112 p.

INSTITUTIONAL ASPECTS OF INTERNATIONAL SECURITY

ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Qasimova Laman Abid,

*Lecturer at the Department of Political Science and Sociology
Baku State University*

The study of international security institutions is connected with the potential institutional aspects of the global security system. According to modern scientific approaches, the relevance of international security institutions is closely related to the key features of the development of the global security system. Due to the relevance of the topic, the role, powers and functions of international security institutions were discussed as the most important issues. A particularly important object of study is the characteristics of the international security environment in which international political institutions perform their functions. The main directions of research are characterized from modern scientific and analytical positions. The object of study of the article is also related to the direct influence and integrative features of international security institutions on the functioning of the international political system. The classification of international security institutions and various theoretical and conceptual approaches are included in the analyzed objective issues.

The main purpose of the article is based on perspective analysis in different directions. Initially, an analysis was made of the characteristics that distinguish international security institutions from other international political institutions. These distinctive features are mainly based on elements of the real institutional manifestation of the global security system. It should be emphasized that while these types of institutions are not unique to security issues, they can be objectively distinguished on the basis of a basic analytical difference. In addition, a special place is given to the importance of international security institutions. The article discusses a number of leading theoretical views that offer different and especially important analytical assessments of the degree of significance of international political institutions. From the point of view of modern political realities, a special place in the article is given to the analysis of both theoretical and empirical approaches.

Key words: International security institutions, international security, international political system, international political institutions.

Дослідження інститутів міжнародної безпеки пов'язане з потенційними інституційними аспектами глобальної системи безпеки. Відповідно до сучасних наукових підходів, актуальність інститутів міжнародної безпеки тісно пов'язана з ключовими особливостями розвитку глобальної системи безпеки. Зважаючи на актуальність теми, як найважливіші питання обговорювалися роль, повноваження та функції міжнародних інституцій безпеки. Особливо важливим об'єктом дослідження є характеристики середовища міжнародної безпеки, в якому міжнародні політичні інститути виконують свої функції. Охарактеризовано основні напрямки дослідження із сучасних науково-аналітичних позицій. Об'єкт дослідження статті також пов'язаний із безпосереднім впливом та інтегративними особливостями інститутів міжнародної безпеки на функціонування міжнародної політичної системи. До аналізованих об'єктивних питань включено класифікацію інститутів міжнародної безпеки та різноманітні теоретико-концептуальні підходи.

Основною метою статті є перспективний аналіз у різних напрямках. Спочатку було проведено аналіз характеристик, які відрізняють міжнародні інститути безпеки від інших міжнародних політичних інститутів. Ці відмінні риси базуються переважно на елементах реального інституційного прояву глобальної системи безпеки. Слід підкреслити, що хоча ці типи інституцій не є унікальними для питань безпеки, їх можна об'єктивно розрізнити на основі базової аналітичної різниці. Крім того, особливе місце приділяється значенню міжнародних інститутів безпеки. У статті обговорюється низка провідних теоретичних поглядів, які пропонують різні та особливо важливі аналітичні оцінки ступеня значущості міжнародних політичних інститутів. З точки зору сучасних політичних реалій особливе місце в статті відведено аналізу як теоретичних, так і емпіричних підходів.

Ключові слова: інститути міжнародної безпеки, міжнародна безпека, міжнародна політична система, міжнародні політичні інститути.

Introduction to the problem. International security as a field of research is considered one of the primary sub-fields of international politics. The article focuses on institutional aspects of international security. The role, powers and functions of international institutions in this respect are discussed as crucial issues. Accordingly, the other legal aspects of international security are focused upon only if and insofar the considerations based on the primary subject of the research. Analysis of the role of international organizations in the field of international security requires to analyse the nature and character of the environment in which those institutions exist and

develop. This environment is called the international society, in which the nation-states constitute the primary category of actors.

The degree of research of the problem. Designing the research directions of the article, the key points are characterized trying to prove or the "cause-and-effect relationship" between objects of the research topic. Eventually, the research work is designed to meet the objective of the research object. Scientific research methods of the article generally comprises of the significant subsections: participants, apparatus, and procedure. The significance subsection research of the international security institutions is

related with two issues. Primarily minority of the researchers or scholars have discussed international security institutions. A poor academic literature exists on the more general topic of international institutions. Security affairs is the arena in which international institutions have been expected, on theoretical grounds, to be least consequential. This approach can be observed with a number of varieties depending on the key features of the international political institutions. Eventually the characteristics of international security institutions is the source of the second obstacle. For the reasons stated numerous researches on specific types of international security institutions, such as laws of war, alliances, arms control agreements, and collective security systems, and countless analyses of particular institutions, such as the United Nations, the North Atlantic Treaty Organization, the nuclear non-proliferation regime, and etc. The main research objectives will focus on the significance of two issues. The first concerns those features that distinguish international security institutions from international political institutions in other issue areas. It must be emphasized that these types of institutions may be usefully differentiated on the basis of two fundamental analytical distinctions that are especially relevant, if not unique, to security affairs [1]. The second focus is on the significance of the international security institutions and multilateral interrelations among the actors of international security issues.

Literature survey is performed to gather as much information as relevant from previous research works. They are important for the topic and help validate the research. Generally estimated the contemporary academic researches and their consequences related to the institutional aspects of international security organizations. Barry Buzan emphasize that the concept of security is penetrating and useful method to approach the research of the institutional analysis of international security issues in the international relations [8]. Security provides an analytical framework between the extremes of power and peace in the institutional analysis context. However, concept of security has not been exactly formed yet. The term security in the institutional context is connected with a series of different aspects of human existence and with the common processes and related activities in the form of multilateral institutional inter-relationship context [10].

According to Anthony D. Smith's research consequences in the work "State and the Nation in the Third World" it is distinctively observable that, the establishment of the state security is considered to be a civilizational and cultural category that relates with all aspects of modern life at local, national, international levels. [9] Therefore, security in the institutional analysis context can be defined as an organized human attempt to form the institutional aspects of security

through empirical activity. Conducting special empirical researches in the current field of topics are generally estimated due to the relevance of the activities to the contemporary realities and possible predictable changes of the current realities from the scientific-research perspectives.

The purpose of the article. The aim of the article is to analyse the peculiarities of an environment in which international organizations operate and exercise their functions in the field of international security, also related with the significance, role of international security institutions in international world, their types, and various approaches to them.

In the field of international security institutions a number of concepts and meanings have been researched by the scholars over the years. International institutions and "international security" have a variety of interpretations. Security has historically been a contentious idea.

Classification of the international security institutions. There has been much discussion on the types of security, such as military, economic, social, environmental, as well as the proper scales of concern with individuals, national groups, states, the global community, etc. International security is concerned with deliberate, politically motivated physical acts of violence committed against another political actor, usually but not always a state, that cross international borders [2]. Accordingly, international security institutions are those that aim to address or regulate the following issues:

- 1) The danger of threat and use and proliferation of weapon designed to harm or kill people as well as damage or destroy physical objects, as well as responses to such threats and uses by other actors;
- 2) The production, possession, exchange, and transfer of weapons of various types;
- 3) The deployment and activities of armed military forces during times of peace. However, it should be remembered that many international security institutions also include issues that go beyond these ones.

The most crucial issue related with the international security institutions is about the influence on world politics [3]. Of course, the fact that there have been so many types that states have shown a readiness to devote a lot of time, effort, and money to them is sufficient to establish their significance. It should be stated as the example of the United Nations Security Council. Security Council of UN is charged with ensuring international peace and security. Its powers also include establishing peacekeeping operations, enacting international sanctions, and authorizing military action. It is for the Security Council to determine when and where a UN peace operation should be deployed [4].

Differentiation among basic types of international security institutions it is observed a potentially

confusing variety of forms, including international treaties, agreements, organizations, regimes, and possibly more. It might be initially attempted to group them based on their functional or spatial range. As an alternative, we could differentiate between various levels of formality or explicitness. Despite the value of numerous conceptualizations, they hardly provide any original insights about these institutions and their general characteristics.

It might be emphasized that a number of additional fundamental analytical distinctions that are particularly pertinent to security matters and may perhaps be unique can be used to distinguish between their types. The first and more well-known division is between inclusive and exclusive types of international security institutions that generally represent essentially different aim orientations [5]. The main goal of inclusive or internally focused types is to increase the security of their participants in relation to one another by lowering the possibility of armed conflict. They consist of agreements on armaments control, collective security measures, and other prospective agreements between current or potential enemies. Exclusive or externally focused types of the institutions, in contrast, primarily serve to protect their participants from non-members who are viewed as providing real or prospective physical risks. Although achieving this purpose frequently necessitates influencing the behavior, intentions, and capacities of participants as well, their ultimate goal is to influence the behavior, intentions, and capabilities of such non-members. Allies and agreements limiting the export of weaponry or products and technologies with military applications to foreign nations come under this category.

Regarding the kinds of substantive rules that form the basis of an international security institution, there is a second, much less well-known distinction. Operative rules and contingent rules can be used to categorize these features. Operative rules should apply to a state's continuing operations. A state can be said to be in conformity with an operative regulation or not at any given time, in theory. Most of them which are based on operational rules can be divided into three groups: export control agreements, arms control agreements, and laws against the use of force. While the latter are exclusive, the first two are inclusive [6]. Most operative rule based types take the form of arms control agreements. Some actively limit the size, form, or use of the armed forces that members may set up and sustain. Others impose restrictions on military activity, such as training, military exercises, and other measures intended to prepare forces for combat and to enhance their readiness. Their purpose is to limit the military capabilities of potential adversaries, thereby minimizing or even preventing the emergence of external threats and thus enhancing the security of their participants. Contrarily, contingent rules

are concerned with what states do in hypothetical situations that may never happen. They are typically prescriptive, outlining the steps members should take if the triggering circumstances emerge. In essence, the goal of contingent regulations is often to avoid the occurrence of the mentioned circumstances in the first place. To put it another way, the main question at hand is not whether states will follow the rules when required to do so, but rather whether the prospect of following the rules will enough affect the behavior of other states to eliminate the need to invoke them.

Theoretical basis of the international security institutions. Neorealism is the main theoretical approach for the null hypothesis that international security institutions do not matter. This method highlights the likelihood of conflict that results from nations' ability to employ force against one another, the anarchic aspect of the international system, and the presence of a high degree of uncertainty regarding the intentions, potential, and actions of other states [7]. Scholars who subscribe to the neorealism school of thought are quite pessimistic about the importance of international organizations in general and international security institutions in particular. For several reasons, neorealists contend that international institutions have little impact on how states behave and how the world turns out. Another leading neorealist argument is that international institutions are epiphenomena. Even if states do choose to create international institutions, the latter merely reflect the calculations of self-interest of the most powerful states.

However strong theoretical grounds exist for concluding that these institutions may have important independent consequences. The most well-developed school of thought on the impact of international institutions is neoliberal institutionalism or, more simply, neo-institutionalism [8]. Neo-institutionalists employ a functionalist logic to argue that states will create sets of more or less formal rules where they expect such rules to serve their interests. Institutionalists argue that international law can be profoundly significant. They assert that when states sign a treaty or agreements, it eventually becomes costlier to take actions the law forbids and less costly to pursue policies the law condones. That is, treaties in the other words "tie the hands of current and future leaders by increasing the cost of renegeing." The Constructivist approach of international institutions in international security matters can illustrate the fact that it regulates and gives a roadmap to state's behavior, enable them to enter in relationship with each other; because they are legally bind by customary law and they decide to have legally binding obligations through treaties [9].

Conclusion. Consequently the importance of international security institutions and their role in real practice is indeed a controversial topic of research. It is important to emphasize that international institutions

define the status, the rights, the responsibilities, and obligations of the nations in foreign policy. Thus, it is the responsibility of every state to observe the norms and laws, failure to which there are consequences. I assume that each theory mentioned above has its share of truth. It is true that international security institutions have a significant importance in ensuring and protecting peace and security in the international arena, and in practice we can see the real results of this in the form of humanitarian aid, the fight against terrorism, the provision of assistance to the civilian population during wartime, and the peacekeeping forces. It is also true that they define rules, norms, principles, and laws to maintain international peace and regulate inter-state relations. However, it is also acceptable the opinion put forward by realists. Yes,

indeed, in practice, we can clearly see that in solving most issues, international security institutions do not act according to norms, but in accordance with the interests of hegemonic states. For example, the invasion of Iraq by the United States in 2003 and the international community's inadequate response to this is an example of this. We don't need to go far, the most obvious example of this can be observed in Azerbaijan. The Minsk Group, which was created to resolve the Azerbaijan-Armenia conflict, did not take any real steps to resolve the conflict [10]. In summary, it is not correct to rely on only one theory for the study of international security institutions. Each of them should be considered as advantages and disadvantages of and taken into account while evaluating them.

REFERENCES:

1. Frankel J (1968). *The Making of Foreign Policy*. London Oxford University Press.
2. Robert O. Keohane, *International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory* (Boulder, Colo.: Westview, 1989), p. 163.
3. Padelford NJ, Lincoln GA (1977) *The Dynamics of International Politics*. Macmillan Company, New York.
4. James D. Fearon, "Counterfactuals and Hypothesis Testing in Political Science," *World Politics*, Vol. 43, No. 2 (January 1991), pp. 169–195.
5. Karns, Margaret P. and Mingst, Karen A. 2004: *International Organizations. The Politics and Processes of Global Governance*. Boulder/London.
6. Steve Smith, Amelia Hadley and Tim Dunne (eds), *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*, 1st ed., Oxford: Oxford University Press, 2008.
7. William R Thompson, "The regional subsystem: a conceptual explication and a propositional inventory" , *International Studies Quarterly*, Vol 17, No 1, 1973.
8. Barry Buzan, *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Boulder, CO: Lynne Rienner, 1991, ch 8.
9. Anthony D Smith, *State and the Nation in the Third World*, New York: St Martin' s, 1983, ch 7.
10. L.A.Qasimova, "Security in international circumstances", *Progressive Science Journal*. 2020. Vol.3. № 4(6). 2020. Vol.3. № 4(6), <https://ijpsat.ijshj-journals.org/index.php/ijpsat>
11. "Nagorno-Karabakh's Gathering War Clouds," *International Crisis Group*, June 1, 2017, <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/>

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА СЛОВАЧЧИНИ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ**FOREIGN POLICY OF SLOVAKIA IN THE CONDITIONS OF THE FINANCIAL CRISIS**

Радиш О.І.,

*аспірант кафедри політології і державного управління
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»*

Зовнішня політика Словацької Республіки орієнтована проєвропейсько та проатлантично, на основі членства в євроатлантичних структурах. Перш за все, в ЄС і НАТО, а також, наприклад, в ОЕСР. Зовнішня політика Словаччини економічно пов'язана з ЄС, насамперед з Німеччиною. Словаччина – невелика проєкспортно орієнтована країна, Словаччина – лідер в автомобільній промисловості. Тому Словаччина є вразливою, і Словаччина повинна зосередитися не тільки на так званій економіці знань, але в рамках Індустрії 4.0 Словаччина повинна зосередитися на цифровій трансформації, в якій вона не є експертом. Водночас неможливо ігнорувати кліматичну кризу, тому важливо будувати зелену економіку. Це ще одна причина, чому наша асоціація з ЄС повинна тривати. Проблеми України, з якою Словаччина має шенгенський кордон, визначають інші зовнішньополітичні пріоритети щодо безпеки та війська. Членство в НАТО виявляється вирішальним на практичному рівні, і військова дипломатія повинна доповнювати «цивільну» зовнішньополітичну орієнтацію Словаччини. Як показала фінансова криза 2008 року, Словаччина та інші країни є дуже вразливими в глобалізованому світі, і втручання в економіку та реабілітація приватного та державного сектору не обійдеться без інтервенціонізму, наприклад, з боку ЄС. Словаччина не може стояти сама в такому економічно нестабільному та непередбачуваному з точки зору безпеки світі. Тому зовнішньополітична орієнтація Словаччини є стабільною вже понад 25 років. Це не означає, що боротьбі у сфері гібридних загроз, пропаганди та у сфері спецслужб нікуди рухатися. Зовнішня політика Словаччини стикається з багатьма викликами, на які вона має відповідати.

У часи фінансової кризи, було досягнуто кількох успіхів у словацькій зовнішній політиці, але з іншого боку, Словаччина багато втратила, наприклад, у виконанні умов вступу до ЄС, коли словацька дипломатія не домовилася про оптимальні умови. Зовнішня політика Словацької Республіки є суверенною і демократичною. У майбутньому Словаччина має передумови зміцнити свої міжнародні позиції та стати вагомим учасником міжнародної стабільності. Словацька Республіка підтримуватиме розвиток відносин і побудову партнерства з іншими країнами, а також з міжнародними, регіональними чи світовими організаціями.

Ключові слова: фінансова криза, зовнішня політика, Словаччина, ЄС.

The foreign policy of the Slovak Republic is oriented pro-European and pro-Atlantic, based on membership in Euro-Atlantic structures. First of all, in the EU and NATO, as well as, for example, in the OECD. Slovakia's foreign policy is economically connected with the EU, primarily with Germany. Slovakia is a small export-oriented country, Slovakia is a leader in the automotive industry. Therefore, Slovakia is vulnerable, and Slovakia should focus not only on the so-called knowledge economy, but within the framework of Industry 4.0, Slovakia should focus on digital transformation, in which it is not an expert. At the same time, it is impossible to ignore the climate crisis, so it is important to build a green economy. This is another reason why our association with the EU should and will continue. The problems of Ukraine, with which Slovakia has a Schengen border, determine other foreign policy priorities regarding security and the military. NATO membership is crucial on a practical level, and military diplomacy should complement Slovakia's "civilian" foreign policy orientation. As the financial crisis of 2008 showed, Slovakia and other countries are very vulnerable in a globalized world, and intervention in the economy and rehabilitation of the private and public sectors will not be without interventionism, for example, from the EU. Slovakia cannot stand alone in such an economically unstable and unpredictable world from the point of view of security. Therefore, Slovakia's foreign policy orientation has been stable for over 25 years. This does not mean that the struggle in the sphere of hybrid threats, propaganda and in the sphere of special services is going nowhere. Slovakia's foreign policy faces many challenges to which it must respond.

During the financial crisis, several successes were achieved in Slovak foreign policy, but on the other hand, Slovakia lost a lot, for example, in fulfilling the conditions for joining the EU, when Slovak diplomacy did not agree on optimal terms. The foreign policy of the Slovak Republic is sovereign and democratic. In the future, Slovakia has the prerequisites to strengthen its international position and become a significant participant in international stability. The Slovak Republic will support the development of relations and the building of partnerships with other countries, as well as with international, regional or world organizations.

Key words: financial crisis, foreign policy, Slovakia, EU.

Постановка проблеми. У міжнародному середовищі зовнішня політика є незамінною для існування держави. Кожна держава визначає та формує свою зовнішню політику щодо інших країн, іноземних організацій чи іноземних установ. Світова політична система є найважливішою

частиною середовища, в якому конкретна держава, у нашому випадку Словацька Республіка, здійснює свою зовнішню політику.

Тема словацької зовнішньої політики під час фінансової кризи була обрана тому, що вона була дуже актуальною для словаків і мала тривалі

наслідки і в майбутньому. «Спусковим гачком» цієї кризи стала криза ринку нерухомості в США. Криза виникла внаслідок надання ризикованої іпотеки жителям із нижчим рівнем життя. Фінансові установи отримували їх, пропонуючи кредити під низькі відсотки. Збанкрутували не лише банки, а головним чином рейтингові банки агентства. Під час першої хвилі фінансової кризи восени 2007 року економіка ЄС уникла серйозних наслідків. Проте рейтингові агентства та фінансові установи втратили свою репутацію та ім'я. Криза та її вплив на ЄС почали проявлятися в основному в єврозоні в першому кварталі 2008 року. Під час конференції Міністерства закордонних справ у 2009 році «Розширення співпраці у сфері зовнішньоекономічних відносин у подоланні наслідків економічної та фінансової кризи в Словаччині» Петер Мігок, президент Словацької торгово-промислової палати, заявив: «Ця криза – перша глобальна криза. Навіть криза 1930-х років не була глобальною. Крім того, вона має багатогалузевий характер. Немає жодної сфери економіки, яка б не постраждала від кризи. Це не класична циклічна криза, це системна криза, якою набагато важче керувати, тому що це криза цінностей. Пропозиція набагато більша, ніж ринковий попит. Крім того, це також криза довіри споживачів, бізнесу, яка є найнижчою з часів закінчення Другої світової війни, і криза довіри у фінансовому секторі. Але я не вважаю, що це криза ринкової економіки, тому що ринок реагує дуже правильно, але безжально» [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика вивчення зовнішньої політики Словаччини в умовах фінансової кризи перебуває в полі зору багатьох науковців. Так, дослідження особливостей перебігу фінансової кризи і її впливу на економіку та політику ЄС, і зокрема Словаччини висвітлені в публікаціях словацьких науковців. Так, серед найважливіших можемо виділити Білчіка В. та Брунцка М. [1], Луптака Л. [3; 4; 9], Месежнікова Г. та Бутору М. і Коллара М. [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Особливості зовнішньої політики Словаччини в умовах фінансової кризи розкриті не повністю та заслуговують на подальше вивчення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз зовнішньої політики Словаччини під час фінансової кризи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Положення Словаччини у світі, її місце в Європі, її геополітична інтеграція чи відносини з сусідніми країнами – все це теми, які були присутні в суспільному житті, у політичному середовищі та в ЗМІ протягом останніх тридцяти років. Сьогодні Словацька Республіка є членом Європейського Союзу, НАТО, ООН, Організації економічного

співробітництва та розвитку (ОЕСР), Шенгенської зони або Єврозони. «Словаччина стала членом ООН 19 січня 1993 року як одна з держав-наступниць Чеської та Словацької Федеративної Республіки (ЧСФР). Незважаючи на це, Словаччина (як частина колишньої Чехословаччини) є одним із засновників ООН. Про розробку остаточного тексту Хартії в ООН також брав участь чехословацький дипломат словацького походження Ян Папанек. З моменту свого вступу до ООН у 1993 році Словацька Республіка бере активну участь у всіх ключових сферах діяльності ООН. Вона успішно обіймала ряд важливих посад в системі ООН, наприклад посада голови правового комітету на 52-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1997 р., посада голови Керівної ради ЮНЕП (Програма ООН з навколишнього середовища) у 1999–2001 рр.» [7]. Важливим етапом активної участі Словацької Республіки в діяльності ООН стало перше непостійне членство Словацької Республіки в Раді Безпеки ООН у 2006 та 2007 роках. Домінуючою темою переговорів були питання, пов'язані з Африкою, які в 2006 році становили більше половини резолюції. Що стосується Західних Балкан, то протягом 2006 року питання остаточного статусу Косово обговорювалися неформально. У лютому 2007 року Словацька Республіка виконувала функцію президента, яка є однією з найважливіших, а також найвимогливіших посад у багатосторонній дипломатії. Головною темою словацького головування стала реформа сектору безпеки. Другою темою Словацької Республіки була необхідність більш тісної співпраці між Радою Безпеки ООН та спеціалізованими міжнародними організаціями у боротьбі з розповсюдженням ЗМЗ [4, s. 128-130]. Участь у міжнародних операціях ООН на підтримку миру, а також участь в інших заходах у рамках сфери миротворчості та безпеки є сферою, де Словацька Республіка побудувала справді добре реноме. Операція в миротворчих операціях є невід'ємною частиною зовнішньої політики Словаччини по відношенню до ООН. За час свого існування Словацька Республіка брала участь у миротворчих операціях ООН на трьох континентах світу (в Європі, Азії та Африці). В рамках НАТО Словацька Республіка бере участь у реалізації Плану дій партнерства з боротьби з тероризмом та військової концепції захисту від тероризму (Празький саміт). На Стамбульському саміті (2004) були вжиті заходи щодо вдосконалення механізму передачі розвідувальних даних через Розвідувальний підрозділ аналізу терористичної загрози (Брюссель). Також була прийнята програма роботи конференції директорів національного озброєння для захисту від тероризму (CNAD), який складається з кількох проектів. Одним із проектів було утилізація військової вибухівки та ліквідація наслідків,

у якому Словацька Республіка відіграла провідну роль в Альянсі. Представники відповідних державних органів Словацької Республіки постійно беруть участь у міжнародних конференціях, семінарах та інших заходах, пов'язаних з боротьбою з тероризмом. Міністерство закордонних справ Словацької Республіки виконує функції контактного пункту у сфері політики зовнішньої безпеки у зв'язку з виконанням міжнародних конвенцій та зобов'язань, що стосуються Словацької Республіки, далі реєструє, централізує, оновлює та розповсюджує до відповідних компонентів безпеки міжнародні документи, пов'язані з резолюціями Ради Безпеки ООН, регламенти інституцій і органів Європейського Союзу та інші результати міжнародних інституцій і окремих держав, в яких оголошено санкції проти осіб і груп, підозрюваних у тероризмі та підтримці тероризму [8].

Словацьку Республіку в НАТО представляє Постійне представництво Словацької Республіки при НАТО, завдання якого полягає в тому, щоб представляти інтереси Словацької Республіки, головним чином у Північноатлантичній раді, Військовому комітеті, а також у всьому спектрі інших організацій НАТО. Оскільки НАТО за своєю суттю є військово-політичною організацією, Словаччину в ній представляють представники Міністерства закордонних справ Словацької Республіки та Міністерства оборони Словацької Республіки. Приєднавшись до НАТО, Словацька Республіка стала частиною ексклюзивного клубу, де, як рівноправний партнер, вона може обговорювати та разом зі своїми союзниками вирішувати будь-які питання, що зачіпають життєво важливі інтереси членів альянсу, включаючи події, які можуть загрожувати їхній безпеці. «НАТО та Європейський Союз гарантують безпеку Словацької Республіки. Колективна оборона альянсу дозволяє переорієнтувати оборонну політику з захисту території держави на захист її інтересів усередині країни та за кордоном» [3, s. 125].

Вступ до Європейського Союзу фундаментально вплинув майже на всі аспекти життя Словаччини. Членство в ЄС також принесло Словацькій Республіці багато переваг у політичному аспекті зовнішньої політики. Інтеграція до Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС, безсумнівно, збільшила здатність Словацької Республіки ефективно представляти свої міжнародні політичні інтереси. Ставши членом ЄС, Словаччина увійшла у світову політику [1, s. 83]. Після інтеграції в ЄС Словацька Республіка зробила внесок у розвиток трансатлантичного партнерства, добрих відносин із сусідніми країнами, а також із важливими акторами світової політики і економіки. Словаччина чітко та зрозуміло ідентифікувала європейські та євроатлантичні позиції, проактивно їх представляла та активно просу-

вала [5, s. 76-77]. Після вступу до Європейського Союзу та НАТО Словацька Республіка стала частиною угруповань, які мають можливості та потенціал впливати на міжнародні відносини та середовище безпеки на глобальному рівні. У сфері профілювання Словацької Республіки в трансатлантичних відносинах ґрунтується документ під назвою «Пропозиція середньострокової стратегії зовнішньої політики Словацької Республіки до 2015 року», який обговорювався Національними зборами Словацької Республіки в жовтні 2004 року. про те, що вступ до НАТО та ЄС виконав ключові пріоритети зовнішньої політики Словацької Республіки з 1993 року. Якщо членство в ЄС згадується у згаданому документі МЗС як інституційне закріплення в єдиному політичному та економічному просторі, то членство в НАТО забезпечує гарантії безпеки. У документі Словаччина ідентифікує себе на основі спільних цінностей свободи, демократії та поваги до прав людини як частину цивілізаційного кола Європи та Північної Америки. Документ визначає основні та довгострокові загрози стабільності та процвітання Словацької Республіки передусім тероризм, невіршені конфлікти за межами розширеного ЄС, організована злочинність, нелегальна міграція та розповсюдження зброї масового знищення. Міністерство закордонних справ Словацької Республіки також розробило концептуальні матеріали, що визначають основні пріоритети щодо країн Західних Балкан та України [9, s. 182-183].

Географічно та за своїми історичними, культурними, політичними, економічними та іншими зв'язками Словацька Республіка є частиною євроатлантичного простору. Окремо чи у співпраці з іншими країнами та міжнародними організаціями вона захищає свободу, демократію, верховенство права та права людини відповідно до принципів Статуту ООН та інших стандартів міжнародного права. Членство в ООН, Організації з безпеки і співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ) та інших регіональних організаціях і груп активно сприяє зусиллям міжнародної спільноти щодо підтримки миру та безпеки у світі. Приєднавшись до НАТО, Словацька Республіка стала частиною системи колективної оборони та безпеки як опори трансатлантичної безпеки та стабільності, а її безпека також гарантована союзницькими зобов'язаннями. Ставши членом ЄС, Словацька Республіка отримала гарантії політичної та економічної стабільності, а також можливість брати активну участь у формуванні, реалізації та зміцненні європейської політики безпеки та оборони [6].

Зовнішню політику Словаччини під час фінансової кризи, а також загальну зовнішньополітичну позицію та діяльність Словаччини можна оцінити в кількох контекстах. Міністерство економіки

Словацької Республіки створило моніторинговий комітет, який спостерігав за впливом фінансової кризи в Словаччині. Також було запропоновано 27 заходів щодо подолання наслідків кризи. Вони стосувалися, наприклад, освоєння коштів ЄС на рівні бюджету, підготовка проектів ДПП, статус надання кредитів малим і середнім підприємствам, підвищення ефективності активної політики ринку праці, запровадження системи ваучерів на відпочинок, перегляд закону про інвестиційну допомогу, співфінансування деяких проектів з європейських джерел з Асоціацією комерційних банків, вплив на постачальників електроенергії, газу та тепла, щоб вони пропонували свою продукцію за розумними цінами та інше. Метою Міністерства закордонних справ Словацької Республіки у вересні 2008 року була економія дипломатії, було створено відділ економічного співробітництва та сприяння розвитку (SHSR). Коли вибухнула світова фінансова криза, ШСР створив постійну робочу групу, яка займалася питанням світової фінансово-економічної кризи. Група регулярно відстежує, аналізує та оцінює ситуацію у світовій економіці, водночас готує рекомендації та пропозиції, які сприятимуть вирішенню та подоланню кризи. МЗС базується на пошуку спільних кроків ЄС, спрямованих на подолання наслідків економічної та фінансової кризи. Словацька Республіка підтримує скоординовану відповідь на рівні ЄС через координаційну діяльність Постійного представництва Словацької Республіки в Брюсселі. Воно спрямоване на реформування фінансової системи та відновлення довіри до економіки.

У сусідстві з ЄС Словаччина відігравала особливу роль. У випадку Західних Балкан вона ніколи не послаблювалася у своїх зусиллях сприяти її інтеграції в ЄС, навіть незважаючи на те, що вона деякими своїми позиціями відрізнялася від позицій більшості держав-членів, особливо своєю опозицією до проголошення незалежності Косова. Підтримка Сербії та відмова від незалежності Косово мали чітке внутрішньополітичне підґрунтя. Прихильне ставлення до інтеграції України в євроатлантичні структури порушила «газова криза» наприкінці 2008 року, де Словаччина своїми настроями та заявами прем'єр-міністра дещо занепокоїла. Після приходу до влади уряду Роберта Фіцо у 2006 році співпраця між країнами Вишеградської четвірки (Польща, Чехія, Угорщина та Словаччина) продовжилася, незважаючи на різні думки (противоракетний щит, незалежність Косово). Водночас, однак, відбулося серйозне погіршення словацько-угорських відносин, хоча не виключно з вини та відповідальності словацької сторони. Іншим контекстом є роль Словаччини в розбудові архітектури безпеки ЄС, особливо з точки зору відношення до Росії. Оцінюючи зовнішню політику Словаччини, слід також вра-

ховувати непослідовність її зовнішньої політики. Відповідальні інституції, їхній професіоналізм, особливо Міністерство закордонних справ і Міністерство оборони, постраждали від втручання з боку внутрішньої політики, або внутрішньополітичних суперечок, або деяких політико-символічних дій Прем'єр-міністра, або нападок Президента СНД проти союзників Словацької Республіки. В офіційних урядових матеріалах і в заявах представників МЗС Словацької Республіки 2008 рік був сприятливим. «Словацькій Республіці вдалося зміцнити свій авторитет, дотримуючись союзницьких зобов'язань і внутрішніх правил організації та спільноти, членом яких вона є, насамперед ЄС, НАТО, ООН, Рада Європи та Організація з безпеки та співробітництва в Європі» [5, s. 76]. На саміті НАТО в Бухаресті Словаччина підтримала продовження розширення Альянсу (рішення запросити до Альянсу Албанію та Хорватію, дружнє ставлення до України та Грузії).

Словаччина стала членом Ради ООН з прав людини, де за це проголосували 135 держав. Було завершено інтеграцію Словаччини до Шенгенської зони, завершився процес ратифікації Лісабонського договору, Словацька Республіка успішно увійшла до єврозони, а кількість словацьких солдатів в Афганістані подвоїлася. У 2007 році військові підрозділи діяли в одинадцяти миротворчих операціях у дев'яти країнах на двох континентах (ISAF – Афганістан, KFOR – Косово, ALTHEA – Боснія і Герцеговина, UNFICYP – Кіпр). 3 липня 2008 року Словаччині довірено посаду заступника начальника штабу з питань підтримки. З іншого боку, окрім успіхів Словаччини на міжнародній арені, наприкінці 2008 року відкрилися й деякі проблеми. Через припинення поставок газу з Росії Словацька Республіка опинилася в ситуації односторонньої залежності від Росії, що стало реальністю з негативним економічним впливом. За словами трьох зовнішньополітичних аналітиків молодшого покоління – Томаша Валашека, Мілана Ніча та Балажа Ярабіка, «вразливими точками Словаччини» були світова економічна криза, енергетична безпека, нестабільність в Україні та словацько-угорські відносини». 3 8 липня 2010 року по 4 квітня 2012 року уряд Словацької Республіки – уряд, створений після парламентських виборів, що відбулися в Словаччині 12 червня 2010 року. Його очолила Івета Радічова. Уряд складався з представників SDKÚ, SaS, KDH та представників MOST-HÍD. 11 жовтня 2011 року Національна рада Словацької Республіки проголосувала за пропозицію уряду затвердити Доповнення до Рамкової угоди, укладеної між 17 країнами єврозони та Європейським інструментом фінансової стабілізації, метою якого було посилити гарантії держав у євроваллі, операційному інструменті для захисту фінансової стабільності

в євроні. Уряд поєднав голосування щодо цієї пропозиції з вотумом довіри уряду через відмову SaS від євроаллу, небажання йти на поступки та домовитися з рештою коаліції. Уряд Івети Радичової (SDKÚ-DS) під час голосування щодо підвищення гарантій не завоював довіри членів Національної Ради Словачької Республіки. За Євровал проголосували лише 55 із 124 присутніх депутатів, а водночас для довіри уряду потрібно було 76 голосів. Прем'єрка не переконала депутатів навіть благаннями безпосередньо перед голосуванням. Після 15 місяців роботи її звільнили. Уряд СР програв міжнародні питання.

1 березня 2012 року в Брюсселі розпочався дво-денний саміт ЄС. Він був зосереджений насамперед на економічній політиці, його програма також включала кілька питань зовнішньої політики. Згідно з інформацією, оприлюдненою Європейською Радою на своєму інтернет-порталі, глави Держави та глави урядів європейських двадцяти семи держав домовилися, зокрема, про реалізацію спільної економічної стратегії, яка базується на продовженні фіскальної консолідації та заходах для підтримки зростання та зайнятості. Усі держави-члени, крім Чеської Республіки та Великобританії, домовилися про новий договір, який посилить фіскальну дисципліну та поглибить економічну інтеграцію, вносячи якомога менше щоб зберегти європейську валюту. 2 березня 2012 року лідери 25 країн Євросоюзу підписали фіскальну угоду про посилення фіскальної дисципліни в євроні. Того дня лідери підписали бюджет-

ний пакт. До нього входить, наприклад, так зване боргове гальмо. Це повинно збільшити фіскальну дисципліну в союзі. Договір мали ратифікувати парламенти окремих держав-членів. На саміті також обговорювалося, серед іншого, як окремі країни виконали свої зобов'язання для виходу з кризи. Головною темою зустрічі стала реформа євроні і створення нових механізмів його функціонування. Керівництво ЄС відкрито говорило про спроби запобігти виникненню чергової економічної кризи, пов'язаної з економічною рецесією.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Економічна криза разом з іншими негативними явищами вплинули на міжнародне становище Словаччини, на її стабільність, внутрішній розвиток і перспективу. Хоча Словаччина не була джерелом цих негативних факторів і процесів, вона є частиною світової економіки і має до них готуватися. Було досягнуто кількох успіхів у словацькій зовнішній політиці, але з іншого боку, Словаччина багато втратила, наприклад, у виконанні умов вступу до ЄС, коли словацька дипломатія не домовилася про оптимальні умови. Зовнішня політика Словачької Республіки є суверенною і демократичною. У майбутньому Словаччина має передумови зміцнити свої міжнародні позиції та стати вагомим учасником міжнародної стабільності. Словацька Республіка підтримуватиме розвиток відносин і побудову партнерства з іншими країнами, а також з міжнародними, регіональними чи світовими організаціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bilčík V., Bruncko M. Európska únia dnes. Súčasný trendy a význam pre Slovensko. Bratislava: Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku a Inštitút pre verejné otázky, 2001.
2. EurActiv, Finančná kríza/ Ekonomika a euro/Európska únia – portál. URL: http://www.euractiv.sk/ekonomika-a-euro/zoznam_liniek/financna-kriza-000227
3. Lupták Ľ., Hersi A., Ondrejčák R., Tarasovič V. Panoráma globálneho bezpečnostného prostredia 2005-2006. Bratislava: Odbor bezpečnostnej a obrannej politiky Ministerstva obrany Slovenskej republiky, 2006
4. Lupták Ľ a kolektiv. Panoráma globálneho bezpečnostného prostredia 2006-2007, Bratislava: Odbor bezpečnostnej a obrannej politiky Ministerstva obrany Slovenskej republiky, 2007
5. Mesežnikov G., Bútora M., Kollár M. Slovensko 2008 Trendy v kvalite demokracie. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2009
6. Ministerstvo obrany SR, Bezpečnostná stratégia Slovenskej republiky. URL: <http://www.mosr.sk/data/files/833.pdf>.
7. Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej republiky, SR v OSN, Slovenská republika v OSN. URL: http://www.mzv.sk/sk/zahranicna_politika/slovensko_v_osn-sr_v_osn.
8. Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej republiky, Slovensko v rámci boja proti terorizmu. URL: http://www.mzv.sk/sk/zahranicna_politika/bezpecnostna_politika_slovensko_v_ramci_boja_proti_terorizmu.
9. Tarasovič V., Ondrejčák R., Lupták Ľ. Panoráma globálneho bezpečnostného prostredia 2004-2005. Bratislava: Inštitút bezpečnostných a obranných štúdií Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 2005.

ПРОПАГАНДА І М'ЯКА СИЛА У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ПІВНІЧНОЇ КОРЕЇ

PROPAGANDA AND SOFT POWER IN NORTH KOREA'S FOREIGN POLICY

Сухорольська І.Ю.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

Сухорольський П.М.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

Упродовж останнього часу влада Північної Кореї значно наростила та диверсифікувала свою активність у сфері впливу на іноземні цільові аудиторії громадськості, передусім у таких країнах, як Південна Корея та Китай, але також і в глобальному інформаційному просторі. Проте у наукових роботах ця діяльність представлена фрагментарно, а зовнішня пропаганда КНДР та нарощення нею м'якої сили у міжнародних відносинах почали цікавити дослідників порівняно нещодавно. Водночас актуальність цієї теми лише зростає, адже в середовищі глобальних комунікацій недемократичні режими знаходять нові шляхи укріплення своїх позицій, що створює загрози для демократичного світу. Головним завданням статті є виявити особливості, а також сильні та слабкі сторони пропаганди й інших засобів нарощення м'якої сили КНДР як елементів стратегії зовнішньої політики цієї держави в сучасних реаліях. У ній стверджується, що Північна Корея здатна суттєво наростити свою м'яку силу у майбутньому. Цьому сприяє низка чинників, з-поміж яких: широка відомість КНДР та її лідера у світі і великий інтерес до них у медіа та серед простих людей; особливості поширення інформації в сучасному інформаційно-комунікаційному просторі; утвердження багатополлярної системи у міжнародних відносинах та посилення авторитарних держав; можливості КНДР застосовувати різноманітний інструментарій пропаганди та мобілізувати для цього власне населення. Також у статті розглянуто стратегії, методи та засоби ведення пропаганди, які використовує Пхеньян, зокрема так звані «тактику краси» і «тактику вразливості», результатом яких є широке залучення молодих жінок та дітей до інформаційної діяльності, спрямованої на закордонні аудиторії. На конкретних прикладах досліджено трансформацію активності КНДР у закордонних соціальних мережах та зроблено висновок про її явно пропагандистський характер.

Ключові слова: пропаганда, м'яка сила, Північна Корея, зовнішня політика, публічна/громадська дипломатія.

In last decades, the North Korean authorities have significantly increased and diversified their communication activity aimed at foreign publics, primarily in countries such as South Korea and China, but also in the global information environment. Since the DPRK did not introduce any innovations in this field of foreign policy earlier, its development of soft power in international relations has started to interest researchers relatively recently. The relevance of this topic is only growing, because in global communication environment non-democratic regimes are finding new ways to strengthen their positions, which poses significant threats to the democratic world. The main task of the article is to identify the features, as well as the strengths and weaknesses of DPRK's propaganda and other means of increasing its soft power as elements of the foreign policy strategy of this state in the current conditions. It argues that North Korea is capable of significantly developing its soft power in the future. This is facilitated by a number of factors, among which: the fact that the DPRK and its leader are widely known in the world and there is a great interest in them among people; the emergence of new ways of spreading information in the modern communication environment; the establishment of a multipolar system in international relations and the strengthening of authoritarian states; the ability of the DPRK to use a variety of propaganda tools and to mobilize its own population for this purpose. The article also examines the strategies, methods and means of propaganda used by Pyongyang, in particular the so-called "beauty tactics" and "vulnerability tactics", which result in widespread involvement of young women and children in international communication activity aimed at foreign publics. Using specific examples, the transformation of North Korea's activity in foreign social networks is studied and features that testify to its clearly propagandistic nature are highlighted.

Key words: propaganda, soft power, North Korea, foreign policy, public diplomacy.

Постановка проблеми. Північна Корея – це країна, про яку часто говорять у медіа. Її «власний шлях» та спадковий тоталітарний режим викликають інтерес у багатьох людей у світі. Проте у наукових роботах політика КНДР представлена дещо фрагментарно, а вплив цієї держави на зовнішні цільові аудиторії та нарощення нею м'якої сили стали предметом досліджень лише нещодавно. Водночас актуальність цієї теми лише зростає, адже в середовищі глобальних кому-

нікацій недемократичні режими знаходять нові шляхи укріплення своїх позицій. Це може проявлятися у тому, що країна зі здавалося б безнадійно поганим іміджем раптово здатна обернути інформаційні приводи і тренди собі на користь та здобути неочікувані переваги. Особливе значення ці аспекти мають для України, яка змушена протистояти агресії набагато сильнішого у різних планах супротивника, що є одним зі світових лідерів у сфері пропаганди та інформаційних маніпу-

ляцій. Вивчення прикладу Північної Кореї допомагає краще зрозуміти особливості державної пропагандистської діяльності в сучасну епоху та сформулювати ефективні стратегії протидії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Загалом, питання пропаганди, публічної дипломатії та інших засобів впливу КНДР на міжнародній арені в минулі десятиліття були предметом досліджень низки науковців, зокрема, таких як: B. K. Gauthier [5], A. Cathcart [2], S. Denney [2], B. S. Kang [8], T. S. Rich та ін. З приходом до влади Кім Чен Ина, а особливо в останні декілька років, у цій сфері відбулися значні зміни, які змушують по-новому подивитися на зовнішню інформаційну політику цієї держави та вже привернули увагу таких авторів, як-от: J. Bartlett [1], O. Hellmann [6], J. Herskovitz [7], J. Lee [9], A. Mazúch [11], A. Nagyová [11], K. Opperman [6], M. Williams [13], J. Yeung та G. Bae [14].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Зважаючи на викладене, головним завданням нашої статті є виявити особливості, а також сильні та слабкі сторони пропаганди й інших засобів нарощення м'якої сили КНДР як елементів стратегії зовнішньої політики цієї держави в реаліях сучасного світу.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Розуміння м'якої сили та пропаганди.

Перш ніж аналізувати сутнісну складову зовнішньополітичних зусиль КНДР з метою впливу на зовнішні цільові аудиторії громадськості, потрібно розглянути деякі концептуальні та термінологічні аспекти. Тут головна проблема стосується того, якими саме термінами позначати згадану діяльність Північної Кореї. Концепція м'якої сили була розроблена Дж. Наєм у 1990-их – на поч. 2000-их рр. для характеристики тієї складової могутності держави, що дозволяє досягати цілей на міжнародній арені не вдаючись до так званої жорсткої сили, основою якої є військові та економічні потужності [12].

У теперішній час м'яку силу пов'язують, насамперед, з культурною привабливістю та позитивним іміджем. Також поширеною є думка, що зловживання жорсткою силою негативно впливає на м'яку та може знівелювати багаторічні зусилля спрямовані на нарощення останньої. КНДР є однією з тих держав, які міцно асоціюються саме з жорсткою силою, зважаючи на особливості її внутрішньої та зовнішньої політики, включаючи мілітаристські та конфронтаційні ідеї, що лежать в основі цієї політики. Водночас м'яка сила Північної Кореї цікавить небагато, адже панує тверде переконання, що вона майже відсутня. Доказом цього, наприклад, є те, що КНДР не представлена в рейтингах та індексах м'якої сили й іміджу. Втім, насправді реальність дещо складніша. Особливо це стало помітно в останні десятиліття,

коли північнокорейський режим почав серйозно ставитися до того, як їхню країну сприймають за кордоном, насамперед в країнах-сусідах – Південній Кореї та КНР [1; 11].

Що ж стосується пропаганди, то хоча цей термін є неодмінним атрибутом характеристик КНДР у західних джерелах, усе ж варто навести основні аргументи на підтвердження того, що зовнішньополітична діяльність цієї держави має пропагандистський характер. Це важливо з огляду на те, що саме вживання слова «пропаганда» у межах певної риторики може бути елементом тієї ж пропаганди. Йдеться про випадки, коли єдиним критерієм розмежування пропаганди, з одного боку, та набагато привабливіших у сприйнятті людей видів діяльності на зразок публічної/громадської дипломатії – з іншого, є те, хто виступає її ініціатором. Згідно з цим, «свою» діяльність, зазвичай, називають публічною/громадською дипломатією, а «чужу» – пропагандою [10]. Ситуація ускладнюється і тим, що чітку розмежувальну лінію між цими двома видами зовнішньополітичної активності провести практично неможливо, адже занадто часто у минулому публічна дипломатія містила елементи пропаганди, а пропаганда була нерозривно пов'язана із традиційними і нетрадиційними видами дипломатії.

Проте випадок КНДР є настільки яскравим та унікальним, що це дозволяє не сумніватися у термінах та називати речі своїми іменами. Згідно з поширеним тлумаченням, дипломатія стосується заходів впливу на «рішення та поведінку іноземних урядів і народів через діалог, переговори та інші засоби, не пов'язані з війною чи насильством» [4]. Розглядаючи зовнішню інформаційну діяльність КНДР, не важко помітити, що тут йдеться зовсім не про діалог, і це дуже типово для авторитарних держав, які, користуючись свободою та відкритістю демократичного світу, намагаються проштовхнути свої меседжі та утвердити вигідні наративи, водночас усіма можливими засобами «оберігаючи» свій народ від «чужоземного ворожого впливу». З іншого боку, ознаками пропаганди є викривлена інформація, вибірковість у представленні фактів, маніпулювання емоціями, змішування правди і неправди [8]. Практично все це значною мірою присутнє у діяльності КНДР, спрямованій на іноземну громадськість, про що детально йтиметься далі у нашій роботі.

Основи та особливості м'якої сили КНДР.

Як уже зазначалося раніше, розуміння важливості того, як світ сприймає Північну Корею, з'явилося у її правлячого режиму давно тому. Так, у 1970-ті рр. ця держава виявляла значну активність з метою встановлення і розширення дипломатичних зв'язків із десятками країн світу. З-поміж іншого, це включало й проекти публічної дипломатії задля залучення нових прихильників за кор-

доном, зокрема в США. Пхеньян ініціював кампанії, спрямовані на цільові аудиторії громадськості у близько 50 країнах світу, й профінансував створення біля 200 «організацій дружби» за кордоном. Таким чином Північна Корея намагалася покращити своє становище в міжнародному співтоваристві та сприяти підтримці своїх позицій у межах Генеральної Асамблеї ООН [5].

Утім, реалії наступних кількох десятиліть, включаючи послаблення радянського блоку, розпад СРСР та тріумфальне піднесення Заходу у 1990-их рр., були несприятливими для північно-кореїського режиму. КНДР фактично перетворилася на державу-ізгоя, і вести мову в той час про її вплив на інших не доводилося. Ситуація значно змінилася починаючи з 2010-их рр., коли загострилося глобальне протистояння між Китаєм та США, а Росія остаточно взяла курс на конфронтацію із Заходом та консолідацію авторитаризму. У нових реаліях міжнародних відносин практично розвіялися ілюзії про однополюсний світ на чолі зі США і сформувалися обриси багатополусної системи, у якій недемократичні держави, що нехтують свободою і правами людини, займають вагомі позиції. Цей чинник, разом із поширенням інформаційних технологій та утвердженням глобального комунікаційного простору, створив нові можливості для Пхеньяна.

Оцінюючи потенціал та перспективи м'якої сили КНДР важливо відзначити сильні і слабкі сторони іміджу цієї держави. З одного боку, Північна Корея не може похвалитися універсально привабливими цінностями, передовими культурними здобутками чи технологічними інноваціями. У багатьох країнах світу її сприймають передусім як тоталітарну державу, у якій за найменші прояви свободи та вільнодумства можна поплатитися життям. Окрім того, багатьом людям відомі факти про низьку ефективність її економічної моделі, бідність її населення, включаючи випадки масового недоїдання у минулому. Водночас владу КНДР часто зображають жорстокою та бездушною машиною, яку очолює тиран, схожий на розпещену й дратівливу дитину, що любить брязкати зброєю та милується своєю ядерною бомбою [9].

З іншого боку, про Північну Корею та її лідера чули практично у всіх куточках світу, а, як відомо, у теперішніх реаліях слава, навіть недобра, прокладає шлях до успіху. Про північнокореїського диктатора часто пишуть у світових медіа, при цьому таблоїди звертають головну увагу насамперед на зовнішність, емоції та поведінку членів правлячої сім'ї, не переймаючись такими «рутинними» справами, як порушення прав людини чи агресивна ідеологія. Як наслідок, поява у кадрі Лі Соль Чжу – стильної та привабливої дружини Кім Чен Ина – породжує хвилю захоплення, що має вірусний ефект. Як зазначає дослідниця про-

паганди Jaeeun Lee, першу леді КНДР постійно порівнюють в медіа з популярними серед мас членами британської королівської сім'ї – Принцесою Діаною та Кейт Мідлтон, підкреслюючи її елегантність та гарний смак. Дійшло до того, що Лі Соль Чжу стала справжньою зіркою у китайській соціальній мережі Sina Weibo після офіційного візиту Кім Чен Ина з дружиною до цієї держави у березні 2018 р. Користувачі мережі порівнювали Лі Соль Чжу з першою леді КНР Пен Ліюань, і такі порівняння були зовсім не на користь останньої. Китайці відзначали, що Лі Соль Чжу привабливіша та краще одягнена, і авторитарній владі КНР, яка стежить за цензурою та позитивним іміджем Сі Цзіньпіна, довелося видаляти і блокувати коментарі про це у соціальних мережах [9].

Цей випадок є прикладом того, як можна обернути відомість собі на користь і практично на порожньому місці без вкладення значних коштів досягнути вражаючого ефекту. Такі методи особливо ефективні тоді, коли йдеться про цільові аудиторії, представники яких мають обмежені знання щодо політичних питань або не переймаються політикою. Зокрема, О. Хеллманн та К. Опсперманн у своєму дослідженні доводять, що тактика покращення іміджу за допомогою демонстрації пропагандистських фотографій Кім Чен Ина є успішною саме серед такої іноземної аудиторії [6]. Враховуючи те, що читачами таблоїдів та підписниками розважальних каналів, зазвичай, є далекі від політики люди, північнокореїські пропагандисти можуть досягати успіху навіть не володіючи жодними міжнародними медіа-ресурсами, оскільки за умови створення вірусного контенту він швидко може бути розповсюджений руками інших, навіть тих, які належать до протилежного ідеологічного табору.

Ще один чинник, який збільшує цікавість закордонних аудиторій до КНДР, є її закритість та екзотичність, адже, як відомо, все таємне викликає підвищений інтерес, а «заборонений плід – солодкий». Окрім того, Північна Корея на міжнародній арені позиціонує себе як антиімперіалістична сила, у той час як США вони зображають головним імперіалістом, агресором і порушником прав людини у світі [3]. Це дозволяє їм здобувати прихильників серед народів із сильними і яскраво вираженими антиамериканськими та антизахідними настроями. Усі згадані чинники зумовлюють те, що Північна Корея є далеко не найслабшим гравцем на міжнародному пропагандистському полі та, за умови ефективної і продуманої стратегії, здатна суттєво наростити свій потенціал. На цьому шляху їй, як не парадоксально, може допомогти образ недолугої системи та комічної влади, за яким ховається підступний та небезпечний супротивник. У наступній частині детальніше розглянемо окремі елементи такої ймовірної стратегії, які впроваджуються вже зараз.

«Б'юті-дипломатія», «армія красунь» та інші способи пом'якшення іміджу. Аналіз північнокорейської зовнішньої політики дозволяє припустити, що головною метою її пропагандистської стратегії є пом'якшення свого іміджу і ліквідація поширених серед іноземців асоціацій КНДР з державою, яка явно і невинувато зловживає жорсткою силою, жертвою чого стає і їхній власний народ. При цьому правлячий режим не має жодного наміру відмовлятися від мілітаристської конфронтаційної політики. Отже, потрібно ввести іноземців в оману, і для цього застосовуються різні засоби. На думку Jaeeun Lee, Пхеньян у своїй політиці опирається на давній китайський воєнний трактат «Тридцять шість стратагем». 3-поміж цих стратагем для пропагандистської діяльності особливо важливі дві – стратагема красивої людини і стратагема заподіяння шкоди самому собі. Вони спрямовані на те, щоб дезорієнтувати ворога і приховати загрозу під маскою краси чи вразливості [9].

Згідно з цим, КНДР вже тривалий час використовує привабливих жінок як для покращення іміджу, так і для різноманітних спецоперацій, метою яких є втрутитися в роботу інформаційних систем чи викрасти дані. Основним об'єктом впливу Пхеньяна є громадяни Південної Кореї – їхнього головного ворога та супротивника. Сприятливим чинником для впливу є те, що населення обох держав є одним розділеним народом, який розмовляє тією ж мовою та є спадкоємцем тієї ж культури. Найяскравішим та найпомітнішим проявом такої тактики стало включення у делегацію від Північної Кореї на XXIII зимові Олімпійські ігри в м. Пхьончхан (Південна Корея) команду вболівальниць у складі 229 дуже привабливих молодих жінок [9]. Північнокорейські чірлідерики були однією з топ-тем олімпіади – їх багато знімали на камери, транслювали у медіа, брали інтерв'ю та широко обговорювали, часто називаючи армією красунь. Саме під такою назвою (англ. army of beauties) чимало інформації та відеороликів про цей пропагандистський проєкт залишається на різноманітних платформах в інтернеті, зокрема в YouTube, та продовжує позитивно впливати на імідж КНДР.

У цьому контексті важливо відзначити низку особливостей цього проєкту, які дозволяють краще зрозуміти сутність зовнішньополітичної діяльності КНДР. По-перше, дівчата не були простими людьми, а працівниками державної пропаганди – окрім підготовки, що безпосередньо пов'язана з підтримкою спортивної команди, вони проходили ретельний відбір з огляду на ідеологічну надійність, а також тривале навчання щодо того, як вести пропаганду за кордоном та ідеологічно правильно висвітлювати життя всередині їхньої країни. По-друге, кожен їхній рух контр-

олювали представники спецслужб, у тому числі влаштовуючи регулярні персональні зустрічі з учасницями проєкту. По-третє, дівчат відбирали за критерієм привабливості з огляду на стандарти краси, які панують саме у Південній Кореї, а не в КНДР. Тобто пропагандистська машина ретельно підлаштовувалася під особливості головної цільової аудиторії. До того ж це був уже четвертий чірлідерський проєкт, спрямований на південнокорейців, а учасницею одного з попередніх була сама теперішня перша леді – Лі Соль Чжу [9].

Іншим напрямом діяльності Пхеньяна є ведення пропаганди за допомогою молодих привабливих жінок в соціальних мережах. Загалом, присутність КНДР в інтернеті – не нове явище. Проте раніше влада цієї держави поширювала традиційні для них сильно заідеологізовані тексти і відеоматеріали, які цікавили мало кого з іноземців, окрім дуже вузьких спеціалістів, та набирали мінімальну кількість переглядів. Як зазначає М. Вільямс, здавалося, що пропаганда КНДР зі своїми журналами та радіотрансляціями (які без сутнісних змін перекочували в інтернет) безнадійно застрягла у 1980-их роках [13]. Але наприкінці 2010-их рр. ситуація поступово почала змінюватися. Зокрема, пов'язаний із режимом КНДР YouTube-канал «Ехо правди» (Echo of Truth) прибрав звичні історії про Кім Ір Сена та його неоціненний внесок і замінив їх на серію відеороликів, на яких молода жінка Un A розповідає, яким прекрасним є життя у Північній Кореї. Зміна підходу виявилася дуже ефективною. Ролики на «Ехо правди» за короткий час отримали в сумі близько 1.5 млн переглядів, а на іншому схожому YouTube-каналі «Нова КНДР» – близько 600 тис переглядів [13].

У китайських соціальних мережах успіх Пхеньяна є набагато більшим. Зокрема, канал «Нова КНДР» на Sina Weibo має більш ніж пів мільйона підписників. 3-поміж іншого, він викладав ролики за участю семирічної дівчинки Ri Su Jin, яка розказувала про свій побут. Наприклад, ролик про підготовку дівчинки до нового навчального року набрав 370 тис переглядів на Weibo [13]. Інша 11-річна дівчинка з КНДР Song A дебютувала на YouTube у квітні 2022 р. з розповідями про любов до Гаррі Поттера та своє життя, наповнене розвагами [14].

Загалом, використання дітей є ще одним трендом зовнішньої інформаційної діяльності КНДР, спрямованої на пом'якшення іміджу. Сам Кім Чен Ін став часто з'являтися на публіці не лише в супроводі своєї дружини, яка виходить далеко за рамки стилю і традицій КНДР, але й в компанії своєї дочки віком близько 10 років. За інформацією агентства Bloomberg від 17 листопада 2023 р., за останній рік північнокорейський диктатор з'являвся на публіці з дівчинкою щонайменше 16 раз, у тому числі 13 раз під час подій військово-

вого характеру, включаючи презентації ракет, здатних нести ядерний боєзаряд [7].

Присутність північнокорейців у соціальних мережах інших країн є нічим іншим, аніж пропаганда. Стиль життя, який вони висвітлюють, взагалі не характерний для переважної більшості населення КНДР. Незважаючи на запевнення багатьох «блогерів» та адміністраторів каналів, що вони нібито прості люди, які з власної ініціативи розказують про себе і свою державу, такий варіант абсолютно неможливий, враховуючи не лише стиль і якість роботи, а й тотальну цензуру в Північній Кореї та відсутність доступу у громадян цієї держави до закордонних медіа платформ.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Незважаючи на іміджеві та інші проблеми Північної Кореї, у XXI ст. помилково було б вважати, що м'яка сила цієї держави надзвичайно мала чи взагалі відсутня. Хоча в самій КНДР не відбулося кардинальних змін і вона далі розбудовує свою політику на основі милітаристської та тоталітарної ідеології, її стратегія інформаційно-пропагандистської діяльності на міжнародній арені зазнала істотних трансформацій. До того ж сама ситуація у світі за останні десятиліття суттєво змінилася. Усе це дозволяє стверджувати, що КНДР на початку 2020-их рр. має певний рівень м'якої сили у міжнародних відносинах і ще набагато більший потенціал для її нарощення.

Головні чинники, які зумовлюють згадану ситуацію, є такими: 1) КНДР та її лідер широко відомі у світі, цікаві для багатьох та часто привертають увагу світової громадськості; 2) сучасний глобалізований медіапростір дозволяє швидко розповсюджувати інформацію у інших країнах навіть тим, хто не має власних великих медіаресурсів чи підрозділів у цих країнах, за умови, якщо вони засто-

совують ефективні та актуальні методи впливу; 3) ідея демократизації світу під проводом Заходу переживає не найкращі часи, і це дозволяє режиму Північної Кореї вільніше маневрувати та заводити нових союзників; 4) влада КНДР не скована обмеженнями та нормами, характерними для демократичного світу, і може використовувати практично будь-які методи ведення пропаганди.

Як наслідок, північнокорейський правлячий режим може експериментувати та запроваджувати інноваційні методи і засоби пропаганди, включаючи ті з них, які базуються на «тактиці краси» чи «тактиці вразливості». Саме цим можна пояснити факт, що використання жінок і дітей перетворилося чи не на головний тренд зовнішньої інформаційної діяльності цієї держави. Такі проекти спрямовані насамперед на те, щоб приховати перед іноземною громадськістю справжню суть правлячого режиму та загрози, які від нього походять. Не менш важливо те, що влада КНДР, якщо їй це потрібно, здатна швидко освоювати нові технології та відмовлятися від підходів, які застосовувалися нею упродовж багатьох десятиліть. Окрім того, на відміну від більшості інших держав, вона може без особливих проблем швидко мобілізувати великі маси свого населення чи кращих його представників з метою ведення пропаганди за кордоном.

Усе це перетворює КНДР на досить грізного супротивника на міжнародній арені, якого не варто недооцінювати. Подальше вивчення пропагандистських стратегій і прийомів, які застосовує Пхеньян, є актуальним і важливим завданням для України, враховуючи схожість маніпулятивно-пропагандистської діяльності різних акторів у межах однієї епохи, а також все тісніші відносини між авторитарними державами, що протиставляють себе Заходу, і зокрема союзницькі стосунки між Росією та КНДР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bartlett J. From Ethnic Nationalism to Social Media: How North Korea Leverages Its Soft Power Abroad. *The Diplomat*. 2021. 17 Aug. URL: <https://thediplomat.com/2021/08/from-ethnic-nationalism-to-social-media-how-north-korea-leverages-its-soft-power-abroad/>
2. Cathcart A., Denney S. North Korea's Cultural Diplomacy in the Early Kim Jong-un Era. *North Korean Review*. 2013. Vol. 9, No. 2. P. 29–42. URL: <https://doi.org/10.3172/NKR.9.2.29>
3. D'Ambrogio E. North Korea's propaganda strategy: Briefing. *European Parliament*. 2016. 10 Oct. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2016\)589817](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2016)589817)
4. Freeman C. W., Marks S. Diplomacy. *Encyclopedia Britannica*. 2023. 4 Nov. URL: <https://www.britannica.com/topic/diplomacy>
5. Gauthier B. K. North Korea's American Allies: DPRK Public Diplomacy and the American-Korean Friendship and Information Center, 1971-1976. *Wilson Center*. 2015. Jan. URL: <https://www.wilsoncenter.org/publication/north-koreas-american-allies>
6. Hellmann O., Oppermann K. Propaganda photographs as a tool of North Korean public diplomacy: an experimental analysis of the Kim Jong-un effect. *Cambridge Review of International Affairs*. 2022. URL: <https://doi.org/10.1080/09557571.2022.2065460>
7. Herskovitz J. Kim Jong Un's Daughter Marks a Year as Country's Propaganda Star. *Bloomberg*. 2023. 17 Nov. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-11-16/kim-jong-un-s-daughter-marks-a-year-as-country-s-propaganda-star>

8. Kang B. S. North Korean Propaganda Arts. *Art of the Orient*. 2015. Vol. 4. P. 192–208. URL: <https://doi.org/10.11588/ao.2015.0.8941>
9. Lee J. North Korean Propaganda: The Beauty Tactic. *The SAIS Review of International Affairs*. 2018. 30 Apr. URL: <https://saisreview.sais.jhu.edu/north-korea-beauty-tactic/>
10. Misyuk I. Propaganda and Public Diplomacy: The Problem of Differentiation. *Humanities and Social Sciences 2013 (HSS-2013): The 4th International Academic Conference of Young Scientists*. 21–23 Nov. 2013. Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House, 2013. P. 76–77.
11. Nagyová A., Mazúch A. Soft Power Politics: The Case of North Korea. *Security outlines*. 2023. 07 Jun. URL: <https://www.securityoutlines.cz/soft-power-politics-the-case-of-north-korea/>
12. Nye J. S. Soft power. *Foreign Policy*. 1990. No. 18. P. 153–171. URL: <https://doi.org/10.2307/1148580>
13. Williams M. North Korea's Foreign Propaganda Takes a Step Towards Modernity. *38 North*. 2020. 17 Jul. URL: https://www.38north.org/2020/07/mwilliams071720/?fbclid=IwAR3V166TvGS83oXW5rVUYWLq7Z-imcR_h0lcGqhkKJPG_rbmd_5Gx-XsBPI
14. Yeung J., Bae G. They eat ice cream and read “Harry Potter”, but these North Korean YouTubers aren't what they seem. *CNN*. 2023. 5 Feb. URL: <https://edition.cnn.com/2023/02/04/asia/north-korea-youtuber-yumi-intl-hnk-dst/index.html?fbclid=IwAR1RHEj-todFCN8XpH8GwW80MS-ROcu5msH1wLurYkj4uxJXMLAVPT7kdal>

ПСЕВДОМОРФОЗА ЯК КОНЦЕПЦІЯ НА ПОЯСНЕННЯ ІДЕОЛОГІЧНИХ ВИКЛИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ У ПОСТІНФОРМАЦІЙНУ ЕПОХУ

PSEUDOMORPHOSIS AS A CONCEPT FOR EXPLAINING IDEOLOGICAL CHALLENGES FOR NATIONAL AND INTERNATIONAL POLITICS IN POSTINFORMATION AGE

Яковлєв М.В.,

*кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародних відносин,
керівник*

НОЦ «Школа політичної аналітики»

Національного університету «Києво-Могилянська академія»

У статті на основі модифікації визначення псевдоморфози, початково запропонованого О. Шпенглером поняття, запозиченого з мінералогії, розглядаються ідеологічні виклики національній та міжнародній безпеці. Зокрема на основі сучасних публікацій німецьких авторів Р. Пфістера, П. Кьопфа, З. Рамадані, Ю. Ніда-Рюмеліна, в яких вони критикують сучасні суспільно-політичні тренди у США і вказують на загрозливі для демократії тенденції культури скасування (англ. cancel culture) та воукізму (англ. wokeism, інший варіант терміну – wokery), у статті робиться припущення, що за умов переходу людства до нової доби, яку деякі мислителі і науковці вже охрестили постінформаційною [9], поставатимуть псевдоморфози як заміна складових системи без зміни її форми, а також заповнення пустот, які всередині цих структур виникають. Прикладами таких системних заміщень можуть бути гучні протести, особливо у соціальних мережах та з використанням новітніх комунікаційних технологій, з суворими засудженнями-скасуваннями різних людей за їхні висловлювання у теперішньому чи минулому, замість відкритої дискусії щодо цінностей та моральних орієнтирів чи навіть замість неупереджених розслідувань дій цих осіб, якщо вони є підозрюваними в якихось правопорушеннях. Однією з ознак переходу від постмодерну до наступної за ним доби деякі мислителі вважають можливе повернення до метанаративів, наявність яких була ознакою доби модерну. Оскільки розглянуті у статті тренди є у політичному розумінні лівими і відтак представляють сучасний марксизм як особливий метанаратив, можна стверджувати, що припущення про ренесанс метанаративів у наступну за постмодерном добу (і, відповідно, у постінформаційному суспільстві) може відповідати дійсності. У статті доводиться, що в умовах, коли міжнародні організації неспроможні проактивно й ефективно запобігати збройним конфліктам і стримувати диктаторів, вакуум безпеки заповнюватимуть групи активістів і популісти, а їхніми методами, замість доказових підходів до розробки політики, можуть бути фейкові новини, дезінформація та інші способи маніпулювання громадською думкою. Також у статті вказується на те, що вироблення стійкості до таких ідеологічних трендів потребує розуміння їхньої природи, але також і готовність протидіяти і запобігати їхнім негативним наслідкам.

Ключові слова: постінформаційне суспільство, концептосфера політики, концептологія, міжнародні відносини, політичні ідеології, культура скасування, воукізм, протидія дезінформації.

Based on the modification of the concept of pseudomorphosis, that was original introduced into humanities and social sciences by Oswald Spengler (who, in turn, borrow this term from mineralogy), this article presents a discussion of how contemporary ideological challenges have their impact on national and international politics. Based on the recent publications by the German authors R. Pfister, P. Köpf, J. Nida-Rümelin, in which they criticize the recent radical social and political trends in the USA and point out the threats cancel culture and wokeism (or wokery) pose to democracy, it is suggested in this article that under the condition of transit to a new age that some thinkers have already dubbed postinformation age, pseudomorphoses will emerge. They will be able to replace the components of a system without changing its form, and they will fill in the gaps and voids in it. Examples of such voids and efforts to replace them can be found in demonstrations and loud protests that also take place in social networks and social media with the use of modern communication technologies. By accusing and canceling people online for what they do or say now or for what they did or said in the past, an open discussion about values and moral judgements is replaced by accusations that can lead to dramatic consequences. Even in the cases when such people are accused of unlawful behavior, instead of unbiased investigation they are just canceled without being able to defend themselves. Some contemporary thinkers believe that metanarratives, that were one of the key characteristics of modernity, are emerging again and some claim that their re-appearance is an indicator of our transition to post-postmodernity. Since the social and cultural trends outlined in this article are politically leftist and thus represent (post)modern Marxism as an example of a (meta)narrative, it can be suggested that an assumption that metanarratives will have their renaissance in the age to follow postmodernity (in the postinformation society) can be a valid one. It is claimed in this article that an inability to act proactively, prevent armed conflicts and deter dictators, creates a void in international security architecture. This void is being filled by the actions of radical activist groups and populists, and their means of achieving political goals are contrary to those that are required by an evidence-based policymaking: fake news, disinformation and manipulation of public opinion. This article suggests that in order to develop a special type of resistant and to able to react to challenges of current ideological trends, it is important to understand its genesis logic.

Key words: postinformation society, politics' concepts' sphere, study of concepts, international relations, political ideologies, cancel culture, wokeism, combating disinformation.

Вступ і постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний світ позначається багатьма викликами, бурхливими подіями, неочікуваними ідеологічними дискусіями, а подекуди – справді дивними інцидентами. Дивлячись на фотографії публічних акцій у Європі та Північній Америці, на яких маніфестанти несуть плакати з написами, в стилі «ЛГБТ підтримує Палестину», виникає відчуття, що якимось не зовсім адекватним чином відбувається переплетення різних світоглядів та ідеологій. Звісно, у такому контексті можна просто заявити про якесь шаленство чи безумство. Як відомо, свою книжку-хроніку «останніх п'ятнадцяти років Радянського Союзу – періоду, впродовж якого радянська система почала загинувати та зрештою зазнала краху» [8, с. 9] журналіст Девід Саттер назвав «Добою безумства» [8]. Чи справді ми зараз переживаємо якусь нову «добу безумства», на тлі війни, атаки терористів, в якій основним трендом є втрата здатності розмежування між добром чи злом?

Український філософ Тарас Лютий у своїй науково-публіцистичній розвідці «Корабель шаленців. Нариси з культури несамовитості, глупоти і безрозсудства», що вийшла 2017 р., пише про особливий стан «незворушного спокою», до якого тяжіли епікурейці зі скептиками, та про «байдужість», якої прагли стоїки, що означало «не якусь там душевну млявість, а тривку невіддатливості пожаданням, [стан який] протиставлявся нестійкості духу, за якого поведінка людини обумовлювалася пристрастями» [4, с. 33]. З одного боку, цілком благородно плекати таку стійкість духу, але при цьому важливо не вдаватися до апатії чи байдужості до того, що відбувається у світі, в якому поведінка багатьох дедалі більше обумовлюється пристрастями, які можуть виснажувати і призводити до «душевної млявості», як це влучно сформулював Т. Лютий. Для того, щоб не впадати у пастку простого рішення і називати незбагненні (на перший погляд) події сучасності «безумством», і щоб виробити особливий стан незворушного спокою, необхідно ретельніше поглянути на передумови таких подій і, можливо, спробувати назвати для себе те, що відбувається.

Мета статті: на прикладі можливостей застосування концепту *псевдоморфози*, виокремити сучасні ідеологічні тренди, що можуть впливати на національну та міжнародну політику. При цьому слід зауважити, що в цій статті термін О. Шпенглера буде переосмислений в контексті, що відрізняється від його авторського прочитання псевдоморфози.

Виклад основного матеріалу. Згідно з Інформаційно-освітньою системою «Геологічний словник: відкритий навчально-науковий веб-ресурс» псевдоморфози «в мінералогії [курсив оригіналу] індивіди, що мають зовнішню форму, яка не від-

повідає їх речовині (є для неї чужою). Утворюються шляхом заповнення пустот, що залишилися від раніше існуючих та в подальшому вилугованих мінералів іншого складу, а також шляхом хімічного заміщення первинних мінералів при збереженні їх зовнішньої форми» [6]. Неозброєним оком видно, що це поняття має в собі великий потенціал до застосування не лише у мінералогії, тож виключно питання часу було те, коли його на озброєння візьмуть гумантарії та суспільствознавці. Термін «псевдоморфоза» у гуманітарні та соціальні науки впровадив відомий німецький мислитель Освальд Шпенглер, завдяки праці якого про занепад Заходу дискусії про те, куди прямує західна цивілізація, набули нових сенсів [21]. О. Шпенглер за допомогою цього запозиченого з геології поняття описував ситуацію, в якій одна культура тяжіє на іншою так, що та вимушена її прийняти, і результат цього процесу є своєрідним пригніченням однієї культури іншою, особливо у випадку, коли їхній рівень розвитку – різний, як наслідок – старі культури уподібнюються молодим, але в деяких аспектах – більш прогресивним. У сучасних публікаціях «псевдоморфоза» застосовується до різних явищ: сербський дослідник С. Гаїч використовує його для розгляду проблем сербської ідентичності [3], у виданні *Forbes* можна ознайомитися зі статтею про Дж. Ретанса про «цифрову екосистему як псевдоморфозу» [18], і, ближче до тематики міжнародних відносин, в одному з розділів ґрунтовної колективної праці про Тайвань йдеться про «псевдоморфозу суверенного Тайваню» в історичному розрізі [20].

У контексті цієї розвідки пропонується розглянути псевдоморфозу не лише у шпенглерівському розумінні тиску культур різного рівня одна на одну, а повернутися до його значенні в геології і взяти до уваги феномен заміщення одних складових в межах структури на інші. Також ключовим питанням для подальших досліджень може бути причина появи таких прогалін, передовсім ідеологічних, які заповнюються новими смислами і проявляються у вигляді гострих ідеологічних протистоянь. За метафору можна взяти біоморфози, відомі нам у вигляді скам'янілостей, які зберігають свою форму, але першопочаткові складники яких були замінені на інші. Звісно, у такому метафоричному викладі можна піти далі і подумати над тим, чи у суспільствознавчому розрізі можна говорити про більшу стійкість чи «довговічність» складників, які в рослинах чи тваринах замінили «живу матерію» на мінерали (у випадку явища біоморфози), однак така радше фантастична тема може привести нас до розгляду питань штучного інтелекту, «повстання машин» та іншого.

Перед тим, як перейти до розгляду ідеологічних трендів сучасності, неможливо оминати проблему дезінформації, пропаганди, фейків. Хоча обсяг цієї

статті не дозволить навіть побіжно окреслити ключові проблеми цих явищ, варто помістити їх у ширший контекст розгляду, щоб зрозуміти, в якому середовищі ідеологічні тренди сучасності поширюються світом. Відомий американський історик Тімоті Снайдер пише: «неминучість і вічність мають особливий стиль пропаганди. Неминучість влітає факти у павутиння добробуту. Політики вічності заглушують факти, аби знецінити те, що люди в інших країнах справді вільніші й багатші, та висміяти ідею, що реформи можна впроваджувати, ґрунтуючись на знаннях» [7, с. 17]. У цьому красивому й насиченому висловлюванні йдеться не лише безпосередньо про пропаганду, але й про те, що заглушення факти і знецінення досягнень розвинених, демократичних країн є тим шляхом, яким крокують недемократичні режими сучасності. З іншого боку, у «павутиння добробуту», як влучно сформулював Т. Снайдер, у країнах установлених демократій також влітаються несумісні з демократичними практиками явища, що їм буде присвячено увагу далі.

У своїй статті, присвяченій тому, як неправдиві новини у Болгарії впливають на сприйняття проблем біженців болгарським суспільством, дослідниця Светла Александрова у ключових словах публікації виокремлює «соціальну кіберстійкість» (болг. социална кибер устойчивост), яке потім, на жаль, безпосередньо в такому формулюванні у самому тексті не згадується [1, с. 159]. Вочевидь, в умовах потужного інформаційного потоку та впливу інформаційної навали на людини, з урахуванням можливостей новітніх технологій не лише активно й адресно поширювати фейки, але й продукувати їх, така форма стійкості вочевидь набуває дедалі більшої актуальності. Саме поняття «соціальна кіберстійкість» вказує на потребу осмислення того, від чого і як має себе захищати суспільство сьогодні і які виклики стоять перед ним у майбутньому. Якщо говорити у контексті псевдоморфози, то пустоти, що виникають у структурах як на національному рівні держав, так і на рівні міжнародної спільноти, і які породжені потребою в інформації задля прийняття рішень, заповнюються викривленим сприйняттям дійсності. Група данських науковців у своїй статті 2018 р. розглядають те, яку роль інформація та дезінформація займають у процесі ухвалення політичних рішень, виходячи з тези, озвученої на самому початку статті, що функціонуюча демократія, як ми її знаємо, є такою, що спирається на знання, для чого вони використовують словосполучення «заснована на знанні демократія» (дан. et vidensbaseret demokrati) [16, с. 8]. У випадку постінформаційного суспільства та посилення політичних трендів, про які йтиметься далі, виходячи з припущення, що демократія потребує знання для ухвалення рішення, в умовах вихолощення

самого знання або його відсутності, дезінформація, фейки, маніпуляції мають хороші шанси (а подекуди навіть й успішні приклади) на заміщення собою необхідного для ухвалення рішень знання. Українські дослідники О. Брусилевич та А. Филипович пишуть: «скептичне ставлення до можливості існування абсолютної істини згодом призводить до критичного ставлення до істини як такої. Як результат, ми опиняємося у світі, де існує багато істин, які базуються на особистому досвіді та емоціях конкретної особи чи окремих етнічних, соціальних, конфесійних груп» [2, с. 24]. За умов вихідного припущення про те, що у світі існує багато «різних істин» і на хвилі посилення скептичного ставлення до самої можливості існування істинного, достовірного знання, фейки та дезінформація справді здобувають для себе нові можливості.

Скептичне ставлення до можливості існування істини і припущення про те, що «істин» може бути декілька, а факти можуть бути «альтернативними», як колись казав Д. Трамп, прийнято вважати однією з ознак постмодерної доби. Обсяги цього матеріалу не дозволяють детально розглянути тренди постмодернізму, проте варто зауважити, що серед мислителів сучасності вже розглядається питання про перехід від постмодерну до нової доби метамодерну чи пост-постмодерну [22], однією з ознак як цього переходу так, і нової доби є можливе повернення до метанаративів, однак у дещо інших формах [22]. У контексті розгляду цієї статті можна припустити, що маніфестації, на яких представники ЛГТБК+ спільноти чи активісти радикального лівого ідеологічного спектру підтримують Хамас і засуджують дії Ізраїлю у секторі Гази після терористичного нападу Хамасу на початку листопада 2023 р., є проявом або пошуків таких метанаративів для нової доби, чи повернення до метанаративів минулого (приміром, до марксизму). Відтак, ці міркування підводять нас до можливості розгляду трендів нашого часу, які вказують на важливі ідеологічні протистояння та доводять, що припущення про своєрідний ренесанс метанаративів має під собою підґрунтя.

Виділення невирішених раніше аспектів псевдоморфози у національній та міжнародній політиці. Німецький журналіст видання *Spiegel* Рене Пфістер у книзі 2023 р. рефлексує свій багаторічний досвід роботи у США. Книжка має промовисту назву: «Неправильне слово. Як нова ліва ідеологія з Америки загрожує нашій свободі слова» [17]. У ній читачі можуть ознайомитися з багатьма прикладами культури скасування, публічного засудження різних американських політиків, бізнесменів, науковців за ті чи інші висловлювання, що викликали обурення у частини публіки і спричинили втрату роботи та репутації багатьох людей –

навіть за невдало вжиті окремі слова. Р. Пфістер також розглядає різні концепції, які мандрують зі США до німецького суспільно-політичного дискурсу, і які, на його думку, загрожують німецькій свободі слова. З іншої німецькомовної книги журналістів Петера Кьопфа та Зани Рамадані з самої назви можемо дізнатися про те, що ідеологічні тенденції зі США загрожують не лише свободі слова: «Воук: як моралізаторська меншина загрожує нашій демократії». Перше слово в назві книги написано великими літерами – WOKE. Етимологічно слово походить від минулого часу дієслова *to wake* у вжитку в афроамериканській розмовній англійській мові [12] та означає не просто людину, яка «прокинулася», а когось, хто дуже уважний і чутливий до різних проявів дискримінації – расової, гендерної, культурної тощо [19]. У своїй книзі П. Кьопф та З. Рамадані присвячують самий вступ розгляду питання про те, ким є ці «пробуджені», і в останньому абзаці наголошують на тому, що боротьбу проти сексизму, расизму та різних видів дискримінації розпочала не ця група, бо вона розпочалася багато десятиліть тому, однак вони «вірять у те, що мають наставити неусвідомлених (дослівно – «невігласів», нім. *Umwissende*) на правильних шлях – чи примусити на нього стати» [13, с. 9].

Ідеологічна боротьба у будь-які часи була напряму пов'язана з тим, як різні групи суспільства сприймали світ навколо себе, що також стосується і міжнародних відносин та їх теорій. П. Кьопф і З. Рамадані пишуть: «пробуджені (нім. *die Woken*) бачать світ сповненим насилля. Це насилля спрямоване проти різноманітних меншин, воно завдає шкоди своїм жертвам в найрізноманітніші способи і травматизує їх» [13, с. 10]. Відомий канадсько-американський лінгвіст і мислитель Стівен Пінкер у своїй обсяжній праці «Просвітництво сьогодні. Аргументи на користь розуму, науки та прогресу», український переклад якої вийшов 2019 р. (за рік після надання оригіналу 2018 р.) влучно розставляє акценти у самому вступі, в якому полемізує з похмурим сприйняттям сучасного світу як похмурого, занепаłego, небезпечного. «На подальших сторінках я покажу, що ця гнітюча оцінка стану світу хибна. І не лише трохи хибна – сильно хибна, відверто хибна, така-хибна-що-далі-вже-немає-куди» [5, с. 13], пише С. Пінкер. Окремий розділ його книжки присвячений питанню рівноправ'я. В ньому він доводить, що ситуація з рівними правами різних груп суттєво покращилася за останні десятиліття [5, с. 223-241].

До питання про те, чому у сучасні часи, які, на що слушно вказує С. Пінкер, людство в цілому живе набагато краще, ніж будь-коли до цього, але сприймає цей світ похмуро і безперспективно, можна знайти багато різних відповідей. Приміром популярний практикуючий шведський

психолог і психіатр Андерс Гансен підходить до цього питання з біологічно-еволюційних позицій, і навіть у назві своєї книжки, що вийшло книжкою 2021 р., ставить питання «чому ми почуваємося так погано, якщо живемо так добре?» [11]. У книжці А. Гансена наводиться багато аргументів на користь того, що сучасний стиль життя спричиняє ризики для здоров'я, проявом якого є стрес як еволюційно відпрацьована реакція на загрозу життя людини. Можна припустити, що агресивне невдоволення дискримінацією тієї чи іншої групи-меншини з боку представників культури *woke* також має свої психологічні пояснення і в якийсь спосіб вони продиктовані фізіологічними реакціями на виклики сучасного світу, і в цьому випадку публікації, подібні до праці А. Гансена, дають надію на те, що покращення якості життя пересічної людини, у тому числі й вирішення проблем психічного здоров'я, допоможе, так би мовити, розрядити обстановку. Тут, звісно, можна звернутися до сприйняття того, що відбувається, як свого роду шаленства чи безумства, про що згадувалося на початку статті. Однак якщо повернутися до ключової концепції псевдоморфози, то можна сказати, що можливі вирішення проблем ментального здоров'я підміняються ідеологізованою, політичною боротьбою, що впливає як на національну, так і на міжнародну політику.

Одним з проявів сучасного ідеологічних протистоянь і предметом багатьох гострих дискусій є *культура скасування* (англ. *cancel culture*). Провідний німецький філософ сучасності Юліан Ніда-Рюмелін пише у своїй книзі 2023 р., присвяченій саме цьому явищу, що воно як феномен як дуже давнім (нім. *ein uraltes Phänomen*), відомий в тій чи іншій формі і за давньогрецьких часів, і в Римській імперії, і в середньовіччі [15, с. 13]. Як і належить філософу, Ю. Ніда-Рюмелін розглядає філософські підвалини і сприйняття цього феномену крізь призму поглядів та вчень різних філософів, але найцікавіше те, що він пропонує як альтернативу до культури скасування. Запропоноване ним німецькомовне поняття неможливо передати чітким перекладом українською мовою двома словами, як в оригіналі – *die politische Urteilskraft* [15, с. 133]. Зі складовою, що стосується політики і перекладається як прикметник «політичний» особливих проблем немає, однак *Urteilskraft* складається з двох слів – *Urteil*, що може означати вирок у значенні судового рішення, судження в значенні якогось рішення, та *Kraft*, що означає і силу, міць, але також і спроможність та можливість щось зробити. Відповідно *Urteilskraft* може перекладатися як *спроможність робити судження*, до якого ми маємо ще додати *політична*. Наприкінці розділу, що присвячений цій альтернативі, Ю. Ніда-Рюмелін пише: «мені йдеться про збереження демократії як проекту просвітництва, про спротив тенден-

цій до її ерозії, а також про закладання ґрунту для її посилення (нім. *Wiedererstarcken*)» [15, с. 139]. Уже згаданий С. Пінкер також наголошує на важливості ідеалів просвітництва і їх збереження як засад сучасної демократії, в якій дозволені відкриті дискусії, обґрунтована критика, опертя на доказові практики тощо.

У цьому контексті, а також у розрізі засад міжнародної політики, варто звернутися до питання *політичної етики*. Німецький науковець Бернд Людвіг у дописі в словнику політичних термінів розпочинає визначення цього поняття так: «політична етика займається критеріями оцінки політичних порядків (*polity*), політичних програм (*policy*) та політичних процесів (*politics*), а також діями політичних акторів [14, с. 214]». Англійські терміни в статті подані саме так – у дужках і курсивом. Критерії оцінки політичного порядку вочевидь можуть із часом змінюватися – зокрема і щодо розгляду питань нерівності та дискримінації. Зі зміною таких критеріїв можуть змінюватися політичні програми і політичні процеси, що проявлятиметься і в діях політичних акторів. У сучасні світі оцінка неспровокованої військової агресії чи нападу терористичних груп ми можемо спостерігати, як емоційні виступи груп, що їх німецькі журналісти П. Кьопф та З. Рамадані назвали «моралізаторською меншиною», широко обговорюються по всьому світі. Їх нашивають і «шаленими», «божевільними» і такими, що відірвані від реальності чи спрямовані на засудження жертви та підтримку агресора. Разом з тим, розуміння природи таких явищ в контексті глобальних процесів трансформації, переходу до нової епохи (нехай як вона називається, мета- чи постмодерної, чи перехід до постінформаційного суспільства), появи і заповнення прогалів у семантичній та ідеологічній структурі демократичного світу веде нас до феномену псевдоморфози. Ключове питання для міжнародної політики полягає в тому, чи справді результатом цих процесів буде збереження форми у вигляді демократичних інституцій на національному рівні та архітектури міжнародних відносин з її організаціями на міжнародному. Одним із очевидних вакуумів, що трагічним чином проявляється сьогодні, є *проблеми безпеки*. Повномасштабна неспровокована війна в Європі, дії терористичної організації Хамас в Ізраїлі та реакція на неї різних груп в країнах усталеної демократії вказують на те, що цей вакуум заповнюється ідеологічним протистоянням, що спроможний зруйнувати систему зсередини. Справедливо видається критика на адресу міжнародних організацій (у першу чергу – ООН та її Рада безпеки), які неспроможні не лише попереджувати конфлікти, але й дієво та вчасно на них реагувати. Станом на зараз можна припустити, що ми маємо справу з псевдоморфозою у тому розумінні, що

компоненти структури заміщуються ідеологічним протистоянням, однак питання полягає в тому, чи в результаті вдасться зберегти ключові засади того, що данські науковці називають демократією, заснованою на знанні, чи вдасться забезпечити важливий елемент демократичних практик – відкрити дискусію та доказове обговорення проблем на міжнародному рівні, якщо такі дискусію будуть присікатися культурою скасування, в якій активна моралізаторська меншість, апелюючи до емоцій і демонструючи своє неавдоволення, не дозволятиме змістовне й сутнісне обговорення проблем.

Радикальні ідеологічні протистояння і та дії woke-активістів та її прояви, зокрема у вигляді культури скасування, створюють свою особливу *екосистему*. Група дослідників з Данії підійшли до дослідження продукування та поширення фейкової інформації саме як екосистеми [10], що дозволяє розглянути цю значну проблему більш систематично та комплексно. Подібний підхід варто застосувати і до розгляду інших проблем: закриті «екосистеми», що становлять загрозу демократичним практикам на національному та міжнародному рівнях, можуть прогресувати до більшої сталості та відокремленості від зовнішнього середовища. Саме вони можуть стати тими елементами, що заповнюють порожнини ідеологічних структур, які ведуть до створення псевдоморфоз.

Висновки. Уперше вжитий О. Шпенглером термін «псевдоморфоза» по відношенню до взаємодії культур різного рівня розвитку і на позначення результатів такої взаємодії, можна модифікувати до більш ширшого застосування, взявши за основу його вихідне значення у мінералогії: не лише збереження форми при заповненні іншородною субстанцією, але й з особливою до тих складових структури, які зникають чи вихолощуються і на заміну яким приходять інші, непритаманній початковій структурі елементи. Культура скасування як заборона на дискусії та висловлювання протилежних точок зору заміщає собою свободу слова як наріжну складову демократичного суспільства. Екосистеми фейкових новин і мережі дезінформації руйнують, а потім заміщають собою механізми доказової політики, для ухвалення якої критично необхідно мати невикривлену, правдиву інформацію. Потужний політичний вплив «моралізаторських меншин», за влучним формулюванням П. Кьопфа та З. Рамадані, ведуть до посилення авторитарних тенденцій і, відповідно, до руйнування демократії. Вироблення стійкості до цих трендів потребує глибокого розуміння їх природи, а також готовності протидіяти та запобігати їх можливим негативним впливам. У контексті міжнародних відносин і зовнішньої політики різні активісти та їхні групи звучать гучніше, ніж багато міжнародних організацій, бо вакуум, який

виник у системі глобальної архітектури безпеки, також заповнюється. На процес створення таких псевдоморфоз можна подивитися з позицій переходу людства до нового, постінформаційного суспільства, однією з ознак якого, на думку сучасних філософів, що займаються темою мета- чи пост-постмодерну, є повернення до метанаративів.

Перспективи подальших досліджень.

Виклики переходу до постінформаційного суспільства, як на рівні окремих держав, так і на глобальному рівні, потребують на окрему увагу в контексті як оцінки сучасного стану, так і в розрізі прогнозування ризиків з метою їх запобі-

гання. Станом на зараз невідомо, як далеко може зайти культура скасування, але вже зараз спостерігається критична реакція представників інтелектуальних еліт європейських країн, праці деяких з яких були використані при написанні цієї статті. Відтак перспективними для подальших досліджень є відстеження трендів цих дискусій. В українських наукових публікаціях відчутна нестача критичного розгляду культури скасування, явища воукізму у США та його впливу по всьому світу, на що також варто звернути увагу як на важливий і перспективний напрям наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Александрова С. Бежанци и мигранти: влияние на фалшивите новини в медиите и възприятието на обществото. *Научни трудове на УНСС*. 3/2022. С. 159-166.
2. Брусилівська О., Филипенко А. Концепт «пост-правди» у політологічних студіях XXI століття / Міжнародні відносини та зовнішня політика в еру «пост-правди». Київ, Вадекс, 2018. С.12-32.
3. Гајић С. Проблеми српског културног идентитета. Нова српска политичка мисао. Културна политика. 16/2008. С. 133-143.
4. Лютий Т. Корабель шаленців. Нариси з культури несамовитості, глупоти і безрозсудства. Львів, Вид-во Старого Лева, 2017. 216 с.
5. Пінкер С. Просвітництво сьогодні. Аргументи на користь розуму, науки та прогресу. Київ, Наш формат, 2019.
6. Псевдоморфози. Інформаційно-освітня система «Геологічний словник: відкритий навчально-науковий веб-ресурс». <https://geodictionary.com.ua/node/3773>
7. Снайдер Т. Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка. Пер. з англ. Г. Герасим. Львів, Човен, 2020. 392 с.
8. Саттер Д. Доба безумства: занепад і кінець Радянського Союзу. Пер. з англ. Н. Комарової. Київ, Дух і Літера, 2017. 528 с.
9. Яковлев М.В., Купка О.В. Постінформаційне суспільство як концепт політологічних студій: виклики і перспективи концептуалізації для дослідження міжнародних відносин. Актуальні проблеми філософії та соціології. №42/2023. С. 178-185. DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v042.2023.30>
10. Bach D. et al. Whack-a-mole: En undersøgelse af falske nyheder og deres økosystemer. *Politik*. 21(1), 2018. S. 1-58 doi:10.7146/politik.v21i1.106144 fatcat:jz7f4i54sjf7liffitgd7e56pa
11. Hansen A. Depphjärnan: varför får vi så dåligt när vi har det så bra. *Bonnier Fakta*, 2021. 218 s.
12. Kashana C. Word: Woke. *The Believer*. No. 123. February 2019. <https://web.archive.org/web/20220510164352/https://believermag.com/kashana-cauley-word-woke/>
13. Köpf P., Ramadani Z. WOKE – Wie eine moralisierende Minderheit unsere Demokratie bedroht. Köln, Quadriga, 2023. 286 s.
14. Ladwig B. Politische Ethik / Lexikon der Politik. Stuttgart, Philipp Reclam jun. GmbH, 2007. S. 214-216.
15. Nida-Rümelin J. «Cancel Culture» – Ende der Aufklärung? Ein Plädoyer für eigenständiges Denken. Piper, 2023. 186 s.
16. Pedersen D. B. et al. *Information og misinformation i politiske beslutningsprocesser*. *Politik*. 2018;21(1):8-23.
17. Pfister R. Ein falsches Wort. Wie eine neue linke Ideologie aus Amerika unsere Meinungsfreiheit bedroht. Penguin Verlag, 2023. 256 s.
18. Rethans J. Digital Ecosystems And Pseudomorphosis. *Forbes*. July 28, 2017. <https://www.forbes.com/sites/forbestechcouncil/2017/07/28/digital-ecosystems-and-pseudomorphosis/?sh=4104041c314c>
19. Romano A. A history of wokeness *Vox*. October 9, 2020. <https://www.vox.com/culture/21437879/stay-woke-wokeness-history-origin-evolution-controversy>
20. Somers W. Pseudomorphosis of Sovereign Taiwan after the Historical Republic of China (1912–1949). *The State of Taiwan. From International Law to Geopolitics*. Brill, 2023. P. 741–767. doi.org/10.1163/9789004538153_016
21. Spengler O. *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte* (2 Bde.). Deutscher Taschenbuch Verlag, 1972.
22. Vermeulen T., van der Akker R. Notes on Metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture*. 2010. Vol. 2, № 1. P. 1–14. URL: <https://doi.org/10.3402/jac.v2i0.5677>

РОЗДІЛ 4 АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 327(52)(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.35.27>

РОСІЙСЬКЕ ВІЙСЬКОВЕ ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ ЯК ФАКТОР ЕВОЛЮЦІЇ ЯПОНСЬКОЇ БЕЗПЕКОВОЇ СТРАТЕГІЇ В АЗІАТСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОМУ РЕГІОНІ

THE RUSSIAN MILITARY INVASION OF UKRAINE AS A FACTOR IN THE EVOLUTION OF JAPANESE SECURITY STRATEGY IN THE ASIA-PACIFIC REGION

Іванець Т. М.,*кандидат політичних наук,
завідувачка кафедри філософії та соціології
Маріупольського державного університету*

Статтю присвячено аналізу того впливу, який мало російське військове вторгнення в Україну на структуру загроз та японську безпекову стратегію в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Традиційно безпекова стратегія Японії в регіоні передбачала орієнтацію на союз зі стратегічним партнером (Сполученими Штатами Америки) та побудову системи взаємозв'язків з усіма країнами регіону як альтернативу посиленню Китаю. Ця стратегія спиралася на два основні принципи: відмова від конфронтації та пріоритет економічних інтересів над всіма іншими. Подібної стратегії Японія дотримувалася і щодо російської агресії в Україні 2014 року, що проявилася в відмові підтримати антиросійські санкції та продовження співпраці з РФ. Доведено, що повномасштабне вторгнення в Україну повністю змінило відношення Японії до українського питання, бо загроза союзу Росії та КНР відійшла на другий план на тлі виникнення прецеденту щодо зміни статус-кво в межах чинної міжнародної системи в односторонньому порядку за допомогою сили. Досліджено структуру та обсяги японської допомоги, особливості сприйняття цієї допомоги з боку японського суспільства, характерні риси порушення архітектури регіональної безпеки в Азії та формування трикутника загроз в регіоні (КНР, КНДР та РФ). Проаналізовано японські безпекові документи, які було оновлено 16 грудня 2022 року: «Стратегія національної безпеки», «Стратегія національної оборони», «Програма укріплення оборони», визначено основні їх нововведення, зокрема внесення принципу контрудару, який передбачає модернізацію технічної складової Сил самооборони. Визначено, що нова безпекова ситуація, що склалася в регіоні, змусила японський уряд взяти курс на активізацію співпраці в межах чинних союзів, та проаналізовано «Концепцію вільного та відкритого Індо-Тихоокеанського регіону» (FOIP) 2023 року.

Ключові слова: Японія, національна безпека, регіональна безпека, АТР, трикутник загроз (Росія, Китай, КНДР), війна в Україні, японська допомога.

The article analyzes the impact of the Russian military invasion of Ukraine on the threat structure and Japanese security strategy in the Asia-Pacific region. Traditionally, Japan's security strategy in the region has been focused on an alliance with its strategic partner (the United States) and building a system of relationships with all countries in the region as an alternative to China's rise. This strategy was based on two main principles: the rejection of confrontation and the priority of economic interests over all others. Japan pursued a similar strategy in relation to the Russian aggression in Ukraine in 2014, which manifested itself in its refusal to support anti-Russian sanctions and continued cooperation with Russia. It is proved that the full-scale invasion of Ukraine completely changed Japan's attitude to the Ukrainian issue, as the threat of a Russia-China alliance faded into the background against the background of a precedent for changing the status quo within the current international system unilaterally by force. The structure and scope of Japanese assistance, the peculiarities of the perception of this assistance by the Japanese society, the characteristic features of the disruption of the regional security architecture in Asia and the formation of a triangle of threats in the region (China, DPRK and Russia) are studied. Japanese security documents, which were updated on December 16, 2022, are analyzed: "National Security Strategy", "National Defense Strategy", "Defense Strengthening Program", and their main innovations are identified, in particular, the introduction of the principle of counterattack, which provides for the modernization of the technical component of the Self-Defense Forces. It is determined that the new security situation in the region has forced the Japanese government to take a course to intensify cooperation within existing alliances, and the author analyzes the "Free and Open Indo-Pacific Concept" (FOIP) 2023.

Key words: Japan, national security, regional security, Asia-Pacific region, threat triangle (Russia, China, DPRK), war in Ukraine, Japanese aid.

Постановка проблеми. Повномасштабне держави, але й для всього міжнародного порядку, російське вторгнення в Україну у лютому який сформувався після завершення холодної 2022 року стало викликом не лише для нашої війни. Порушення Росією статус-кво, який існував

в сучасній системі міжнародних відносин, викликав занепокоєння не лише у країн Європи та неєвропейських членів НАТО, але й у держав з інших регіонах. Подібна спроба зміни територіального устрою силовим шляхом створювала прецедент для інших держав, які мали територіальні претензії до сусідів та претендували на посилення власного впливу в регіоні та світі. Зазначена загроза актуалізувалася і для азійського регіону (перш за все, з боку Китаю, Північної Кореї і, знову ж таки, Росії), змусивши Японію по-новому подивитися на свою безпекову стратегію та оборонну політику, переоцінити структуру загроз та взяти курс на реформування всієї безпекової сфери й активізації міжнародної співпраці з країнами-однумцями в цьому напрямку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Безпекова політика Японії являється об'єктом вивчення багатьох сучасних науковців, серед яких Дж. Пурнendra, А. П. Ліфф. В контексті загального зовнішньополітичного курсу безпекові питання аналізували Г. Гук, Дж. Гілсон, К. Хьюз, Х. Добсон, регіональний вимір безпеки досліджували Ф. Фукуяма, Н. Карпчук, А. Моренчук, А.-мол. Моренчук. Економічним складовим регіональної безпеки приділено увагу в працях К. Пда, Т. Іванець, Н. Гаврилової. Роль російського військового вторгнення в Україну в контексті трансформації підходів японського керівництва до питань національної, регіональної та глобальної безпеки також вже знаходять відображення в науковій літературі. Так, вплив китайського фактора на реакцію Японії щодо подій в Україні досліджував Дж. Браун, трансформаційні процеси в японській безпековій доктрині після 2022 року аналізували М. Мохоні, Г. Домінгас, змінам, внесеним в стратегічні безпекові документи Японії, приділено увагу в працях таких дослідників як Н. Йошіхіде, Н. Хома, вплив цих змін на загальну архітектуру регіональної безпеки окреслено Т. Хідеші, Ф. Л. Меранером.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання впливу російського повномасштабного вторгнення на трансформацію структури загроз в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні на сьогодні не знайшло достатнього висвітлення в науковій літературі.

Формулювання цілей статті. Проаналізувати, чому та яким чином російське повномасштабне військово вторгнення в Україну у 2022 році змінило структуру загроз та вплинуло на еволюцію безпекової стратегії Японії в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно безпекова стратегія Японії в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні передбачала, з одного боку, орієнтацію на союз зі стратегічним партнером – Сполученими Штатами Америки, з іншого –

побудову системи взаємозв'язків з усіма країнами регіону як альтернатива посиленню Китаю. Подібного зовнішньополітичного курсу Японія дотримувалася починаючи з 1945 року. Він базувався на двох основних принципах: відмова від конфронтації та пріоритет економічних інтересів над всіма іншими (зокрема геополітичними, гуманітарними тощо) задля недопущення повної орієнтації будь-якої країни регіону на КНР та формування стратегічного альянсу. Як приклад даної політики можна навести неухильне зростання економічної співпраці Японії та країн АСЕАН, починаючи з періоду створення цієї організації, яка з кожним роком не лише розширювалася, але й в якісному плані виходила на більш високий рівень [1].

Ця стратегія сприяла тому, що керівництво Японії усілякими способами намагалось уникати від приєднання до санкцій проти третіх держав. Подібну ситуацію ми можемо прослідкувати на прикладі подій в Україні 2014 року (анексія Криму та військово вторгнення на Сході). Японський уряд дуже обережно віднісся до санкцій проти Росії. Тогочасний прем'єр-міністр С. Абе дотримувався позиції, що ізоляція Росії, зокрема за допомогою санкцій, призведе до її повної переорієнтації на Китай, що матиме наслідком посилення китайського впливу в регіоні [4], а посилення Китаю Японія завжди визначала основною загрозою як регіональній, так і власній національній безпеці. Саме цим багато в чому обумовлено подальшу розбудову економічної співпраці між Японією та РФ, розвиток перемовного процесу щодо врегулювання питання Курил та потенційного підписання мирного договору між двома країнами (який після Другої світової війни так і не був підписаний) в період з 2014 року до початку 2022 року, не дивлячись на те, що стратегічний партнер Японії – Сполучені Штати Америки – демонстрував доволі послідовну антиросійську позицію.

Однак повномасштабне вторгнення РФ в Україну у 2022 році змусило Японію повністю змінити своє відношення до цього питання. Загроза союзу Росії та КНР відійшла на другий план порівняно з виникненням прецеденту щодо зміни статус-кво в межах чинної міжнародної системи в односторонньому порядку за допомогою сили. Виникла небезпека того, що даним прецедентом можуть скористатися інші регіональні гравці (такі як КНР та КНДР), зробивши спробу силової зміни територіального статусу, що становитиме безпосередній виклик для безпеки японської держави. Тому реакція японського керівництва щодо російського повномасштабного вторгнення в Україну була надзвичайно швидкою. Вже 24 лютого 2022 року прем'єр-міністр Японії Фуміо Кісіда заявив журналістам: «Напад Росії підриває основні засади міжнародного порядку, який ніколи не терпить

односторонніх змін статус-кво силою, тому ми рішучо засуджуємо Росію» [6].

В якості підтвердження своєї позиції Японія не лише приєдналася до американських та європейських санкцій, але й почала активно надавати українцям допомогу. У 2022 році Японія виділила Україні 600 мільйонів доларів фінансової підтримки та 200 мільйонів доларів в вигляді гуманітарної допомоги [5], 20 лютого 2023 року було оголошено про додаткову допомогу в розмірі 5,5 мільярдів доларів, на початок грудня 2023 року японська допомога вже сягнула позначки 7 мільярдів доларів, а на саміті G7 6 грудня 2023 року Фуміо Кісида оголосив про надання ще 4,5 мільярда доларів допомоги Україні (з них 1 мільярд – на придбання генераторів та здійснення розмінування територій, 3,5 мільярда – на фінансування кредитних гарантій позик, наданих Світовим банком Україні) [3]. Також унікальним є те, що крім фінансової та гуманітарної підтримки, японська держава надала українцям дрони-розвідники та певні види нелетальної оборонної техніки – це був перший випадок, коли Японія надала військову допомогу країні, яка перебуває в стані військового конфлікту [4].

Подібна стратегія уряду була підтримана з боку японського суспільства. Згідно до опитування, яке було проведене інформаційним агентством Кьодо навесні 2022 року, 86% японців виказали підтримку санкціям проти Росії. Станом на жовтень 2023 року лише 5% респондентів заявило, що ставляться до Росії дружньо – це найнижчі показники, починаючи з 1978 року, коли вперше було проведено опитування громадської думки щодо ставлення до Росії [4].

В цих умовах, коли стало зрозумілим, що Японія почала відходити від своїх традиційних принципів щодо реалізації зовнішньополітичної та безпекової стратегії в регіоні, виникла необхідність сформулювати нову концепцію та визначити нові принципи та орієнтири, особливо з урахуванням того, що 2022 рік відзначився зростанням рівня напруги в АТР.

У цей час вже стало остаточно зрозуміло, що співпраця Росії та Китаю виходить на новий стратегічний рівень. Це проявилось як в політичних заявах (наприклад, в спільній заяві КНР та РФ від 04 лютого 2022 року говорилося, що дружба між цими країнами не має кордонів), так в спільній демонстрації сили (збільшення кількості військових навчань КНР та РФ неподалік Японії, проліт двох китайських бомбардувальників Н-6 та чотирьох російських бомбардувальників Ту-95 в травні 2022 біля японського архіпелагу). На тлі зростання регіональної нестабільності активізувалася і Північна Корея. 2022 рік став рекордним за кількістю випробувань північнокорейських ракет (37 випробувань), а 4 жовтня 2022 року (вперше починаючи з 2017 року) КНДР запустила балістичну ракету середньої дальності над Японією [8].

Таким чином, на тлі повномасштабного російського вторгнення в Україну у 2022 році відбувається порушення архітектури регіональної безпеки в Азії – оформлюється трикутник загроз (КНР, РФ, КНДР), який спонукає Японію переглянути власні усталені підходи до питань національної та регіональної безпеки. У рамках свого виступу на безпековому форумі «Діалог Шанглі-Ла» в Сінгапурі 10 червня 2022 року Фуміо Кісида заявив «Сьогодні Україна, завтра може бути Східна Азія». В продовження цієї тези уряд Японії 16 грудня 2022 року затвердив три оновлених документи, які визначають безпековий курс японської держави: «Стратегія національної безпеки», «Стратегія національної оборони» (замінила «Керівні принципи програми національної оборони»), «Програма укріплення оборони» (замінила «Середньострокову програму оборони 2018 року») [10].

І хоча в рамках оновленої стратегії пріоритетні формати забезпечення безпеки збереглися (укріплення національної оборони, співпраця в рамках американо-японського союзу, співробітництво з країнами-однодумцями), однак передбачалася їх більш активна реалізація. Перш за все, це стосувалося пункту щодо національної оборони. В умовах активізації ракетної загрози в регіоні, особливо балістичної, до стратегії національної безпеки було додано пункт про можливість застосування контратаки по території агресора, а не лише традиційне використання систем протиракетної та протиповітряної оборони для захисту японської території. Тобто якщо відбувається напад на Японію із застосуванням балістичних ракет, Сили самооборони мають право організувати контратаку, якщо наявні наступні три умови: напад або здійснено, або він є неминучим; немає іншого способу зупинити цей напад; застосування сили має бути обмежене необхідним мінімумом [11].

Внесення принципу контрудару до стратегії національної безпеки передбачає модернізацію технічної складової Сил самооборони. В «Програмі укріплення оборони» передбачено, що з метою створення умов для контратаки та здійснення превентивного удару передбачено оздоблення Японії гіперзвуковими ракетами великої дальності до 2 тисяч кілометрів (а до 2030 року – до 3 тисяч кілометрів), які зможуть досягнути Північної Кореї та східних районів Китаю. Також заплановано розширення радіуса дії ракет «Туре 12» (наразі він становить лише 200 км) та придбання американських крилатих ракет «Томагавк» радіусом дії до 1,6 тисячі кілометрів. Серед переліку військових закупівель на 2023-2027 роки позначено ракеті-перехоплювачі для протиракетної оборони, ударні й розвідувальні безпілотні апарати, обладнання супутникового зв'язку, малопомітні винищувачі-бомбардувальники, гвинтокрили, підводні човни, військові кораблі та транспортні літаки тощо [2].

Подібний курс передбачає значне збільшення видатків на оборону. В оновлених стратегічних документах було зафіксовано, що до 2027 року ці видатки мають зрости майже на 60% – до 2% ВВП. Також в контексті реалізації заходів з укріплення оборони було зосереджено увагу на розвитку досліджень та розробок, розвитку державної інфраструктури, розбудові кібербезпеці та співпраці з країнами-союзниками [10].

Також обговорюється питання щодо внесення змін до «Трьох принципів передачі оборонної техніки», які забороняють передачу летальної зброї третім країнам. Зокрема це стосується і тієї зброї, яка розробляється Японією за участі інших країн (в контексті війни в Україні мова йде, зокрема, про винищувачі, які є спільною розробкою Японії, Великобританії та Італії).

Нова безпекова ситуація, що склалася в регіоні, змусила японський уряд взяти курс і на активізацію співпраці в межах вже існуючих союзів.

По-перше, безпековий союз зі США повернув своє стратегічне значення, яке було послаблене після завершення холодної війни та розвалу СРСР. Потягом тривалого часу основна увага приділялася економічним аспектам співпраці, сьогодні ж акценти знову зміщуються на військову складову. Підтримка американської позиції щодо Росії та долучення до антиросійських санкцій є свідченням намагання Японії більш активно брати участь у цьому партнерстві. Тим паче, що в умовах внесення до Стратегії національної безпеки пункту про контрудар та превентивні дії, Японія має змогу активніше та на більш рівноправних правах залучатися до розбудови спільної колективної системи протиповітряної та протиракетної оборони [7].

По-друге, акцентується увага на розбудову співпраці з країнами Індо-Тихоокеанського регіону. Так, 20 березня 2023 року Фуміо Кісида представив нову «Концепцію вільного та відкритого Індо-Тихоокеанського регіону» (FOIP), яка передбачала подальший розвиток співпраці з країнами-однодумцями через різноманітні структури, зокрема японсько-американський союз, Австралійсько-Індійське партнерство (Quad), двосторонні альянси Японії з провідними країнами регіону: Австралією, Південною Кореєю, Філіппінами, В'єтнамом. Треба зазначити, що після початку російського вторгнення в Україну, Японія переглянула договори про співпрацю в сфері безпеки з більшістю цих країн: Австралія – «Спільна декларація про співпрацю в сфері безпеки» 2007 року (переглянута в жовтні 2022 року); Південна Корея – заява про «Трьохстороннє партнерство США, Японії та Південної Кореї в Індо-Тихоокеанському регіоні» (листопад 2022 року); В'єтнам – міністерська структура 2+2, перша зустріч якої відбулася в квітні 2022 року; Індія – міністерська структура 2+2 (створена у 2019 році),

у квітні 2023 року в рамках візиту Фуміо Кісида в Індію підтверджено «Спеціальне стратегічне глобальне партнерство».

Запропонована «Концепція вільного та відкритого Індо-Тихоокеанського регіону» включала не лише традиційну економічну співпрацю та спільні економічні проекти, але й безпосередньо питання, пов'язані з миром та безпекою. В FOIP можна виділити чотири основні пункти: просування принципів миру та процвітання; розв'язання проблем в Індо-Тихоокеанському регіоні; побудова багаторівневих зав'язків; розширення зусиль щодо забезпечення безпеки та безпечного використання моря та повітря (що передбачало допомогу в сфері морської безпеки збройним силам та іншим організаціям країн однодумців). Треба зазначити, що співпраця Японії з цими країнами в сфері безпеки перш за все ґрунтується на необхідності протистояти посиленню впливу Китаю в регіоні та перешкодити потенційній китайській територіальній експансії [9].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Таким чином, повномасштабне російське вторгнення в Україну вплинуло на безпекову ситуацію у всіх регіонах світу, збільшивши загальний рівень нестабільності. Виникнення прецеденту в міжнародній практиці щодо порушення статус-кво та здійснення спроби зміни територіального устрою силовим методом, з одного боку, сприяло активізації країн, які ставлять перед собою мету змінити існуючий міжнародний режим військовим шляхом та посилити свої позиції в регіоні та світі – у Східній Азії формується трикутник загроз регіональній безпеці у вигляді КНР, КНДР та РФ. В іншого боку, активізація викликів регіональній безпеці стимулює еволюцію безпекової стратегії тих країн, які традиційно дотримуватися пацифістської політики та орієнтувалися, перш за все, на економічну співпрацю, ігноруючи політичні та геополітичні фактори, до яких ми відносимо Японію. На сьогодні можна говорити про те, що Японія взяла курс на розбудову власної оборонної сфери. Внесення до Стратегії національної безпеки пункту про можливість контрудару робило японські Сили самооборони ще на один крок ближче до перетворення на повноцінну армію. Підтримка, яку виказує даному курсу уряду суспільство, знову включає до порядку денного питання щодо внесення можливих змін до японської конституції та скасування пацифістської 9 статті, яка забороняє Японії мати армію.

Актуалізація питань, пов'язаних з регіональною безпекою, привела до розширення ініціатив Японії щодо співпраці з країнами-однодумцями в цьому напрямку, тому перспективним напрямком подальших досліджень ми вбачаємо вивчення особливостей співпраці Японія з країнами АТР в рамках існуючих структур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гаврилова Н., Іванець Т. Співпраця Японії та АСЕАН як складова економічної безпеки Південно-Східної Азії. «Гілея» (науковий вісник) : збірник наукових праць. 2012. №57. С. 666-670. URL: <https://repository.mdu.in.ua/jspui/bitstream/123456789/2067/1/spivpratsia.pdf>
2. Хома Н. Зміни в політиці безпеки та оборони Японії 2022–2023 рр: аналіз змісту та чинників. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2023. №1(15). С.44-61. DOI 10.29038/2524-2679-2023-01-44-60
3. Японія надасть Україні додаткові 4,5 мільярда доларів допомоги й веде перемовини з Україною про можливе постачання засобів ППО. *Голос Америки*. 08.12.2023. URL: <https://www.holosameryky.com/a/yaponiya-nadast-ukraini-dodatkovu-dopomohu/7389641.html>
4. Brown J.D.J. The China Factor: Explaining Japan's Stance on Russia's Invasion of Ukraine. *Carnegie Politika*. 28.02.2023. URL: <https://carnegieendowment.org/politika/89156#:~:text=For%20one%2C%20Japanese%20society%2C%20which,other%20Ukrainian%20towns%20and%20cities>
5. Dominguez G. One year on, Ukraine war accelerating changes in Japan's defense posture. *The Japan Times*. 20.02.2023. URL: <https://www.japantimes.co.jp/news/2023/02/20/national/russia-ukraine-war-japan-defense/>
6. Japan condemns Russian attack on Ukraine as shaking int'l order. *Kyodo News*. 24.02.2023. URL: <https://english.kyodonews.net/news/2022/02/9cf5c8f99a31-japan-to-consider-natl-interest-in-shaping-ukraine-response-kishida.html>
7. Mahoney M. Japan's decisiveness toward Russia and Ukraine. *East Asia Forum*. 27.05.2022. URL: <https://www.eastasiaforum.org/2022/05/27/japans-decisiveness-toward-russia-and-ukraine/>
8. Meraner F.-L. R. Navigating Threats In The Indo-Pacific: Is Japan's New Security Strategy Feasible? *The Defence Horizon Journal*. 04.08.2023. URL: <https://www.thedefencehorizon.org/post/japan-security-strategy-indopacific-1>
9. Tokuchi Hideshi. Japan's New National Security Strategy and Contribution to a Networked Regional Security Architecture. *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*. 23.06.2023. URL: <https://www.csis.org/analysis/japans-new-national-security-strategy-and-contribution-networked-regional-security>
10. 西川 佳秀. 安全保障関連3文書改定と防衛政策の大転換. 一般社団法人 平和政策研究所. 2023. №259. URL: https://ippjapan.org/pdf/Opinion259_YNishikawa.pdf
11. 防衛省 自衛隊. *National Security Strategy of Japan*. 2022. URL: https://www.mod.go.jp/j/policy/agenda/guideline/pdf/security_strategy_en.pdf

РОЗДІЛ 5

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 327

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.35.28>

«ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ» ЯК ВИКЛИК МІЖНАРОДНІЙ ІНФОРМАЦІЙНІЙ БЕЗПЕЦІ

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A CHALLENGE FOR GLOBAL SECURITY SYSTEM

Фурсай О.В.,
аспірант

*Навчально-наукового Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Мета. Метою статті є аналіз зростаючої ролі технології «штучного інтелекту» (ШІ) в сучасних міжнародних відносинах та глобальній системі безпеки, а також визначення сутності впливу цієї технології на зазначені системи.

Результати. Вплив сучасних інформаційних технологій вже давно не обмежується виключно інформаційною сферою, а проникає в політику, економіку, культуру та інші сегменти життя людей. XX та XXI століття стали періодом, коли темпи технологічного розвитку та глибина проникнення технологій в суспільне життя сягли апогею в своїй історії. Сьогодні світ стикнувся зі ще одним новітнім технологічним інструментом, здатним змінити «правила гри» світової спільноти – технологією «штучного інтелекту».

Як і будь-який новий революційний винахід, який може бути використаний максимально широким колом споживачів інформації, «штучний інтелект» наразі є викликом, особливо безпековим. Потенціал бути використаним для створення кіберзагроз, генерування фейків та поширення дезінформації робить «штучний інтелект», в значній мірі, «terra incognita» для держав, бізнесу та громадськості. Враховуючи нерозуміння багатьох аспектів природи та сутності технології, суб'єкти міжнародних відносин стикаються з проблемою формування ефективної системи протидії загрозам, які можуть бути створені з допомогою ШІ.

Тому надзвичайно є актуально є поглиблення вивчення «штучного інтелекту» в контексті його впливу на міжнародну інформаційну безпеку, адже за тільки за умови адекватної оцінки цього впливу можна розбудова надійних інструментів протидії негативним наслідкам використання ШІ.

Наукова новизна. На сьогодні тема використання технології «штучного інтелекту» в контексті аналізу міжнародних відносин, зокрема їх безпекового виміру, є недостатньо дослідженою українськими та закордонними науковцями. Це пов'язано з новизною появи фактору ШІ як однієї з рушійних технологічних сил зміни конфігурації сучасних інформаційних операцій та інформаційної війни.

Практична цінність. Результати статті можуть бути використані науковцями для поглиблення дослідження фактору ШІ в сучасному світовому суспільстві. Також вони можуть бути використані урядовими структурами, зокрема відповідальними за кібербезпеку та захист інфопростору від дезінформаційних кампаній, для адаптації власних систем національної безпеки до нового технологічного виклику, який створив активний розвиток технології «штучного інтелекту».

Ключові слова: «штучний інтелект», інформаційна безпека, технології, інформаційна загрози, кібербезпека, дезінформація, маніпуляція свідомістю, комунікації, медіа, соціальні мережі

The purpose of the article is to analyse the growing role of "artificial intelligence" (AI) technology in modern international relations and the global security system, as well as to determine the essence of the impact of this technology on these systems.

Results. The influence of modern information technologies has not been limited to the information sphere for a long time but permeates politics, economy, culture and other segments of people's lives. The 20th and 21st centuries became the period when the pace of technological development and the depth of penetration of technologies into social life reached their peak in history. Today, the world has encountered another new technological tool capable of changing the "rules of the game" of the world community - the technology of "artificial intelligence". Like any new revolutionary invention that can be used by the widest possible range of information consumers, "artificial intelligence" is currently a challenge, especially a security one. The potential to be used to create cyber threats, generate fakes and spread misinformation does "artificial intelligence" is, to a large extent, "terra incognita" for states, businesses and the public. Given the misunderstanding of many aspects of the nature and essence of technology, subjects of international relations face the problem of forming an effective system for countering threats that can be created with the help of AI. Therefore, it is extremely important to deepen the study of "artificial intelligence" in the context of its impact on international information security, because only under the condition of adequate assessment of this impact, it is possible to develop reliable tools for countering the negative consequences of the use of AI.

Scientific novelty. Today, the topic of the use of "artificial intelligence" technology in the context of the analysis of international relations, in particular their security dimension, is insufficiently researched by Ukrainian and foreign scientists. This is due to the novelty of the appearance of the AI factor as one of the driving technological forces of changing the configuration of modern information operations and information warfare.

Practical value. Scientists can use the results of the article to deepen the study of the AI factor in modern world society. They can also be used by government structures, in particular those responsible for cyber security and the protection of information space from disinformation campaigns, to adapt their own national security systems to the new technological challenge created by the active development of "artificial intelligence" technology.

Key words: "artificial intelligence", information security, technologies, information threats, cyber security, disinformation, mind manipulation, communications, media, social networks

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку міжнародних відносин характеризується високим рівнем впливу технологій, зокрема інформаційних, на політичні, економічні, соціальні та культурні процеси. Однією з таких технологій, яка виникла нещодавно і наразі активно розвивається, є технологія «штучного інтелекту» (ШІ). Варіативність її використання, неочевидні переваги та недоліки ШІ-систем, неготовність світової спільноти оперативно зрозуміти і врегулювати сферу використання ШІ роблять розвиток цієї технології глобальним викликом. Одним із ключових вимірів такого виклику є саме інформаційна безпека, адже інформаційний та кіберпростір є базовими середовищами оперування ШІ.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Новизна теми ШІ зумовлює наявність хоч і широкої мережі праць, присвячених аналізу сутності та особливостей впливу «штучного інтелекту», але триваючий процес розвитку ШІ, розкриття його багатогранного впливу зумовлюють необхідність в безперервному процесі його осмислення. Для написання цієї роботи були використані як новинні матеріали, так і аналітичні роботи дослідницьких центрів, приватних компаній та державних структур.

Мета дослідження. Проаналізувати роль та вплив технології «штучного інтелекту» (ШІ) на сучасні міжнародні відносини та міжнародну систему інформаційної безпеки.

Методи та прийоми дослідження. Ключовим при дослідженні «штучного інтелекту» як виклику міжнародній інформаційній безпеці стало використання методів аналізу та індукції. Зокрема, методом аналізу було розбито інформаційну безпеку на технічну та «змістовну» складові, та проаналізовано комплексний вплив ШІ на них. Метод індукції був використаний для дослідження різних аспектів впливу ШІ на інформаційну безпеку світу і здійснення висновків щодо того, як «штучний інтелект» впливає на держави, бізнес та громадянськість в цілому.

Виклад основного матеріалу. Зростаючий вплив «штучного інтелекту» яскраво демонструє статистика та оцінка суспільством його прогнозованого росту. За прогнозом консалтингової компанії MarketsandMarkets, у 2027 році обсяг світового ринку «штучного інтелекту» сягне 407 млрд доларів, що майже в 5 разів більше, ніж у 2022 році –

тоді його обсяг оцінювався у 87 млрд доларів [1]. За підрахунками однієї з найбільших світових інвестиційних компаній Goldman Sachs, використання світовою економікою «штучного інтелекту» може уже в найближчі 10 років спричинити ріст глобального ВВП на 7% або на майже 7 трлн доларів [2].

Також, аналітики міжнародної дослідницької та консалтингової компанії Gartner Inc. прогнозують, що у 2026 році 80% підприємств будуть використовувати у своїй роботі програми або моделі «генеративного штучного інтелекту» – у 2023 році цей показник становив тільки 5% [3].

Таке проникнення ШІ у професійно-виробничі процеси уже спричиняє дискусії у світовому соціумі про майбутню роль людини як працівника. Так, за підрахунками Forbes, проведеного у 2023 році серед понад 2000 працевлаштованих респондентів, 75% опитаних непокояться, що розвиток технології «штучного інтелекту» може спричинити втрату людьми роботи уже протягом 1 року [4]. Ці побоювання не є безпідставними – за словами голови Міжнародного валютного фонду (МВФ) Крісталини Георгієвої, розвиток ШІ може вплинути на 40% існуючого ринку праці, а в розвинутих економіках це показник може сягати 60% [5].

Вплив стрімкого розвитку ШІ не обмежується виключно економікою як рушійною силою глобального суспільства. Так, ринок ШІ в освіті, який у 2022 році становив 1,2 млрд доларів, уже в 2032 році може зрости до майже 21 млрд доларів [6]. Наразі технологія активно використовується в організації навчальних процесів у школах та університетах, зокрема для пошуку інформації та генерування письмового, аудіо або відео контенту. В політичній сфері ШІ уже зараз активно використовується як інструмент політтехнологій та інформаційних операцій, йдеться, зокрема, про створення дипфейків та генерування неправдивого контенту [7]. На мікрорівні, де оперують виключно споживачі, процеси теж стрімкі – щомісячна кількість користувачів чат-боку ChatGPT уже перевищує 180 млн осіб, а чат-боту Bard від Google – 142 млн користувачів [8].

Як ми бачимо, розвиток технології ШІ уже вийшов за межі дискусії виключно про інформаційно-технологічний поступ людства. Політичний, економічний, соціальний, інформаційний аспекти

впливу «штучного інтелекту» на світ роблять цей феномен фундаментальним фактором розвитку світової спільноти, зокрема системи міжнародних відносин та світової системи безпеки. Так, опитування майже 1500 лідерів у сферах політики, науки, бізнесу, громадськості, опубліковане у звіті The Global Risks. Report 2024 від World Economic Forum (WEF) показало, що світова спільнота відносить потенційні негативні наслідки розвитку технології ШІ в топ-10 глобальних ризиків в довгостроковій перспективі (10 років) [9].

Водночас інформаційна безпека є ключовим виміром глобальної системи безпеки, на який технологія «штучного інтелекту» здійснює найбільш відчутний вплив. У цій статті акцентовано увагу на впливі ШІ на дві складові інформаційної безпеки – технічну, яка традиційно визначається як «кібербезпека», та частина, яка відповідає за захист держав, бізнесу, людей від інформації як носія нарративів та меседжів, зокрема від дезінформації.

Якщо говорити про кібербезпеку, то розвиток ШІ створює суттєві ризики використання технології для інформаційних загроз, зокрема кіберзлочинів, деякі з яких уже переросли в загрози. Так, Агентство Європейського Союзу з питань мережевої та інформаційної безпеки (ENISA) виділяє наступні варіанти використання ШІ для створення кіберзагроз:

- створення з допомогою ШІ *фішингових листів*;

- використання «штучного інтелекту» хакерами для удосконалення власного шкідливого програмного забезпечення (ПЗ). Зокрема, ШІ може «навчити» таке ПЗ уникати систем виявлення, адаптуватися до різних середовищ, визначати і атакувати найбільш вразливі частини системи-цілі. Таке ПЗ в поєднанні з вмонтованим у себе ШІ зможе постійно самовдосконалюватися, навіть за відсутності людського фактору [10].

Одним із найпоширеніших сьогодні методів використання ШІ у зловмисних кіберцілях стало саме створення фішингових електронних листів, ціллю яких є ошукати отримувачів. Зокрема, за допомогою «штучного інтелекту» хакерам вдається створити листи з бездоганною граматикою, точними логотипами та навіть інформацією для входу будь-якою мовою. Процес створення такого листа триває в 10 разів швидше, ніж якби зловмисники створювали їх власноруч [11].

Міжнародна компанія Pirani, яка спеціалізується на ризик-менеджементі для бізнесу, окрім вищезазначених варіантів застосування ШІ, виділяє наступні:

- *соціальна інженерія*, зокрема використання хакерами «штучного інтелекту» для збору та аналізу великих масивів даних про користувачів різних інтернет-платформ;

- *хакерська атака «грубої сили»* (Brute force attack), коли хакери, використовуючи можливості ШІ зможуть ідентифікувати патерни в паролях інтернет-користувачів і генерувати нові [12].

Така варіативність використання «штучного інтелекту» для проведення кібероперацій та наявність спеціалістів, готових експлуатувати «темну» сторону ШІ, створює загрозу виникнення повноцінного ринку надання злочинних послуг з використанням технології. Про це у своєму звіті зазначає одна з найбільших інформаційних-технологічних компаній світу Google. Так, в компанії відзначають, що «в тіні» уже надають такі послуги і ШІ де-факто стає сервісом у світі хакерів [13].

Слід наголосити, що експертиза бізнесу, зокрема таких компаній як Google чи Pirani, є базовою для розуміння викликів для кібербезпеки, які генерує технологія ШІ. Адже саме бізнес є рушійною силою розвитку технології і саме він є її найбільшим користувачем та «жертвою».

Розвиток технології, її можливості для використання хакерами, які постійно збільшуються, зумовлюють погіршення прогнозів щодо кількості кібератак з використанням ШІ. За оцінкою Національного центру кібербезпеки Великої Британії, кількість кібератак та негативні наслідки їх проведення найімовірніше стрімко зростуть в найближчі 2 роки. Зокрема, в центрі наголошують, що уже сьогодні провідні державні та недержавні актори міжнародних відносин, які володіють необхідними ресурсами, експертизою та системою тренування, використовують ШІ у власних кіберопераціях [14].

Підтверджує оцінку британського відомства звіт однієї з найбільших технологічних компаній світу Microsoft, яка також є лідером у розробці технології ШІ. Згідно нього, державні актори уже активно використовують технологію для підтримки власних кібероперацій. Зокрема, хакерська група Forest Blizzard (STRONTIUM), пов'язана з Головним розвідувальним управлінням Мініборони РФ, уже використовує ШІ, зокрема LLM («великі мовні моделі» в наступних цілях:

- *розвідка з допомогою ШІ*. Так, група використовує взаємодію з LLM для кращого розуміння комунікаційних протоколів супутників та специфічних технологічних особливостей самих супутників;

- *підсилена «штучним інтелектом» кодування*. Зокрема, з допомогою ШІ група намагається автоматизувати процес створення шкідливого програмного забезпечення та зробити його не вразливим.

Подібне використання ШІ у зловмисних цілях практикує не тільки Росія – згідно дослідження Microsoft, таку діяльність також зафіксовано щодо хакерських груп Північної Кореї, Ірану та Китаю. Так, наприклад хакерська група Crimson Sandstorm

(CURIOUS), афілійована з Іраном, використовує LLM для написання коду, здатного уникати виявлення та виводити з ладу антивірус системи, яка піддається атаці [15].

Таке різноманіття шляхів використання «штучного інтелекту», уже наявні процеси експлуатації ШІ в злочинних цілях як державними, так і недержавними акторами, уже свідчить про поступове трансформування виклику ШІ для світової спільноти в безпосередню загрозу. Цей процес, як показують оцінки державних структур та приватних компаній, буде тільки набирати обертів, що безумовно зробить використання ШІ в кіберопераціях одним із фундаментальних безпекових трендів найближчих десятиліть.

Окрім викликів в кіберпросторі, інший ризик, який створює ШІ – це загроза збільшення масштабів дезінформації та покращення її якості. Так, опитування World Economic Forum, показало, що уже зараз суспільство вважає згенеровану ШІ дезінформацію 2-им найголовнішим глобальним ризиком сьогодення. Поступається вона тільки глобальним погодним катаклізмам, які традиційно турбують світову громадськість, особливо в умовах сучасних змін клімату [16].

Аналітики WEF в дослідженні Global Cybersecurity Outlook 2024 виділяють 6 сфер, де «штучний інтелект» може бути використаний для негативного впливу на соціально-політичні процеси в державах, зокрема тих, де проводиться виборчий процес:

- безпосередньо *дезінформація*, зокрема використання контенту, згенерованого ШІ, для розповсюдження неправдивої інформації в соцмережах та медіа, а також для маніпулювання свідомістю;
- *створення аудіо та відео діпфейків*, які з удосконаленням технології ШІ буде все важче відрізнити від справжніх відео та аудіо;
- *автоматизована дезінформація*, зокрема використання алгоритмів ШІ для автоматизованого та швидкого поширення дезінформації каналами комунікації, зокрема у великих обсягах;
- *таргетована реклама*, зокрема використання ШІ мікротаргетингу шляхом надання користувачам соцмереж персоналізованої реклами, ціллю якої є маніпуляція їх поглядами;
- *захист персональних даних*. Йдеться про використання ШІ для обробки великої кількості персональних даних людей;
- *маніпуляція алгоритмами соцмереж*. Використання соцмережами у своїй роботі алгоритмів, де ключовим є використання ШІ, створює загрозу потенційного маніпулювання роботою ШІ задля створення конкретних політичних меседжів [17].

Використання ШІ в таких цілях уже фіксується з боку Росії, Китаю, Північної Кореї та Ірану. Так, компанія Microsoft зафіксувала, що хакерська група Charcoal Typhoon (CHROMIUM), афілійо-

вана з владою Китаю, використовує ШІ для перекладу та генерування контенту, який спрямований на маніпулювання свідомістю споживачів інформації [15].

На прикладі України та держав колективного Заходу, яка зазнає гібридної агресії Росії, уже можна спостерігати також кейси використання Кремлем «штучного інтелекту» для здійснення вищезазначених дій. Так, прикладом використання фейку, згенерованого ШІ, стало поширення в соцмережах фейкових аудіо та відео, де екс-Головнокомандувач Збройних Сил України Валерій Залужний нібито закликає військових захопити владу в Україні та критикує Президента України Володимира Зеленського. Ці відео та аудіо були створені на основі діпфейків, згенерованих «штучним інтелектом» [18, 19].

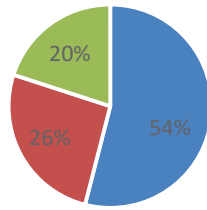
Окрім цього, в березні 2022 року, на початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну, російські ботоферми активно поширювали звернення Володимира Зеленського, де він нібито заявляє про «капітуляцію України» та закликає українську армію «скласти зброю». Для створення цього відео також була використана технологія діпфейку. Його творці сподівалися таким чином дестабілізувати ситуацію в Україні, посягти хаос і, як наслідок, зламати обороноздатність держави [20].

Проблема використання ШІ для генерування таких діпфейків стала настільки поширеною у світі, що можливостей громадського фактчекінгу уже недостатньо для ефективного і оперативного спростування. Тому окремі держави, зокрема Франція, ініціюють створення інструментів виявлення діпфейків. Так, запущений у Францією проєкт DeTOX, який фінансується французьким урядом, концентруватиметься на виявленні діпфейків відомих цивільних та військових персоналій Франції. Для цього розробники використовуватимуть технологію ШІ [21].

Описана вище проблема використання «штучного інтелекту» дезінформації уже гостро сприймається світовою громадськістю. Згідно вищезгаданого опитування Forbes Advisor, 76% опитаних стурбованою проблемою дезінформації, яка може бути згенерована «штучним інтелектом», зокрема такими сервісами як ChatGPT, Google Bard чи Bing Chat. З них тільки половина вважає, що може відрізнити, який контент згенерований «штучним інтелектом», а який – людиною (див. Графік 1).

Окрім цього, люди побоюються використання бізнесом технології «штучного інтелекту» для введення в оману покупців. Так, 70% опитаних стурбовані використанні ШІ при формуванні опису продукту (див. Графік 2) [22].

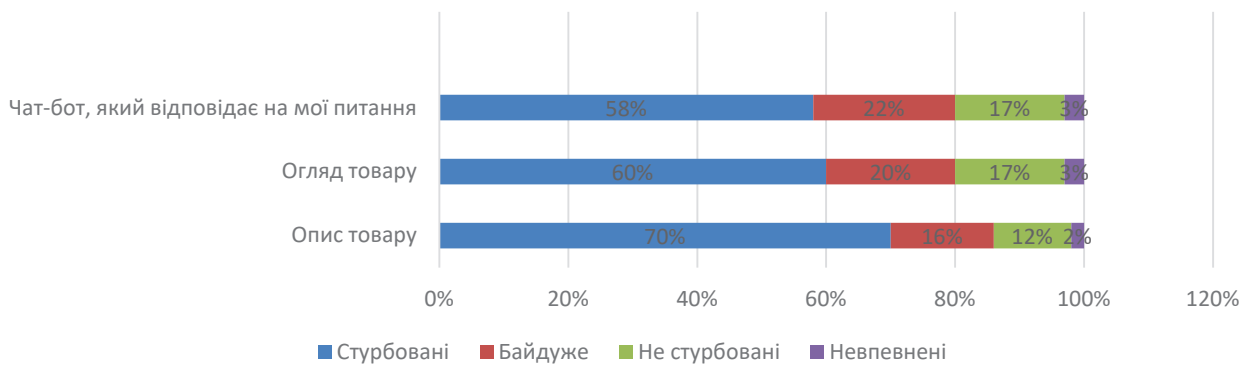
Все це зумовлює необхідність регуляторного реагування держав, яке б передбачало встановлення чітких меж використання ШІ та формувало механізми



■ Так ■ Ні ■ Невпевнений/-а

Графік 1: Чи можете ви відрізнити, де контент згенеровано ШІ, а де людиною?

Джерело: опитування Forbes Advisor (2023)



Графік 2: Типи контенту, використання ШІ щодо яких викликає найбільші хвилювання споживачів

Джерело: опитування Forbes Advisor (2023)

міжнародного співробітництва у цьому питанні. Проте, як і в більшості випадків реагування на появу сучасних технологій, державне чи міжнародне регулювання суттєво відстає від темпів науково-технологічного поступу. Так, на сьогодні переважна більшість держав та міжнародних організацій не мають чіткої регуляторної рамки щодо ШІ, а їх позиції обмежуються виключно деклараціями.

Головною з них в контексті міжнародної кооперації наразі є Декларація Блетчлі з безпеки використання ШІ, підписана в листопаді 2023 року 28 державами та Європейським Союзом. Вона, зокрема, встановлює безпечне, людиноцентричне та відповідальне використання ШІ як базовий принцип розвитку і використання технології. Для цього держави взаємодіятимуть як між собою, так і з бізнесом, науковим середовищем, громадськістю. Щодо самого процесу розвитку технології, то у цьому питанні держави наголосили на важливості прозорості та інклюзивності цього процесу [23].

Що ж до безпосередньо суб'єктів міжнародних відносин, то тут ми можемо спостерігати уже певні ознаки формування регуляторної рамки щодо ШІ. Так, в жовтні 2023 року Президент США Джо Байден видав наказ щодо безпечного,

захищеного і надійного використання ШІ, який, зокрема, передбачає:

- вимогу до розробників найпотужніших ШІ-систем ділитися з урядом результатами власних тестів безпеки та іншою критичною інформацією;
- необхідність розробки стандартів розвитку та використання ШІ, зокрема це стосується стандартизування тестування таких систем;
- захист від ризиків використання «штучного інтелекту» для розробки небезпечних біологічних матеріалів;
- захист американців від зловмисних дій, базованих на використанні ШІ;
- започаткування розвинутої програми кіберзахисту, яка б передбачала використання ШІ для виявлення вразливостей в критично важливому програмному забезпеченні.

Загалом, наказ сконцентрований на важливості захисту персональних даних американців як базової умови розвитку технології «штучного інтелекту». Водночас слід зауважити, що цей наказ не є повноцінною регуляторною рамкою використання ШІ і Білий Дім уже працює з Конгресом над створенням закону, який би регулював питання ШІ [24].

У процесі формування нормативно-правової бази також перебуває Європейський Союз. Зокрема, наразі Європарламент розглядає запропонований Єврокомісією «Акт про «штучний інтелект» (AI Act), який встановлює чіткі рамки використання ШІ у різних сферах життя європейського суспільства. Наразі це найбільш комплексний та багатогранний документ, який регулює розвиток та використання технології, адже він деталізує саме поняття «штучного інтелекту», чітко встановлює сфери, де його використання заборонено, а також передбачає цілеспрямовану інноваційну політику ЄС щодо перетворення Європи у світового лідера розвитку ШІ [25, 26].

Синхронізовано з Євросоюзом свою регуляторну рамку поступово розробляє й Україна. Так, в жовтні 2023 року Міністерство цифрової трансформації представило дорожню карту з регулювання «штучного інтелекту» в Україні, у фокусі якої – захист прав українців в умовах зростаючого проникнення ШІ в сучасний інформаційний простір. За словами Віце-прем'єр-міністра з інновацій, розвитку освіти, науки та технологій – Міністра цифрової трансформації Михайла Федорова, особливо важливим є використання ШІ у сфері військових технологій.

В дорожній карті наголошується, що в основі впровадження регулювання ШІ лежить bottom-up підхід. Він передбачає спочатку отримання бізнесом інструментів для підготовки до майбутніх вимог, а уже тоді ухвалення профільного закону. Таким чином, влада прагне надати час бізнесу для підготовки до появи регулювання сфери ШІ [27].

Висновки. Розвиток технології «штучного інтелекту» ставить комплексний виклик для всього світу. Ту швидкість та глибину, з якою ШІ проникає у всі сфери життя суспільства, можна порівняти хіба що з проникненням інтернету. Суспільства не встигають за розвитком технології як в частині усвідомлення усіх ризиків, загроз, переваг та недоліків ШІ, так і в частині реагування. Такий вакуум знань та дій дозволяє авторитарним державам, зокрема Росії, Китаю, КНДР та Ірану використовувати ШІ з ціллю впливу на колективний Захід. Це найчастіше проявляється у використанні ШІ на двох напрямках:

- підтримка кібероперацій;
- створення та поширення дезінформації.

Ці безпекові ризики, а зачасти і загрози, уже змушують державних та недержавних акторів адаптувати свою діяльність відповідно до сучасних викликів. Це, зокрема, проявляється в початку процесу формування регуляторної бази, яка б встановила чіткі рамки використання технології. Цей процес відбувається як на національному, так і на наднаціональному рівнях. Слід зазначити, що цей процес відбувається достатньо повільно і не встигає за реаліями сьогодення.

Особливо це актуально для України, яка стикається з використання ШІ Росією як у інформаційній площині через створення фейків, так і у інструментах ведення бойових дій. Прискорення розвитку наступальних і оборонних інструментів ШІ, а також чітке законодавче регулювання цієї сфери – це не просто вимога часу для України, але й питання стратегічної обороноздатності держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Artificial Intelligence. MarketsandMarkets URL: https://www.marketsandmarkets.com/mega_trends/artificial_intelligence#
2. Generative AI could raise global GDP by 7%. Goldman Sachs. – 2023. URL: <https://www.goldmansachs.com/intelligence/pages/generative-ai-could-raise-global-gdp-by-7-percent.html>
3. Gartner Says More Than 80% of Enterprises Will Have Used Generative AI APIs or Deployed Generative AI-Enabled Applications by 2026. Gartner Inc.. – 2023. URL: <https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2023-10-11-gartner-says-more-than-80-percent-of-enterprises-will-have-used-generative-ai-apis-or-deployed-generative-ai-enabled-applications-by-2026>
4. Haan K. Over 75% Of Consumers Are Concerned About Misinformation From Artificial Intelligence. Forbes Advisor. – 2023 URL: <https://www.forbes.com/advisor/business/artificial-intelligence-consumer-sentiment>
5. Georgieva K. AI Will Transform the Global Economy. Let's Make Sure It Benefits Humanity. IMF Blog. – 2024. URL: <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2024/01/14/ai-will-transform-the-global-economy-lets-make-sure-it-benefits-humanity>
6. Global Generative AI in Business Market. Markets.us. – 2023. URL: <https://market.us/report/generative-ai-in-business-market>
7. Obfuscation and AI Content in the Russian Influence Network “Doppelgänger” Signals Evolving Tactics. Insikt Group. – 2023. URL: <https://go.recordedfuture.com/hubfs/reports/ta-2023-1205.pdf>
8. Demand Sage. Demand Sage URL: <https://www.demandsage.com>
9. The Global Risks. Report 2024. World Economic Forum. – 2024. – №19. – С. 8
10. Ntalampiras S. ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND CYBERSECURITY RESEARCH. G. Misuraca, P. Rossel., 2023. – 39 с.

11. Palma B. AI is transforming cybersecurity: How can security experts respond? World Economic Forum. – 2024. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2024/01/arms-race-cybersecurity-ai/>
12. Jiménez M. Artificial intelligence to combat cyber attacks. Pirani. – 2024. – URL: <https://www.piranirisk.com/blog/artificial-intelligence-to-combat-cyber-attacks>
13. Cybersecurity Forecast 2024. Insights for future planning. – 2023. URL: <https://services.google.com/fh/files/misc/google-cloud-cybersecurity-forecast-2024.pdf>
14. The near-term impact of AI on the cyber threat. National Cyber Security Centre. – 2024. URL: <https://www.ncsc.gov.uk/report/impact-of-ai-on-cyber-threat>
15. Staying ahead of threat actors in the age of AI. Microsoft. – 2024. URL: <https://www.microsoft.com/en-us/security/blog/2024/02/14/staying-ahead-of-threat-actors-in-the-age-of-ai>
16. The Global Risks. Report 2024. World Economic Forum. 2024. №19. С. 7
17. Global Cybersecurity Outlook 2024. Geneva: World Economic Forum, 2024. – 39 с.
18. ВІДЕОФЕЙК: Валерій Залужний записав звернення, де наказує військовим покинути зону бойових дій та захоплювати владу. VoxCheck. – 2023. – URL: <https://voxukraine.org/videofejk-valerij-zaluzhnyj-zapysav-zvernennya-de-nakazuye-vijskovym-pokynuty-zonu-bojovyh-dij-ta-zahoplyuvaty-vladu>
19. ВІДЕОФЕЙК: Валерій Залужний створив петицію про мобілізацію депутатів Верховної Ради. VoxCheck. – 2023. URL: <https://voxukraine.org/videofejk-valerij-zaluzhnyj-stvoryv-petytsiyu-pro-mobilizatsiyu-deputativ-verhovnoyi-rady>
20. Deepfake video of Volodymyr Zelensky surrendering surfaces on social media The Telegraph. – 2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=X17yrEV5sl4>
21. DeTOX: A french-funded project on deepfake detection targeting important civilian and military personalities in France. EURECOM. – 2023. URL: <https://eurecom-blog.medium.com/detox-a-french-funded-project-on-deepfake-detection-targeting-important-civilian-and-military-23c30262ee3d>
22. Haan K. Over 75% Of Consumers Are Concerned About Misinformation From Artificial Intelligence. Forbes Advisor. – 2023. URL: <https://www.forbes.com/advisor/business/artificial-intelligence-consumer-sentiment/>
23. The Bletchley Declaration by Countries Attending the AI Safety Summit, 1-2 November 2023. GOV.UK. – 2023. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/ai-safety-summit-2023-the-bletchley-declaration/the-bletchley-declaration-by-countries-attending-the-ai-safety-summit-1-2-november-2023>
24. FACT SHEET: President Biden Issues Executive Order on Safe, Secure, and Trustworthy Artificial Intelligence. The White House. – 2023. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/10/30/fact-sheet-president-biden-issues-executive-order-on-safe-secure-and-trustworthy-artificial-intelligence>
25. Fernhout F. The EU Artificial Intelligence Act: our 16 key takeaways. Stibbe. – 2024. URL: <https://www.stibbe.com/publications-and-insights/the-eu-artificial-intelligence-act-our-16-key-takeaways>
26. Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL LAYING DOWN HARMONISED RULES ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE (ARTIFICIAL INTELLIGENCE ACT) AND AMENDING CERTAIN UNION LEGISLATIVE ACTS. EUR-Lex. – 2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52021PC0206>
27. Регулювання штучного інтелекту в Україні: Мінцифри презентувало дорожню карту. Урядовий портал. – 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rehuliuвання-shtuchnoho-intelektu-v-ukraini-mintsyfyry-prezentuvало-dorozhniu-kartu>

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 35

Коректура • *Наталія Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Юрій Ковальчук*

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 18,83. Замов. № 0124/009. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.